

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

РЯБЧЕНКО ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ

Прим. № ____

УДК 347.91/.95.023(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА
У СУЧАСНІЙ ПАРАДИГМІ ПРАВА

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Ю. Ю. Рябченко

Науковий консультант: Венедіктова Ірина Валентинівна, д.ю.н., професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Рябченко Ю. Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018.

Дисертація є одним із перших в українській правовій науці комплексних досліджень, в якому вирішено наукову проблему формування доктринальних засад суб'єкта цивільного процесуального права з урахуванням сучасних тенденцій розвитку цієї галузі, з урахуванням необхідності переосмислення співвідношення природно-правового та позитивістського підходів у правовому регулюванні правового статусу цього суб'єкта з огляду на формування у сучасній юридичній доктрині людиноорієнтованої парадигми праворозуміння.

У роботі з'ясовано сутність і охарактеризовано зміст категорії суб'єкта цивільного процесуального права як багатоаспектного явища з урахуванням положень щодо суб'єкта права у сучасній правовій доктрині; здійснено загальну характеристику цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, визначено його структуру; розкрито особливості правового статусу окремих суб'єктів цивільного процесуального права з урахуванням виконуваних ними функцій у судовому процесі.

Суб'єкта цивільного процесуального права досліджено з позиції виділення його узагальненої форми – як сукупності правових властивостей людини, відокремлених від конкретного їх носія, які можуть бути реалізовані у цивільних процесуальних правовідносинах. Обґрунтовано наявність динамічного аспекту суб'єкта цивільного процесуального права, який

передбачає наявність двох етапів його розвитку: особа, яка потенційно може вступати у цивільне процесуальне правовідношення; учасник цивільного процесуального правовідношення.

Визначено коло властивостей суб'єкта цивільного процесуального права: індивідуалізація; правова воля; сукупність правових відносин та правових зв'язків; правова свідомість; активний характер «творення» і застосування права; соціально-правова цінність; правосуб'єктність.

Зазначені вище положення визначили методологічні засади подальшого дослідження проблематики суб'єкта цивільного процесуального права з урахуванням людиноцентристських орієнтирів у подальшому вдосконаленні положень вітчизняної правової доктрини.

На основі наведених засад побудовано юридичну конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права, яка дозволяє врахувати і відтворити у кожному з аспектів (властивостей) зазначеного суб'єкта специфіку правової природи та соціального призначення кожного з учасників цивільного процесу. У межах такої конструкції виділено загальну (положення щодо прав та свобод людини) та спеціальну частини. Спеціальну частину визначають елементи, що відображають специфіку конкретних суб'єктів цивільного процесуального права: функціональне призначення конкретного суб'єкта або мету, заради якої він існує (наприклад, здійснення правосуддя – стосовно суду); громадянство; правові гарантії діяльності; структура правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Обґрунтовано можливість розглядати суб'єкта цивільного процесуального права як інституту цієї галузі права.

Визначено ключові фактори та напрями впливу розвитку доктрини цивільного процесуального права на формування теорії суб'єкта цивільного процесуального права. Напрямами такого впливу визначено: основні положення щодо цілей діяльності суб'єктів цивільного процесуального права; елементи, що безпосередньо характеризують вказаних суб'єктів;

елементи правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права. З іншого боку, категорія суб'єкта цивільного процесуального права також справляє ключовий вплив на формування галузі цивільного процесуального права, лежить в її основі, що виражається у ключовому її впливі на всі засади та інститути цивільного процесуального права.

Визначено структуру цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права: цивільні процесуальні норми; цивільна процесуальна правосуб'єктність; принципи цивільного процесуального права; цивільний процесуальний статус учасника цивільного процесуального правовідношення (процесуальні права та обов'язки (повноваження)).

Гарантією належної реалізації цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права визначено позитивну цивільну процесуальну відповідальність як обов'язок належного використання процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Основу процесуальної правосуб'єктності суб'єкта цивільного процесуального права визначено з позиції виконуваної ним функції у цивільному процесі (наприклад, здійснення правосуддя – стосовно суду).

Визначено теоретичні засади подальшого удосконалення положень щодо суб'єкта цивільного процесуального права, яке має здійснюватися на засадах: розвитку природно-правових підходів у юридичних наукових дослідженнях проблематики суб'єктів цивільного процесуального права; удосконалення правових гарантій належної участі у цивільному процесі зазначених суб'єктів. Значення позитивістського підходу у врегулюванні цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права охарактеризовано з урахуванням публічно-правової природи, засад правового регулювання цивільної процесуальної форми здійснення правосуддя.

Цивільний процесуальний статус суду у позовному провадженні та такий статус у провадженнях щодо перегляду судового рішення, а також у

неповних провадженнях та процедурах проаналізовано з позицій загального та спеціального.

Досліджено вплив правового статусу матеріально заінтересованої особи на формування цивільного процесуального права загалом як науки, галузі права, галузі законодавства, і на положення щодо суду та інших учасників судового процесу, що охарактеризовано як загально спрямовуючий. Визначення законного інтересу з позиції прагнення зумовлює його спрямовуючий характер щодо визначення та реалізації прав суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Попри похідний характер правосуб'єктності представника від правосуб'єктності довірителя, представника досліджено як самостійного суб'єкта цивільного процесуального права.

Дослідження функціональної спрямованості інших учасників судового процесу здійснено із застосуванням, у тому числі, методу поділу за характером участі у судовому процесі. Їх поділено на дві групи: які діють на підставі компетенції (секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді, народний засідатель); які діють на підставі поєднання загального та спеціального правових статусів (особи, які сприяють здійсненню правосуддя). Визначено, що особи, які сприяють здійсненню правосуддя, діють на основі поєднання загального правового статусу людини та спеціального правового статусу, що відображає їх громадянський обов'язок (наприклад, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач), або ж договірні засади діяльності (наприклад, експерт з питань права). Основним критерієм розмежування участі у цивільному процесі суб'єкта публічної влади для подання висновку на виконання своїх повноважень та експерта визначено мету та результати діяльності вказаних осіб.

Сформульовано положення щодо співвідношення принципів верховенства права та законності у цивільному процесуальному праві, що характеризується поєднанням: а) сприйняття принципу законності як

складової принципу верховенства права у частині вимоги щодо правового змісту законів; б) наявності самостійного об'єкта вимог принципу законності порівняно із принципом верховенства права, що зумовлено різним змістом цих принципів. Принцип верховенства права визначено базовим для визначення цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Окреслено напрями удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: суб'єкт права, суб'єкт цивільного процесуального права, верховенство права, парадигма, права людини, природне право, позитивне право, учасник судового процесу, суд, заінтересована особа, цивільний процесуальний статус.

ABSTRACT

Ryabchenko Yu. Yu. The subject of law of civil procedure in the modern paradigm of law. – Qualifying research paper.

Thesis for a Doctoral Degree in Law: Specialty 12.00.03 – «Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law». – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2018.

Thesis is one of the first complex researches in Ukrainian legal science, in which the scientific problem of forming the doctrinal principles of the law of civil procedure subject is solved, taking into account the current trends in the development of this branch, and also need to rethink the relation of natural-legal and positive approaches in the legal regulation of given subject legal status in view of formation human-oriented paradigm in legal thinking in the modern legal doctrine.

The the essence of the category of subject of law of civil procedure as a multidimensional phenomenon is clarifies and such category content is characterized in the thesis, taking into account the provisions regarding the subject

in modern legal doctrine; general characterization of the civil procedural legal status of the subject of law of civil procedure was performed, its structure was determined; the peculiarities of the legal status of individual subjects of law of civil procedure are disclosed, taking into account the functions performed by them in the judicial process. The subject of law of civil procedure is investigated from the standpoint of the allocation of its «pure form» as a set of legal properties of a person, separated from their specific carrier, and which can be implemented in civil procedural legal relations. The presence of a dynamic aspect of the subject of law of civil procedure, which presupposes the existence of two stages of its development is substantiated: a person who potentially can enter the civil procedural legal relationship; participant in civil procedural legal relationship.

The range of the law of civil procedure subject properties is defined: individualization; legal will; a set of legal relations and legal connections; legal consciousness; active character of «creation» and application of law; social and legal value; legal personality.

The above-mentioned provisions determined the methodological principles of further studying the law of civil procedure subject, taking into account human centered reference points in further improving the provisions of domestic legal doctrine.

On the basis of the aforementioned principles, the legal structure of the subject of law of civil procedure was constructed, which allows to take into account and recreate the specific nature of the legal nature and social purpose of each participant in the civil process in each aspect (property) of the subject of law of civil procedure. Within this structure, a general (human rights and freedoms) and special parts are highlighted. A special part is defined by elements that reflect the specifics of specific law of civil procedure subjects: the functional purpose of a particular subject or the purpose for which it exists (for example, the administration of justice - in relation to a court); citizenship; legal guarantees of activity; structure of the legal status of the subject of law of civil procedure. The

possibility of considering a subject of law of civil procedure as an institution of this branch of law is substantiated.

The key factors and directions of the influence of the development of the doctrine of law of civil procedure on the formation of the theory of the subject of law of civil procedure have been determined. Directions of such influence are defined: the main provisions regarding the objectives of the law of civil procedure entities; elements that directly characterize the indicated subjects; elements of the legal status of the subject of law of civil procedure. On the other hand, the category of the subject of law of civil procedure also has a key influence on the formation of the field of law of civil procedure, lies at its core, which is expressed in its key impact on all principles and institutions of law of civil procedure.

The structure of the civil procedural legal status of the law of civil procedure subject: civil procedural norms; civil procedural legal personality; the principles of law of civil procedure; civil procedural legal status of participant in civil procedural legal relationship (procedural rights and duties (powers)).

It is substantiated that procedural guarantees of the proper administration of justice are the result of the functioning of the subject of law of civil procedure and the most important factor in the formation of the procedural form of consideration of civil cases.

The basis of the procedural legal personality of the subject of law of civil procedure is determined from the position of the function performed by him in the civil process (for example, the administration of justice – in relation to the court).

The theoretical principles of further improvement of the provisions regarding the subject of law of civil procedure are defined on the principles: development of natural-legal approaches in legal scientific researches of subjects of law of civil procedure subjects; improvement of legal guarantees of proper participation in the civil process of subjects of law of civil procedure. The significance of the positive approach in the settlement of the civil procedural legal status of the subject of law of civil procedure is characterized in the light of the

public-law nature, the principles of legal regulation of the civil procedural form of administration of justice.

The civil procedural legal status of a court in a lawsuit and such status in proceedings for review of a court decision, as well as in non-invasive proceedings and procedures are considered from the standpoint of general and special.

The influence of the legal status of a materially interested person on the formation of a law of civil procedure in general, as a science, the field of law, the field of legislation, and on the provisions on the court and other participants in the judicial process, which is defined as a general guide, is investigated. Determination of legal interest from the standpoint of desire determines its guiding character in defining and realizing the rights of the subject of civil procedural legal relations.

Despite the inherent nature of the legal personality of the representative of the legal personality of the principal, the representative is investigated as an independent subject of law of civil procedure.

Investigation of the functional orientation of other participants in the trial was carried out with the application, including the method of division by the nature of participation in the trial. They are divided into two groups: acting on the basis of competence (secretary of the court, court administrator, assistant to a judge, people's assessor); which operate on the basis of a combination of general and special legal status (those who facilitate the administration of justice). It has been determined that those who contribute to the administration of justice operate on the basis of a combination of the general legal status of a person and a special legal status reflecting their civic duty (witness, expert, specialist, translator), or contractual basis of activity (for example, legal expert). The main criterion for the delineation of participation in the civil procedure of the public authority for the submission of an opinion in the exercise of its powers and expert has been determined the purpose and performance of these individuals.

There formulated the correlation between the principles of the rule of law and legality in law of civil procedure, characterized by a combination of: a) the

perception of the principle of legality as an integral part of the rule of law as part of the requirement for the legal content of laws; b) the existence of an independent object of the requirements of the principle of legality in comparison with the rule of law, due to different content of these principles. The rule of law principle is defined as the basis for determining the civil procedural legal status of the subject of law of civil procedure.

The directions of improvement of the current civil procedural legislation concerning are outlined.

Key words: subject of law, subject of law of civil procedure, rule of law, paradigm, human rights, natural law, positive law, participant in court process, court, interested person, civil procedural legal status.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

– наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкти цивільного процесуального права: монографія. Суми: ВВП «Мрія», 2018. 372 с.
2. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права як багатоаспектне явище в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *European vector of contemporary jurisprudence: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph. Volume 2.* Sandomierz: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 335–360.
3. Рябченко Ю. Ю. До питання вдосконалення правового регулювання участі представника в цивільному судочинстві. *Журнал східноєвропейського права.* 2015. № 11. С. 76–81. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/01/riabchenko_11.pdf.
4. Рябченко Ю. Ю. Процесуальний статус учасників цивільного процесу: сучасний стан наукової розвідки. *Jurnalul juridic national: teorie și practică.* 2015. № 6 (16). С. 148–152.

5. Рябченко Ю. Ю. Особенности функций суда в отдельных видах производств и процедур в гражданском процессе. *Legea și viața*. 2016. № 1/3. С. 88–92.

6. Рябченко Ю. Ю. Професійний характер правової допомоги як критерій визначення меж виключних повноважень адвоката в цивільному судочинстві щодо її надання. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6/2. С. 150–154.

7. Рябченко Ю. Ю. [Проблематика определения категорий «субъект права», «участник судебного процесса» в национальной правовой доктрине](#). *Legea și viața*. 2018. № 10/2. С. 91–96.

8. Рябченко Ю. Ю. Проблемні питання визначення складу суду у справах за позовами про захист прав невизначеного кола осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 17. Т. 2. С. 12–15.

9. Рябченко Ю. Ю. До питання ролі суду у встановленні обставин у справах за позовами на захист прав невизначеного кола осіб. *Право і суспільство*. 2016. № 1. Ч. 2. С. 49–54.

10. Рябченко Ю. Ю. Проблеми правового регулювання складу суду при розгляді справ окремого провадження у зв'язку із проведенням судової реформи. *Правова просвіта*. 2016. № 1. С. 187–193. URL: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/1_2016/27.pdf.

11. Рябченко Ю. Ю. До питання визначення верховенства права як основоположного принципу цивільного судочинства і співвідношення його з принципом законності. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 1. С. 72–76.

12. Рябченко Ю. Ю. Вимоги до судового представника в контексті судової реформи та з урахуванням реалізації засад «електронного правосуддя». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1. Т. 2. С. 65–68.

13. Рябченко Ю. Ю. Розвиток процесуальних гарантій участі представника в цивільному судочинстві з урахуванням реалізації засобів «електронного

правосуддя». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. Т. 1. С. 92–95.

14. Рябченко Ю. Ю. Вдосконалення процесуального статусу сторін у контексті розвитку медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 132–135.

15. Рябченко Ю. Ю. Цивільний процесуальний статус експерта з питань права: питання вдосконалення правового регулювання. *Правова просвіта*. 2017. № 11. URL: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/11_2017/5.pdf.

16. Рябченко Ю. Ю. Юридична відповідальність та процесуальний статус особи: окремі проблеми співвідношення. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Ч. 1. С. 74–78.

17. Рябченко Ю. Ю. Законний інтерес і процесуальний статус: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 57–60.

18. Рябченко Ю. Ю. Компетенція суду як основа процесуального статусу судді в цивільному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 121–123.

19. Рябченко Ю. Ю. Конституційні та адміністративно-правові засади участі у цивільному судочинстві інших учасників цивільного процесу як основа їх процесуальної правосуб'єктності. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 70–74.

20. Рябченко Ю. Ю. Особи, які беруть участь у справі: окремі проблеми визначення та законодавчого закріплення. *Право та державне управління*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 87–91.

21. Рябченко Ю. Ю. Представник та його повноваження у справах за участі суб'єктів публічної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 163–166.

22. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкти, які надають суду консультаційну допомогу під час розгляду і вирішення справи: проблемні питання визначення та

законодавчого закріплення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 29. Т. 1. С. 124–126.

23. Рябченко Ю. Ю. Захист судом процесуальних прав матеріально заінтересованих учасників цивільного процесу: питання вдосконалення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5 (20). С. 94–97.

24. Рябченко Ю. Ю. До питання про визначення поняття об'єкта цивільного процесуального правовідношення. *Правова просвіта*. 2018. № 7. URL: <http://www.pravo.nayka.com.ua/?op=1&z=53>.

25. Рябченко Ю. Ю. Правові властивості людини як методологічне підґрунтя сприйняття особи в цивільному процесуальному праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2018. Вип. 4. Т. 1. С. 74–76.

26. Рябченко Ю. Ю. До питання визначення правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 4. С. 72–76.

– наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації:

27. Рябченко Ю. Ю. Перспективи розвитку основних засад та інститутів цивільного судочинства у світлі судової реформи 2016 р. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: International Scientific Practical Conference (Sandomierz, January 27–28, 2017)*. Р. 87–90.

28. Рябченко Ю. Ю. Розвиток гарантій реалізації прав сторін щодо застосування медіації у цивільному судочинстві. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.)*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 2. С. 657–659.

29. Рябченко Ю. Ю. Окремі особливості визначення органу державної влади як учасника цивільного судочинства. *Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 24 листоп. 2017 р.)*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 142–144.

30. Рябченко Ю. Ю. Результат взаємодії сторін цивільного процесуального правовідношення як основа визначення його об'єкта. *Актуальні проблеми судового права: Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 23 квіт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 128–130.

31. Рябченко Ю. Ю. Теоретичні проблеми визначення секретаря судового засідання як учасника судового процесу. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 18 трав. 2018 р.). Київ: Юрінком, 2018. Т. 2. С. 246–247.

32. Рябченко Ю. Ю. Судовий розпорядник як учасник судового процесу: окремі проблемні питання визначення. *Актуальні проблеми публічного та приватного права: Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 25 трав. 2018 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 77–79.

33. Рябченко Ю. Ю. Помічник судді як учасник цивільного процесуального правовідношення: проблематика визначення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 596–598.

34. Рябченко Ю. Ю. Рішення суду як засіб застосування судом норми права при здійсненні правосуддя. International Multidisciplinary Conference «*Key Issues of Education and Sciences Development Prospects for Ukraine and Poland*» (Stalowa Wola, 20–21 July, 2018). Stalowa Wola: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. Volume 6. P. 20–22.

35. Рябченко Ю. Ю. Процесуальні гарантії реалізації процесуальних прав учасників процесу, що реалізуються у зв'язку із встановленням обставин справи. *Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування: Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 13–14 лип. 2018 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 17–19.

ЗМІСТ

Вступ.....	17
Розділ 1. Генеза концептуальних засад цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права та їх розвиток в умовах сучасної парадигми права.....	29
1.1 Генеза теоретичних засад суб'єкта цивільного процесуального права та сучасна парадигма права	29
1.2 Характеристика суб'єкта цивільного процесуального права: аксіологічний вимір	55
1.3 Загальна характеристика цивільного процесуального статусу суб'єктів цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права.....	83
Висновки до розділу 1.....	122
Розділ 2. Суд як суб'єкт цивільного процесуального права.....	126
2.1 Зміст правового статусу суду у сучасній парадигмі праворозуміння.....	126
2.2 Цивільний процесуальний статус суду у провадженнях щодо перегляду судових рішень: загальна характеристика.....	160
2.3 Суд як суб'єкт цивільного процесуального права в інших непозовних провадженнях та процедурах у цивільному судочинстві.....	181
Висновки до розділу 2.....	204
Розділ 3. Учасник справи та представник як суб'єкти цивільного процесуального права.....	208
3.1 Учасник справи у суді першої інстанції як суб'єкт цивільного	

	процесуального права: сучасні ціннісні орієнтири.....	208
3.2	Участь представника у суді першої інстанції.....	233
3.3	Учасник справи, представник як суб'єкти цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень.....	273
3.4	Заінтересована особа у непозовних провадженнях та процедурах як суб'єкт цивільного процесуального права.....	307
	Висновки до розділу 3.....	324
	Розділ 4. Інші учасники судового процесу як суб'єкти цивільного процесуального права.....	330
4.1	Інші учасники судового процесу у позовному провадженні.....	330
4.2	Інші учасники судового процесу у провадженнях щодо перегляду судових рішень та в інших провадженнях і процедурах у цивільному процесі як суб'єкти цивільного процесуального права.....	359
	Висновки до розділу 4.....	377
	Висновки.....	381
	Список використаних джерел.....	388
	Додатки.....	445

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасна аксіологічна парадигма праворозуміння передбачає актуалізацію впровадження нормативно-ціннісних орієнтирів у національну правову систему – положення щодо верховенства права, утвердження та забезпечення прав і свобод людини, що зумовлює необхідність оновлення змісту ключових категорій цивільного процесуального права.

Специфікою цивільного процесуального права як науки, галузі права, галузі законодавства завжди був значний вплив позитивістських концепцій на доктрину та практику законотворення й правозастосування. Проте такий підхід методологічно обмежує праворозуміння учасника судового цивільного процесу як носія процесуальних прав і обов'язків, недостатньою мірою зважає на панівну у сучасній юридичній науці ідею повсюдності верховенства права, верховенства прав людини, зокрема і як учасника цивільного процесу.

Практика Європейського суду з прав людини якнайкраще доводить потребу в посиленні гарантій прав людини в судовому процесі, у тому числі і права на розгляд справи впродовж розумного строку (рішення у справі «Дяченко та інші проти України», справа «Віктор Назаренко проти України», справа «Коваленко та інші проти України», справа «Зеленцов та інші проти України» тощо).

Таким чином, дослідження змістових характеристик суб'єкта цивільного процесуального права як правової категорії, що охоплює правові властивості конкретного носія при визнанні пріоритету соціогуманітарних ціннісних орієнтирів, сприяє формуванню єдиного підходу до розкриття її змісту.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи вчених, присвячені цивільному процесуальному статусу учасників цивільних процесуальних

правовідносин на всіх етапах історичного розвитку цивільного процесуального права. Так, серед перших дослідників потрібно згадати Є. В. Васьковського, О. Г. Гойхбарга, А. Х. Гольмстена, Є. О. Нефедьєва та інших. Значний внесок у дослідження категорій «цивільне процесуальне правовідношення» загалом та «учасник цивільного процесуального правовідношення» зокрема, а також суміжних із ними категорій зробили учені радянської доби, такі як С. Н. Абрамов, В. М. Аргунов, О. Т. Боннер, Д. П. Ватман, О. П. Вершинін, М. А. Вікут, Р. Є. Гукасян, М. А. Гурвіч, А. О. Добровольський, В. О. Єлізаров, П. Ф. Єлісейкін, І. М. Зайцев, О. П. Клейнман, О. Ф. Козлов, Л. Ф. Лісницька, В. К. Пучинський, М. К. Треушніков, К. С. Юдельсон. Серед сучасних наукових напрацювань щодо учасників цивільного процесу варто виділити роботи С. С. Бичкової, Ю. В. Білоусова, О. В. Бобровника, О. В. Гетманцева, Д. Г. Глушкової, К. В. Гусарова, І. О. Журби, В. В. Заборовського, Д. В. Іванчулинця, Т. О. Дунаса, О. В. Колісник, В. В. Комарова, Г. З. Лазько, Я. Я. Мельника, І. М. Лукіної, І. А. Павлуника, Г. О. Світличної, Д. М. Сібільова, І. Ю. Татулич, О. А. Тимошенко, О. І. Угриновської, С. А. Чванкіна, Н. О. Чучкової, Н. Г. Яценко, М. Й. Штефана та інших.

Системний характер проблеми суб'єкта цивільного процесуального права визначив звернення до досліджень, присвячених суміжним інститутам цивільного процесуального права, виконаним, зокрема, Н. Л. Бондаренко-Зелінською, Д. Д. Луспеником, В. А. Кройтором, П. І. Радченком, Я. М. Романюком, Н. Ю. Сакарою, В. І. Тertiшніковим, Г. П. Тимченком, О. С. Ткачуком, І. В. Удальцовою, С. Я. Фурсою, Т. А. Цувіною, М. М. Ясинком. Багатоаспектність предмета наукового аналізу зумовила звернення до напрацювань таких відомих цивілістів, як: С. М. Бервено, І. В. Венедіктова, Ж. В. Завальна, О. О. Кот, Є. О. Мічурін, З. В. Ромовська, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук,

Є. О. Харитонов, В. Л. Яроцький, а також наукових досліджень з інших галузевих юридичних наук.

Проведений критичний аналіз робіт учених ближнього зарубіжжя (Т. Є. Абова, Г. О. Аболонін, О. Б. Абросімова, Д. Х. Валєєв, Г. Т. Єрмошин, Г. Л. Осокіна, І. Л. Петрухін, Н. О. Чечіна, Д. М. Чечот, Т. В. Сахнова, М. С. Шакарян, В. В. Ярков), а також провідних європейських теоретиків цивільного процесу (Дж. А. Джолович, М. Каппелетті, М. Сторм, М. Таруффо, А. А. Цукерман, Дж. Хазард).

Крім того, опрацьовано роботи таких відомих вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії права та філософії права, як С. С. Алексєєв, С. І. Архіпов, М. В. Вітрук, С. П. Головатий, М. М. Марченко, П. М. Рабінович, С. О. Комаров, О. В. Петришин, М. В. Цвік та інших.

На підставі досліджених наукових матеріалів зроблено важливий висновок про те, що з-поміж переважної більшості науковців не існує єдиної думки щодо учасників цивільних процесуальних правовідносин, що призводить до прогалин у визначенні процесуального статусу учасників окремих проваджень і процедур, зокрема, представника як самотійної процесуальної фігури та рівня його самотійності тощо.

В дисертації використані правові позиції Конституційного Суду України, акти органів конституційної юрисдикції окремих держав ближнього зарубіжжя.

Завдяки осмисленню й узагальненню матеріалів судової практики стосовно допуску до участі у справі учасників судового процесу, порушень їх процесуальних прав (з березня 2004 р. до травня 2018 р.), рішень Європейського суду з прав людини щодо застосування принципів верховенства права, верховенства прав людини у зв'язку з реалізацією процесуальних прав учасників судового процесу (з початку 1999 р. до травня 2018 р.), а також аналізу періодичних видань з питань допуску, залучення, участі осіб у провадженні у справі, виявлено комплекс проблем правового

регулювання процесуальної форми, що потребують ретельного вивчення й вирішення.

Отже, надання особливого значення соціогуманітарним ціннісним орієнтирам стосовно категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» і оновлення, таким чином, аксіологічних засад оцінки, прогнозування розвитку її змісту, врахування новітніх європейських тенденцій у цій сфері є основними напрямками подальшого наукового дослідження і водночас необхідною умовою ефективної процесуальної діяльності.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні сутнісних характеристик суб'єкта цивільного процесуального права, які складають основу його юридичної конструкції, з урахуванням сучасного стану й тенденцій розвитку цивільного процесуального права, новітньої парадигми праворозуміння, обґрунтуванні перспектив розвитку інституту суб'єкта цивільного процесуального права, формуванні орієнтирів застосування судами відповідних положень цивільного процесуального законодавства.

Окреслена мета зумовила постановку таких завдань:

- обґрунтувати підхід щодо дослідження генези теоретичних засад суб'єкта цивільного процесуального права у парадигмі права;
- з'ясувати суть категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» на основі сучасних ціннісних орієнтирів у правовій доктрині і розкрити її зміст;
- надати загальну характеристику цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, визначити структуру статусу, виходячи з тенденції актуалізації проблеми імплементації засад природно-правового регулювання у галузь цивільного процесуального права;
- охарактеризувати зміст правового статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях у першій інстанції та щодо перегляду судових рішень, спираючись на висхідний характер впливу

принципу верховенства права на визначення суду як суб'єкта цивільного процесуального права;

– виокремити особливості правового статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права в інших непозовних провадженнях та процедурах у цивільному судочинстві;

– з'ясувати й окреслити сутність та значення заінтересованої особи як суб'єкта цивільного процесуального права з урахуванням сучасних людиноцентристських тенденцій у доктрині права;

– охарактеризувати представника як суб'єкта цивільного процесуального права, виділити відмітні риси його процесуального статусу;

– визначити та розкрити зміст основних положень щодо участі заінтересованої особи у непозовних провадженнях та процедурах як суб'єкта цивільного процесуального права;

– сформулювати положення щодо змістових характеристик інших учасників судового процесу як суб'єктів цивільного процесуального права;

– обґрунтувати пріоритетні напрями подальшого розвитку галузі цивільного процесуального права, виокремивши найбільш симптоматичні проблеми, що потребують вирішення; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства з урахуванням тенденцій щодо гармонізації з правом ЄС.

Об'єктом дослідження є суб'єкт цивільного процесуального права у цивільному процесуальному правовідношенні, правові властивості та якості особи, права людини, юридичні конструкції правосуб'єктності, правового статусу, що відображені у теоретичних положеннях вітчизняної та зарубіжної науки цивільного процесуального права.

Предметом дослідження є суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права.

Методи дослідження. Дослідження здійснено з використанням як загальнонаукових, так і спеціально-юридичних методів наукового пізнання.

Обсяг та предмет їх використання залежали від мети кожного етапу дослідження.

За допомогою історичного методу розкрито генезу теоретичних засад суб'єкта цивільного процесуального права, визначено етапи становлення юридичної наукової думки щодо суб'єкта цивільного процесуального права (підрозділ 1.1). Діалектичний метод дозволив простежити рух суб'єкта цивільного процесуального права на різних стадіях цивільного процесу, що сприяло виробленню його цілісного розуміння, визначенню динамічного аспекту цього суб'єкта (розділи 2, 3, 4). Завдяки логіко-семантичному методу в поєднанні з методом аналізу й синтезу та формально-юридичним вивчено вихідні поняття даного дослідження: «суб'єкт права», «суб'єкт правовідношення», «людина» тощо; охарактеризовано їх зміст як окремих понять; вироблено дефініцію ключової категорії «суб'єкт цивільного процесуального права»; з'ясовано його визначальні властивості (індивідуалізованість, правова свідомість, правосуб'єктність тощо), розкрито особливості процесуальних форм різних проваджень і процедур цивільного судочинства (розділ 1, підрозділи 2.3, 3.4, 4.2); окреслено юридичну конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права; надано характеристику поняття та структури його цивільного процесуального статусу (підрозділи 1.2, 1.3). Використання феноменологічного методу дозволило простежити реалізацію конструкції суб'єкта цивільного процесуального права у правовій реальності цивільного процесуального права (розділи 2, 3, 4). Застосування герменевтичного підходу дало змогу розкрити значення суб'єкта цивільного процесуального права та його вплив на вдосконалення галузі цивільного процесуального права (розділ 1, підрозділи 2.1, 3.1, 4.1). За допомогою порівняльно-правового методу розглянуто положення доктрини, законодавства, практики його застосування в Україні та зарубіжних державах, зокрема Франції, Німеччини, Російської

Федерації, Казахстану, США, з урахуванням правових позицій щодо окремих категорій дослідження Європейським судом з прав людини (розділ 1).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше у національній доктрині цивільного процесуального права здійснено комплексне дослідження інституту суб'єкта цивільного процесуального права, виходячи з сучасної людиноорієнтовної парадигми праворозуміння. За його наслідками:

у перше:

– обґрунтовано доцільність впровадження підходу щодо розгляду суб'єкта цивільного процесуального права як системоутворюючої для галузі цивільного процесуального права категорії правової реальності, що передбачає виділення умов та гарантій реалізації права на справедливий суд;

– розкрито сутність суб'єкта цивільного процесуального права як категорії, в якій відображено правові властивості людини, що в підсумку підкреслює висхідний характер соціально-правової цінності суб'єкта у цивільних процесуальних правовідносинах. Такий підхід впливає із сучасної парадигми праворозуміння суб'єкта цивільного процесуального права, що ґрунтується на концепції людиноцентризму і обумовлює необхідність проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права;

– з урахуванням сучасних ціннісних орієнтирів у правовій доктрині надано авторське визначення поняття «суб'єкт цивільного процесуального права» з позицій його динамічної природи, що є втіленням сукупності правових властивостей їх конкретного носія, які можуть бути реалізовані у правовому обігу;

– розроблено авторську юридичну конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права, що базується на визначенні загальної та спеціальної частин у структурі даного суб'єкта. Загальна частина вказаної конструкції включає положення щодо прав та свобод людини. Спеціальну частину

складають елементи, що відображають специфіку конкретних суб'єктів цивільного процесуального права: суду, учасників справи, представників, інших учасників судового процесу;

– визначено характер взаємного впливу розвитку доктрини, галузі цивільного процесуального права та розвитку положень щодо суб'єктів цієї галузі права, який зумовлюється тісним взаємозв'язком галузі права та її інституту, в межах якої він існує, а також системоутворюючим значенням правових якостей людини для формування національної правової системи взагалі та розглядуваної галузі зокрема;

– доведено, що практику Європейського суду з прав людини потрібно вважати одним з джерел проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права. У ній простежується надання регулятивного значення ідеалам правового регулювання, одним з яких виступають вимоги правової передбачуваності. Сприйняття законодавцем практики Європейського суду з прав людини свідчить про визнання ним необхідності розширення природно-правових підходів у правозастосуванні та правотворенні;

– аргументовано теоретичні засади вдосконалення положень щодо суб'єкта цивільного процесуального права, що зумовлюються: природно-правовими тенденціями розвитку національної правової системи та гарантіями прав учасника судового процесу як ключової складової його статусу;

удосконалено:

– положення щодо співвідношення природно-правового та позитивістського підходів у правовому регулюванні цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права зокрема та галузі цивільного процесуального права в цілому;

– поняття «цивільний процесуальний статус учасника цивільного процесу» шляхом його розмежування із поняттям «цивільний процесуальний

статус суб'єкта цивільного процесуального права», надання його характеристики та визначення структури;

– підхід щодо розкриття суті співвідношення принципів верховенства права та законності у цивільному процесуальному праві. Принцип законності визначений як складова принципу верховенства права із самостійним об'єктом;

– поняття «учасник цивільного процесуального правовідношення» через визначення його похідного характеру від людини як правової індивідуальності у цивільному процесуальному праві. Правовою індивідуальністю визначена система правових властивостей людини, абстрагованих від конкретного їх носія, і які можуть бути реалізовані у цивільних процесуальних правовідносинах;

– положення щодо способів альтернативного вирішення спорів у цивільному судочинстві шляхом уточнення існуючих теоретичних положень про використання такого способу, як медіація;

– науковий підхід щодо визначення об'єкта цивільного процесуального правовідношення, до якого можна віднести судове рішення. Це дозволило доповнити характеристику функцій у судовому процесі суб'єктів цивільного процесуального права;

– список критеріїв розмежування осіб, які діють в інтересах інших осіб відповідно до закону, та окремих інших учасників судового процесу. Новими критеріями визначено мету і результат діяльності відповідних осіб;

– категорію «процесуальна форма» шляхом визначення поняття «процесуальні гарантії належного здійснення судочинства» та включення цього поняття до її змісту;

дістали подальшого розвитку:

– підхід щодо визначення елементів цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, до складу яких доцільно віднести, зокрема, принципи цивільного процесуального права, оскільки в

них знаходить свій вияв природно-правовий аспект змісту правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права;

– визначення суду як учасника цивільного процесуального правовідношення через визначення суду у колегіальному складі як особливого суб'єкта цивільного процесуального права;

– обґрунтування наукового підходу щодо поширення загальних положень процесуальної форми позовного провадження на процесуальну форму розгляду категорій справ, за результатами вирішення яких суд виконує забезпечувальну та контрольну функції, з урахуванням специфіки завдань суду в цих провадженнях;

– положення щодо позитивної юридичної відповідальності шляхом уточнення кола випадків її застосування у цивільному судочинстві, а також обґрунтування її значення як гарантії реалізації суб'єктивних процесуальних прав суб'єктів цивільного процесуального права;

– науковий підхід щодо визначення категорії «законний процесуальний інтерес» та встановлено його місце у теоретичній конструкції суб'єкта цивільного процесуального права. Розглядувана категорія є основою для визначення та реалізації прав суб'єкта цивільного процесуального права як елементу його правового статусу;

– категорія «інститут цивільного процесуального права» завдяки доповненню її новим інститутом – суб'єкт цивільного процесуального права;

– положення щодо значення принципу верховенства права у цивільному судочинстві шляхом визнання його ролі у визначенні та закріпленні цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Доведено, що з'ясування природи, змісту, елементів принципу верховенства права у цивільному судочинстві необхідно проводити на основі субстантивного підходу до його розуміння із визначенням пріоритетності прав людини його субстантивним елементом;

– визначення процесуальних гарантій прав учасників судового процесу, при цьому обґрунтовано доцільність уточнення положень процесуального законодавства щодо правових наслідків неналежного виконання іншими учасниками судового процесу своїх функцій у цивільному судочинстві та порядку їх застосування;

– положення щодо цивільного процесуального статусу учасників судового процесу шляхом обґрунтування основи їх процесуальної правосуб'єктності відповідно до виконуваних ними функцій у процесі.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і були оприлюднені на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, круглих столах, серед яких: «Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine» (Sandomierz, 27–28 January, 2017 р.); «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); «Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки» (м. Ірпінь, 24 листопада 2017 р.); «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 23 квітня 2018 р.); «Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики» (м. Київ, 18 травня 2018 р.); «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); «Актуальні проблеми публічного та приватного права» (м. Запоріжжя, 25 травня 2018 р.); «Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування» (м. Київ, 13–14 липня 2018 р.); International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences Development Prospects for Ukraine and Poland» (Stalowa Wola, 20–21 July, 2018).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, які включають дванадцять підрозділів, висновків

та списку використаних джерел (506 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 450 сторінок, з яких основний зміст – 373 сторінки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Проблематика дисертаційного дослідження відповідає сучасним тенденціям розвитку права в аспекті інтеграційних процесів в Україні і Європейському Союзі. Роботу виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2016–2019 роки «Правові проблеми здійснення майнових і особистих немайнових прав в умовах ринкової економіки» (державний реєстраційний номер 0116U000914).

Практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що викладені й аргументовані у дисертації теоретичні положення достовірні і логічно завершені. Висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – для подальших досліджень загальнотеоретичних питань галузі цивільного процесуального права щодо його суб'єкта, а також гарантій його належної участі у судовому процесі;

– у законотворчій сфері – при розробці нових та вдосконаленні чинних нормативних актів, що регламентують цивільні процесуальні правовідносини щодо участі особи у судовому процесі (довідка про можливість впровадження результатів дисертації в роботу Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності);

– у практичній діяльності – при виданні роз'яснень положень чинного процесуального законодавства, безпосередньому використанні судами при розгляді судових справ;

– у навчальному процесі – при підготовці підручників та навчальних посібників з дисципліни «Цивільний процес», відповідних спецкурсів, інших навчально-методичних матеріалів.

РОЗДІЛ 1

ГЕНЕЗА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЇХ РОЗВИТОК В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВА

1.1 Генеза теоретичних засад суб'єкта цивільного процесуального права та сучасна парадигма права

Аналіз чинного цивільного процесуального законодавства, практики його застосування свідчить про наявність значної кількості прогалин і колізій у нормативному регламентуванні питань учасників цивільного процесу.

Огляд літератури щодо проблемних питань учасників цивільного процесу дає підстави стверджувати, що наприклад стосовно представника мають місце прогалини правового регулювання щодо: участі у справі кількох представників, закріплення власне визначення представництва в чинному Цивільному процесуальному кодексі України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України) [456], суб'єктів права на участь у справі через представника, участі представника в окремих видах проваджень у суді першої інстанції тощо [150, с. 348; 406; 416].

Разом із тим, безпосередній аналіз цивільного процесуального законодавства, з урахуванням матеріалів судової практики, а також відповідних наукових напрацювань, дає підстави визначити системні проблеми у правовому регулюванні питань учасників цивільного процесу. Зокрема, визначено такі проблеми щодо: адекватності найменувань певних груп учасників їх правовій природі (§§ 1, 2 гл. 4 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV у редакції від 14.11.2017 р. (далі – ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р.) [455]); відповідності нормативно

закріпленого обсягу поняття «особи, які беруть участь у справі» (ст. 26 ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р.) реальному обсягу такого поняття; введення до цивільного процесу принципово нових його суб'єктів, що пов'язано із закріпленням у законодавстві принципово нової для цивільного процесу категорії – групові позови [313, с. 304] тощо.

Вказані та інші проблемні питання, що виникають під час застосування норм цивільного процесуального права, свідчать про необхідність оновлення наукових поглядів щодо визначення учасників цивільного процесу, удосконалити загальні положення щодо них. Разом із тим, це завдання неможливо виконати без огляду вже існуючих наукових досліджень на цю тематику.

Останнім часом аналітичних робіт, присвячених загальним положенням щодо учасників цивільного процесу, майже не видавалося. У більшості наукових досліджень розглянуто вказані питання лише в межах конкретної проблематики (М.М. Ясинок, О.Б. Єрошенко, О.А. Тимошенко, Н.О. Чучкова та ін.) [87; 211; 298; 413; 436; 476; 490]. Винятком з цього можна вважати роботи, присвячені, наприклад, питанням обов'язків учасників цивільного процесу, цивільній процесуальній відповідальності [161; 162; 169]. Окремо потрібно згадати монографію С.С. Бичкової «Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження» (2011 р.) [21]. Утім предмет цього дослідження стосується одного з видів проваджень у цивільному процесі.

Загальний огляд та систематизація наукових напрацювань щодо проблематики учасників цивільного процесу виступає підґрунтям вдосконалення загальних відповідних теоретичних положень, а також обґрунтування відповідних змін до чинного цивільного процесуального законодавства.

У цьому контексті доцільно проаналізувати дисертаційні дослідження, проведені після 2010 р., оскільки у них було розглянуто загальні положення

цивільного процесуального статусу учасників цивільного процесу (обов'язків та відповідальності). Адже цього часу більшість робіт була присвячена проблемам участі в цивільному процесі окремих його учасників: суду (О.В. Колісник [122], Н.Г. Яценко [492]), сторін (І.О. Журба [90]), третіх осіб (Д.М. Сібільов [367], О.В. Бобровник [23]), представника (С.А. Чванкін [464], Г.З. Лазько [156], І.А. Павлуник [201], Д. В. Іванчулинець [108]), спеціаліста (Д.Г. Глушкова [61]).

Належно розкрити сутність суб'єктів цивільного процесуального права, визначити елементи його процесуального статусу не можливо без узагальнення наукових здобутків щодо конкретних учасників цивільного процесу. Розглянемо детальніше генезис відповідних доктринальних положень.

Проблематика співвідношення понять «суб'єкт права» не є новою. Зокрема, О.В. Бачун виділяє позицію таких дослідників, як М.Л. Дювернуа, П. Лабанд, Г. Рюмелін, які відстоювали позицію щодо примату поняття суб'єкта права над суб'єктом правовідношення. Подібна думку висвітлювали також російські дореволюційні вчені, зокрема І.А. Покровський. О.В. Бачун вказує на наявність у російській правовій думці дореволюційного та радянського періодів також іншої позиції – щодо необхідності ототожнення цих понять [15, с. 15].

Цікавий екскурс до теоретичних напрацювань у напрямі становлення наукової думки про сутність категорії «суб'єкт права» здійснює Т.О. Мацелик, аналізуючи проблему визначення поняття та системи суб'єктів адміністративного права. Дослідниця проаналізувала загальнотеоретичні наукові напрацювання, які є джерелом і підґрунтям побудови галузевих теоретичних юридичних конструкцій.

Так, потрібно підтримати позицію В.С. Нерсисянц, яку згадує Т.О. Мацелик, щодо нерозривного зв'язку між діалектикою права та діалектикою поняття «суб'єкт права» [167, с. 18; 190, с. 302]. У зв'язку із цим визначено

такі періоди розвитку права, у взаємозв'язку із розвитком уявлень про суб'єкта права: 1) період держави та права давнього світу; 2) середніх віків; 3) нового та найновішого часу [167, с. 19; 446, с. 405–413].

З аналізу, проведеного Т.О. Мацелик, можна зробити висновок щодо особливостей сприйняття категорії «суб'єкт права» у різні історичні періоди. Так, у римському праві центральною категорією виступала правоздатність – і тільки стосовно фізичної особи. Положення щодо колективних суб'єктів права не були розвинені, хоча практики були відомі, зокрема, приклади власності, що належала колегіям жреців, державі та її підрозділам, об'єднанням осіб.

Правова доктрина країн романо-германської правової системи часів середньовіччя сформувалася під впливом політичних умов того часу. «Маркою» того часу стало таке суспільне явище, як феодальна роздрібненість, що на дозволило виробити єдині положення щодо поняття «суб'єкт права». З іншого боку, новим у цьому періоді явищем став розвиток прав дворянства та духовництва. Подібна ситуація склалася також на території Київської Русі. Так, Т.О. Мацелик наводить позицію М.Ф. Владимирського-Буданова щодо сприйняття фізичної особи як суб'єкта права як похідної категорії від колективних суб'єктів права, зокрема певних соціальних союзів: сімейного, родового, общинного, державного. Загалом вказується на нівелювання прав фізичної особи правами суспільних союзів. Починаючи з XVII ст. у Російській імперії правове положення фізичної особи визначалось її станом та професійним положенням [53, с. 384–385; 167, с. 19–23].

Т.О. Мацелик згадує В.Ф. Чигир щодо зв'язку виникнення юридичної особи як суб'єкта права із розвитком капіталістичного способу виробництва, виникненням торгових товариств. Перебіг цих процесів у Західній Європі можна віднести до періоду XVI–XVII ст.ст. У Російській імперії поняття

юридичної особи до XIX ст. пов'язувалося лише із *universitates personarum* (корпорації) [167, с. 20; 471, с. 405–413].

Проаналізувавши дослідження Т.О. Мацелик, можна стверджувати російські вчені XIX століття визначили різні варіанти для виділення основи сприйняття суб'єкта права. Так, практично усі дослідники не заперечують, що суб'єкт права повинен мати певну індивідуальність, стосовно прав, обов'язків тощо, повинен бути їх носій, якого у конкретному випадку можна буде відрізнити від інших носіїв прав та обов'язків. Щодо ж інших ключових аспектів погляди розділилися. Зокрема, крім індивідуальності, висловлювали також думку щодо необхідності наявності у такого носія: а) розумної волі; б) інтересу; в) визнання його як суб'єкта права об'єктивними нормами. Мали місце також окремі позиції щодо недоцільності виділення окремого поняття «суб'єкта права».

Виділення волі як єдиного реального змісту суб'єктивного права є найбільш давньою науковою позицією щодо формування поняття суб'єкта права. Т.О. Мацелик наводить наукову позицію В.М. Хвостова, який доповнював цю класичну теорію, звертаючи увагу на випадки дій однієї особи в інтересах іншої на підставі: волевиявлення безпосереднього носія суб'єктивного права, вказівки закону, іншого акта публічної влади. Прикладом цього наведено дії в інтересах недієздатних осіб [167, с. 24; 445, с. 874].

Вольова теорія піддавалась критиці на підставі взаємної суперечливості її окремих положень. Так, з одного боку, недієздатна особа визнається суб'єктом права, а з іншого – в неї відсутня воля. На противагу вольовій теорії висувалась теорія інтересу, за якою для визнання особи суб'єктом права достатньо наявності в неї законного інтересу. За цією теорією недієздатна особа має певний інтерес, що охороняється законом, а отже вона є суб'єктом права [167, с. 25]

Є. Трубецький, критикує теорію інтересу, вказуючи, що вона не пояснює випадки наділення правами осіб, які зачаті, але ще не народились, а також юридичних осіб, яких у дійсності не існує. Натомість учений пропонує розуміти під суб'єктом права того, хто визнається таким нормами об'єктивного права. З цієї позиції припускається розгляд як суб'єктів права не тільки індивідуальних, конкретизованих осіб, але й певні прошарки, класи (батьки, діти). Як приклад правовідносин, у яких беруть участь такі суб'єкти, наводяться абсолютні правовідносини [167, с. 24–27; 428, с. 166–174; 447, с. 699; 480, с. 568–628].

Окремі дослідники пропонували використовувати замість терміна «суб'єкт права» терміни «користувач», «уповноважений», яким може бути не тільки людина, але й річ або тварина, але за наявності уповноваженої особи [167, с. 27–28; 428, с. 166–174; 447, с. 699; 480, с. 568–628].

Така зміна у поглядах науковців пояснюється, на думку Т.О. Мацелик, впливом правових систем інших держав, зокрема західних. До цього необхідно додати також про наявність факторів, які виходять за межі права: політичні, економічні, соціальні тощо, які змінювалися з розвитком суспільства та держави в різні історичні періоди.

Наведені вище наукові позиції стосуються, насамперед, періоду існування Російської імперії. Зміна суспільного ладу, що відбулася у 1917 році, зумовила кардинальну зміну наукових підходів також у теорії права.

Значне звуження приватних засад існування суспільства, превалювання суспільних інтересів над приватними зумовили відповідні зміни і у сприйнятті категорії «суб'єкт права» вченими-правниками. Так, до 1950-х років поширеною була позиція щодо визнання правоздатності людини як суб'єкта права – не як певну якість або здатність людини, а як наслідок вказівки про це у законі. Окремі вчені взагалі заперечували можливість належності особі певних прав [166, с. 49; 167, с. 29]. Хоча треба визнати, що

загалом персоналізація як основна характеристика суб'єкта права не заперечується і в цей період.

Після 1950-х років розвиток поняття «суб'єкта права» відбувався у напрямі визначення його співвідношення із поняттям «суб'єкт правовідношення». У цей час наукова думка пройшла шлях від відсутності єдиної позиції щодо розділення цих понять (С.Ф. Кечекьян, А.А. Піонтковський, А.К. Стальгевич, Я.Ф. Миколенко та інші) до чіткого їх розмежування (Ц.А. Ямпольська, В.Д. Сорокін, Р.О. Халфіна та інші). В основу подальших наукових досліджень, проведених після 1990-х років, було покладено співвідношення, відповідно до якого поняття «суб'єкт правовідношення» відбиває лише одну сторону поняття «суб'єкт права» – його реальне буття [167, с. 30-31; 444, с. 116].

Після 1990-х років у вітчизняних дослідженнях однією з центральних тем стає співвідношення права і закону, ідея правової свободи, правове регулювання набуває людиноцентристської спрямованості. Це закладає основи для сприйняття також категорії «суб'єкт права». Втім, слід погодитись із Т.О. Мацелик щодо недостатньої уваги вітчизняних науковців до дослідження цієї категорії загалом, а приділення основної уваги дослідженням суб'єктів права окремих галузей – адміністративного, цивільного, фінансового, трудового тощо [167, с. 31-32].

Не вдаючись до критичного аналізу зазначених наукових положень, виділимо з них головне – категорія «суб'єкт права» може вивчатися лише у контексті правовідносин, які ним породжені і в межах яких він існує. Проте тут необхідно врахувати взаємозв'язок між соціальним змістом і юридичною формою морфологічної побудови юридичної конструкції категорії «суб'єкт права», що проявляється через її гуманістично-орієнтовані елементи, що беруть витoki з концепції людиноцентризму і проявляють свою дію у характерних особливостях динаміки процесуальних явищ. Аналогічне можна стверджувати також стосовно суб'єкта цивільного процесуального права.

Наведені вище наукові підходи щодо формування загального визначення суб'єкта права мали базове значення також для визначення суб'єктів судового процесу. Так, І.П. Тимошевська, досліджуючи еволюцію участі у цивільному процесі органів та осіб, які захищають права, свободи та інтереси інших осіб, вказує на створення 7 листопада 1775 р. при губернських прокурорах такої посади, як казенні стряпчі. Визначались мета діяльності та функції щодо цієї посади. Казенні стряпчі виконували функцію позивача у справах, що не стосувалися приватних інтересів, і предметом спору у яких виступало загальне державне майно [371, с. 389-390; 411, с. 12]. В даному випадку мова йде про: а) безпосередній зв'язок правового статусу казенного стряпчого і конкретної особи; б) визначення вказаного правового статусу шляхом закріплення мети та функцій його діяльності. Наведений підхід, за яким функціональне призначення певного суб'єкта судового процесу визначало його процесуальний статус, не втрачає актуальності нині.

Зі зміною суспільного ладу у 1917 році актуалізувалися зміни також у сприйнятті самого суб'єкта права, про що йшлося вище. Вказане не могло не вплинути також на сприйняття та визначення суб'єктів цивільного процесуального права.

Зокрема, як вказує І.П. Тимошевська, у перші роки існування радянської влади спеціальної уваги регулюванню порядку розгляду і вирішення цивільних справ законодавцем приділено не було. Крім того, мала місце пряма вказівка у Інструкції НКЮ УРСР «Про основні норми цивільного процесу» від 1923 року щодо можливості ініціювання та розгляду цивільної справи без відповідної ініціативи особи, права якої порушено, а тільки на підставі передання до суду відповідної справи іншою урядовою установою [411, с. 19].

Отже, можна зазначити про взаємозалежність, взаємозв'язок і взаємовплив між категоріями «суб'єкт права» та «суб'єкт цивільного

процесуального права», які у широкому смислі співвідносяться як «загальне і особливе» [348, с. 19-23].

Беззаперечним є тісний зв'язок інституту суб'єктів цивільного процесуального права із практично всіма іншими основоположними інститутами цивільного процесу: цивільна юрисдикція, докази, процесуальні строки, відповідні види проваджень тощо. Тому систематизація досліджень щодо цієї категорії передбачає врахування наукових напрацювань у контексті розвитку цивільного процесуального законодавства в цілому, його визначних засад та принципів, оскільки вказане безпосередньо впливає також і на процесуальний статус учасників цивільного процесу.

О.В. Гетманцев виділяє такі етапи формування й розвитку цивільного процесуального законодавства в Україні: 1) зародження процесуальних норм за часів Київської Русі (кінець IX початок XIV ст.); 2) цивільні процесуальні норми, які діяли на території України у кінці XIV – першій половині XVII ст.; 3) цивільне процесуальне законодавство на території України в період другої половини XVII ст. - першій половині XX ст.; 4) цивільне процесуальне законодавство України після 1917 року до 1991 року; 5) цивільне процесуальне законодавство України з часу проголошення незалежності (1991 р.) – по теперішній час [59, с. 86].

Одним із прикладів впливу політичних факторів на формування цивільного процесуального законодавства, що діяло на території нашої держави, можна вважати випадки, які наводить О.С. Ткачук. Так, він вказує на таємне рішення, ухвалене за наслідками засідання Сенату 22 жовтня 1722 р., відповідно до якого президенту Малоросійської колегії бригадиру Степану Вельямінову пропонувалося спонукати українське населення подавати клопотання з приводу переміни в них судоустрою - щоб надалі їх судили не за нормами традиційного українського права, а «по правам и уложениям» Російської держави [417, с. 13].

Вказане вище положення щодо істотного впливу європейської правової доктрини на формування вітчизняного поняття суб'єкта права справедливо і стосовно галузі цивільного судочинства. Так, І.П. Тимошевська вказує на сприйняття Статутом цивільного судочинства 1864 року принципів кодифікації цивільного процесу у Франції, а також що цивільний процесуальний кодекс Французької республіки 1806 року став фактично основою для нього. Також вказується про чинність на території Західної України Австрійського статуту цивільного судочинства 1895 року – аж до другої половини 40-х років ХХ століття (приєднання Західної України до УРСР. Відправні засади формування поняття «суб'єкт цивільного процесуального права» наприкінці ХІХ ст. характеризує позиція М.І. Малініна, що наводиться І.П. Тимошевською, стосовно визнання природи людини із її фізичними та моральними потребами, визнання її недоторканності, свободи індивідуальної сфери першоджерелом цивільного процесу [125, с. 74-75; 411, с. 13]. У зв'язку із наведеним історично природними постають наявні сьогодні диспозитивні засади процесу, про які зазначає Є.В. Васьковський: хто хоче захистити своє право – має сам про це потурбуватись, і тільки він повинен вирішувати чи буде звертатися до суду, терпітиме порушення свого права [41, с. 47]

Оцінюючи стан сприйняття категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» за часів незалежності України, науковці вказують на кардинальний характер змін, які відбулися з часів незалежності України, що безпосередньо стосуються також і учасників цивільного процесу: виключення функції захисту правопорядку, запровадження одноособового розгляду справ, введення додаткових підстав перегляду судових рішень, перехід від слідчих до змагальних засад процесу, удосконалення порядку повідомлення учасників процесу тощо [137, с. 152].

Вказані зміни дійсно мають принциповий характер, а тому логічною є підготовка і презентація значної кількості дисертаційних досліджень,

присвячених цивільному процесуальному статусу окремих учасників цивільного процесу, попри значний ступінь розробленості цієї теми в дослідженнях процесуальних проблем, виконаних за інших, порівняно із сучасними, соціально-правових умов. Про якісне оновлення теоретичних основ цивільного процесу свідчить і постійне перевидання значної кількості підручників, які враховують відповідні законодавчі зміни. Слід виділити значну кількість монографічних досліджень, в яких проаналізовано зміни, що відбулися в цивільному процесі: «Проблеми науки гражданского процессуального права» (2002) [301], «Проблеми теорії та практики цивільного судочинства» (2008) [299], «Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні» (2011) [298] тощо. Тому, попри принципове значення робіт радянських науковців, таких, як С.Н. Абрамов [2], А.О. Добровольський [81], І.М. Зайцев [100], А. Ф. Клейнман [118], В. К. Пучинський [307], М.К. Треушніков [427] та інші, можна констатувати, що з моменту проголошення незалежності України відбувається формування якісно нового цивільного судочинства.

У подальших дослідженнях проблем учасників цивільного процесу зокрема та суб'єкта цивільного процесуального права загалом, будемо виходити, в першу чергу, з робіт, які були видані після набуття Україною незалежності. До таких робіт треба віднести, насамперед, наведені вище та інші дисертаційні та монографічні дослідження, а також публікації у періодичних виданнях, присвячені питанням участі в цивільному процесі фізичних та юридичних осіб, в яких дано загальну оцінку стану розвитку чинного законодавства, опрацьовано як загальні теоретичні положення щодо процесуального статусу учасників цивільного судочинства, так і положення щодо статусу окремих учасників.

Причини вказаних глобальних змін у характері цивільного процесу традиційно пов'язуються із суспільними змінами: переводом економіки на ринкові засади, політичними, культурними та іншими змінами в суспільстві.

Серед наслідків вказаних змін потрібно окремо виділити взятий Урядом України курс на гармонізацію законодавства України із законодавством Європейського Союзу (далі – ЄС).

В.В. Бонтлаб, наприклад, пов'язує становлення сучасної моделі цивільного судочинства із правом на судовий захист як одним із визначальних конституційних прав людини. Він підкреслює, що відповідні норми не тільки Конституції України, але й міжнародних договорів України, становлять правовий базис побудови вказаної моделі. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі - ЄКПЛ) [131; 280] визначається вченим як джерело закріплення якісних міжнародних стандартів цивільного судочинства [25, с. 72]. За таких умов імплементацію досвіду правового регулювання цивільного судочинства країн ЄС логічно розглянуто як один з важливих напрямів удосконалення цивільного процесуального законодавства [25, с. 73]. Вчений наводить також позицію В.В. Комарова щодо створення Судом ЄС концепції, відповідно до якої норми національного процесуального права не можуть ускладнювати застосування загального (інтеграційного) права [25, с. 75]. З вказаного випливає висновок, що, попри базове значення доктрини радянського цивільного процесу, на формування якісно нової національної доктрини впливають не тільки чинники, пов'язані із внутрішньодержавними суспільними змінами, але й усталені міжнародні стандарти здійснення правосуддя.

Наведене дає підстави розподілити існуючі наукові дослідження, залежно від історичного періоду їх підготовки та презентації:

1) дослідження радянського періоду (зокрема, серед радянських учених, напрацювання яких мали значний вплив на формування сучасної доктрини цивільного процесуального права і, зокрема, інституту його суб'єкта, можна Крім наведених вище, додатково вказати таких: Д.П. Ватман, М.А. Вікут, В.О. Єлізаров, Л.Ф. Лісницька, К.С. Юдельсон);

2) дослідження періоду незалежної України.

Разом із тим наведена систематизація розглянутих наукових досліджень не є вичерпною.

Наступним критерієм систематизації виступає предмет наукових досліджень. З цієї позиції як у радянській, так і у сучасній доктрині можна виділити роботи, присвячені:

1) загальним питанням процесуального статусу учасників цивільного процесу, наприклад правосуб'єктності, законним інтересам. Серед радянських вчених потрібно відзначити роботи Р.Е. Гукасян, М.А. Гурвіча, Д.М. Чечота, О.Ф. Козлова. Водночас зауважимо, що роботи, безпосередньо присвячені вказаним питанням, зустрічаються нечасто. Здебільшого вони розглядаються в рамках досліджень інших напрямів [91]. За часів незалежної України, крім зазначених в огляді останніх досліджень, слід відмітити також дослідження К.В. Гусарова, присвячене питанням цивільної процесуальної правосуб'єктності [74];

2) питанням окремих учасників цивільного процесу (серед радянських досліджень слід відмітити роботи Д.П. Ватмана та В.О. Єлізарова «Адвокат в гражданском процессе» (1969) [42], М.А. Вікут «Стороны — основные лица искового производства» (1968) [198] тощо);

3) іншим інститутам цивільного процесу, але в яких безпосередньо розкрито також питання його учасників. Так, наприклад, широку увагу в радянській літературі отримав інститут доказування (М.А. Гурвіч, О.С. Козлов, Т.О. Лілуашвілі, М.К. Треушніков, М.Й. Штефан, О.Т. Боннер та інші). Серед сучасних робіт, як приклади, можна навести дослідження щодо таких інститутів, як окреме провадження [127], наказне провадження [87], підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадії цивільного процесу [24] тощо.

Третім критерієм, який найбільш повним чином визначав би специфіку наукової розвідки щодо учасників цивільного процесу, потрібно назвати

значення відповідних досліджень для спрямування подальших робіт. З позиції цього критерію треба визначити:

- 1) базові дослідження;
- 2) прикладні дослідження.

Базовими потрібно вважати роботи, які безпосередньо присвячені питанням учасників цивільного судочинства, безвідносно до специфіки їх процесуального статусу щодо конкретних інститутів цивільного процесу (процесуальні дії, стадії, провадження тощо), а також розгляду окремих категорій справ. У цих дослідженнях розкрито або загальні положення щодо учасників цивільного процесу, або проблеми участі в цивільному процесі окремих його учасників (К.В. Гусаров [74], І.М. Лукіна [161], Я.Я. Мельник [169], О.В. Колісник [122], О.В. Бобровник [23], Г.З. Лазько [156], Д.Г. Глушкова [61] та ін).

Прикладними можна вважати дослідження, які хоча й присвячені питанням учасників цивільного процесу, але в межах певних його інститутів.

Як свідчить проведений аналіз, ці види можна виокремити як у доктрині радянського цивільного процесу, так і у сучасній доктрині. Загалом можна стверджувати, що прикладних досліджень щодо учасників цивільного процесу як за радянських часів, так і за часів незалежної України відносно небагато.

В основному специфіка відповідних осіб в окремих інститутах цивільного процесу розглядається в рамках досліджень, що присвячені безпосередньо цим інститутам, і предметом таких досліджень визначено, в першу чергу, саме питання відповідних інститутів цивільного процесу, а не учасників. Окремим випадком прикладних досліджень можна вважати також розгляд питань учасників цивільного процесу в аспекті дослідження загальних питань цивільного судочинства.

Прикладами цього є монографія «Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні», видана у 2011 р. Науково-дослідним

інститутом приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України [298], спільна монографія О.М. Моїсеєва та Ф.А. Моїсеєвої «Взаємодія учасників судового провадження» (2013 р.) [176], дисертаційне дослідження М.П. Курило «Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики» (2014 р.) [152].

Аналіз вказаних груп досліджень за кількісними показниками дозволяє стверджувати, що серед базових досліджень основну частину становлять ті, в яких розглянуто питання участі в цивільному судочинстві окремих учасників.

Окремо потрібно зазначити, що останніми роками (2012-2017 рр.) захищено дисертаційні дослідження, присвячені окремим учасникам цивільного процесу: суд, сторони, законний представник, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи інтереси інших осіб (І.П. Тимошевська [412], Д.В. Іванчулинець [108], Н.Г. Яценко [492], Ю.С. Дацко [77], О.Р. Севрук [365], І.О. Журба [90], Ю.А. Прут [303], М. Б. Гарієвська [57], О.Ю. Русин [317]). Серед прикладних досліджень найбільш численною є група робіт, в яких розкрито питання окремих інститутів цивільного процесу, а також особливості розгляду окремих категорій цивільних справ.

С.С. Бичкова слушно зазначає про існування, крім власне структурних елементів цивільного процесуального правового статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження (права, обов'язки, законні інтереси), також інших категорій, безпосередньо пов'язаних із вказаним статусом. Такими категоріями вчена називає правосуб'єктність, громадянство, принципи права, юридичні гарантії, відповідальність, свободи [21, с. 40]. І хоча позиція щодо законного інтересу як елемента вказаного статусу поки що не знайшла широкої підтримки в наукових роботах, але треба погодитися із думкою дослідниці, що законні інтереси фактично визначають напрям реалізації прав та виконання обов'язків [21, с. 36]. Тому, стверджуючи про

необхідність вирішити питання про визнання законного інтересу елементом вказаного статусу у межах окремого дослідження, потрібно вказати на те, що характеристика цивільного процесуального статусу будь-якого учасника цивільного процесу не може бути повною без урахування його законного інтересу. Водночас, можемо констатувати, що питання законних інтересів учасників цивільного процесу, так само як їх права, свободи, юридичні гарантії ще не були окремим предметом дисертацій або монографій.

Питання цивільної процесуальної відповідальності безпосередньо пов'язане із підставами зазначеної відповідальності, що актуалізує таку особливу категорію, як зловживання процесуальними правами. Попри значний інтерес до цієї категорії у юридичних публікаціях, на сьогоднішній день не проведено комплексних досліджень у рамках спеціальності 12.00.03, які були б безпосередньо присвячені цьому правовому явищу.

У цьому аспекті потрібно згадати дисертаційне дослідження О.О. Перекрестной «Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві» (2014 р.) [203].

Отже, попри, в цілому, значну увагу в юридичній літературі до питань учасників цивільного процесу слід констатувати, що окремі правові категорії, пов'язані з їх процесуальним статусом, зберігають свою актуальність для наукових досліджень.

Проаналізувавши дані щодо затверджених тем дисертаційних досліджень у 2012-2017 рр., відповідно до Переліків тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права за відповідні роки, що видаються Національною академією правових наук України, можна зробити висновок, що подібна тенденція зберігається і на майбутнє [340].

Закріплення Конституцією України положення щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю, курс на зближення права України із європейськими правовими цінностями зумовлює розвиток відповідних підходів у наукових дослідженнях. Зокрема, ще у 2008 році Н.С. Кузнєцова

вказувала на необхідність урахувати при вдосконаленні національного законодавства таких тенденцій, як процеси світової та європейської глобалізації; збільшення актуальності антропологічного підходу, загальнолюдських цінностей, зумовлених специфікою стандартів європейського права [216, с. 142-143]. Про подібні тенденції у розвитку системи права зазначає також Р.А. Майданик, пропонуючи змістити акценти на забезпечення прав людини, розвиток їх гарантій у напрямі забезпечення реальних можливостей їх реалізації [216, с. 163]. Такі напрями удосконалення правової системи зумовлюють актуальність постановки питання про сучасну парадигму у правовій доктрині та про відповідний розвиток методологічних підходів.

А.О. Фальковський, характеризуючи парадигму праворозуміння у національній правовій доктрині, визначає її як аксіологічну. Аксіологічна парадигма визначається найбільш загальною світоглядно-теоретичною моделлю, що в своїй основі має широкий спектр ціннісних підходів та визначається широким визнанням у сучасному науковому дискурсі. Саме аксіологічна парадигма зумовлює звернення до ціннісної проблематики у розкритті будь-яких явищ, що підлягають дослідженню. Друге значення - аксіологічною парадигмою вважається певний тип праворозуміння, а саме - нормативно-ціннісний [438, с. 12]. Відповідні сучасні ціннісні орієнтири розвитку національної правової системи: положення щодо верховенства права, утвердження та забезпечення прав і свобод людини, європейські стандарти державного управління загалом та побудови окремих суспільних інститутів зокрема, задають напрям для дослідження засад правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права.

Головною тенденцією сучасного розвитку правової системи України взагалі та галузі цивільного процесуального права зокрема можливо вважати розвиток гарантій прав людини у цивільному судочинстві загалом та посилення впливу засад принципу верховенства права у цій сфері, його

співвідношення із принципом законності. Тому розкриття сучасних положень вказаного принципу у цивільному судочинстві не тільки відображає сучасний стан цієї основи здійснення правосуддя, але й створює підґрунтя для подальшого аналізу проблеми суб'єкта цивільного процесуального права.

Відповідно до абз. 1 п. 2 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 - 2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 (далі – Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів) [290], вимоги та зміст принципу верховенства права визнано спрямовуючим чинником щодо реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів.

Доцільно зазначити, що принцип верховенства права був закріплений у ЦПК України, подібно до того, як це здійснено у Кодексі адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (далі – КАС України) [119].

В юридичній літературі вже усталеною є наукова позиція щодо основоположного характеру цього принципу як щодо безпосереднього застосування цивільного процесуального законодавства, так і щодо формування відповідних інститутів цивільного судочинства. Водночас основні доктринальні положення щодо значення та реалізації принципу верховенства права у цивільному судочинстві певною мірою перебувають у стані формування. Можна стверджувати про відсутність єдиної позиції щодо: застосування конкретних наукових концепцій верховенства права у цивільному судочинстві; визначення елементів (вимог) принципу верховенства права у цій сфері, хоча формування єдиного підходу з цих питань на сьогодні поступово завершується. Ще менше вивченими є питання співвідношення принципу верховенства права із іншими принципами цивільного судочинства, зокрема принципом законності.

Слід вказати, в першу чергу, на монографічні дослідження, присвячені визначенню вимог та елементів принципу верховенства права у цивільному

судочинстві [78; 417]. Перспективним для врахування у наукових роботах потрібно визнати також узагальнення практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), здійснене Т.І. Фулей [442]. Окремі засади та елементи принципу верховенства права були розглянуті в рамках дослідження інших суміжних категорій цивільного судочинства: права людини, міжнародні стандарти цивільного судочинства [451].

Враховуючи наведене, необхідно визначити відповідні наукові концепції розуміння верховенства права у цивільному судочинстві для подальшого розкриття співвідношення вказаного принципу із принципом законності при здійсненні правосуддя, а також урахування його положень при формуванні концепції суб'єкта цивільного процесуального права.

Грунтовний аналіз існуючих наукових позицій стосовно сутності та елементів принципу верховенства права, в тому числі і у сфері цивільного судочинства, здійснений О.С. Ткачуком в контексті дослідження реалізації судової влади в цивільному судочинстві (2016 р.) [417, с. 290-328]. Вчений визначає такі підходи до розуміння принципу верховенства права: формальний, субстантивний (матеріальний), інтегрований [417, с. 293]. Виокремлено групи наукових підходів щодо верховенства права як принципу цивільного судочинства: вибірковий (О.В. Колісник, С.О. Якимчук, Г.П. Тимченко); суцільний (Т.А. Цувіна). Окремо розглянуто науковий підхід О.В. Дем'янової [417, с. 325-328].

О.С. Ткачук, визначаючи принцип верховенства права як стандарт судового правозастосування та як чинник ефективності цивільного судочинства, використовує підхід Т.А. Цувіної, яка розглядає право на справедливий суд у розумінні п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS № 005 (далі - ЄКПЛ) як транспозицію принципу верховенства права у вітчизняне судочинство [417, с. 325-326; 458, с. 279].

Т.А. Цувіна виокремлює статичні та динамічні елементи права на справедливий суд. Статичними (відображають специфіку суду та судової влади) визначаються такі: доступ до суду, незалежний та неупереджений суд, встановлений законом. Динамічними (вимоги до процедури розгляду справ у порядку цивільного судочинства) – змагальність, рівноправність сторін, публічність (гласність), розумний строк судового розгляду, вмотивованість і здійсненність рішень суду. Дослідниця висловлює думку щодо доцільності поширити сферу застосування права на справедливий суд також на інші види проваджень у суді першої інстанції: наказне та окреме, а також на такі процедури, як добровільний арбітраж, третейський розгляд [458, с. 279-280].

Характеризуючи принцип верховенства права як стандарт судового правозастосування, О.С. Ткачук ґрунтується на субстантивному підході щодо розуміння принципу верховенства права. Відповідно до цього підходу визначено формальну та матеріальну (органічну) сторони принципу верховенства права. Формальна сторона відображає зовнішньо виражені вимоги принципу верховенства права: існування системи права у конкретному суспільстві; чіткість, ясність, несуперечливість норм права тощо. Матеріальна сторона пов'язана із такими вимогами, як відповідність стандартам основоположних прав і свобод людини і громадянина, основним положенням та стандартам природного права [210, с. 163-177; 417, с. 299, 329].

Вказані наукові підходи не завжди сприймаються однозначно. До позитивних рис доцільно віднести, насамперед ґрунтовний аналіз попередніх наукових здобутків і, зокрема, практики застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Водночас спірним вважаємо визначення Т.А. Цувіною права на суд еквівалентом або транспозицією принципу верховенства права у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах [458, с. 279]. Визначені вченою елементи права на суд відображають лише формальний аспект принципу верховенства права. Крім

того, вказана позиція також значною мірою нагадує визначений вище О.С. Ткачуком вибірковий підхід, проявом якого є співпадання переважної більшості визначених елементів із усталеними в юридичній літературі принципами цивільного процесу (змагальність, рівноправність, публічність (гласність) тощо). Окремі ж вимоги до процесуальної форми судочинства, а також судового правозастосування, що визначаються за наслідками аналізу практики ЄСПЛ, не знайшли відображення у вказаних елементах (наприклад, принципи рівності, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень, обов'язковість судових рішень тощо) [442, с. 24, 37-40, 42].

Певною вадою позиції О.С. Ткачука можна вважати сприйняття позиції Т.А. Цувіної попри вказані недоліки. Так, учений визначає субстантивним елементом принципу верховенства права у цивільному судочинстві визнання пріоритетності прав людини, а формальними – законність (правовість законів), правову визначеність, пропорційність, право на справедливий судовий розгляд [417, с. 329]. З іншого боку, позитивними сторонами обох вказаних підходів є відтворення проблематики верховенства права як принципу цивільного судочинства, з'ясування його сутності та елементів.

Не викликає сумнівів пропозиція взяти за основу для визначення сутності, змісту, елементів принципу верховенства права у цивільному судочинстві саме субстантивного підходу до розуміння його змісту із визначенням пріоритетності прав людини субстантивним елементом принципу верховенства права [417, с. 329]. Стосовно ж остаточного визначення елементів, що становлять формальну сторону принципу верховенства права, а також їх співвідношення, то зазначене вище потрібно визнати перспективним предметом подальших наукових досліджень.

Положення загальноправового принципу верховенства права мають методологічне значення для подальшого дослідження суб'єкта цивільного процесуального права, оскільки зумовлюють неодмінність врахування прав людини як відправної позиції щодо його визначення. Крім того, врахування

статичних положень щодо права на справедливий суд (доступ до суду, незалежний та неупереджений суд, встановлений законом) актуалізує питання розвитку гарантій участі особи у розгляді її справи [332], а також – гарантій судової діяльності. Це вказує на можливість сприймати особу не тільки як учасника процесуального правовідношення, але в більш широкому аспекті – як джерела (суб'єкта) удосконалення галузі цивільного процесуального права. На необхідність вдосконалити гарантії доступу до суду прямо вказує Верховний Суд України при вирішенні ним цивільних справ [295].

Наведений вище науковий підхід щодо визначення формальної та сутнісної сторін принципу верховенства права, зокрема і у цивільному судочинстві, дозволяє вирішити питання щодо співвідношення вказаного принципу із принципом законності у правозастосовній діяльності суду.

У вітчизняній доктрині теорії права принцип законності пов'язують, насамперед, із вимогою належної реалізації норм закону усіма суб'єктами права, в тому числі неприпустимості протиставлення законності і доцільності. Крім того, принцип законності передбачає вимоги, що стосуються якості законодавства: вища юридична сила закону, обов'язковість його виконання, однаковість вимог закону до всіх суб'єктів права, невідворотність покарання за порушення закону [410, с. 337].

У доктрині цивільного судочинства усталеною є позиція щодо визнання принципу законності через вимогу належної реалізації норм права судом та іншими учасниками процесу. Специфічними рисами принципу законності в цивільному судочинстві можна вважати такі: різні засади належної реалізації норм права залежно від статусу учасника процесу: суд, особа, яка бере участь у справі, інші учасники цивільного процесу; добросовісність як визначальна вимога здійснення своїх процесуальних прав особами, які беруть участь у справі; застосування заходів процесуального

примусу у зв'язку із невиконанням учасниками цивільного процесу своїх процесуальних обов'язків [150, с. 181].

Отже, можна зазначити про загальнотеоретичні витоки доктрини цивільного процесу щодо розуміння принципу законності із окремими особливостями, зумовленими специфічним призначенням процесуальних інститутів.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV [237], суди застосовують при розгляді справ ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права. У абз. 1 п. 2 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів визначено необхідність впроваджувати до вітчизняного судочинства європейські цінності та стандарти захисту прав людини. У зв'язку із наведеним вважаємо доцільним враховувати практику ЄСПЛ у розумінні принципу законності при визначенні наукового підходу щодо співвідношення його із принципом верховенства права у вітчизняному цивільному судочинстві.

Результати аналізу практики ЄСПЛ, що проведений О.С. Ткачуком, показують, що ЄСПЛ пов'язує принцип законності не тільки із відповідністю рішень, дій (бездіяльності) нормам права, які є основою для вітчизняної правової доктрини (формальний аспект). Встановлюються вимоги до самого законодавства певної країни, такі як універсальність, визначеність [417, с. 312]. О.С. Ткачук посилаючись на доповідь Венеціанської комісії, схваленої 25-26 березня 2011 року, визначив такі риси законності: універсальність (вимоги законності поширюються на всіх суб'єктів права); відсутність відповідальності без відповідних правових приписів, водночас за порушення закону має наставати відповідальність; забезпеченість практикою здійснення приписів законів [50; 417, с. 312]. Вказані вимоги учений трактує як змістовний аспект законності [417, с. 313, 315, 317]. Дослідник згадує також рішення ЄСПЛ від 24.04.1990 р. № 11801/85 у справі «Крюслен против

Франції» [149], відповідно до якого закон має не суперечити принципу верховенства права [417, с. 315].

Подібні положення, хоча й стосовно адміністративного судочинства, можливо визначити за результатами аналізу практики ЄСПЛ, що здійснений Т.І. Фулей [442, с. 14-24].

О.С. Ткачук вказує на значні відмінності у розумінні принципу законності у вітчизняній доктрині та у практиці ЄСПЛ, а також зарубіжній доктрині [417, с. 313]. Хоча вчений не уточнює безпосередньо, в чому саме полягають ці відмінності, але виділяє такі додаткові вимоги щодо якості законів, порівняно із тими, що пропонує вітчизняна правова доктрина: визначеність, забезпеченість практикою здійснення приписів законів [417, с. 312-313].

Відповідно до п.п. 44, 46-51 наведеної вище доповіді Венеціанської комісії, юридична визначеність пов'язана із такими вимогами, як доступність тексту закону; логічна послідовність та передбачуваність його застосування; чіткість та точність норм закону, спрямованість їх на забезпечення передбачуваності ситуації, що є об'єктом регулювання; дотримання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*); дотримання державою взятих на себе зобов'язань (поняття «законних очікувань»); небажаність існування суперечливих судових рішень; забезпечення застосованості закону на практиці [50].

У вітчизняній правовій доктрині донині не вироблено усталеної позиції щодо виділення зазначених вимог як змісту принципу законності. Водночас не викликає сумнівів їх реальне застосування у вітчизняному правотворенні та правореалізації, а також актуальність їх з позиції принципу верховенства права.

Зазначені положення принципу законності мають методологічне значення щодо подальшого дослідження, оскільки актуалізують питання напрямів удосконалення гарантій участі у цивільному судочинстві особи:

чіткість їх визначення у законодавстві, передбачуваність їх застосування, взаємна не суперечність.

Отже, можна стверджувати, що врахування практики ЄСПЛ поглиблює розуміння вимог законності, а також дозволяє звернути увагу на ключові проблеми в його реалізації. Стосовно цивільного судочинства, принцип законності за своїм змістом охоплюється принципом верховенства права та має розглядатись як його елемент. Проте, наведене повинно сприйматися з огляду на відмінність цінностей, що втілюються у змісті принципів верховенства права та законності.

Доцільно приєднатися до позиції О.С. Ткачука щодо сприйняття принципу верховенства права у цивільному судочинстві з позиції субстанціонального підходу, що передбачає визначення його сутнісної та формальної сторін. Співвідношення принципів верховенства права та законності характеризується поєднанням: а) сприйняття принципу законності як складової принципу верховенства права у частині вимоги щодо правового змісту законів; б) наявності самостійного об'єкта вимог принципу законності порівняно із принципом верховенства права, що зумовлено різним їх змістом. Вимоги, що виділяються відповідно до практики ЄСПЛ у складі принципу законності, в судовому правозастосуванні мають доповнювати відповідні вимоги, виділені стосовно цього принципу у вітчизняній доктрині цивільного процесу, на розвиток якої впливають глобальні внутрішньодержавні суспільні перетворення, тенденції гармонізації законодавства України із законодавством ЄС [322]. Останніми роками загальні питання процесуального статусу учасників цивільного процесу було проаналізовано у окремих наукових роботах, що стосуються правосуб'єктності, обов'язків учасників цивільного процесу та їх цивільної процесуальної відповідальності. Більшість досліджень щодо учасників цивільного процесу присвячено процесуальному статусу окремих категорій учасників: суду, сторін, третіх осіб тощо. Перспективними для подальшої наукової розвідки

проблеми цивільного процесуального статусу учасників цивільного процесу залишаються роботи, в яких аналізуються такі категорії як права, законні інтереси учасників цивільного процесу, їх юридичні гарантії, процесуальна правосуб'єктність, зловживання учасниками цивільного процесу своїми процесуальними правами.

Комплексне застосування законодавцем положень принципів верховенства права та законності дозволяє встановити та ефективно вдосконалювати гарантії прав людини у цивільному судочинстві, із одночасним збереженням його ефективності. Вказане надає можливість визначити значення людини як джерела удосконалення галузі цивільного процесуального права [348, с. 34-38]. Одним із вдалих проявів такого комплексного застосування можна вважати закріплення положень щодо «розумного строку» у цивільному судочинстві (ст. 121 ЦПК України). Адже вказані положення передбачають, з одного боку, можливість застосування суддею судового розсуду при визначенні «розумності» процесуального строку у конкретному випадку, а з іншого – містять критерії, комплексне застосування яких убезпечує від установлення судом надто тривалих або надто скорочених строків на вчинення процесуальних дій. Зокрема, такими критеріями визначено: достатність часу на вчинення процесуальної дії, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії; відповідність завданню цивільного судочинства щодо, зокрема, своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів.

1.2 Характеристика суб'єкта цивільного процесуального права: аксіологічний вимір

Захист суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів є однією з найважливіших функцій сучасної правової держави. Людиноорієнтовна спрямованість сучасної держави зумовлює визначення людини як основної цінності у правовій системі. Зазначене повною мірою стосується також сфери діяльності судової влади.

Водночас, потрібно вказати на невизначеність у цілому цієї категорії у цивільному процесуальному праві. Т.О. Мацелик вказує на опрацювання категорії «суб'єкт права» в межах певної галузі права, і наводить визначення суб'єкта права, що наводяться в межах цивільного, адміністративного, фінансового, господарського права [167, с. 32-33]. Водночас у монографіях, навчальних виданнях, наукових публікаціях з цивільного процесуального права загалом поняття «суб'єкт права» практично не розкрито. Доцільно також згадати дослідження, присвячені окремим категоріям, що пов'язані із цим поняттям: правосуб'єктність, правовий статус, процесуальний законний інтерес тощо. Питання учасників цивільного процесу розглядаються здебільшого, з позиції їх визначення у процесуальному законодавстві. При цьому увага приділяється окремо конкретним учасникам: позивачу, відповідачу, представнику тощо, і переважно – в рамках позовного провадження, без намагань узагальнити наукові здобутки в аспекті формування поняття суб'єкта цивільного процесуального права загалом. У зв'язку з цим цікавим є твердження В.В. Комарова стосовно відсутності єдиної для всіх учасників цивільного процесу єдиної процесуальної правосуб'єктності [129, с. 15; 153, с. 214]. Із вказаним твердженням треба погодитись з огляду на принципово різну мету участі у процесі таких учасників, як суд, позивач, представник, прокурор, свідок тощо. Проте визнання відсутності єдиної для всіх учасників цивільного процесу єдиної

процесуальної правосуб'єктності (за підходом В.В. Комарова) не виключає актуальності дослідження проблеми формування єдиних засад сприйняття суб'єктів цивільного процесуального права.

Відсутність усталених підходів щодо розуміння категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» зумовлює необхідність звернутися до наукових категорій вищого ступеня узагальнення, зокрема поняття «суб'єкт права». Водночас, розкриття цієї категорії вимагає опрацювання наукових здобутків щодо категорії «суб'єкт правовідношення», що є широкоживаною у доктрині теорії права.

У теорії права категорія «суб'єкт правовідношення» визначається як похідна від категорії «суб'єкт права». Зокрема, суб'єктом правовідношення визначається суб'єкт права, який вступив у правовідношення для реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [410, с. 234]. Суб'єкта правовідношення розглядають також з позиції участі у конкретному суспільному відношенні, за наявності в нього у рамках цього відношення юридичних прав та обов'язків [97, с. 338]. Попри певні відмінності, вказані підходи збігаються у визнанні різного обсягу понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідношення». Щодо першого, вказується про можливість особи бути суб'єктом права за відсутності особистої участі її у конкретному правовідношенні [97, с. 338; 410, с. 234].

Усталеною у сучасній доктрині теорії права є позиція щодо більш широкого характеру категорії суб'єкта права порівняно із категорією «учасник правовідношення». Ю.К. Толстой виділяє три рівні впливу права: визначення можливості перебувати у правовому обігу; сфера вчинення дій, спрямованих на виникнення конкретних правовідносин, але за відсутності самих правовідносин; сфера конкретних правовідносин між суб'єктами [422, с. 4]. За такого підходу категорія «суб'єкт права» постає родовою стосовно категорії «учасник правовідношення», і більш широкою, що охоплює її.

В юридичній літературі поширення набула категорія «учасник» – щодо судового процесу. Зокрема, у ЦПК України гл. 4 р. 1 подано поняття «Учасники судового процесу». Порівнюючи ці поняття, О.В. Бачун, в контексті вивчення проблеми правового статусу суб'єктів адміністративного судочинства, вказує на більш широкий характер категорії «суб'єкт» порівняно із категорією «учасник». Так, до категорії «суб'єкт» він відносить, крім власне учасників (сторін, третіх осіб, їх представників тощо), також суд. Крім того, слушно вказується на можливість віднести до категорії «суб'єкт» щодо адміністративного судочинства будь-яку особу, виходячи з загального характеру права на оскарження в суді рішень, дій, бездіяльності суб'єктів публічної влади [15, с. 16].

Повністю підтримуючи перше твердження стосовно визнання суду суб'єктом адміністративного судочинства, потрібно вказати на певну спірність визнання будь-якої особи суб'єктом адміністративного судочинства, оскільки при реалізації конституційного права на захист у суді прав, свобод, законних інтересів особа фактично виступає позивачем у адміністративному судочинстві, а отже, належить до категорії «учасник» адміністративного судочинства. Втім визнання такої особи суб'єктом адміністративного судочинства, виходячи з більш широкого характеру цієї категорії, яка, на відміну від категорії «учасник» враховує також потенційну можливість особи брати участь у конкретних процесуальних правовідносинах. Разом з тим положення про доцільність виділення будь-яких осіб як самостійних учасників цивільного судочинства потребує додаткового обґрунтування.

У доктрині цивільного процесуального права таким суб'єктом традиційно вважають конкретного учасника процесуального правовідношення: суд, позивач, свідок тощо [153, с. 404; 454, с. 75]. Попри усталеність цього наукового підходу, треба про те, що недостатньо розглядати суб'єкта цивільного процесу лише як учасника конкретного

цивільного процесуального правовідношення, виходячи з наступного: розгляд конкретного суб'єкта цивільного процесу лише як суб'єкта процесуального правовідношення передбачає обмеженість його дослідження виключно його правами та обов'язками у рамках конкретного правовідношення. Водночас категорії «суб'єкт права» взагалі та «суб'єкт цивільного процесу» зокрема є набагато ширшими за своїм змістом.

Отже, можна вказати на більш широкий характер поняття категорії «суб'єкт права», тому слід звернутись до відповідних наукових напрацювань [348, с. 38-41].

Сьогодні більшість вітчизняних науковців пов'язує суб'єкта права із суб'єктом, за яким правом визнано здатність бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків [399]. Серед наукових напрацювань, що стосуються визначення суб'єкта права, слід вказати результати робіт таких вітчизняних вчених, як З.С. Голован [63], В.Д. Яворський [486], О. В. Тарасов [403], І.М. Сопілко [372], Д. Гудима [72], С.Д. Губарев [70], М.О. Перепелиця [205], Т. Тарахонич [404], С. Максимов [165] та інші. Питання суб'єкта права досліджувалися або у галузевому вимірі (наприклад З. С. Голован, В.Д. Яворський О. В. Тарасов, Т.О. Мацелик), або у контексті вирішення окремих питань суб'єкта права у межах доктрини конституційного права, або ж філософії права (С. Максимов).

Сприйняття суб'єкта права з позиції реального або потенційного учасника правовідношення характерне також для представників окремих держав ближнього зарубіжжя. Так, С.О. Комаров вважає, що суб'єктами права є: а) фізичні особи (громадяни, посадові особи, іноземці, особи без громадянства у межах наданих їм прав); б) юридичні особи (організації, державні органи, державні підприємства й установи, їхні об'єднання, громадські організації тощо); в) держава, суб'єкти федерації, муніципальні утворення [128]. С.С. Алексєєв визначає такі ключові ознаки суб'єкта права: можливість відокремити конкретного суб'єкта від інших суб'єктів (зовнішня

відокремленість); виступ у відносинах з іншими суб'єктами – у вигляді окремої особи (персони); здатність до формування, виявлення, реалізації єдиної волі [7, с. 271].

Підґрунтям наукових результатів указаних вчених є напрацювання не тільки вітчизняної доктрини філософії права із відповідних питань, але також правників часів Російської імперії, Радянського Союзу, окремі сучасні наукові напрацювання вчених Російської Федерації). У зв'язку з цим потрібно згадати про таких вчених, як С.С. Алексєєв, С.І. Архіпов, В.Я. Бойцов, М.В. Вітрук, М.А. Гредескул, С.Ф. Кечек'ян, С.О. Комаров, І.А. Покровський, І.М. Сопілко, І.В. Разуваєв, Р.О. Халфіна, І.М. Якушев, А.Ю. Якімов та інших.

Для вирішення проблеми обґрунтування теоретичних положень щодо сутності суб'єкта цивільного процесуального права доцільно проаналізувати і напрацювання вчених у царині галузевих юридичних досліджень, що обумовлено, насамперед, першочерговим зверненням вчених до положень загальної теорії права стосовно суб'єкта права. При цьому потрібно зазначити, що такі елементи суб'єкта права, як правосуб'єктність, правовий статус, виділяються не тільки у загальній теорії права, у галузевих юридичних дослідженнях, а і у доктрині цивільного процесуального права.

Серед досліджень, присвячених галузевим аспектам суб'єкта права, доцільно виділити дослідження Т.О. Мацелик, присвячене вирішенню теоретичних питань суб'єктів адміністративного права [167]. Хоча мета дослідження Т.О. Мацелик обмежена сферою адміністративного права, проте окремі напрацювання мають загальний характер, особливо ті, які виконано на засадах застосування методу компаративного аналізу при зверненні до напрацювань учених інших галузей вітчизняної юридичної доктрини, зарубіжних науковців.

Так, досліджуючи поняття «суб'єкт права» як наукову категорію, Т.О. Мацелик виходить з філософського розуміння суб'єкта як людини або

соціальної групи, яким характерно: а) можливість здійснювати певну діяльність; б) індивідуалізована воля. Це поняття розглядається як таке, що за своїм змістом виходить за межі права, оскільки його витoki виходять за межі правової науки, і саме воно було поступово адаптоване до правової сфери [167, с. 12]. На основі опрацьованих робіт учена сформулювала власну гіпотезу щодо визначних ознак суб'єкта права: специфічний спосіб відображення (права, обов'язки, відповідальність); нерозривний зв'язок суб'єкта права із державою, специфічна форма фіксації у законодавстві. Характеризуючи значення розглядуваної категорії для формування правової доктрини, вчена вказує на: утворююче значення щодо формування методології наукових досліджень у юридичній сфері; центральне значення у системі юридичних понять; індикатор меж дії права; відображає зв'язок між суспільними інтересами та інтересами конкретної людини; створення єдиного підґрунтя для юридичних досліджень суспільного життя. Вказується на родовий характер категорії «суб'єкт права» стосовно суб'єктів права в інших галузях права. Водночас вказується на актуальність проблематики розроблення поняття суб'єкта права у сучасній юридичній науці [167, с. 15-17].

Т.О. Мацелик, формуючи відправні засади свого дослідження, систематизувала наукові здобутки, присвячені характеристиці складових елементів поняття «суб'єкт права». Зокрема, вона вказує на неоднозначність наукових позицій щодо сутності та співвідношення таких категорій, як «правосуб'єктність» та її елементи, «правовий статус» та його елементи. Вказується на неоднозначність сприйняття співвідношення не тільки між елементами всередині цих понять, але й між самими цими поняттями. При цьому вчена застосовує метод моделювання та діалектичний підхід при побудові юридичної конструкції суб'єкта права [167, с. 34-36], що відображає послідовність у часі виникнення, функціонування та припинення суб'єкта права. Так, до вказаної конструкції віднесено: правосуб'єктність

(характеризує виникнення суб'єкта права); правовий статус (характеризує його функціонування); припинення суб'єкта права [167, с. 45].

Проаналізувавши авторський підхід Т.О. Мацелик, можна стверджувати, що категорія «суб'єкт права» є за своєю сутністю статичною. Наведені вченою категорії, що відображають динаміку існування суб'єкта права, насправді мають розглядатись як елементи його юридичної конструкції. Крім того, вказаний підхід викликає деякі застереження методологічного характеру. По-перше, категорії «виникнення», «функціонування», «припинення» виходять за межі змісту категорії «суб'єкт права», а тому включення їх у структуру юридичної конструкції суб'єкта права неоднозначне. По-друге, визначення правосуб'єктності як умови виникнення суб'єкта права означає, що на стадії, коли правосуб'єктність ще не реалізована (правова можливість вступу у правовідносини існує, але особа ще не набула статусу учасника правовідносин), особа ще не є суб'єктом права, оскільки правосуб'єктність виступає умовою виникнення суб'єкта права як правового явища. Крім того, такий підхід не враховує випадків, коли інші суб'єкти права зобов'язані враховувати можливість вступу особи у правовідносини. Так, власник має право вимагати утримання від посягань на його власність, а інші особи зобов'язані утримуватися від таких посягань, не чекаючи відповідної вимоги від власника. Разом з тим, такі заперечення можна висловити стосовно формування насамперед вузького значення суб'єкта права.

Одним з основних понять сучасної філософії є поняття «категорія», розуміння якої ґрунтується на поєднанні одночасного сприйняття її як загального (родового) поняття та як форми буття об'єкта пізнання [440, с. 204]. Завдяки категоріям забезпечується зв'язок галузевого знання із філософією та навпаки [113]. За такого підходу можливо вказати на виділення дослідницею широкого розуміння поняття «суб'єкт права».

Треба погодитись із виділенням Т.О. Мацелик значенням категорії «суб'єкт права»: адресат правового регулювання; є поєднуючим началом для всіх правових зв'язків та процесів; у його інтересах здійснюється правовий захист. Учена продовжує наукову позицію С.І. Архіпова щодо визнання суб'єкта у праві системоутворюючою та відправною категорією у всій правовій системі [167, с. 34, 58]. Виходячи з наведеного, можна вказати про доцільність підтримати статичне розуміння суб'єкта права. З іншого боку, вказане динамічне розуміння суб'єкта права відображає інші, пов'язані із ним процеси, зокрема ті, що стосуються виникнення та припинення суб'єкта права.

Привертає увагу також позиція Т.О. Мацелик щодо виділення двох груп понять, що утворюють категорію «суб'єкт права». До першої групи відносяться поняття, що утворюють юридичну конструкцію суб'єкта права: правосуб'єктність, правовий статус, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, відповідальність. До другої групи віднесено поняття, що відображають динаміку суб'єкта права: об'єкт права, інтерес, правовий режим, норми права, правовідносини [167, с. 34, 58].

Потрібно вказати на те, що попри істотне значення вказаних понять для характеристики категорії «суб'єкт права», ця конструкція є суперечливою. Так, правосуб'єктність фактично віднесена до статичних понять щодо категорії «суб'єкт права», хоча вона, за твердженням самої Т.О. Мацелик, відображає динаміку розвитку суб'єкта права.

На сьогодні згадана категорія не достатньо розкрита у навчальній літературі. Так, авторами підручників з теорії права висвітлюється переважно поняття суб'єкта правовідношення. Причому поняття суб'єкта права вони розглядають як родові [97, с. 338; 369, с. 394; 410, с. 234].

Отже, доцільно вказати на сприйняття суб'єкта права насамперед з позиції реального або потенційного учасника правовідношення [336; 348, с. 42-45]. Хоча Т.О. Мацелик широко розвиває вказані уявлення, але щодо

окремих її положень можна висловити зауваження. Крім того, її напрацювання зумовлені предметною сферою її дослідження. Це актуалізує формування теоретичних засад категорії суб'єкта цивільного процесуального права.

У цивільному процесі предмет захисту стосується не тільки матеріальних, але й процесуальних прав учасників процесу. Так, у ст. 293 ЦПК України передбачено перелік ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені окремо від рішення суду. Не викликає сумнівів, що неправомірне винесення, наприклад, ухвали про відмову у відкритті провадження у справі порушує право особи на справедливий судовий розгляд, що за своїм змістом та природою є процесуальним правом. Разом із тим, цього не можна стверджувати про таких учасників цивільного процесу, як суд та інші учасники цивільного процесу, оскільки захист їх прав не є метою розгляду конкретної справи. Вказане можна віднести до особливостей саме цивільного процесуального права. Втім, з огляду на специфічні завдання, предмет регулювання цієї галузі права, наведені загальнотеоретичні аспекти розуміння сутності категорії «суб'єкт права» потрібно уточнити, що буде більш детально розглянуто у відповідних підрозділах, присвячених дослідженню конкретних суб'єктів цивільного процесуального права.

Серед наукових підходів одним з таких, що отримав значну підтримку у науковому середовищі, є обґрунтований С.І. Архіповим багатоаспектний підхід щодо розкриття сутності суб'єкта права, яким охоплено окремі його сторони із подальшим виділенням головних ознак цієї категорії [12]. Попри сплив значного проміжку часу з моменту дослідження, яке було презентовано у монографії, що вийшла у світ у 2004 році, воно не втратило актуальності і на сьогодні.

С.І. Архіпов виходить з розуміння суб'єкта права як соціально-правового явища, яке відрізняється від явища фізичного. У зв'язку з цим

принципового значення набувають правові властивості та якості суб'єкта права. Сутність багатоаспектного підходу вченого полягає у визнанні таких аспектів суб'єкта права, зокрема з позицій:

- юридичної зовнішності;
- правової волі;
- сукупності правових відносин та правових зв'язків;
- правової свідомості;
- правового діяча;
- з позицій соціально-правової цінності;
- з позицій правосуб'єктності [12, с. 120-122].

Ключовими ознаками при розгляді суб'єкта права як юридичної зовнішності постають: соціально-правові якості конкретної особистості, здатність самостійно приймати рішення та здійснювати їх, бути учасником відносин, володіти самоцінністю тощо (внутрішній або сутнісний аспект), а також зовнішнє відношення до нього з боку правопорядку (зовнішній або формальний аспект). Стосовно правової волі на першому місці стоїть можливість суб'єкта права поєднувати здатності приймати рішення та реалізовувати їх. Саме поєднання цих здатностей відображає цей бік суб'єкта права. Привертає до себе увагу позиція щодо сприйняття суб'єкта права як сукупності правових зв'язків та правових відносин. Суб'єкт права розглядається як суб'єкт певних зв'язків - як між ним та чітко визначеними особами (відносні правовідносини), так і між ним та невизначеним колом суб'єктів (абсолютні правовідносини). Ключовою ознакою суб'єкта права в цьому аспекті виступає вплив суб'єкта права на правову реальність, що його оточує, її формування [12, с. 120-122].

Отже, С.І. Архіпов фактично формує широке розуміння поняття «суб'єкт права», що обумовлене врахуванням наявності зовнішніх зв'язків особи як такого суб'єкта. Разом з тим діалектика цивільного процесу

визначає важливість широкого розуміння суб'єкта права як основи характеристики суб'єктів цивільного процесуального права.

С.І. Архіпов розглядає суб'єкта права також з позиції правосвідомості, що визначає першорядним поєднання таких ознак: наявність у суб'єкта права певних правових почуттів, емоцій; цілісний характер таких почуттів та емоцій [12, с. 121]. Застосування цього аспекту вимагає врахування, що думки правового значення не мають. З іншого боку, не можна не погодитись із С.І. Архіповим стосовно визначення правосвідомості як інтелектуального елемента волі.

П'ятим аспектом суб'єкта права вчений визначає розгляд суб'єкта права як правового діяча. Ключовою ознакою тут є створення суб'єктом права об'єктивного права, правовідносин, актів застосування права тощо своїми волею та свідомістю. Вказується на не обов'язковість здійснення конкретним суб'єктом права особисто фізичних дій, можливість реалізації волі суб'єкта права іншими особами [12, с. 122].

З позиції цивільного процесуального права, Треба вказати на неможливість врахування такого підходу, оскільки суб'єкти цивільного процесуального права не створюють цивільних процесуальних норм. Це пов'язано із особливістю методу правового регулювання цивільного процесуального права. З іншого боку, не можна заперечувати безпосередній вплив на поведінку суду дій щодо реалізації процесуальних прав особи, виникнення процесуальних правовідносин, переважно, з ініціативи саме заінтересованих учасників цивільного процесу. Це відображає загальну засаду щодо визначення сторонами юридичної долі судового процесу.

Суб'єкт права розглядається С.І. Архіповим також у якості соціально-правової цінності. Людина як суб'єкт права визначається відправною точкою щодо виникнення правових цінностей [12, с. 122]. Стосовно цивільного процесуального права, то привертає увагу положення ч. 1 ст. 2 ЦПК України, у якій завданням цивільного судочинства визначається захист прав і свобод

людини. Виділені в сучасній юридичній літературі положення щодо принципу верховенства права у цивільному судочинстві надають підстави стверджувати про можливість поширити вказаний аспект суб'єкта права і на суб'єкта цивільного процесуального права.

Останнім аспектом категорії «суб'єкт права», на думку С.І. Архіпова, є правосуб'єктність, яка відображає визнання конкретного суб'єкта права у розумінні правопорядку. При цьому наголошується, що правосуб'єктністю не вичерпується сутність суб'єкта права, це лише одна із його сторін [12, с. 122].

Потрібно зазначити про принципове значення розуміння цієї сторони суб'єкта права стосовно цивільного процесуального права. Адже цивільним процесуальним законодавством вичерпно визначається перелік цивільних процесуальних статусів учасників розгляду справи. З іншого боку, як буде доведено далі, слід погодитись із достатньо часто висловлюваним твердженням про те, що неможливо виділити єдину для всіх процесуальну правосуб'єктність.

Дійсно, якщо у теорії права усталеним є підхід щодо виділення загальної та спеціальної правосуб'єктності (загальна – характерна для всіх, а спеціальна – для окремих видів учасників правових відносин), то у цивільному процесуальному праві практично неможливо поєднувати такі види правосуб'єктності як правосуб'єктність учасників справи та інших учасників судового процесу.

Слід повністю підтримати позицію С.І. Архіпова щодо можливості виділення також інших аспектів поняття «суб'єкт права», зокрема: сторона юридичного процесу, сторона правового порушення, носій правової культури тощо [12, с. 122].

Принципове значення для подальшого дослідження має позиція С.І. Архіпова стосовно утворюючого значення суб'єкта права для самої системи права. Зокрема, дослідником вказується на наявність не суб'єкта для системи права, а системи права – для суб'єкта. Суб'єкт права виступає одночасно і

джерелом права, і його метою [12, с. 123]. Урахування цього аспекту при характеристиці сутності суб'єкта цивільного процесуального права дозволяє вказати на взаємну конвергенцію цивільного процесуального права і його суб'єкта із первинністю останнього і взаємовпливом одне на одного.

Погоджуємося із положеннями С.І. Архіпова стосовно того, що вказані та інші аспекти суб'єкта права характеризують його саме як суб'єкта удосконалення, «творця» правової системи [12, с. 123; 346].

Суголосною із вказаними напрацюваннями є позиція М.В. Вітрука, висловлена у його монографії «Общая теория правового положения личности» (2008 р.). У ній вчений характеризує носія правового статусу як особистість [52].

Визнаючи ґрунтовність дослідження М.В. Вітрука, зауважимо, що у вітчизняній філософії одним із найпоширеніших є трактування особистості як відображення соціальної природи людини, розгляд її як індивідуальності та суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності, соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученням людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин [199]. Окремо наголошується на потребі відрізнити поняття «особистість» та «особа», під якою розуміють людського індивіда як суб'єкта відносин і свідомої діяльності. Вказано на відмінності у предметах цих понять: соціальний та психологічний образ людини, її цілісність - відповідно [199].

Поняття особистості охоплює такі властивості людини, які не виступають безпосередньо предметом правового регулювання: індивідуальність людини; участь у соціальних відносинах, що є більш широким поняттям, ніж правові відносини, психічні якості людини. Тому відправною категорією у цьому дослідженні треба вважати поняття особи. З іншого боку, відсутність у суб'єкта цих ознак: індивідуальність, належні

психічні якості тощо унеможлиблює її сприйняття як повноцінного суб'єкта права, здатного впливати на правову систему, в якій він існує, належним чином виражати свою волю тощо. Тому вказані риси потрібно вважати невід'ємними якостями суб'єкта права. Крім того, для подальшого дослідження актуальною залишається позиція М.В. Вітрука стосовно визначення структури правового статусу особистості, необхідності враховувати основні вчення щодо природи особистості та співвідношення особистих інтересів із колективними тощо.

Наведені вище наукові підходи формують основу для подальшого дослідження категорії «суб'єкт цивільного процесуального права».

З огляду на визнання галузі цивільного процесуального права підсистемою порівняно із загальною системою права, можна зазначити про необхідність визнання вказаних аспектів основою сприйняття суб'єктів цивільного процесуального права для подальшого дослідження. Вказане свідчить про можливість застосування підходу С.І. Архіпова щодо сутності і багатоаспектного характеру категорії «суб'єкт права» при визначенні суб'єктів цивільного процесуального права. Суб'єкта цивільного процесуального права можна розглядати як певне правове явище у широкому сенсі, що складається з різних аспектів, правових властивостей особи як вказаного суб'єкта, але відокремлених від свого конкретного носія.

Дослідження різних аспектів суб'єктів цивільного процесуального права дозволяє зазначити про ширший характер цієї категорії, порівняно із категорією «учасник цивільного процесуального правовідношення», а також про необхідність розгляду суб'єктів цивільного процесуального правовідношення як процесуальне явище [334].

Вивчення категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» в контексті визначення його цивільного процесуального статусу передбачає вихід за межі розгляду конкретного суб'єкта цивільного процесу винятково як суб'єкта цивільного процесуального правовідношення. Такий висновок

ґрунтується на відсутності єдиного наукового підходу до змісту категорії «цивільний процесуальний статус». Так, у юридичних публікаціях, крім прав та обов'язків, пов'язаними категоріями щодо цивільного процесуального статусу виділяють також: цивільну процесуальну відповідальність (І.М. Лукіна [161], І.В. Топор [423]), цивільні процесуальні законні інтереси (О.В. Гетманцев [58]), цивільну процесуальну право- та дієздатність (С.С. Бичкова [21]).

Однією з основоположних категорій, що характеризують суб'єкта права, є правосуб'єктність. У контексті свого дослідження О.В. Бачун наводить позицію С.С. Алексеєва про необхідність сприймати правосуб'єктність з позиції особливого суб'єктивного права, що є елементом загальних правовідносин, у які вступає суб'єкт. Самі ж суб'єктивні права, на думку С.С. Алексеєва, є забезпеченими правом можливостями [6, с. 381; 15, с. 15-16].

Також доцільно навести думку вчених, які визнають правосуб'єктність передумовою здобуття і здійснення суб'єктивних прав. Правосуб'єктність названо однією з обов'язкових юридичних передумов правовідносин, можливістю чи здатністю особи бути суб'єктом права з усіма відповідними наслідками. Виділено чотири елементи правосуб'єктності: 1) правоздатність, 2) дієздатність, 3) деліктоздатність, як здатність відповідати за цивільні правопорушення (делікти), 4) осудність – умова кримінальної відповідальності [409, с.444-445].

Формуючи позицію стосовно поняття «правосуб'єктність», Т.О. Мацелик виходить з наукових надбань таких дослідників, як М.С. Андрейкін, Л.Г. Кузнєцова, С.Ф. Кечекян, М.І. Матузов, Ю.С. Гамбаров, О.М. Нечаєва та інших. На підставі наукових позицій цих та інших учених Т.О. Мацелик визначає її як сукупність певних передумов, що забезпечують можливість особі формуватися та функціонувати як суб'єкт права. Основними складовими правосуб'єктності визначено правоздатність, дієздатність,

деліктоздатність [167, с. 42]. Доцільно вказати та певну специфіку конструкції Т.О. Мацелик, зокрема стосовно визначення правосуб'єктності з позиції саме передумов, наявність яких дає можливість особі бути суб'єктом права. До такого висновку вчена приходять внаслідок визнання визначальним фактором для визначення у конкретному випадку суб'єкта права – вказівку у законодавстві. Зокрема, вчена зазначає, що «не природа, не суспільство, а лише держава дійсно визначає, хто і на яких умовах може бути суб'єктом права ... якими якостями він повинен володіти» [167, с. 36].

Тому, визнаючи значну роль законодавця у визначенні можливості особи брати участь у правовідносинах у конкретному випадку, Треба вказати на більшу переконливість позиції С.І. Архіпова, який, вказуючи про центральне значення суб'єкта права для правової системи, розкриває правосуб'єктність з позиції здатності саме суб'єкта мати права, нести обов'язки тощо [12, с. 219].

Традиційно визначають два елементи правосуб'єктності: правоздатність та дієздатність. Вказується також на поширення наукової позиції щодо визначення третього елементу – деліктоздатності [410, с. 235, 237].

Визначаючи вихідні засади сприйняття правоздатності як основи для подальшого дослідження її щодо суб'єкта цивільного процесуального права, потрібно згадати напрацювання таких дослідників, як Б. Віндшейд, Я. Шапп, С.М. Братусь. Зокрема, правоздатність визначалась з позиції: здатності брати участь у правовідносинах або пов'язувалась із можливістю вступу до них [136; 172, с. 15]. Правоздатність пов'язувалась також із здатністю бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Для цього особа повинна бути здатною мати вказані права та обов'язки [52, с. 213]. Б. Віндшейд пов'язує правоздатність із загальною здатністю особи бути суб'єктом прав та обов'язків, входити до сфери права, із «юридичністю» суб'єкта [136]. Подібно характеризує визначення правоздатності С.М. Братусь, який

пов'язував її із можливістю особи бути суб'єктом тих суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які визначено об'єктивним правом [30, с. 5].

У контексті вивчення поняття правоздатності у доктрині цивільного права однією з основоположних є позиція Я. Шаппа. Зокрема вчений вказує на історичний характер цього поняття. Так, на особу як носія прав та обов'язків не може бути поширено правовий режим речі. Цим пояснюється неможливість визнати особу об'єктом права, неможливість існування права на іншу особу [477, с. 205].

Отже, можна констатувати про невід'ємний зв'язок категорій «правоздатність» та «суб'єкт права» [348, с. 51-53]. Категорія правоздатності відображає ту основоположну властивість, яка дозволяє визначити належність певного суб'єкта до суб'єкта права, наділеного правовою можливістю володіти суб'єктивними права та юридичними обов'язками, бути їх носієм. Вступаючи до правової сфери, особа може породжувати нові права та обов'язки у себе та у інших суб'єктів права, мати правову можливість та правоспроможність впливати на виникнення, розвиток та припинення правовідносин.

Сучасне розуміння цивільної процесуальної правоздатності, подане у юридичній літературі, дає підстави зазначити про розвиток цього підходу.

Так, С.С. Бичкова розглядає цивільну процесуальну правоздатність як здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки [21, с. 58-60]. Подібне розуміння простакожується також і у більш пізніх наукових розробках. У зв'язку із цим можна вказати на цивільну процесуальну правоздатність як категорію, що відображає особу як носія здатності мати цивільні процесуальні права та обов'язки, а отже можливості участі у судовому процесі, отримання судового захисту. Така здатність є необхідною умовою для вступу особи до процесу і виступає як абстрактна категорія.

Законодавець також визначає цивільну процесуальну правоздатність як здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки (ч. 1 ст. 46 ЦПК України).

Водночас потрібно вказати на відмінність норм ЦПК України від відповідних норм КАС України, якими регламентуються питання кола осіб, за якими визнається процесуальна правоздатність. Так, відповідно до ч. 1 ст. 43 КАС України, відповідна здатність в адміністративному судочинстві пов'язується із конкретно визначеним переліком спеціальних правових статусів: громадянин, іноземець, особа без громадянства. Здатність же мати права та обов'язки у цивільному процесі визнається за всіма фізичними особами. Аналогічно – щодо юридичних осіб. У КАС України подано конкретний перелік юридичних осіб (підприємства, установи, організації), а ЦПК України обмежується загальною вказівкою на статус юридичної особи. Така відмінність зумовлена похідним характером відповідної процесуальної правосуб'єктності від правосуб'єктності у відповідних матеріальних правовідносинах (приватних або публічних), а також спеціальним характером адміністративної судової юрисдикції, внаслідок чого можуть виникнути відповідні правовідносини тільки у випадках, визначених законом.

Абстрактна можливість вступати у правовідносини загалом диктує необхідність врахувати наявність у особи здатності вступати у конкретні правовідносини. Зазначене повною мірою стосується також суб'єктів процесуального права.

Так, О.В. Бачун зазначає про можливість виділення спеціальної правосуб'єктності – щодо участі особи у конкретних адміністративних процесуальних правовідносинах – в адміністративному судочинстві. Крім того, дослідник погоджується із висловлюваною в юридичній літературі пропозицією виділяти, Крім загальної адміністративної процесуальної

правоздатності, також спеціальну, а саме правоздатність у конкретній адміністративній справі [15, с. 51; 182, с. 352].

У доктрині цивільного процесуального права наявні окремі наукові підходи до розмежування загальної та спеціальної цивільної процесуальної правосуб'єктності. Так, С.С. Бичкова критерієм розмежування цих понять називає процесуальний статус відповідних осіб: чи це є матеріально заінтересовані особи (сторони, треті особи тощо); чи це особи із процесуальним інтересом (процесуальні представники; особи, які захищають інтереси інших осіб відповідно до закону; інші учасники цивільного процесу). Стосовно перших стверджується про наявність загальної цивільної процесуальної правоздатності, а щодо других – спеціальної. При цьому вчена виходить із напрацювань представників теорії права щодо поділу правоздатності на загальну та спеціальну залежно від характеру правового статусу, що розглядається у конкретному випадку. Так, виділяється загальна правоздатність (здатність бути носієм прав та обов'язків загалом) та спеціальна – щодо окремих спеціальних суб'єктів (лікар, міліціонер, інвалід, дитина тощо) [21, с. 340; 98, с. 58;].

Проте підхід ученої можна вважати спірним. Адже виділені категорії лікаря, інваліда тощо є похідними стосовно категорії «особа» як суб'єкт права. Однак про похідний характер матеріально заінтересованих осіб та осіб, які мають процесуальний інтерес, не можна зазначати. Це принципово різні категорії учасників судового процесу. Аналогічно можна стверджувати і про інших учасників судового процесу: свідків, експертів тощо. Крім того, в юридичній літературі поширеною є думка щодо недоцільності виділення, наприклад, стосовно судді таке поняття, як правосуб'єктність загалом, оскільки суддя діє у межах своєї компетенції, яка і є основою його процесуального статусу. Так само можна визначати стосовно представника та особи, яка захищає чужі інтереси відповідно до закону. Такі особи діють на підставі повноважень, наданих їм в одному випадку – приватною особою,

а в іншому – законом. Участь у судовому процесі працівників апарату суду (секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді) впливає з їх повноважень за посадою, попри врегулювання їх у ЦПК України. Щодо інших учасників судового процесу, то виконання ними своєї ролі у процесі треба розглядати як виконання конституційного обов'язку, що також ускладнює застосування щодо них категорій правоздатності та дієздатності. Тому за основу для подальшого дослідження питань цивільної процесуальної правоздатності доцільно взяти пропозицію виділяти спеціальну правоздатність як правоздатність щодо участі у конкретній цивільній справі.

До складових правосуб'єктності віднесено дієздатність. Вихідні засади щодо визначення поняття дієздатності можна віднайти у роботах вчених з теорії права та в роботах з цивільного права, зокрема Г. Дєрнбурга, Д.І. Мейєра, М.К. Рєнненкампа, Є.М. Трубецького. Так, дієздатність пов'язується із: урахуванням об'єктивним правом свідомої волі конкретної особи; правом особи на встановлення для себе конкретних правовідносин власною волею та діяльністю; здатністю щодо встановлення таких правовідносин власною поведінкою та волею. Д.І. Мейєр ставить дієздатність в один змістовий ряд із такими поняттями, як здатність до цивільної діяльності, наявність волі [168, с.74; 202, с.127; 309, с.155; 428, с.171].

У процесуальній літературі поняття цивільної процесуальної дієздатності, на відміну від поняття процесуальної правоздатності, є загалом усталеним. Зокрема, С.С. Бичкова пов'язує цивільну процесуальну дієздатність із здатністю особисто здійснювати права та виконувати обов'язки в суді [21, с. 61]. З подібного розуміння цивільного процесуальної дієздатності виходить також законодавець (ч. 1 ст. 47 ЦПК України).

Останньою складовою, яку виділяють у теорії права стосовно правосуб'єктності і яку потрібно дослідити, є деліктоздатність. Доцільно вказати, що попри поширеність виділення вказаної категорії у літературі з

цивільного права, у процесуальній практично відсутні згадки щодо виділення такого елемента цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Вагомою причиною цього треба вважати відсутність усталеного підходу до визначення сутності цивільної процесуальної відповідальності. Зокрема, одні автори вбачають підстави виділяти окремо такий вид юридичної відповідальності, як цивільна процесуальна [162], інші – фактично заперечують її доцільність [451, с. 524].

Залишаючи на подальше дослідження доцільність приєднання до тієї чи іншої позиції, не можна оминати увагою істотні зміни до процесуального законодавства, що відбулися 15 грудня 2017 року. Зокрема, мова йде про таку новелу, як зловживання процесуальними правами. Попри відносно нещодавнє внесення таких змін, вчені раніше висловлювали думку щодо наявності відповідальності за зловживання процесуальними правами [163]. Водночас не було конкретизовано питання галузевої належності такої відповідальності – чи є це самостійна процесуальна відповідальність, чи її треба віднести до відповідальності іншої галузевої належності. Від вирішення цього питання напряду залежить питання доцільності виділяти цивільну процесуальну деліктоздатність.

Виходячи з наведених наукових положень, можна визначити основні риси правосуб'єктності – щодо суб'єкта цивільного процесуального права. При цьому ключовим положенням, яке потрібно враховувати, є теза щодо недоцільності виділяти єдину для всіх учасників цивільного процесу процесуальну правосуб'єктність. Зокрема, неможливо виділити таку складову процесуальної правосуб'єктності, як правоздатність стосовно учасників процесу, які здійснюють відправлення правосуддя, а також забезпечують його відправлення (суд, секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді). Аналогічно можна стверджувати також стосовно інших учасників судового процесу: свідків, експертів, перекладачів тощо.

Щодо суду та осіб, які забезпечують відправлення правосуддя треба зазначити, що за наявності законних підстав у суду виникають відповідні права та обов'язки, а при їх відсутності вони не можуть виникнути в принципі. Вказане стосується також учасників, які забезпечують відправлення правосуддя. Усі названі суб'єкти цивільного процесу діють на підставі закону, виконують свої функціональні обов'язки, що і визначає природу їх правосуб'єктності у суді. Отже, правосуб'єктність їх визначається характером службових повноважень. Аналогічну думку можна висловити також щодо суб'єктів, які відповідно до закону захищають інтереси інших осіб.

Щодо інших учасників судового процесу, то, як уже зазначалося, виконання ними своїх функцій є реалізацією конституційного обов'язку, що виникає з передбачених законом підстав незалежно від їхньої волі. Вказане потрібно визначити основою їх процесуальної правосуб'єктності.

Законодавець так само розуміє правоздатність, вказуючи у ст. 46 ЦПК України на зміст правоздатності – права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи.

Виходячи з наведеного, доцільно розглянути зміст правоздатності щодо матеріально заінтересованих учасників процесу – учасників справи (§ 1 гл. 4 р. 1 ЦПК України).

При визначенні елементів змісту правоздатності принциповою є також теза про те, що визнання законодавством за особою правоздатності фактично означає «ввід» її у законодавче поле, визначення її суб'єктом права, а не його об'єктом, визнання за нею здатності бути носієм прав та обов'язків. Отже, принципового характеру набувають положення С.І. Архіпова стосовно розгляду суб'єкта права як багатоаспектного явища. Фактично вчений так відображає різні властивості суб'єкта права.

Поширене на сьогодні у законодавстві визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності відображає вузький підхід до її розуміння.

Широкий же підхід має враховувати насамперед співвідношення суб'єкта права із правовою системою, в якій він існує, взаємозв'язки його з іншими суб'єктами права та інші його властивості, які законодавчим визначенням суб'єкта права не відображаються.

Властивість суб'єкта права бути носієм прав та обов'язків зумовлює визнання за ним ідентифікуючої властивості, що відносно суб'єктів цивільного процесуального права полягає у забезпеченні можливості персоніфікації конкретного учасника судового процесу. Зокрема, при відкритті провадження у справі, допуску третьої особи, заінтересованої особи до вже розпочатої справи принципове значення має наявність у особи дієздатності у відповідних матеріальних правовідносинах, оскільки це безпосередньо впливає на визнання законодавством здатності за такою особою щодо самостійно реалізувати права на звернення до суду та процесуальні права під час розгляду справи.

Правова воля як ще один елемент цивільної процесуальної правосуб'єктності визначається здатністю суб'єктів цивільного процесуального права приймати правові рішення та реалізовувати їх. У зв'язку з цим потрібно вказати на закріплення процесуальним законодавством положень щодо представництва взагалі і законного представництва – зокрема. Дії законного представника вважаються волевиявленням особи, яку він представляє. Отже, фактична неможливість позивача у конкретному випадку формувати свою волю не впливає на формальне визнання законодавством наявності в нього такої волі. Дії представника вважаються діями особи, яку він представляє. Тому суб'єкт права, в тому числі і цивільного процесуального, не може існувати без такого елемента правоздатності, як правова воля [348, с. 57-59].

Наступним елементом змісту правоздатності слід визначити потенційну здатність бути носієм правосвідомості. Щодо характеристики правоздатності суб'єктів цивільного процесуального права повертає до себе

увагу така складова правосвідомості, як цілісність правових почуттів, емоцій [12, с. 121]. Як зазначалося вище, вказані почуття, емоції є одним із важливих факторів формування волі особи. Тому неможливо уявити собі суб'єкта права, в тому числі і цивільного процесуального, без цього елемента. З іншого боку, не у всіх випадках участі суб'єкта у цивільних процесуальних правовідносинах можна казати про наявність повноцінної правосвідомості.

Так, наявність у особи певного психічного розладу не дає можливості зазначати про цілісність правових почуттів. Водночас така ситуація є винятком із загального правила, і дії законного представника такої особи вважаються волею цієї особи. Аналогічну думку можна висловити щодо випадків захисту у судовому порядку інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб. Тому треба зазначити про потенційну здатність мати правосвідомість як про елемент правоздатності. Вказане дозволяє визначати таку особливість правосуб'єктності стосовно суб'єктів цивільного процесуального права – дієздатність входить до її складу як факультативний елемент. Відсутність дієздатності у особи у конкретному випадку не означає неможливість вважати її суб'єктом права. Вказане впливає тільки на можливість особистої реалізації себе як суб'єкта цивільного процесуального права у відповідних правовідносинах.

З огляду на представлення суб'єкта права як абстрактного поняття, без прив'язки до конкретної особи, перспективною є проблематика групової свідомості, або свідомості певних груп, колективів, що дозволяє врахувати у складі суб'єктів цивільного процесуального права не тільки фізичних, але й юридичних осіб, а також випадки розгляду справи у колегіальному складі суду [321].

Визначення людини джерелом правових властивостей, що складають правову індивідуальність як сутність суб'єкта цивільного процесуального права, зумовлює відповідне значення природно-правових підходів при встановленні змісту категорії «суб'єкт цивільного процесуального права», а

також закріпленні її у цивільному процесуальному законодавстві. Загалом вказані підходи враховано у проведеному вище дослідженні при визначенні аспектів суб'єкта цивільного процесуального права. Тому доцільно зупинитися лише на проявах цих підходів у практиці Європейського суду з прав людини та впливі їх на формування національної доктрини в частині визначення вказаного суб'єкта.

Відповідно до ст. 17 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ч. 4 ст. 10 ЦПК України, практика ЄСПЛ має значення джерела права для застосування національним судом.

Практику ЄСПЛ потрібно вважати одним із вагомих засобів проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права.

Так, у рішенні від 09.01.2013 р. у справі «Олександр Волков проти України» ЄСПЛ констатував порушення Україною зобов'язань щодо розгляду справи в розумні строки. Розумність строку розгляду справи визначено складовою принципу правової передбачуваності як властивості правової системи, за якої особа має бути у змозі передбачати правові наслідки своєї діяльності [391].

До ознак природно-правового підходу в юридичній літературі відносять, зокрема, надання регулятивного значення ідеалам правового регулювання, що зумовлені його буттєвими витоками [43, с. 686]. За таких обставин визначення вимоги правової передбачуваності як вказаного ідеалу, що має регулятивне значення відображає наявність саме природно-правового підходу у діяльності ЄСПЛ у розумінні законодавства, що ним застосовується. Доцільно зауважити, що прийняття законодавцем зазначеного вище закону власне і свідчить про сприйняття ним актуальності розширення природно-правових підходів як у правозастосуванні, так і, зрештою, у правотворенні.

Потрібно зазначити, що вказаний підхід сприйнято законодавцем при визначенні цивільної процесуальної форми про що свідчить, зокрема, введення у ЦПК України поняття «розумний строк» до таких інститутів, як «принципи цивільного судочинства» (ст. 2 гл. 1 р. 1 ЦПК України); «процесуальні строки» (ст. 121 гл. 6 р. 1 ЦПК України); «врегулювання спору за участю судді» (ст. 205 гл. 4 р. 3 ЦПК України); «розгляд справи» (ст. 242 § 4 гл. 6 р. 3 ЦПК України) тощо.

В аспекті «розумності» процесуальних строків вимога правової визначеності впливає на формування положень про сутність категорії «суб'єкт цивільного процесуального права». Так, стосовно суду встановлено обов'язок здійснювати правосуддя протягом «розумного» строку, а не у межах строку, визначеного законом. Щодо сторін вказане положення означає не тільки право на швидший розгляд їхньої справи судом, але й на необхідність швидше реагувати на дії суду, вчасно надавати докази, пояснення, вчиняти інші процесуальні дії тощо, і зокрема – не створювати суду перешкод щодо розгляду справи у розумні строки. Положення щодо «розумного» строку безпосередньо впливає і на формування правових гарантій діяльності учасників процесу, складові структури правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права (правові норми, правосуб'єктність, права і обов'язки (повноваження), правові принципи). Вказані складові детально будуть розглянуті у наступному підрозділі.

Можна навести також інші рішення ЄСПЛ, що демонструють застосування ним природно-правового підходу при вирішенні справ і стосуються визначення засад категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» у національній правовій доктрині.

Зокрема, у рішенні у справі «Плахтєєв та Плахтєєва проти України» від 12.03.2009 р. ЄСПЛ констатував порушення права заявника на доступ до суду [392]. Виходячи з положень, що наводяться Т.А. Цувіною, можна

стверджувати, що вказане право не передбачене прямо у національному законодавстві [458, с. 165].

Відповідне суб'єктивне право особи – право на доступ до суду – не можна відносити до позитивних за своєю природою прав, воно є природним по своїй суті суб'єктивним правом. Треба вказати на врахування законодавцем вказаного положення у правотворчій діяльності. Зокрема, у справі «Плахтєєв та Плахтєєва проти України» порушення права на доступ до суду пов'язувалось ЄСПЛ із вимогою Уряду України до заявника щодо подання окремого позову про відшкодування шкоди попри те, що відповідна вимога вже заявлялась у справі, яка розглядалась у порядку адміністративного судочинства [392].

Не вдаючись до детального дослідження впливу практики ЄСПЛ, його природно-правових підходів на розвиток цивільного процесуального законодавства України взагалі та формування категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» зокрема, потрібно згадати такі рішення ЄСПЛ: «Менчинська проти Російської Федерації», «Корольов проти Російської Федерації (№ 2)», Judgment of ECHR of 9 October 1979 in the case of Airey v. Ireland (no 6289/73), Judgment of ECHR of 13 February 2003 in the case of Bertuzzi v. France (no 36378/97), Judgment of ECHR of 15 January 2009 in the case of Menchinskaya v. Russia (no 42454/02) [381; 493; 494].

Отже, практика ЄСПЛ впливає на імплементацію засад природно-правового регулювання у галузь цивільного процесуального права та утворює людину як джерело напрямів удосконалення гарантій участі особи у цивільному судочинстві [348, с. 60-62].

Конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права можна застосувати під час характеристики фізичної, юридичної особи, а також держави як таких суб'єктів. Вказана конструкція включає спільні риси усіх вказаних видів суб'єктів права. Ключова цінність саме фізичної особи (людини) як суб'єкта цивільного процесуального права полягає у тому, що

людина виступає виразником не тільки власної волі, але також волі юридичної особи, держави (в особі уповноважених посадових осіб). За таких умов актуалізується застосування природно-правових підходів до врегулювання статусу суб'єктів цивільного процесуального права. При цьому, характеризуючи суб'єктів цивільного процесуального права, ключового значення набуває принцип верховенства прав людини.

У юридичній літературі у структурі системи права виділяють галузі, підгалузі, інститути, норми права. Класичними ознаками інституту права виділяють: специфічний, визначений об'єкт правового регулювання, або певне специфічне завдання існування конкретного правового інституту; автономний характер одного інституту права стосовно інших інститутів; специфічні засоби впливу на об'єкт правового регулювання; можливість утворювати власну термінологію у межах конкретного інституту [368, с. 370–371].

Доцільно вказати, що правове регулювання суб'єктів цивільного процесуального права відповідає усім згаданим ознакам. Так, специфічним загальним завданням норм, що регламентують питання вказаних суб'єктів, можна визначити встановлення їх процесуального статусу. Засади визначення процесуального статусу (наприклад, його структура, склад прав та обов'язків, положення щодо цивільної процесуальної правосуб'єктності тощо) значною мірою не залежать від змін у таких інститутах, як наприклад, судові рішення, цивільна юрисдикція, докази та доказування тощо. Можна вказати також на застосування специфічних засобів впливу на об'єкт правового регулювання шляхом встановлення вказаних прав та обов'язків, визначення переліку учасників справи тощо.

Унесення масштабних змін до ЦПК України наочно довело можливість застосування у межах суб'єктів цивільного процесуального права власної термінології, що не впливає істотним чином на розвиток інших інститутів цивільного процесуального права.

Усе викладене дає підставу стверджувати про можливість визначення суб'єкта цивільного процесуального права як окремого інституту цієї галузі права.

1.3 Загальна характеристика цивільного процесуального статусу суб'єктів цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права

Статус особи можна вважати центральним елементом категорії «суб'єкт цивільного процесуального права». Однією з найбільш усталених позицій на сьогодні є сприйняття цивільного процесуального статусу особи як процесуальних прав та обов'язків, або повноважень (у частині участі у цивільному процесі представника) [153, с. 292, 341; 451, с. 241, 267, 283; 454, с. 96-98, 116, 128, 132, 135, 138, 162, 163].

Водночас наголосимо, що такий підхід розрахований на характеристику процесуального статусу, насамперед осіб заінтересованих у результатах розгляду справи. Втім у цивільному процесі беруть участь також інші суб'єкти: суд та визначені законом працівники апарату суду, особи, які забезпечують відправлення правосуддя: свідок, експерт тощо. При характеристиці процесуальної правосуб'єктності суду та визначених законом працівників апарату суду, як уже зазначалось, доцільно використовувати поняття «повноваження». Крім того, вказувалося на цільовий характер реалізації процесуальних прав та обов'язків осіб, які сприяють здійсненню правосуддя. Тому спробуємо доповнити зазначені наукові здобутки щодо визначення поняття процесуального статусу.

Вирішення питання щодо включення до родової категорії пов'язаних із нею понять і категорій, які за своїм змістом значною мірою виходять за межі вже існуючих, вимагає з'ясування сутності родової категорії. Такою

родовою категорією відносно категорії «цивільний процесуальний статус» виступає «правовий статус».

Усталеним розумінням правового статусу стосовно поняття «суб'єкт права» є його визначення з позиції сукупності суб'єктивних прав, обов'язків, законних інтересів [44, с. 534]. Наближеною до категорії «правовий статус» є категорія «повноваження», сутність якої визначається через поняття «права» та «обов'язки». Повноваження підкреслюють похідний характер правового статусу конкретного суб'єкта права від іншого суб'єкта [44, с. 416]. Взаємозв'язок між категоріями «повноваження» і «правовий статус» обумовлює включення повноважень до складу поняття «цивільний процесуальний статус».

Наведене розуміння категорії «правовий статус» привертає до себе увагу також дещо звуженим підходом, що виявлений представниками доктрини цивільного процесуального права до галузевого її визначення. Так, у доктрині теорії права у структурі правового статусу, крім прав та обов'язків, виділяють такі елементи: правові норми; правосуб'єктність; правові принципи; громадянство; гарантії прав і свобод; юридична відповідальність; правовідносини загального (статусного) типу [44, с. 534]. Підхід представників доктрини цивільного процесуального права зумовлений традиційним сприйняттям його суб'єктів переважно з позиції учасників цивільних процесуальних правовідносин.

Детальне опрацювання питань структури цивільного процесуального статусу щодо учасників цивільного процесу провела С.С. Бичкова [21, с. 36-42]. Проте, вона розглядала цю проблематику без урахування її особливостей, зумовлених виділенням аспектів «суб'єкт права», або «учасник цивільного процесуального правовідношення», що обумовлює можливість доповнення обґрунтованих вченою теоретичних положень.

У контексті досліджень у сфері процесуальної доктрини протрібно проаналізувати розробки у сфері адміністративного судочинства, що

стосуються визначення правового статусу відповідача у справах адміністративної юрисдикції: К.Ю. Пуданс-Шушлебін (суб'єкт владних повноважень як відповідач) [305]; В.С. Заяць (проблемні питання участі представника у справах адміністративної юрисдикції) [105]; І.В. Топор (характеристика процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві) [423] та інші. Водночас зауважимо, що у цій галузі права донині немає комплексних наукових досліджень, присвячених особливостям суб'єкта адміністративного судочинства.

Дослідження суб'єктів цивільного процесуального права передбачає необхідність звернення до наукових напрацювань з таких питань, як «правосуб'єктність», «правовий статус» та суміжних із ними понять. З існуючих наукових досліджень можливо дійти висновку про визначення наступного категоріального ряду стосовно характеристики суб'єктів цивільного процесуального права: «правосуб'єктність», «правовий статус», «юридичні гарантії», «принципи права», «громадянство», «свобода», «законний процесуальний інтерес» [58, с. 42; 153, с. 292, 341; 451, с. 241, 267, 283; 454, с. 96-98, 116, 128, 132, 135, 138, 162, 163; 21, с. 40].

Разом з тим, у теорії права наявний підхід, згідно з яким до складу поняття «правовий статус» включають такі поняття як «правові норми» [44, с. 535]. Наведений підхід може і має бути застосований із врахуванням галузевої специфіки наукового аналізу проблеми правового статусу суб'єктів цивільного процесуального права.

У загальній теорії права під правовими нормами як елементом правового статусу розуміють норми, встановлені конституційним та поточним законодавством, а також міжнародні договори (К.О. Трихліб [44, с. 535]). Проте треба вказати на встановлення окремих прав особи як суб'єкта цивільного процесуального права не тільки на рівні безпосереднього закріплення їх у законодавстві або міжнародних договорах. Так, у п. 10 ч. 3 ст. 2 ЦПК України вказується на таку засаду цивільного судочинства, як

розумність строків розгляду справ. Тому можемо стверджувати про пряме законодавче закріплення обов'язку суду дотримуватись цих розумних строків (водночас, без визначення власне поняття «розумність»). Як наслідок, можна виділяти відповідне процесуальне право особи, яка звернулася до суду за захистом. Порушення розумного строку розгляду справи є порушенням права на суд, що має статус *jus cogens* [451, с. 164; 458, с. 76].

Вказане свідчить про необхідність змінити підходи до регулювання цивільних процесуальних правовідносин, відійти від переважно позитивістського способу регулювання у бік збільшення впливу засад природного права.

Яскравим підтвердженням цієї тези є також положення ч. 1 ст. 10 ЦПК України щодо застосування судом при вирішенні цивільних справ принципу верховенства права, що, на нашу думку, створює додаткові підстави для застосування в окремих випадках процесуальної аналогії. Тому пропонуємо уточнити наукові напрацювання К.О. Трихліба, вказавши про визначення вказаних правових норм не тільки у законодавстві, але також виходячи з засад принципу верховенства права, необхідності створення умов для реалізації основних прав та свобод людини у національній правовій системі.

У теорії права на сьогодні розроблено різні підходи до розуміння категорії «норма права». Вказаному питанню приділяли увагу як представники напрямів позитивного права, так і представники різних напрямів природно-правового врегулювання суспільних відносин.

Найпоширенішим можна вважати підхід, за яким виділено наступні ознаки правової норми: є правилом поведінки, що закріплюється не тільки у законі; в основі норми права лежать поняття свободи та справедливості; має поєднувати суспільні, групові та індивідуальні інтереси [410, с. 159-160]. У останній ознаці простакочується відображення основних положень витоків школи природного права, заснованої у Давньому Римі як «право народів» (*jus gentium*) [221]. Розгляд суб'єкта права як абстрактної правової конструкції

дозволяє стверджувати про втілення його у правовій системі загалом і у нормі права зокрема. Тому норма права безпосередньо відображає положення суб'єкта права у правовій системі у частині, що охоплюється та визначається нормою права. Це дозволяє приєднатися до положень, сформульованих К.О. Трихлібом стосовно визначення норми права у широкому розумінні елементом статусу особи як суб'єкта права.

Наступним елементом правового статусу суб'єкта права К.О. Трихліб визначає права, свободи, законні інтереси, обов'язки.

Цивільні процесуальні права та обов'язки є категоріями, що достатньо широко досліджені в процесуальній літературі. Втім їх вивчення в цьому підрозділі на основі виділення спільних рис ускладнюється наведеною вище різною спрямованістю процесуальної правосуб'єктності, а також її цільовим характером. Тобто, процесуальні права не можна розглядати відокремлено від конкретної групи їх носіїв (суд, учасники справи, інші учасники судового процесу), без урахування мети реалізації вказаних прав. Тому вказану складову процесуального статусу більш детально буде розглянуто далі у відповідних підрозділах. Аналогічне можливо вказати також з приводу процесуальних обов'язків.

Наступною категорією, яку виділяють при характеристиці суб'єкта цивільного процесуального права, є категорія «свобода».

У процесуальній літературі при визначенні співвідношення цього поняття із поняттям процесуального статусу виходять з розуміння свободи як можливості особи діяти в межах, визначених суб'єктивним правом. На цій підставі стверджують, що свобода входить до структури правового статусу та повністю поглинається суб'єктивним правом [21, с. 34, 40].

Загалом погоджуючись із вказаною позицією, необхідно вказати на можливість її доповнити.

У теорії права ядром категорії «свобода» визначено автономію суб'єкта, яка пов'язується із звільненням від обов'язкових стосовно

зовнішнього оточення дій, самостійністю у рішеннях щодо визначення власної поведінки [44, с. 697].

С.С. Бичкова виходить з поширеного підходу щодо загалом позитивістського характеру регулювання цивільних процесуальних правовідносин. Крім того, її висновки природно обмежуються предметом дослідження – цивільний процесуальний правовий статус. Водночас більш широкий характер категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» уможлиблює врахування підходу, відповідно до якого не тільки право шляхом позитивного регулювання визначає межі реалізації свободи, але також свобода особи визначає напрями регулювання суспільних відносин, напрями розвитку об'єктивного права.

Такий висновок випливає з визнаної в юридичній літературі ідеї щодо визнання свободи основою для принципів права відповідної галузі [44, с. 700]. Тому, розглядаючи категорію «суб'єкт цивільного процесуального права» у широкому розумінні, на перший погляд, є можливість виділити свободу в окремий елемент конструкції суб'єкта цивільного процесуального права в широкому сенсі. Цей елемент має відображати вплив суб'єктів цивільного процесуального права на напрям розвитку цієї галузі права, враховуючи наступні аргументи. Так, у тій частині, в якій суб'єкт права впливає на подальший розвиток законодавства, свобода виявляється не закріпленою, але вона реально існує і має вплив.

Вище неодноразово вказувалося на різну мету діяльності різних учасників судового розгляду: судді, заінтересованих осіб, інших учасників процесу. За розглядом вказаних груп учасників процесу, було виявлено, що категорія «свобода» може бути застосована лише щодо одних із них – матеріально заінтересовані особи. Такий висновок випливає з самої природи цієї категорії, що характеризує режим реалізації виключно приватних інтересів.

Сама історична мета запровадження цієї категорії – обмеження сваволі влади, насамперед державної [44, с. 697].

До суддів та інших працівників апарату суду вказана категорія не може застосовуватись оскільки їх права, обов'язки, повноваження детально визначені законом відповідно до ч. 1 ст. 19 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (далі – Конституція України) [133]. В інших випадках можна казати про наявність дискреційних повноважень. Проте, у юридичній літературі зазначено, що дискреція не означає повністю вільний вибір поведінки, а носить цільовий характер. Так, слід визнати цілком слушною позицію О.І. Сеньківа про необхідність забезпечити верховенство права, справедливості, ефективності захисту прав при застосуванні таких повноважень при вирішенні справ у судах в порядку адміністративного судочинства [366, с. 7]. Тому можливість застосування розсуду при реалізації дискреційних повноважень не можна прирівнювати до свободи.

Цільовий характер процесуальних прав проявляється також стосовно свідка, експерта та інших учасників судового процесу, які забезпечують здійснення правосуддя. Тому, попри застосування категорії «права» щодо їх процесуальних можливостей, стосовно них використовувати поняття «свобода» також не доцільно.

Водночас зауважимо, що навіть стосовно матеріально заінтересованих осіб категорію «свобода» можна застосовувати лише певною мірою, що зумовлено цільовим характером їх процесуальних прав. Це впливає з ч. 1 ст. 44 ЦПК України, відповідно до якої на сторони покладається обов'язок добросовісно користуватися своїми процесуальними правами. На відміну від свідків, сторона в судовому процесі реалізовує своє право, а свідок – виконує обов'язок. Тому, на відміну від свідка, сторона має певну свободу, що обмежується тільки вказаним вище загальним положенням.

Отже, свобода охоплюється метою, з якою існує процесуальне право, а тому доцільно приєднатися до позиції С.С. Бичкової щодо поглинання

цивільним процесуальним правом цивільної процесуальної свободи [21, с. 33-34].

Враховуючи, що розвиток цивільного процесуального права зумовлений нерозривною єдністю інтересів не тільки приватних осіб, але й суб'єктів публічної влади в цивільному судочинстві, інтересами правосуддя загалом, в аспекті процесуального статусу свобода не має самостійного значення як утворюючий елемент цивільного процесуального права. Тому розглядати свободу як окремий елемент цивільного процесуального статусу суб'єктів цивільного процесуального права не доцільно.

Останньою категорією визначають законний процесуальний інтерес. Ця категорія не набула в науці такого поширення як родова щодо неї категорія – законний інтерес. Проте розуміння цієї категорії дозволяє визначити її як виду стосовно законного інтересу. Детальне обґрунтування категорії буде подано нижче, тут лише зауважимо, що зазначену категорію також можна застосовувати виключно до матеріально заінтересованих осіб. Належне виконання судом та іншими учасниками розгляду справи своїх обов'язків є проявом позитивної юридичної відповідальності, але не процесуального законного інтересу. Остаточний висновок щодо співвідношення законного процесуального інтересу та цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права буде сформульовано далі після додаткового дослідження.

На сьогодні у вітчизняній доктрині теорії права найбільш поширеною є пропозиція спримати правосуб'єктність як здатність особи. Аналогічно трактують правосуб'єктність також у цивільному судочинстві [153, с. 214; 451, с. 240]. Поширюючи вказаний підхід на сферу цивільного процесуального права, можна визначити певні особливості значення суб'єкта цивільного процесуального права стосовно цієї галузі.

Як відомо, мета участі у процесі суду, учасників справи, представників, інших учасників судового процесу є принципово різною. Однак для них

характерна наявність певного моменту вступу у процес, з якого вони набувають процесуальних прав та обов'язків (повноважень). Виходячи з наведеного, доцільно зберегти юридичну конструкцію суб'єкта права також стосовно суду, попри особливий характер його процесуальної правосуб'єктності [348, с. 71].

Особи мають реалізувати свої процесуальні права та виконувати обов'язки, відповідно до їх процесуальної мети. У протилежному випадку можна зазначити про наявність зловживань або правопорушення. Вказане надає підставу для визначити особливий характер цивільної процесуальної правосуб'єктності, порівняно із цивільною – вона має цільовий характер.

З позиції динамічного характеру категорії «юридичний процес» загалом та «судовий процес» зокрема цікавою є позиція М.В. Вітрука щодо визначення двох сторін поняття правосуб'єктності: як здатності особи мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки; як вказаної здатності, але з урахуванням динаміки реалізації прав та обов'язків і динаміки їх суб'єктів [52, с. 213–214].

Потрібно повністю підтримати висловлювану в доктрині цивільного процесуального права позицію щодо неможливості виділення для усіх суб'єктів цивільного процесуального права єдиної процесуальної правосуб'єктності. Зокрема, як буде показано в наступних підрозділах, стосовно учасників справи ustalеним є визначення правосуб'єктності з позиції здатності: мати права та обов'язки та особисто їх здійснювати. Втім, стосовно суду така конструкція не може бути застосована, і основою для розуміння його правосуб'єктності є поняття компетенції. Стосовно ж інших учасників судового процесу, то основою їх правосуб'єктності є наявність у них спеціального правового статусу.

Наведені вище положення можуть бути взяті за основу для подальшого дослідження категорії правосуб'єктності – стосовно суб'єкта цивільного процесуального права. Треба приєднатися до висловленої позиції К.О.

Трихліба щодо визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності одним з елементів структури його цивільного процесуального статусу [44, с. 535], оскільки правосуб'єктність характеризує можливість суб'єкта набувати цивільні процесуальні права та обов'язки у цивільних процесуальних правовідносинах, здійснювати дії, спрямовані на виникнення вказаних прав та обов'язків.

Останнім елементом характеристики суб'єктів цивільного процесуального права слід розглянути категорію «принципи права» [21, с. 39].

Усталеним розумінням принципів права є визначення їх як закріплених у нормах об'єктивного права правових ідей, що мають визначальний вплив на формування та розвиток права [410, с. 123-124]. С.С. Бичкова виходить з того, що принципам права характерні такі ознаки: забезпечення єдності та стабільності правового регулювання суспільних відносин; склад та зміст принципів не піддаються змінам внаслідок волі конкретних осіб, а є об'єктивними якостями самого права на конкретному етапі суспільного розвитку; є основою для побудови всієї правової системи, з відповідними галузями, інститутами, нормами. Учена зазначає про визначальний вплив принципів права на формування цивільного процесуального правового статусу, відсутність сприйняття принципів права як складової цивільного процесуального правового статусу [21, с. 39].

Не заперечуючи загалом проти вказаної позиції, слід зазначити про вузьке сприйняття дослідницею взаємовпливу між принципами права та правовим статусом у цивільному процесі. Так, є більш широке поняття – власне суб'єкта цивільного процесуального права. Вище згадувалося про первинний характер суб'єкта права стосовно правової системи, його формуюче значення. Попри посилення засад позитивістського підходу у регулюванні цивільних процесуальних правовідносин, порівняно із іншими галузями права, треба вказати на значне збереження цієї тези також щодо

суб'єкта цивільного процесуального права. Тому можна стверджувати про потужний опосередкований вплив суб'єктів цивільного процесуального права на формування, в тому числі і принципів цивільного процесуального права, що доцільно вважати особливістю сучасного етапу суспільного розвитку в Україні, який характеризується інтенсивним реформуванням.

Отже, у принципах цивільного процесуального права проявляється природно-правова складова змісту правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Аналогічно до норм цивільного процесуального права не можна уявити елементи процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права без принципів, враховуючи їх взаємний формуючий вплив. Тому принципи цивільного процесуального права слід визначити елементом цивільного процесуального статусу суб'єктів цивільного процесуального права.

Для характеристики суб'єктів цивільного процесуального права доцільно уточнити категоріальний ряд, що виділяється у юридичній літературі. Категоріями, що безпосередньо охоплюються вказаним поняттям, доцільно вважати цивільну процесуальну правосуб'єктність та цивільний процесуальний статус. Інші категорії: «юридичні гарантії», «принципи права», «громадянство», «свобода», «законний процесуальний інтерес» є пов'язаними із вказаним поняттям і такими, що визначають зв'язок суб'єкта цивільного процесуального права із системою цієї галузі права, визначають його зв'язки з іншими суб'єктами у процесі розгляду та вирішення справи.

Наступною категорією визначено громадянство. З позиції співвідношення із цивільним процесуальним статусом громадянство розглядається як передумова його набуття. Такий висновок ґрунтується на широкому сприйнятті громадянства як правового зв'язку між державою та особою. На підставі цього зв'язку відбувається набуття статусу громадянина конкретної держави [21, с. 38-39]. С.С. Бичкова не відносить громадянство до елементів цивільного процесуального правового статусу, виходячи з: а)

розуміння його саме як передумови набуття вказаного статусу; б) сприйняття його як правовідносин між державою і особою, які не можуть бути елементом правового статусу, а самі є формою його реалізації; в) можливості участі у процесі колективних суб'єктів: юридичних осіб, держави тощо, щодо яких не можна вести мову про громадянство [21, с. 38-39]. Потрібно враховувати і ту обставину, що громадянство є категорією конституційного права, а тому вводити її до складу елементів цивільного процесуального статусу недоцільно.

Наступною категорією, що характеризує суб'єкта цивільного процесуального права, визначено юридичні гарантії. Подібною позиції дотримується також С.С. Бичкова, яка виходить з розуміння юридичних гарантій як засобів, що забезпечують належну реалізацію особою її правового статусу [21, с. 37]. Таке розуміння юридичної гарантії можна вважати ustalеним у юридичній літературі. Дослідниця не включає юридичні гарантії до елементів цивільного процесуального правового статусу особи, а відносить їх до явищ забезпечувального характеру, підкреслюючи так їх зовнішній характер стосовно особи, яка бере участь у справі [21, с. 38].

М.В. Вітрук, досліджуючи систему гарантій прав, свобод, обов'язків, законних інтересів особистості, розглядає їх як умови та засоби, що забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону та забезпечення [52, с. 305]. Такий підхід застосовують також представники вітчизняної теорії права, визначаючи гарантії прав людини як юридичні засоби та інститути, які своєю метою мають: сприяння реалізації, охорону, захист прав людини [410, с. 304].

Застосовуючи цей підхід до визначення співвідношення юридичних гарантій із поняттям «суб'єкт цивільного процесуального права», потрібно враховувати вже наведений вище більш широкий характер поняття «суб'єкт цивільного процесуального права» як багатоаспектного явища, що охоплює юридичну відокремленість від інших суб'єктів, правову волю, правову свідомість, активний характер участі у правотворчості, правозастосуванні та

правореалізації, правові відносини та правові зв'язки, правосуб'єктність, соціально-правову цінність. Попри різні завдання суб'єктів цивільного процесуального права, спільним у співвідношенні категорій «юридичні гарантії» та «суб'єкт цивільного процесуального права» є забезпечувальний характер юридичних гарантій відносно реалізації процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, а також його існування загалом. З іншого боку, не можна не враховувати потенційні можливості, які забезпечуються правовими гарантіями стосовно конкретного суб'єкта права, а також забезпеченість гарантій владою держави. Тому доречно приєднатися до думки про доцільність віднесення юридичних гарантій до елементів характеристики суб'єкта цивільного процесуального права. Втім, їх не треба включати до структури цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, оскільки вони є засобом належної його реалізації.

Положення щодо правового статусу особи у цивільному процесі мають формуючий вплив на коло гарантій його реалізації. Такі засоби на сьогодні визначаються, виходячи не тільки з норм ЦПК України, але й норм міжнародних актів. Коло таких засобів може включати також засоби реалізації права на оскарження судового рішення. Так, Верховний Суд визнав право сторони мирової угоди на оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо відмови у визнанні мирової угоди, попри відсутність у частині першій статті 293 ЦПК України вказівки на таку ухвалу як об'єкт оскарження окремо від рішення суду. Верховний Суд вказав, що таке право впливає з положень: пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – щодо права на справедливий судовий розгляд як права на доступ до правосуддя; практики Європейського суду з прав людини, що зафіксована у низці його рішень – щодо неможливості обмеження державою такого права, крім випадків, якщо це обмеження завдає шкоди самій суті права; рішень Конституційного Суду України від 27 січня

2010 року № 3-рп/2010, від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010, від 8 липня 2010 року № 18-рп/2010 – щодо права оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції: як про забезпечення позову і щодо скасування забезпечення позову, так і про відмову в забезпеченні позову та скасуванні забезпечення позову; як про роз'яснення рішення, так і про відмову в роз'ясненні рішення; як про видачу дубліката виконавчого листа, так і про відмову в його видачі; відсутності прямої заборони оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо відмови у визнанні мирової угоди у статтях 175, 293 ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р.; пункту 8 частини 1 статті 293 ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р. – щодо права оскарження в апеляційному порядку ухвали про визнання мирової угоди за клопотанням сторін [227]. Така пропозиція цікава розширеним тлумаченням наведених вище рішень Конституційного Суду України. Адже у зазначених рішеннях не містилося вказівок щодо пункту 8 частини 1 статті 293 ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р.

Останньою категорією, що підлягає опрацюванню, є категорія правовідносин загального (статусного) типу. Цей тип правовідносин відноситься до поділу їх на абсолютні та відносні і є фактично синонімом тієї частини абсолютних правовідносин, що відображає статус суб'єкта у конкретних правовідносинах (наприклад, відносини власності).

Щодо суб'єкта цивільного процесуального права, то подібний елемент процесуального статусу недоцільно виділяти з огляду на таке.

На відміну від відносин власності у цивільному праві, у цивільному процесуальному праві не виділяють абсолютні відносини. Тому до вступу у конкретне цивільне процесуальне правовідношення (наприклад, під час складання позовної заяви, але ще до подання її до суду) конкретних цивільних процесуальних правовідносин не існує, а після – виникає звичайне цивільне процесуальне правовідношення між судом та позивачем, що

позбавляє актуальності виділення окремого виду правовідносин. У зв'язку з цим указані відносини також не можна вважати такими, що характеризують суб'єкта цивільного процесуального права загалом. Зазначене можна розглядати як особливість цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права.

На підставі проведеного дослідження можемо сформулювати базову конструкцію цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, відмежувати його від іншого суміжного поняття – процесуального статусу учасника цивільного процесуального правовідношення, а також зауважимо, що це створює підґрунтя для вирішення окремих проблемних питань складових цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права.

У структурі цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права слід виділити такі елементи, як

- цивільні процесуальні норми;
- цивільна процесуальна правосуб'єктність;
- процесуальні права та обов'язки (повноваження);
- принципи цивільного процесуального права.

Категорія «свобода» поглинається суб'єктивним цивільним процесуальним правом. Законний процесуальний інтерес є основою правосуб'єктності учасника справи, але не елементом його процесуального статусу. Категорія «громадянство» характеризує цивільний процесуальний статус як галузевий та виступає елементом системи суб'єкта цивільного процесуального права. Процесуальні гарантії виступають засобом реалізації цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Категорія правовідносин загального (статусного) типу не належить до процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, і не характеризує власне вказаного суб'єкта.

Питання щодо остаточного визначення співвідношення із цивільним процесуальним статусом такої категорії, як цивільна процесуальна відповідальність потребує проведення подальших наукових досліджень. На сьогодні можна з упевненістю стверджувати про існування позитивної цивільної процесуальної відповідальності як обов'язку добросовісно здійснювати свої права та виконувати обов'язки (реалізовувати повноваження). Позитивну цивільну процесуальну відповідальність можна включити до складу процесуальних гарантій належної реалізації цивільного процесуального статусу.

Структура цивільного процесуального статусу учасника цивільного процесуального правовідношення включає процесуальні права та обов'язки (повноваження). Вказаний статус доцільно визначати як елемент цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, і одночасно – як категорію, що може розглядатися самостійно.

На підставі цього охарактеризуємо правовий статус суб'єкта цивільного процесуального права як більш широке та складне явище аніж статус учасника цивільного процесуального правовідношення. Адже ці поняття мають різний зміст і призначення.

Оскільки, як відомо, призначенням поняття «статус» загалом є висвітлення місця особи у певній системі, то відповідно до класичної структури правовідношення, за якої змістом правовідношення визначено права та обов'язки, вказаних елементів достатньо для характеристики особи як учасника правовідношення. Інші елементи (правосуб'єктність, правові гарантії, правові норми тощо) визначають специфіку особи на іншому рівні – рівні суб'єкта права. Тому при визначенні цивільного процесуального статусу особи як учасника цивільного процесуального правовідношення виходитимемо з розуміння його права та обов'язків (повноважень), що є усталеним у процесуальній літературі. При характеристиці вказаного статусу особи як суб'єкта цивільного процесуального права його структура набуває

більш складного характеру, зокрема за рахунок додання інших наведених вище елементів.

Окремо потрібно зауважити, що відповідно до наведеного вище розуміння трьох рівнів впливу права – можливість вступати у правовідносини; можливість вчиняти дії, спрямовані на вступ до правовідносин; можливість бути учасником правовідносин – остання можливість є лише одним з проявів суб'єкта права. Не вбачається перешкод до застосування вказаного підходу також і щодо цивільного процесуального права. Тому конструкція процесуального статусу учасника процесуального правовідношення як його прав, обов'язків (повноважень) може бути включена до складу елементів його процесуального статусу як суб'єкта цивільного процесуального права.

З позиції характеристики цивільного процесуального статусу особи як суб'єкта цивільного процесуального права істотне значення має визначення об'єкта вказаних відносин, оскільки це дозволяє розкрити спрямованість прав та обов'язків суб'єкта у конкретних правовідносинах.

Практичне значення виділення цивільного процесуального статусу конкретного суб'єкта цивільного процесуального права полягає, насамперед, у його реалізації у конкретних цивільних процесуальних правовідносинах.

Проте на сьогодні немає єдиної позиції науковців щодо складу елементів процесуального статусу особи у цивільному процесі, а також щодо визначення окремих елементів. Так, представники «харківської» школи такими елементами визначають процесуальні права та обов'язки, або повноваження (стосовно участі у цивільному процесі представника) [153, с. 292, 341; 451, с. 241, 267, 283; 454, с. 96-98, 116, 128, 132, 135, 138, 162, 163]. Окремі дослідники наполягають на необхідності включення до процесуального статусу також процесуальних законних інтересів [21, с. 71].

Неоднозначною є також ситуація щодо визначення цивільної процесуальної відповідальності, а також її співвідношення із поняттям

цивільного процесуального статусу. Насамперед, слід вказати на неоднозначність сприйняття такої категорії взагалі, причому мають місце діаметрально протилежні позиції. Так, І.М. Лукіна визначає її як вид галузевої відповідальності та зазначає, що вона охоплює широке коло заходів, що застосовуються у зв'язку із несумлінною поведінкою учасників процесу, в тому числі – цивільні процесуальні штрафи, відшкодування судових витрат, заходи процесуального примусу та ін. Причому одночасно дослідниця розглядає цивільну процесуальну відповідальність також з позиції суб'єктивних обов'язків, що є наслідком поділу її на позитивну та негативну [162, с. 93-94, 175].

Натомість О.В. Рожнов зазначає про відсутність у механізмі процесуального регулювання цивільних процесуальних правовідносин підстав процесуальної відповідальності, а також про реалізацію її в порядку, передбаченому нормами інших галузей права [451, с. 524].

Як уже вказувалося вище, більшість дослідників виокремлюють у складі процесуального статусу лише права та обов'язки. Втім окремі вчені додають до вказаних елементів також процесуальну відповідальність [423, с. 10].

У зв'язку із наведеним можливо зазначити про поширеність у теорії права наукової позиції щодо виділення юридичної відповідальності окремим елементом правового статусу особи. Така невизначеність заважає проведенню наукових досліджень щодо визначення категорії «процесуальний статус», зумовлює неоднозначне сприйняття правового положення учасників процесу як під час розгляду судових справ, так і законодавцем.

Проблематика процесуального статусу учасника цивільного процесу передбачає опрацювання як загальних положень щодо вказаного статусу, так і положень щодо окремих його елементів. Утім останні роки основним предметом уваги дослідників були сфери суміжної проблематики: окремі

види проваджень у цивільному процесі або процесуальний статус окремих учасників цивільного процесу. Найближчими до тематики цього дослідження потрібно вважати напрацювання, в яких безпосередньо розглянуто елементи процесуального статусу: процесуальні обов'язки (Я.Я. Мельник, 2013 р. [169]), процесуальна відповідальність (І.М. Лукіна, 2013 р. [161]), законний інтерес у цивільному судочинстві (О.В. Гетманцев, 2016 [58]).

Науковці з теорії права по різному підходили до визначення як категорії «правовий статус» щодо суб'єкта права, так і самої категорії «суб'єкт права». Так, крім підходу щодо виділення у складі правового статусу тільки прав та обов'язків [45, с. 717], розроблено також підхід щодо включення до його складу законних інтересів [97, с. 342; 410, с. 237].

У контексті цього дослідження викликає зацікавленість позиція О.Ф. Скакун щодо реалізації суб'єктами (учасниками) правовідносин не тільки своїх прав та обов'язків, але й повноважень та юридичної відповідальності [369, с. 394].

С.С. Бичкова відстоює позицію стосовно недоцільності виділення юридичної відповідальності окремим елементом цивільного процесуального статусу особи. Свою позицію дослідниця обґрунтовує, в тому числі, похідним характером відповідальності стосовно процесуальних прав та обов'язків учасника цивільного процесу [21, с. 38].

Натомість І.М. Лукіна, досліджуючи інститут процесуальної відповідальності, визначає цивільну процесуальну відповідальність одночасно з позицій: обов'язків, що покладаються на суб'єкта відповідальності; заходів процесуального примусу, що застосовуються до вказаних суб'єктів. Так, вона виділяє обов'язки щодо: належного здійснення процесуальних прав особи та виконання обов'язків (позитивна відповідальність); зазнати певних втрат (негативна відповідальність) [162, с. 93-94, 175]. Враховуючи усталений характер підходу щодо віднесення прав та обов'язків до елементів процесуального статусу, вважаємо доцільно

розглянути питання про включення процесуальної відповідальності до елементів процесуального статусу особи.

І.В. Топор, досліджуючи питання теоретико-правової характеристики процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві, пропонує виділяти такий елемент процесуального статусу сторін, як процесуальна відповідальність. Вказану відповідальність дослідник пов'язує із застосуванням до сторін заходів процесуального примусу за порушення порядку у залі судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого [423, с. 10].

Водночас, в останніх дослідженнях науковці квазують на те, що немає підстав для використання процесуальної відповідальності у механізмі процесуального регулювання. Натомість вони пропонують застосовувати юридичну відповідальність іншої галузевої належності (адміністративної, кримінальної, цивільної, дисциплінарної) у зв'язку із вчиненням правопорушень у суді та доводять правильність визначення відповідних заходів як заходів примусу. До заходів примусу у цивільному судочинстві включають такі: заходи юридичної відповідальності; заходи захисту (відновлення) правопорядку; превентивні заходи; процесуальні тяжкості [451, с. 520-521].

Вирішити питання щодо приєднання до тієї чи іншої позиції потрібно на підставі напрацювань із загальної теорії права. Зокрема, одним з найпоширеніших є визначення юридичної відповідальності як несприятливих для правопорушника наслідків [410, с. 255]. Під іншим кутом розглядає вказане питання О.Ф. Скакун, яка пов'язує юридичну відповідальність із обов'язком правопорушника потерпати від застосування відповідних заходів [369, с. 464]. Слід вказати також на поширений підхід про позитивний та негативний види юридичної відповідальності

Доцільно погодитись із позицією І.М. Лукіної стосовно виділення позитивного та негативного характеру процесуальної відповідальності [162,

с. 93-94]. Адже це що відповідає сутності родового поняття «соціальна відповідальність» яке пов'язується із необхідністю не тільки зазнавати негативних наслідків у зв'язку із порушенням соціальних норм, але також належно використовувати, виконувати, дотримуватися відповідних приписів [43, с. 100]. Наведена позиція доводить, що не може існувати певна галузь права без характерної їй галузевої відповідальності.

Вказані положення дають підстави зробити висновок про доцільність застосування такої категорії, як «цивільна процесуальна відповідальність», насамперед із позиції виділення її позитивної та негативної сторін. Зокрема, проявом позитивної цивільної процесуальної відповідальності треба вважати положення ст. 44 ЦПК України щодо обов'язку учасників справи добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Щодо ж негативної процесуальної відповідальності, то ця категорія потребує дослідження, оскільки наукові напрацювання з цих питань не є повністю визначеними.

Так, І.М. Лукіна вказує на наявність різних підходів до визначення її природи та галузевої належності. Проте окремі її висновки є дискусійними, наприклад стосовно визнання заходів процесуального примусу формою цивільної процесуальної відповідальності [162, с. 173]. У юридичній літературі зазначено, що невід'ємною функцією юридичної відповідальності є каральна функція, змістом якої є відплата за вчинене правопорушення [369, с. 468; 410, с. 260]. Визначаючи спрямованість застосування заходів процесуального примусу, О.В. Рожнов виокремлює такі цілі застосування цих заходів: попередження, припинення неналежної поведінки особи у суді. Тобто учений доводить необов'язковість застосування вказаних заходів, на відміну від юридичної відповідальності [451, с. 524].

Водночас, потребує уточнення наведена вище позиція О.В. Рожнова стосовно відсутності у механізмі процесуального регулювання підстав

процесуальної відповідальності, зважаючи на теоретичну і нормативну невизначеність категорії «механізм процесуального регулювання».

Проаналізуємо ст.ст. 44 та 148 ЦПК України, в яких передбачено певні заходи щодо запобігання недобросовісній поведінці учасників судового процесу. Зокрема, статтею 44 ЦПК України передбачено можливість настання наслідків обтяжливого характеру для учасника процесу у зв'язку із зловживанням ним своїми процесуальними правами. Статтею 148 ЦПК України передбачено підстави та порядок застосування штрафів у зв'язку із недобросовісною поведінкою вказаних учасників.

Достатньо дискусійним можна вважати питання щодо реалізації у цих положеннях «негативної» процесуальної відповідальності. Зокрема, проаналізувавши ч.ч. 3, 4 ст. 44, ч. 2 ст. 262 ЦПК України, можна зробити висновок щодо можливості: залишення відповідної заяви без розгляду або її повернення, винесення судом окремої ухвали тощо – як наслідку зловживання процесуальними правами. Але вказані заходи неможливо кваліфікувати як прояви негативної юридичної відповідальності. Аналогічно у п. 3.13 пояснювальної записки до проекту Закону України від 23.03.2017 р. № 6232 [241] наведено заходи відповідальності представників у судовому процесі за належне виконання ними своїх процесуальних обов'язків: право суду винести окрему ухвалу щодо адвоката або прокурора, якою повідомити відповідні органи, які здійснюють дисциплінарне провадження, для вирішення питання про притягнення адвоката або прокурора до дисциплінарної відповідальності. Але вказані заходи також не можна кваліфікувати як юридичну відповідальність. Такий підхід відображено і у висновку на вказаний проект Закону України. У ньому зазначено, що в юридичній науці поки що немає такого виду юридичної відповідальності як процесуальна [242].

Отже, висновок про доцільність чи не доцільність виділяти негативну цивільну процесуальну відповідальність як самостійний вид юридичної

відповідальності потребує подальшого наукового обґрунтування, яке виходить за межі предмета дослідження [348, с. 77-82].

Водночас, підтримаємо позицію вчених, які не відносять вказану відповідальність до елементів процесуального статусу особи. Так, С.С. Бичкова слушно вказує на другорядний характер обов'язку зазнавати обмеження стосовно первинних процесуальних обов'язків, у зв'язку із порушенням яких настає така відповідальність [21, с. 38]. Крім того, відповідно до розроблених С.І. Архіповим положень стосовно призначення правового статусу особи, можна охарактеризувати таке призначення як індивідуалізація особи, визначення її місця у правовій системі [12, с. 295]. Обов'язок же щодо належного використання процесуальних прав та реалізації обов'язків стосується кожного учасника цивільного процесу.

Щодо позиції І.В. Топора розглядати процесуальну відповідальність як заходи процесуального примусу, то стосовно неї можна висловити аналогічні заперечення, що були висловлені до позиції І.М. Лукіної. З іншого боку, не виключає сумнівів доцільність виділити позитивну цивільну процесуальну відповідальність, яку слід характеризувати з позиції обов'язку належного використання процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Стосовно процесуального статусу процесуальну відповідальність слід розглядати не як його елемент, а як гарантію його належної реалізації.

Водночас актуальною залишається можливість застосування до суб'єкта цивільного процесуального права юридичної відповідальності іншої галузевої природи: кримінальної, адміністративної, цивільної. Тому, залишаючи відкритим питання щодо включення юридичної відповідальності до складу цивільного процесуального статусу, можна зазначити про доцільність розглядати цю категорію у складі суб'єкта цивільного процесуального права загалом [352].

Слід погодитись із О.В. Гетманцевим щодо важливості опрацювання категорії «законний інтерес» у контексті цивільного судочинства, насамперед з позицій термінологічної та методологічної визначеності [58, с. 42].

На сьогодні проблематика елементів процесуального статусу особи є однією з найменш досліджених, що зумовлює неоднакові підходи науковців у її розумінні. Одні вчені у складі вказаного статусу визначають виключно права та обов'язки або повноваження (стосовно процесуального представника) [153, с. 292, 341; 451, с. 241, 267, 283; 454, с. 96-98, 116, 128, 132, 135, 138, 162, 163]. Окремі автори додають до вказаних елементів також законний цивільний процесуальний інтерес [21, с. 71]. Деякі дослідники, не виділяючи законні інтереси у складі цивільного процесуального статусу, вказують на такий його елемент, як процесуальна відповідальність [423, с. 10].

Зазначене ускладнює проведення наукових досліджень у напрямі визначення змісту категорії «процесуальний статус», а також належне врегулювання її у чинному процесуальному законодавстві. Так, наприклад, окремими авторами стверджується про необхідність закріпити у ЦПК України процесуальний статус такої особи, як «фахівець у певній галузі знань» [208, с. 124].

Загальні положення процесуального статусу не знайшли належної уваги у наукових дослідженнях, що проводились останнім часом. У основній їх частині розглянуто відповідні питання лише в рамках конкретної проблематики (дослідження окремих видів проваджень, або процесуального статусу окремих учасників цивільного процесу: сторін, третіх осіб, прокурора тощо). Окремо треба вказати на проведення останнім часом досліджень, безпосередньо присвячених окремим складовим процесуального статусу: обов'язки (Я.Я. Мельник, 2013 р. [169]; М.Б. Мельник, М.М. Ясинок, 2014 р. [489]), відповідальність (І.М. Лукіна, 2013 р. [162]), законні інтереси

(І.Е. Берестова, 2011 р.[298, с. 83-84]; С.О. Короєд, 2013 р.[138, с. 149-152]; О.В. Гетманцев, 2016 р.[58]).

Виходячи з наведеного, актуальною вважаємо проблематику визначення співвідношення категорій «законний інтерес» та «цивільний процесуальний статус» особи, а також формулювання авторської позиції щодо співвідношення цих понять.

Відсутність усталеного наукового підходу щодо визначення понять «законний інтерес», «правовий статус» у цивільному процесі вимагає детально опрацювати роботи щодо відповідних родових понять, якими є наведені вище поняття у сфері теорії права. Втім у цій сфері також застосовують неоднакові підходи, зокрема щодо визначення поняття «правовий статус».

Одним з найпоширеніших треба вважати підхід, за якого до структури правового статусу входять виключно права та обов'язки [45, с. 717]. Достатньо поширеним є також підхід щодо включення до його складу законних інтересів [97, с. 342; 410, с. 237]. Однією з визнаних є позиція О.Ф. Скакун, відповідно до якої суб'єкти (учасники) правовідносин реалізують не тільки свої права та обов'язки, але й повноваження та юридичну відповідальність [369, с. 394]. З огляду на визнаний у юридичній літературі похідний та цільовий характер повноважень [45, с. 655], їх потрібно розглядати виключно у контексті участі в цивільному процесі окремих специфічних учасників, таких як суд, секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді, представник, а також особи, визначені у ст. 56 ЦПК України.

При визначенні напряму подальшого дослідження будемо виходити з вираженого цільового характеру процесуальних прав та обов'язків, реалізація яких не повинна суперечити кінцевій меті цивільного судочинства, якою є, зокрема, захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів (ч. 1 ст. 2 ЦПК України).

Дослідники, які виділяють законний інтерес як елемент процесуального статусу особи (С.С. Бичкова, О.В. Гетманцев), обґрунтовують свою позицію необхідністю враховувати цю категорію при розвитку правового регулювання процесуального статусу особи, оскільки законні інтереси підлягають забезпеченню та захисту, а також вказівкою на спрямовуючий характер законного інтересу щодо реалізації особою своїх процесуальних прав [21, с. 36, 41].

О.В. Гетманцев, не визначаючи законний інтерес у процесуальних правовідносинах як елемент правового статусу їх учасників, вказує на законний інтерес як елемент змісту цивільних процесуальних правовідносин, разом із процесуальними правами та обов'язками. Свою позицію дослідник обґрунтовує значенням законного інтересу як підстави для реалізації суб'єктивних прав та обов'язків [58, с. 42].

Підхід щодо визначення законного інтересу окремим елементом процесуального статусу отримав реалізацію на рівні окремих досліджень галузевого спрямування. Так, Г.В. Чурпіта, розглядаючи питання процесуального статусу органів та осіб, які надають висновок на виконання своїх повноважень (ч. 6 ст. 56 ЦПК України), визначає законний процесуальний інтерес цих органів як елемент їх процесуального статусу [472, с. 166-167]

Відповідь на питання щодо доцільності включення категорії «законний інтерес» до елементів процесуального статусу особи, або ж до змісту цивільного процесуального правовідношення (і як наслідок – до елементу правового статусу у цьому правовідношенні) вимагає звернення до наукових напрацювань стосовно сутності та призначення категорії «законний інтерес».

Так, О.Ф. Скаун, визначаючи відмінності між вказаною категорією та категорією «суб'єктивне право», однією з основних відмінностей виокремлює що законний інтерес не забезпечується відповідним обов'язком

інших осіб [369, с. 391]. Обов'язок інших осіб зводиться лише до вимоги поважати законний інтерес та не порушувати його [194, с. 253].

Наведені положення можна вважати на сьогодні усталеними у правовій доктрині.

З положень С.С. Алексєєва відносно сутності правового статусу можна зробити висновок, що його призначення полягає у визначенні становища особи як суб'єкта права, а не учасника правовідносин [7, с. 382-383].

В юридичній літературі відмінності між суб'єктивним правом та законним інтересом пов'язують із: ступенем регламентації дозволу (суб'єктивне право є можливістю із, як правило, чітко визначеними межами), значенням прагнень, виражених цими категоріями (прагнення, виражені суб'єктивним правом, характеризуються більшою суспільною значимістю, а також більшою мірою забезпечені матеріально) [369, с. 391-392].

Отже, можна стверджувати, що можливості, закріплені категорією «законний інтерес», є ширшими.

Як приклад законного інтересу, що виходить «за межі» суб'єктивного права, наводиться інтерес особи у наявності в аптеках медичних препаратів, що користуються підвищеним попитом. Вказується, що, на відміну від суб'єктивного права, цей інтерес не забезпечено ні гарантованою законом можливістю їх придбати, ні можливістю вимагати від аптеки надання цих препаратів [194, с. 254]. Наводяться також певні приклади законних інтересів у сфері цивільного судочинства (цивільні процесуальні законні інтереси): інтерес позивача у призначенні судом повторної експертизи; інтерес свідка щодо допиту його за місцем проживання у разі хвороби за наявності для цього підстав [194, с. 264].

Втім реалізація таких інтересів здійснюється «у межах» реалізації відповідних суб'єктивних прав та обов'язків учасників процесу та кореспондуючих їм обов'язків суду. Так, інтерес особи щодо призначення повторної експертизи реалізується в рамках права щодо заявлення

відповідного клопотання та обов'язку суду його розглянути. Наведений інтерес свідка проявляється в межах реалізації його суб'єктивного права на застосування відповідної процедури допиту, а також обов'язку суду щодо застосування такої процедури. Крім того, обов'язок інших осіб (у даному випадку – інших учасників процесу) не перешкоджати реалізації наведених законних інтересів виконується в рамках відповідних пасивних правовідносин (які не завжди мають цивільний процесуальний характер).

Так, у разі реалізації особою законного інтересу щодо призначення експертизи інші учасники процесу не повинні створювати перешкод для подачі відповідного клопотання (має місце обов'язок щодо утримання від вчинення певних дій перед особою, яка подає клопотання), затягувати процес його вирішення судом (відповідний пасивний обов'язок перед судом) тощо [369, с. 386, 389].

Об'єкт вказаних відносин відрізняється від об'єкта відносин щодо призначення експертизи. Таким об'єктом можна визначити безперешкодну реалізацію особою свого законного інтересу.

Тож реалізація цивільних процесуальних законних інтересів відбувається «у межах» реалізації відповідних суб'єктивних прав, що позбавляє категорію «законний інтерес» самостійного значення як елемента процесуального статусу.

Такого підходу дотримуються і представники національної доктрини цивільного процесу, зокрема І.Е. Берестова [298, с. 78-79]. Значення законного інтересу – у завданні вектора для розширення кола можливостей особи, закріплених суб'єктивним правом. Історично суб'єктивне право розглядається як юридично захищений інтерес [58, с. 38].

Але, на відміну від сфери приватних інтересів, таке «розширення» у сфері цивільного процесуального права обмежене його завданнями, усі суб'єктивні права у ньому мають цільовий характер, на відміну від суб'єктивних приватних матеріальних прав (інтересів), що можуть

розглядатись як самодостатня цінність. Тому інтерес позивача щодо безумовного призначення експертизи у справі (виключно за його бажанням) ніколи не перейде в статус суб'єктивного права. Питання щодо належності, допустимості тощо доказів у справі вирішується судом на основі виключно внутрішнього переконання (ч. 1, 3 ст. 89 ЦПК України), з метою належного вирішення справи для захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів.

Отже, з наведеного випливає, що законний цивільний процесуальний інтерес частково «охоплюється» категорією «суб'єктивне цивільне процесуальне право», а в іншій частині – не може бути реалізований, оскільки це суперечить меті цивільного судочинства [325].

З урахуванням цього, а також наведених вище положень щодо цільового характеру реалізації правового статусу учасника цивільних процесуальних правовідносин [454, с. 78], можна стверджувати, що не випадково положення щодо визнання законного інтересу елементом правового статусу не набуло поширення у галузевих науках, зокрема у науці цивільного процесуального права.

Щодо ж до наведеної вище позиції О.В. Гетманцева стосовно визнання інтересу елементом процесуального правовідношення, то можна вказати на класичну побудову моделі одностороннього правовідношення, в якому одна особа має право, а інша – кореспондуючий йому обов'язок (який є гарантією реалізації суб'єктивного права) [410, с. 239]. Законний же інтерес, як було наведено вище, не забезпечується відповідним обов'язком іншої особи.

З іншого боку, не можна заперечувати керівний, спрямовуючий характер законного процесуального інтересу стосовно реалізації суб'єктивного процесуального права, необхідність забезпечити захист законних інтересів, про що вказує С.С. Бичкова [21, с. 36].

Виходячи з наведеного, законний процесуальний інтерес слід вважати основою для реалізації процесуальних прав учасника справи як суб'єкта

цивільного процесуального права, а також основою його процесуальної правосуб'єктності [348, с. 84-88].

Відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦПК України, учасники судового процесу мають належним чином використовувати свої процесуальні права, не допускати їх зловживання. Зловживанням визначено, зокрема, використання процесуальних прав з метою, що суперечить завданням цивільного судочинства. Мета процесуальних дій має ключове значення для визначення об'єкта цивільного процесуального правовідношення, адже таким об'єктом традиційно визначають те, на що спрямовані дії учасників конкретного процесуального правовідношення.

Отже, визначення об'єкта цивільного процесуального правовідношення дозволить уточнити поняття зловживання правом, визначити напрями реалізації цивільного процесуального статусу.

На сьогодні у доктрині цивільного процесуального права є різні позиції щодо визначення об'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Так, В.В. Комаров виділяє загальний та спеціальний об'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Загальним об'єктом визначено захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, спеціальний – виділяється стосовно конкретних зв'язків (правовідносин) між учасниками процесу у широкому розумінні (суд – позивач, суд – свідок тощо). Стверджується також про можливість виділяти спеціальний об'єкт щодо кожного процесуального правовідношення [153, с. 407-408].

І.М. Євхутич загальним об'єктом визначає матеріально-правовий спір, а спеціальним – конкретний результат, на який спрямована процесуальна діяльність у конкретних відносинах (одержання судом поясень позивача; одержання показань свідка тощо). Водночас дослідник стверджує про суперечливість конструкції щодо визначення двох об'єктів процесуальних правовідносин, визнаючи, водночас єдину цільову спрямованість реалізації таких відносин – захист суб'єктивних прав. Як висновок, зазначає що всі

правовідносини мають свій самостійний об'єкт, але саме поняття не конкретизує [454, с. 77-78].

Зазначені позиції відображають різне сприйняття вченими проблематики об'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Водночас необхідність єдиного розуміння цієї категорії її базовим значенням, насамперед з боку забезпечення належного сприйняття категорії цивільного процесуального правовідношення, вихідних засад подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Досліджень, спеціально присвячених визначенню об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, останнім часом майже не проводилося. Певну увагу цьому питанню приділяли у розробках, присвячених суміжній тематиці: систематизація цивільних процесуальних правовідносин (О.С. Захарова), передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин (О.М. Єфімов), окремі види цивільних процесуальних правовідносин (Я.Я. Мельник) та інших. Водночас Л.В. Діденко у своїй роботі розглядає об'єкт цивільних процесуальних правовідносин [80], проте певні висновки суперечливі, а окремі потребують уточнення.

Л.В. Діденко проводить дослідження, ґрунтуючись на наукових позиціях представників як моністичної, так і плюралістичної теорій об'єкта цивільних процесуальних правовідносин [80, с. 36]. За учена пропонує виділяти загальний та спеціальний об'єкт вказаних правовідносин. Причому демонструється підхід, за яким загальний об'єкт виділяється стосовно всього цивільного судочинства (ним визначено охорону та захист прав), а спеціальний – за окремими видами проваджень у суді першої інстанції, а також за групами правовідносин (суд – позивач, суд – свідок тощо). Так, щодо правовідносин, що виникають у позовному провадженні, об'єктом визначено захист прав, а у окремому провадженні – охорона прав. Спеціальним об'єктом правовідносин, що виникають між судом та

позивачем, визначено захист права, а між судом і свідком – конкретну інформацію [80, с. 38-39].

Визнаючи теоретичну обґрунтованість, послідовність, всебічність вказаного підходу Л.В. Діденко стосовно дослідження різних видів правовідносин, що виникають у ході відправлення судочинства, потрібно зазначити, що учена не приділила належної уваги тому факту, що у процесі розгляду справи виникають також інші процесуальні правовідносини. Так, наприклад, у разі подання позовної заяви виникає правовідношення, відповідно до якого позивач має право на розгляд судом питання щодо відкриття провадження у справі, а суд має відповідний обов'язок. Заявляючи будь-яке клопотання протягом розгляду справи, заінтересована особа ініціює відповідні правовідносини. Тому наукові здобутки Л.В. Діденко можуть бути доповнені.

Проаналізувавши вказані вище концепції, можемо вказати на певну суперечливість позиції І.М. Євхутича, насамперед у частині визнання існування загального та спеціального об'єктів процесуальних правовідносин і, водночас, твердження щодо недоцільності визначення двох об'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Крім того, потребує додаткового обґрунтування визначення об'єктом цивільних процесуальних правовідносин фактичних явищ, предметів, процесів (отримання показань тощо).

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК України, одним із видів судових рішень є ухвала, яка виноситься з конкретних процесуальних питань. Повністю погоджуємося із наведеним законодавцем таким визначенням правової природи ухвали. Адже, звертаючись із будь-яким процесуальним питанням, сторона фактично порушує перед судом певне процесуальне питання, що має бути вирішене за належною процедурою. Тому можливо було б вказувати про реалізацію конкретних процесуальних прав шляхом винесення судом конкретної ухвали як спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин. З іншого боку, у разі заявлення

необґрунтованого клопотання суд може винести ухвалу про відмову у його задоволенні. У такому випадку за наведеного розуміння об'єкта відповідні правовідносини виявляться безоб'єктними, що неможливо.

Для вирішення цієї проблеми треба підтримати підхід, наведений у зарубіжній юридичній літературі, за яким необхідно розрізняти об'єкт дії конкретного учасника правовідношення та об'єкт самого правовідношення. Об'єктом дії конкретного учасника є той результат, на досягнення якого спрямована відповідна дія (у даному випадку це і може бути реалізація конкретного процесуального права як об'єкт дії сторони, що заявляє клопотання). Об'єкт правовідношення має відображати результат *взаємодії* сторін правовідношення, тобто той результат, на який спрямовані їхні спільні дії [361, с. 171]. Треба повністю погодитись з думкою, що таким об'єктом доцільно вважати ухвалу суду, якою надається відповідь на процесуальне питання, поставлене стороною [361, с. 171].

Отже, можна визначити формальний та змістовний бік спеціального об'єкта цивільного процесуального правовідношення. Змістовно таким об'єктом є вирішення конкретного процесуального питання, внесення ясності та визначеності стосовно нього. Формальний бік зумовлений процедурними вимогами щодо прийняття ухвали суду: оформлення відповідно до вимог закону (у вигляді окремого документа або в усній формі); дотримання вимог закону при вирішенні питання [342].

Розгляд категорії «захист прав» саме як діалектичної (тобто розуміючи під ним не правозастосовне рішення, яким визначено права та обов'язки сторін, а саме послідовно здійснюваний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення конкретного права) дозволяє вказати, що конкретне процесуальне рішення суду, винесене під час розгляду справи і спрямоване, у підсумку, на її вирішення, є нічим іншим як конкретним заходом у системі таких процесуальних рішень, належне прийняття яких і веде до правильного

вирішення справи по суті, тобто захисту матеріального права, свободи і вирішення спору.

Захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів є метою правосуддя [45, с. 721]. У зв'язку з цим правосуддя взагалі і цивільний процес зокрема можна вважати способом здійснення конституційного права на судовий захист, передбаченим ч. 1 ст. 55 Конституції України.

Це дає підстави визначати об'єкт цивільних процесуальних правовідносин у вузькому та широкому значеннях. Вузьке значення об'єкта цивільних процесуальних правовідносин базується на розумінні цивільного процесу як діяльності суду, спрямованої на розгляд і вирішення цивільних справ (ч. 1 ст. 2 ЦПК України), тобто судочинства. Розгляд цивільної справи передбачає здійснення відповідної процесуальної діяльності. Вирішення цивільної справи передбачає, фактично, оцінку зібраних доказів у справі.

Втім, як розгляд, так і вирішення є завданнями судочинства, а отже, виходять за його зміст. Тому за такого підходу правовідношення, в межах якого особа має право вимагати від суду захист своїх прав, а суд має відповідний обов'язок, не може входити до складу цивільних процесуальних правовідносин.

Отже, у вузькому розумінні об'єктом цивільного процесуального правовідношення потрібно визначити вже наведену вище ухвалу суду, якою вирішується конкретне процесуальне питання.

Однак, таке вузьке розуміння не дозволяє врахувати мету цивільного судочинства. Тому пропонуємо виділити також і широке розуміння об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, що базується на розумінні цивільного процесу як способу реалізації конституційного права особи на судовий захист та як форми здійснення правосуддя.

За таких умов доцільно виділяти загальний та спеціальний об'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Спеціальним об'єктом є ухвала суду з конкретного процесуального питання. Загальний об'єкт цивільних

процесуальних правовідносин має визначатися з урахуванням наведеної вище сутності цивільного процесу, а саме як способу реалізації відповідного конституційного права особи.

Практика розгляду цивільних справ свідчить про задоволення пред'явлених позовів у майже 90 % випадків. Водночас, багато випадків, коли суд відмовляє у задоволенні позову, і таке рішення не оскаржується в апеляційному порядку. У даному випадку можливо констатувати, що незважаючи на те що захист прав, свобод, законних інтересів не відбувся, правосуддя відбулось. Слід погодитись із поширеною думкою про те, що звертаючись до суду, особа прагне саме здійснення правосуддя. У протилежному довелось б визнати, що відбувається намагання схилити суд до винесення незаконного рішення, тобто вплинути на його незалежність.

З урахуванням наведеного, загальним об'єктом цивільних процесуальних правовідносин пропонуємо визначити захист суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів шляхом здійснення правосуддя. При цьому вказане носить цілеспрямований вплив на існування (виникнення, розвиток, припинення) кожного конкретного цивільного процесуального правовідношення. Тому, попри визначення спеціального об'єкта для кожного такого правовідношення можливо стверджувати про існування загального об'єкта щодо всіх цивільних процесуальних правовідносин.

Вказана концепція об'єкта цивільних процесуальних правовідносин характерна для правовідносин, що виникають між судом та особами, які беруть участь у справі. Втім, як відомо, у юридичній літературі за критерієм суб'єктів правовідносин виділяють також службово-допоміжні цивільні процесуальні правовідносини, що виникають між судом та іншими учасниками процесу.

Прикладом таких правовідносин є відносини, що складаються між судом та свідком, у яких свідок має обов'язок давати показання, а суд має

право їх отримати. Слід погодитись із загальноприйнятою позицією про конституційний характер обов'язку свідка давати показання у справі, таким чином сприяти суду у здійсненні правосуддя. Вказане можна поширити також на інших учасників цивільного процесу: експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка надає правову допомогу.

Водночас, виконання вказаного обов'язку та реалізація вказаного права мають відбуватись у визначеній законом процесуальній формі. Зокрема, вимоги до процедури допиту свідка встановлюються, зокрема, статтею 230 ЦПК України: щодо допиту кожного із свідків окремо (ч. 1), недопущення до зали судового засідання свідків, яких ще не допитано (ч. 2), роз'яснення свідкові його процесуальних прав (ч. 3) тощо.

Реалізація кожної з зазначених вимог передбачає виникнення, зміну, припинення відповідних цивільних процесуальних правовідносин. Так, свідок має право на роз'яснення судом йому його процесуальних прав, а суд має відповідний обов'язок. В результаті реалізації таких правовідносин досягається обізнаність свідка у своїх процесуальних правах. Це і можна вважати об'єктом наведеного процесуального правовідношення. З іншого боку, таке розуміння об'єкта вказаного службово-допоміжного правовідношення можна назвати вузьким. Його недолік, як і у попередньому випадку, відсутність урахування мети допиту свідка і мети судочинства у цілому.

Належне виконання усіх передбачених законом вимог до участі у цивільному процесі інших учасників цивільного процесу є важливою умовою для можливості покладення результатів участі таких осіб до мотивувальної частини судового рішення, а отже – для досягнення кінцевої мети їх участі – встановлення обставин справи. Завдяки цьому можна досягнути кінцевої мету судочинства – захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Саме на досягнення вказаних цілей має бути спрямована процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу в ході реалізації цивільних

процесуальних правовідносин. Тому можна зазначати про виділення не тільки спеціального, але й загального об'єкта також і в службово-допоміжних правовідносинах. Такий висновок можна застосувати також до правовідносин з іншими учасниками процесу, крім свідка (експерт, перекладач, спеціаліст).

Отже, підтримаємо поширену на сьогодні концепцію щодо виділення загального та спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, а також щодо виділення серед таких відносин такого виду як службово-допоміжні цивільні процесуальні правовідносини. Доведено доцільність визначення вузького та широкого розуміння об'єкта цивільних процесуальних правовідносин. У вузькому розумінні об'єктом цивільних процесуальних правовідносин треба визначити вирішення судом конкретного процесуального питання (змістовний аспект), що оформлюється ухвалою суду, яка має бути винесена із дотримання вимог закону (формальний аспект). У широкому розумінні щодо кожного цивільного процесуального правовідношення, крім наведеного (спеціальний об'єкт), доцільно виділити також загальний об'єкт - захист прав, свобод, законних інтересів шляхом здійснення правосуддя. Він має спрямовуючий характер щодо кожного цивільного процесуального правовідношення [348, с. 88-92].

Подібний підхід може бути застосовано також до характеристики об'єкта службово-допоміжних цивільних процесуальних правовідносин. Спеціальним об'єктом цих відносин виступає реалізація правових гарантій, що передбачені законодавством. Так, при допиті свідка такими гарантіями можуть виступати: неупередженість свідка (ч. 2 ст. 230 ЦПК України), обізнаність свідка у його процесуальних правах (ч. 3 ст. 230 ЦПК України) тощо. Загальним об'єктом, як і в інших цивільних процесуальних правовідносинах, виступає захист прав, свобод, законних інтересів шляхом здійснення правосуддя [323].

Отже, напрямками належної реалізації цивільного процесуального статусу можна вважати виключно досягнення мети у цивільних процесуальних правовідносинах. У протилежному випадку мова може йти про зловживання процесуальними правами або повноваженнями.

Проведене дослідження щодо визначення об'єкта цивільного процесуального правовідношення надає підстави зробити певні критичні зауваження щодо законодавчого закріплення визначення зловживання процесуальними правами. Доцільно вказати на загалом схвальний методологічний підхід законодавця до регламентації у ст. 44 ЦПК України цього процесуального явища: поєднання загального визначення (суперечність відповідних дій завданням цивільного судочинства) та наведення конкретних проявів, джерелом якого послугувала практика застосування процесуальних норм. Також встановлюються наслідки зловживання процесуальними правами та норми щодо запобігання цьому явищу у подальшому (відповідний обов'язок суду). З іншого боку, наводячи конкретні випадки зловживання процесуальними правами, законодавець не зміг уникнути відкритого характеру переліку зловживань: «...вчинення інших аналогічних дій»; «...вчинення інших дій» (п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 44 ЦПК України). Вказане залишає значний простір щодо зловживань судом своїми повноваженнями. Втім, вважаємо, що такий недолік може бути ефективно виправлений лише через подальші дослідження зловживань процесуальними правами, уточнення критеріїв, за якими конкретне явище можна розглядати як зловживання, закріплення вказаних критеріїв у ст. 44 ЦПК України. Інший недолік стосується закріплення обсягу дослідження судом питання наявності чи відсутності зловживання процесуальними правами (ч.ч. 2, 3 ст. 44 ЦПК України). Зокрема, у вказаних частинах не зазначено про можливість визнання судом поданої скарги, заяви, клопотання такими, що подані з метою зловживання процесуальними справами у повному обсязі або у частині. Адже частина процесуальних питань можуть порушуватися без наміру зловживати.

Відповідно суд позбавлений можливості залишити без розгляду або повернути звернення учасника процесу в частині, оскільки процесуальний закон цього не передбачає.

На вказаному дослідження загальних положень щодо конструкції цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права потрібно вважати завершеним та у подальшому основним предметом дослідження мають стати окремі проблемні питання визначення елементів цього статусу.

Висновки до розділу 1

Взаємозв'язок між соціальним змістом і юридичною формою морфологічної побудови юридичної конструкції категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» визначають через її гуманістично орієнтовані елементи, що мають витoki із концепції людиноцентризму і проявляються у характерних особливостях динаміки процесуальних явищ.

Урахування природно-правових засад категорій «суб'єкт права» та «суб'єкт цивільного процесуального права», їх порівняння на якісно новому методологічному рівні з огляду на специфіку галузі цивільного процесуального права дозволяють стверджувати про їх взаємопов'язаність, взаємозалежність та співвідношення у широкому аспекті як загальне та особливе.

Урахування статичних положень щодо права на справедливий суд (доступ до суду, незалежний та неупереджений суд, встановлений законом) актуалізує проблематику розвитку гарантій участі особи у розгляді її справи, а також гарантій судової діяльності. Такий підхід дозволяє сприймати особу не тільки як учасника процесуального правовідношення, але в більш широкому значенні – як джерело (суб'єкт) удосконалення галузі цивільного процесуального права.

Комплексне впровадження у чинне законодавство принципів верховенства права та законності формує підґрунтя встановлення та ефективного удосконалення гарантій прав людини у цивільному судочинстві. При цьому з'ясування сутності, змісту, елементів принципу верховенства права у цивільному судочинстві необхідно проводити на основі субстантивного підходу до його розуміння із визначенням пріоритетності прав людини його субстантивним елементом.

Зміст категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» виходить за межі участі особи у конкретних процесуальних правовідносинах.

Сучасна парадигма праворозуміння суб'єкта цивільного процесуального права ґрунтується на концепції людиноцентризму, що впливає з необхідності проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права. Указане зумовлене сприйняттям суб'єкта цивільного процесуального права як багатоаспектного явища, що в підсумку підкреслює соціально-правову цінність суб'єкта як відправної точки цивільних процесуальних правовідносин.

Використання доктринальних положень теорії права щодо рівнів впливу права дозволило охарактеризувати змістовний обсяг категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» та його співвідношення із категорією «учасник цивільного процесу». Доведено, що категорія «суб'єкт цивільного процесуального права» ширша за змістом, порівняно із категорією «учасник цивільного процесу».

Практику Європейського суду з прав людини потрібно вважати одним із джерел проникнення природно-правових підходів у національну доктрину цивільного процесуального права. У ній простакожується надання регулятивного значення ідеалам правового регулювання, зумовленим його буттєвими витоками. Одним із таких ідеалів виступають вимоги правової передбачуваності. Сприйняття законодавцем практики Європейського суду з прав людини свідчить про визнання ним необхідності розширити природно-правові підходи у правозастосуванні та правотворенні. Практика Європейського суду з прав людини впливає на імплементацію засад природно-правового регулювання у галузь цивільного процесуального права та утверджує людину як джерело напрямів удосконалення гарантій участі особи у цивільному судочинстві [348, с. 60-62].

У структурі цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права потрібно виділити такі елементи: цивільні процесуальні норми; цивільна процесуальна правосуб'єктність; процесуальні

права та обов'язки (повноваження); принципи цивільного процесуального права.

Зазначено, що положення про форми захисту прав, свобод, законних інтересів як об'єкта регулювання цивільного процесуального права зумовлюють яскраво виражений цільовий характер правосуб'єктності всіх суб'єктів цивільного процесуального права.

Положення щодо правового статусу особи у цивільному процесі безпосередньо впливають на визначення гарантій його реалізації.

Норма права відображає положення суб'єкта права у правовій системі у частині, що охоплюється та визначається нею.

Розгляд суб'єкта цивільного процесуального права як системоутворюючого для галузі цивільного процесуального права явища та відповідної правової категорії, що його позначає, передбачає виділення умов та гарантій реалізації права на справедливий суд. Саме тому запропоновано виділити допроцесуальний аспект суб'єкта цивільного процесуального права. При цьому цивільна процесуальна правосуб'єктність характеризує можливість суб'єкта набувати цивільних процесуальних прав та обов'язків у цивільних процесуальних правовідносинах, здійснювати дії, спрямовані на виникнення вказаних прав та обов'язків.

У принципах цивільного процесуального права проявляється природно-правова складова змісту правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Аналогічно до норм цивільного процесуального права не можна уявити елементи процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права без принципів, ураховуючи їх взаємний формувальний вплив. Тому принципи цивільного процесуального права потрібно визначити елементом цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права.

Юридичну відповідальність не доцільно відносити до елементів процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Її

потрібно вважати гарантією реалізації вказаного статусу. Обґрунтовано тезу про те, що в рамках цивільних процесуальних правовідносин юридична відповідальність обмежується її позитивним аспектом як обов'язком особи добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Доведено, що таку відповідальність потрібно розглядати як цивільну процесуальну.

Серед концептуальних засад цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права запропоновано виділити цивільний процесуальний законний інтерес, задоволення якого відбувається у межах реалізації відповідних суб'єктивних прав. Такий підхід позбавляє категорію «законний інтерес» самостійного значення як елемента процесуального статусу. Законний цивільний процесуальний інтерес частково охоплюється категорією «суб'єктивне цивільне процесуальне право» і не може бути реалізований поза межами цивільних процесуальних правовідносин. Тому категорією «законний процесуальний інтерес» визначено напрям і встановлено межі реалізації процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права.

Результати дослідження, викладені у Розділі I, відображено у таких публікаціях автора: [321, с. 75]; [322, с. 75–76]; [323]; [325, с. 59]; [334, с. 76]; [336, с. 94]; [340, с. 150–151]; [342, с. 129]; [346, с. 356–357]; [348, с. 17–96; 319–324]; [352, с. 77].

РОЗДІЛ 2

СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

2.1 Зміст правового статусу суду у сучасній парадигмі праворозуміння

В юридичній літературі проблематика статусу судді здебільшого розглядається у рамках дослідження судді як учасника відносин у сфері судоустрою.

Так, М. І. Клеандров ключовим положенням щодо статусу судді визначає його становище як носія судової влади. З цього випливають усі інші складові його статусу: положення як посадової особи, права та обов'язки, гарантії, місце в судовій системі. Учений вказує на складність, багатoeлементність статусу судді. Статус судді він розглядає як гарантію можливості належно здійснювати правосуддя [117, с. 5, 22].

В. Ф. Яковлев також обґрунтовує складність, змістовність, багатоаспектність поняття статусу судді та вказує на такі чинники його формування: запит суспільства на суддів, спроможних на належному рівні відправляти правосуддя, але з урахуванням відмінностей цього запиту, різних критеріїв, що висуваються до суддів на різних етапах суспільного розвитку; стан розвитку суспільства, зокрема розвиненість традицій щодо формування судової системи та здійснення правосуддя; відповідність стану суспільства, суспільної дійсності вимогам формування високопрофесійного суддівського корпусу, ефективної системи відправлення правосуддя на засадах її незалежності [487, с. 5].

У доктрині теорії права усталеними є положення щодо визначення видів правового статусу: загальний, спеціальний, галузевий, які ґрунтовно розкриває Г. Т. Єрмошин. Учений визначає природу правового статусу судді з

позиції чотирьох модусів, що відображають положення судді стосовно: судової гілки влади (визначається як її суб'єкт); системи суб'єктів публічної влади (обіймає державну посаду); суддівського співтовариства (визначається як його член); загального конституційного статусу людини (наявність певних обмежень щодо реалізації окремих конституційних прав). Статус судді розглянуто з позиції сукупності правових положень, що визначають його елементи: права, гарантії, обов'язки, обмеження – в аспекті певних модусів. Крім того, статус судді розглянуто фактично як гарантію незалежності громадянина при виконанні ним повноважень щодо здійснення правосуддя, керуючись лише законодавством Російської Федерації [84, с. 17, 39–40].

Незважаючи на детальний аналіз правового статусу судді, вдале висвітлення його специфіки, порівняно із іншими спеціальними правовими статусами, визначення центральних систем правового статусу судді, слід вказати, що застосування наведеного наукового підходу до розкриття правового статусу судді у національній правовій системі потребує доповнення. Зокрема, з огляду на посилення засад сервісного характеру діяльності державних інституцій потрібно більш повно висвітлити правовий статус судді у правовідносинах із особами, які не є суб'єктом розгляду конкретної справи, зокрема у таких аспектах: звернення до суду осіб, які не пов'язані із порушенням судової справи; присутність у залі судового засідання таких осіб відповідно до положень принципу гласності судового процесу; правовий статус судді у взаємовідносинах із іншими суб'єктами публічної влади, зокрема – із правоохоронними органами.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що дослідники розглядали категорію «правовий статус судді» з різних позицій: правове положення, місце в судовій системі; індикатор відношення суспільства та держави до діяльності судді зокрема та судової системи загалом, стану їх розвитку на конкретному етапі; поєднання загального та сукупності спеціальних правових статусів особи (модуси). Зазначені відмінності зумовлені

предметною спрямованістю робіт відповідних науковців, але загалом створюють комплексне, багатоаспектне бачення категорії «правовий статус судді».

Суголосними є напрацювання вітчизняних учених у сфері судоустрою. Зокрема, С. В. Прилуцький виходить із розуміння статусу судді з позицій сукупності його прав і обов'язків як посадової особи. Учений визначає відмінні риси такої особи: є носієм судової влади; наявність передбачених законом повноважень щодо відправлення правосуддя; обов'язковою ознакою є професійний характер діяльності. Вказані повноваження відображають специфічне становище такої посадової особи в системі суб'єктів публічної влади [219, с. 161].

Принциповим щодо цього дослідження можна вважати положення, наведене Л. М. Москвич, щодо призначення виділення загального поняття «правовий статус судді». Зокрема, зазначено про визначення цим поняттям певних меж можливої правомірної поведінки такої посадової особи як суб'єкта, уповноваженого вирішувати усі правові спори, що виникають у державі. Вчена визначає нерозривний зв'язок спеціального статусу судді із загальним статусом людини, а також вказує на вплив змісту і обсягу основних прав і свобод, закріплених у Конституції України, на формування правового статусу судді. Крім того, таким, що утворює особливості правового статусу судді, визначено його як посадову особу особливої гілки державної влади – судової [178, с. 20, 22].

Учена зазначає, що правовий статус судді характеризує не тільки власне правові можливості судді як особи, уповноваженої здійснювати правосуддя, але також і її соціальні та психологічні якості [178, с. 20, 22]. Зауважимо, що вчена пропонує широке розуміння статусу судді, оскільки безпосередньо цей статус визначає, насамперед, правові можливості, а соціальні та психологічні якості особи є основою для набуття та володіння

таким статусом. У протилежному випадку мова йде про не відповідність особи займаній посаді.

Отже, можна стверджувати про подальший розвиток у вітчизняній науці наведених вище положень вчених щодо розуміння правового статусу судді. Зазначені напрацювання мають своїм об'єктом правовідносини у сфері судоустрою. Втім вони дозволяють створити належне висхідне підґрунтя для подальшого дослідження цивільного процесуального статусу судді.

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, затвердженою Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015, одним із пріоритетних напрямів реформування системи судоустрою та судочинства визначено зокрема забезпечення незалежності суддів (далі – Стратегія реформування) (абз. 2 п. 4 Стратегії реформування) [290].

На виконання вказаних завдань підготовлено ряд нормативних документів. В аспекті реформування судочинства потрібно виокремити, насамперед такі закони України: «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р. № 192-VIII [254], пакет законів України, прийнятих 02.06.2016 р.: «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII (далі – Закон № 1401-VIII) [249]; «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII (далі – Закон «Про судоустрій і статус суддів») [294]; «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» № 1403-VIII [267]; «Про виконавче провадження» № 1404-VII [235], а також Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII, яким внесено зміни до процесуальних кодексів [243].

У зв'язку з цим проаналізуємо більш детально теоретичну конструкцію суду як суб'єкта цивільного процесуального права загалом та його статусу під час розгляду справ зокрема.

У попередньому підрозділі суб'єкт цивільного процесуального права розглядався з таких аспектів, як юридична відокремленість від інших

суб'єктів, правова воля, правова свідомість, активний характер участі у правотворчості, правозастосуванні та право реалізації, правові відносини та правові зв'язки, правосуб'єктність, соціально-правова цінність. Вказувалося на можливість виділити ці аспекти щодо практично всіх учасників судового процесу. Проте вважаємо, що характеристиці суду як суб'єкта цивільного процесуального права з цих позицій перешкоджає неоднозначність наукових поглядів на власне проблематику визначення особи, яка бере участь у процесуальних правовідносинах при розгляді конкретної справи: суд, суддя, або ж особа із статусом судді. Тому розглянемо більш детально це питання.

Попри значну кількість досліджень, присвячених питанням суддівської незалежності і, зокрема, організації роботи судів, потрібно вказати на різні підходи до визначення правового статусу суду в широкому розумінні – як суб'єкта цивільного процесуального права. Так, одні вчені визначають основою такого статусу правосуб'єктність суду або особи із статусом судді, подібно до суб'єктів приватного права [122, с. 6; 417, с. 206–207], а інші – компетенцію, у наслідок чого визначають такий статус через поняття «повноваження» [153, с. 214; 454, с. 80–81]. Висловлюють також достатньо спірні пропозиції стосовно виділення процесуальних інтересів щодо суду як учасника розгляду цивільної справи [138, с. 150; 298, с. 78;]. Наявність різних наукових підходів вимагає критичного їх осмислення та проведення досліджень щодо визначення правового статусу суду у цивільному процесі.

Більшість досліджень і публікацій останнього часу стосується проблематики, що є суміжною із правовим статусом судді як учасника розгляду справи. Наприклад, проблематика проваджень і процедур у цивільному процесі і роль суду у їх здійсненні (М.М. Ясинок [490], В.Г. Чурпіта [472]), реалізація судового розсуду (О.І. Сеньків [366], М.А. Кравчук [146]) тощо. Окремо доцільно згадати розробки, присвячені складовим процесуального або правового статусу чи суміжним категоріям: процесуальні обов'язки (Я.Я. Мельник, 2013 р. [169]), процесуальна відповідальність (І.М.

Лукіна, 2013 р. [161]), процесуальні законні інтереси (О.В. Гетманцев, 2016 р. [58]). Проте згадані питання науковці розглядають у розрізі правового статусу осіб, які беруть участь у справі, інших учасників цивільного процесу.

В юридичній літературі поширеною є позиція, відповідно до якої стосовно суду як учасника процесу треба казати не про процесуальну правоздатність та дієздатність, а про компетенцію як комплекс повноважень, визначених законом.

У теорії права компетенцію визначено як певний обсяг повноважень суб'єкта публічної влади, наданих йому для виконання своїх функцій. Компетенція розглядається як юридичне вираження управлінських функцій суб'єкта публічної влади. Науковці пропонують під поняттям компетенції, розуміти місце суб'єкта публічної влади у системі таких суб'єктів та інших суб'єктів права [44, с. 240]. У зв'язку з цим вважаємо доцільно застосовувати вказане поняття для характеристики компетенції як основи процесуальної правосуб'єктності суду.

С. В. Васильєв у курсі лекцій з цивільного процесу (2010 р.) наводить позицію О.В. Колісник щодо охоплення поняттям «цивільна процесуальна правосуб'єктність суду» таких категорій, як «цивільна юрисдикція», «підсудність», а також повноважність складу суду та окремих його членів щодо здійснення судочинства, що залежить від дотримання процедури формування складу суду та відсутності обставин, що унеможливають здійснення ним правосуддя [37, с. 206–207; 122, с. 6]. Розгляд справи неналежним судом тягне за собою скасування судового рішення у справі. Так, колегія суддів Вищого адміністративного суду України скасувала постанову Балаклавського районного суду м. Севастополя від 26 грудня 2005 року та постанову апеляційного суду м. Севастополя від 6 квітня 2006 року. Підставою скасування стало, зокрема, вирішення справи судом першої інстанції у складі одного судді [229]. Питання повноважності суду щодо розгляду конкретної справи є ключовим також і для цивільного судочинства.

Відповідно до ч. 3 ст. 376 ЦПК України, судові рішення суду першої інстанції підлягає обов'язковому скасуванню, якщо: справу розглянуто неповноважним складом суду (п. 1); в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і підстави його відводу визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованими (п. 2); судові рішення ухвалено суддями, які не входили до складу колегії, що розглядала справу (п. 6).

Органи судової влади наділені правами та обов'язками через своє особливе положення, але вони можуть не мати права та обов'язки. Таке твердження узгоджується із положенням ч. 1 ст. 19 Конституції України, відповідно до якого суб'єкти публічної влади мають діяти лише на підставах, у межах, у спосіб, передбачений законом. За наявності передбачених законом підстав відповідні права та обов'язки виникають автоматично, за відсутності таких підстав вони не можуть виникнути. Саме тому треба визначити компетенцію органів судової влади як комплекс їх повноважень у цивільному процесі й основу їх процесуальної правосуб'єктності.

В юридичній літературі цілком слушно вказано на наявність жорстких вимог щодо розмежування компетенції різних суб'єктів судової влади. Зокрема, точному визначенню підлягають: спрямованість компетенції, або визначення мети, для досягнення якої відбувається відповідна діяльність суб'єкта судової влади; критерії розмежування компетенції різних суб'єктів публічної влади. Вказано на значення юрисдикції суб'єкта судової влади як конституційної основи його діяльності, а також проблемний характер чіткого розмежування юрисдикції різних суб'єктів судової влади [153, с. 214; 454, с. 80–81]. Отже, виокремлюємо вихідні засади правового статусу суду, а саме те, що суд є органом державної влади і діє в цивільному процесі на принципово інших засадах, ніж інші його учасники. Водночас вказане дозволяє підтримати висловлюваний в юридичній літературі підхід щодо недоцільності виділення стосовно суду як учасника цивільних процесуальних правовідносин таких категорій як процесуальна право- та дієздатність.

Указаний підхід узгоджується із позицією представників теорії права щодо визначення особливостей держави як суб'єкта права. Зокрема, С.І. Архіпов виділяє одну з кінцевих цілей існування держави як суб'єкта права – узгодження волі учасників суспільних відносин, створення необхідних правових зв'язків [12, с. 461].

О.С. Ткачук, досліджуючи питання модернізації статусу судді в цивільному судочинстві, також пропонує виділити таке поняття, як процесуальна правосуб'єктність – щодо особи із статусом судді. Умовами правосуб'єктності такої особи визначено, зокрема: свобода від внутрішнього та зовнішнього впливу; призначення на розгляд відповідної справи, згідно із законом [417, с. 477]. Свободу від екстернального впливу дослідник пов'язує із неможливістю сторонніх суб'єктів вплинути на прийняття суддею рішень (незалежність). Свобода від інтернального впливу означає неможливість впливу на прийняття рішення чинників, пов'язаних із особою самого судді (неупередженість). Вказано також на вимогу розглядати справу в «належному суді». Втім поняття «належність» суду розкрито в контексті вимог п. 1 ст. 6 Конвенції, зокрема стосовно незалежності і безсторонності при розгляді справи. [417, с. 473, 474–477].

Отже, фактично запропоновано ввести в науковий обіг нове поняття: «особа зі статусом судді».

Актуальність формулювання цього поняття дослідник доводить, виходячи з потреби врахувати: конституційне положення частини 1 статті 127 Конституції України щодо визнання судді суб'єктом здійснення правосуддя; безпосередню фактичну участь судді у відправленні правосуддя [417, с. 462–463].

Втім, як відомо, суддя є лише виконавцем судової влади (на що вказує і сам О.С. Ткачук), і хоча він і бере фактичну участь у процесуальних відносинах, але діє від імені суду. Особа зі статусом судді взагалі не бере участі у справі і не вступає у процесуальні правовідносини, якщо вона не

призначена для розгляду конкретної справи. Якщо ж вона призначена, то стає учасником процесуальних правовідносин у статусі судді. Тому в аспекті визначення суб'єкта цивільного процесуального права таким суб'єктом можна визначити суд, а наведені особи «поглинаються» ним як таким суб'єктом і не мають самостійного значення.

Компетенція визначає коло повноважень суду, що можуть бути застосовані при розгляді конкретної справи. Виходячи з наведеного, можна визначити місце правосуб'єктності суду вищої інстанції у системі елементів, що характеризують його як суб'єкта права та як суб'єкта цивільного процесуального правовідношення. Зокрема, правосуб'єктність суду має бути включена до структури його правового статусу, оскільки визначає місце суду в системі інших суб'єктів цивільного процесуального права. Щодо ж до визначення суду як суб'єкта цивільного процесуального правовідношення, то правосуб'єктність не треба включати до елементів його статусу, оскільки вона передуює вступу суду у конкретне процесуальне правовідношення.

Якщо для учасників судового процесу основними елементами правового статусу було визначено права та обов'язки, то щодо суду та працівників його апарату доцільно використовувати термін «повноваження» як єдність закріплених законом прав та обов'язків.

Характеризуючи повноваження з позицій елемента правового статусу суб'єктів влади у цивільному судочинстві, потрібно виходити з усталеної у процесуальній літературі позиції щодо поділу таких повноважень за критерієм сфери суспільних відносин, у яких вони застосовуються, на предметні та функціональні. Предметні повноваження стосуються юрисдикції, підсудності. Функціональні – пов'язані з процесом розгляду справи. Так, у суді першої інстанції при відкритті провадження у справі такими повноваженнями визначаються повноваження щодо власне вирішення цього питання. У стадії підготовки справи до судового розгляду прикладом таких повноважень наведено повноваження щодо відповідних дій

судді. На стадії розгляду справи по суті функціональними повноваженнями суду визначено такі: дослідження та оцінка доказів, встановлення обставин справи, застосування норм права, визначення прав та обов'язків сторін [155, с. 216–217]. З усіх суб'єктів судової влади, що відповідно до ЦПК України беруть участь у розгляді справи, цей поділ актуальний лише для суду як учасника цивільного процесу.

На підставі цього поділу вважаємо доцільно виокремити особливу сферу – правовідносини, в яких суд бере участь, і яка не достатньо розкрита у науковій літературі. При цьому ключовими для врахування є обґрунтовані у попередньому підрозділі положення щодо об'єкта цивільного процесуального правовідношення.

Мова йде про можливість виділити правовідносини за участю суду та особи, яка звертається до суду за судовим захистом, у яких особа має право на прийняття судом справи до розгляду, а суд зобов'язаний прийняти справу, оскільки вона охоплюється його юрисдикцією. Такі відносини доцільно визначити як процесуальні, оскільки власне процедуру розгляду справи по суті ще не розпочато. Перед цим необхідно вирішити питання, чи уповноважений конкретний суд її розглядати, і тільки тоді вирішувати питання щодо відкриття провадження у справі та інші процедурні питання, пов'язані з її прийняттям до провадження та розглядом. Ключовою особливістю таких відносин є характер їх об'єкта – вирішення не процесуального, а матеріального, по суті, питання – щодо наявності компетенції суду стосовно вирішення конкретної справи.

У зв'язку із наведеним вище проаналізуємо більш детально положення, відтворені у проекті Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 23.03.2017 р. № 6232 [240], в якому значних змін зазнали як предметні, так і функціональні повноваження суду щодо розгляду

справ. Так, було внесено зміни до критеріїв розмежування судових юрисдикцій між загальними, господарськими та адміністративними судами. У аспекті функціональних повноважень було значно розширено дискреційні повноваження суду при вирішенні цивільних справ. Таке розширення запроваджено з метою створення умов для найбільш ефективного захисту судом суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Зокрема, увагу привертає можливість суду застосовувати способи захисту прав, не передбачені законом або договором у випадках, якщо передбачені способи не забезпечують ефективний захист прав особи (п. 3.1 пояснювальної записки до проекту Закону України від 23.03.2017 р. № 6232 [241]). Щодо наведеного можна повністю погодитись із зауваженнями, висловленими Головним науково-експертним управлінням апарату Верховної Ради України, що стосуються надання суду в цьому випадку фактично нормотворчих повноважень, суперечності такого підходу ч. 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади мають діяти в межах закону [327].

У зв'язку з цим вважаємо доцільно уточнити функціональні повноваження суду у ч. 2 ст. 5 ЦПК України, де передбачено можливість визначати судом спосіб захисту, який не суперечить закону. Також потрібно уточнити обсяг дискреційних функціональних повноважень суду при розгляді справ, який має становити предмет окремих наукових досліджень.

Розкриваючи зміст повноважень суду у цивільному процесі, треба зосередити увагу на певних особливостях визначення його як суб'єкта цивільного процесуального права. Зокрема, як зазначають науковці, суд володіє не здатністю мати права та обов'язки, а вже наділений правами та обов'язками щодо участі у конкретній справі. Тому, розглядаючи його в аспекті трьох сфер впливу права, визначених Ю. К. Толстим (можливість вступу у правовідносини; можливість вчиняти дії, спрямовані на вступ до правовідносин; можливість брати участь у правовідносинах) [422, с. 4], потрібно вказати на неможливість виділяти щодо суду таку можливість, як

щодо: вступу у правовідносини, а також вчиняти дії, спрямовані на вступ до правовідносин. У випадках, передбачених законом, суд автоматично набуває відповідні процесуальні права та обов'язки. З іншого боку, це не зменшує формучий вплив суду на розвиток галузі цивільного процесуального права як його суб'єкта.

Категорією, що повністю поглинається суб'єктивним правом, визначено свободу. Стосовно суду як суб'єкта публічної влади у цивільному судочинстві відповідне поняття виділяти немає підстав. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України, органи публічної влади мають діяти виключно на підставах, у спосіб та у межах, передбачених законом. Як було з'ясовано при визначенні категорії «компетенція», вказане поняття юридично закріплює управлінську функцію органу влади. Враховуючи викладене, на відміну від суб'єктів приватного права, основою для визначення суб'єктивних прав яких можна вважати свободу, для суб'єкта публічної влади такою основою є функціональне призначення, відповідно до якого закріплено компетенцію.

Наведений у підрозділі 1.3 підхід щодо визначення правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права повною мірою може бути застосовано для характеристики правового статусу суду. Попри вивчення вказаного статусу за галузевою належністю – як цивільного процесуального, істотне значення мають також норми законодавства про судоустрій, адже цивільне процесуальне законодавство врегульовує насамперед питання безпосередньої участі суду у цивільних процесуальних правовідносинах. При цьому висновок про співвідношення понять «суд», «суддя» як учасник цивільних процесуальних правовідносин можна сформулювати тільки з урахуванням норм законодавства про судоустрій. Отже, доречно зауважити про врегулювання статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права нормами одночасно різної галузевої належності, що становить їх істотну особливість.

Одним із проявів посилення природно-правових підходів у регулюванні цивільних процесуальних правовідносин потрібно вважати включення до ЦПК України прямої норми щодо застосування судом принципу верховенства права при розгляді цивільних справ (ч. 1 ст. 10 ЦПК України). Вказана норма зобов'язує суд дотримуватися при розгляді таких справ вимог цього принципу. Водночас, зауважимо, що питання застосування цього принципу розкрито переважно на рівні наукових публікацій. Зазначене фактично означає необхідність застосування судами доктринального тлумачення цієї норми, що фактично виходить за межі їх компетенції. Саме тому найближчим часом доцільно видати роз'яснення щодо змісту норми про верховенство права та її застосування.

У юридичній літературі проявами принципу верховенства права в цивільному судочинстві вважають, зокрема, принцип пропорційності як вимога справедливого балансу між суспільним інтересом та конкретним суб'єктивним інтересом, який захищається судом при винесенні судового рішення. Виділено вимогу щодо мінімальності відповідних обмежень у взаємозв'язку із метою, що ставиться [417, с. 323]. Вказане розглядають, і слушно, як складову стандарту правозастосування, що зумовлено вимогами принципу верховенства права, одночасно із такими складовими: правовий характер законів, правова визначеність, право на справедливий судовий розгляд (формальні складові), визнання пріоритетності прав людини (субстантивна складова) [417, с. 323].

У теорії права усталеним можна вважати підхід щодо розуміння норми права з позиції певного правила [410, с. 334–335]. Згідно з цим підходом норма, яка зобов'язує суд керуватися принципом верховенства права, фактично постає такою, що поєднує кілька норм, однією з яких є наведене вище правило щодо пропорційності.

Отже, однією з особливостей правових норм, що визначають цивільний процесуальний статус суду як суб'єкта цивільного процесуального права можна вважати їх відкритий характер.

С. І. Архіпов виокремлює, зокрема такі аспекти суб'єкта права, як юридична зовнішність (вказуючи на тісний зв'язок понять «суб'єкт права» та «людина»); сукупність правових відносин, правових зв'язків [12, с. 121]. У зв'язку з цим пропонуємо враховувати специфіку суду як суб'єкта цивільного процесуального права: суд уособлює у собі суддя (ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), із залишенням статусу учасника цивільного процесуального правовідношення саме за судом. Втім, зазначене стосується тільки участі суду у цивільному процесуальному правовідношенні. Виходячи за ці межі, суд як суб'єкт цивільного процесуального права постає специфічною правовою конструкцією, подібною до конструкції юридичної особи, але із окремими винятками, зумовленими правовою природою суду як органу державної влади. Детальніше вказане буде обґрунтовано у підрозділі 3.1.

Другим аспектом визначення суб'єкта права доцільно вважати специфіку судді як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Усталеною є позиція щодо розгляду суду як обов'язкового суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, а також щодо неможливості виникнення процесуальних правовідносин безпосередньо між учасниками цивільного процесу. З іншого боку, окремі вчені вказують на випадки виникнення процесуальних правовідносин безпосередньо між сторонами.

Так, В. В. Комаров зазначає, що такі відносини виникають при укладенні між сторонами мирової угоди [153, с. 405].

Залишаючи оцінку цієї позиції за межами цього дослідження, можемо вказати на, загалом, участь суду у практично всіх процесуальних правовідносинах, що виникають при розгляді справи. Саме тому пропозиція С. І. Архіпова розглядати категорію «суб'єкт права» як певну вісь, навколо

якої формуються правові зв'язки, є актуальною стосовно суду як суб'єкта цивільного процесуального права [12, с. 121].

Зосередимо увагу на виділенні вченим персоніфікованих та неперсоніфікованих зв'язків суб'єкта права. Під неперсоніфікованими зв'язками розуміють не особу, а множину суб'єктів права (зв'язок суб'єкта права із правопорядком) [12, с. 121]. У зв'язку з цим зазначимо про відносний характер цивільних процесуальних правовідносин [153, с. 396], що зумовлено призначенням процесуальної діяльності – здійснення розгляду конкретного спору із персоніфікованими учасниками. Отже, відсутність неперсоніфікованих зв'язків у суду є його особливістю як суб'єкта цивільного процесуального права.

Наступним аспектом суб'єкта права є визначення його з позиції правової свідомості, яка розглядається як елемент його волі. Наголошується на цілісності правосвідомості індивідуалізованого суб'єкта права, що відрізняє його від суспільної правосвідомості [12, с. 121]. У цьому контексті потрібно виділити особливість судді як представника судової влади і як суб'єкта цивільного процесуального права.

Визначення суду вищої інстанції як суб'єкта цивільного процесуального права зумовлює актуальність встановлення його положення у системі суб'єктів цієї галузі, що відповідає, зокрема, одному з аспектів характеристики суду як сукупності правових відносин та правових зв'язків. Проте, належно розкрити зазначений аспект неможливо без урахування правових гарантій діяльності суду вищої інстанції як суб'єкта цивільного процесуального права.

Розглядаючи суд як суб'єкта цивільного процесуального права з позиції соціально-правової цінності, потрібно зосередити увагу на судді як носії судової влади та суб'єкті, що реалізує відповідні функції. Такий аспект характеристики суду як суб'єкта цивільного процесуального права актуалізує біологічну складову судді з її позитивними та негативними рисами:

внутрішнє прагнення до справедливості, відповідні компетентності, тощо – з одного боку, і ризик судової помилки, негативний вплив особистих інтересів на прийняття рішень тощо – з іншого. Надання можливості реалізувати вказані та інші позитивні риси судді як біологічної істоти завдяки створенню та удосконаленню відповідних гарантій діяльності судді (забезпечення незалежності, колегіальність, справедливий розподіл повноважень на засадах диспозитивності та змагальності тощо), усуненню та мінімізації наслідків негативного прояву «людського фактору» (перегляд з метою виправлення судових помилок, процесуальні строки, удосконалення процесуальної форми розгляду судових справ тощо) – постає визначальним напрямом удосконалення цивільного процесуального законодавства. Вказане дозволяє сприймати суд як суб'єкта цивільного процесуального права [346].

До елементів суб'єкта цивільного процесуального права віднесено юридичні гарантії. У юридичній літературі стосовно діяльності суду юридичні гарантії розглядаються насамперед в аспекті гарантій незалежності суду, які зазвичай аналізуються у межах дослідження проблем судоустрою. У цивільному судочинстві юридичні гарантії можуть бути визначені, виходячи з прийнятого у доктрині цивільного процесуального права розуміння правових гарантій як правових засобів, інститутів, що забезпечують належну діяльність суду вищої інстанції.

На жаль, в юридичній процесуальній літературі не розкрито перелік цих гарантій, не тільки стосовно суду вищої інстанції, а й стосовно суду загалом. Тому треба враховувати підхід, наведений у загальній теорії права щодо юридичних гарантій.

Так, О.Ф. Скакун визначає гарантії правової законності, вказуючи на особливий характер цього поняття порівняно із загальним поняттям законності. Вона виділяє в ньому особливу рису: правовий зміст як відповідність основним засадам права, потребу враховувати правові цінності [369, с. 496–497]. З огляду на поширення природно-правових підходів у

правовому регулюванні загалом та у регулюванні цивільного процесу зокрема можна вказати на доцільність сприйняття підходу вченої.

О.Ф. Скакун визначає загальні (соціальні, економічні, політичні, ідеологічні) та спеціально-юридичні гарантії правової законності. До останньої категорії вона відносить: юридичні умови; правові способи; організаційно-правові засоби. Умови пов'язані із якісним станом джерел права (нормативно-правові акти, звичаї тощо). Способи пов'язані із досконалістю законодавства, належним станом контролю та нагляду за станом законності, реалізацією юридичної відповідальності, наявністю належно розроблених юридичних процедур і процесів тощо. Організаційно-правові засоби залежать від належного організаційного забезпечення діяльності суб'єктів права: належна реалізація принципу поділу влади; належний підбір кадрів; створення належних умов для функціонування відповідних інституцій [369, с. 497].

Не вдаючись до детального вивчення вказаних гарантій у цивільному судочинстві, визначення їх кола, що виходить за межі предмета наукового аналізу, можна вказати на можливість визначити подібні гарантії також стосовно діяльності суду вищої інстанції у цивільному судочинстві. Так, відсутність суперечності законодавства, чіткість урегулювання процесуальних питань сприяє єдності судової практики, відсутності залежності суду від позицій сторін і, як наслідок, – від оскаржень рішення суду у майбутньому. Чіткість, відсутність суперечливості врегулювання процедур вирішення процесуальних питань також можна розглядати як запоруку ефективної діяльності суду, оскільки акти суду є актами правозастосування. Передбачені цивільним процесуальним законодавством юридичні процедури (в тому числі – процедури спрощеного розгляду справ, такі як наказне, спрощене провадження), контроль щодо належної діяльності суду як з боку вищестоящих судів, так і з боку сторін та інші правові та організаційні способи також забезпечують належну діяльність суду.

Не ставлячи за мету визначити усі вказані засоби (а також способи, умови), можна, як приклад, навести такі засоби: засоби процесуального примусу, повноваження головуєчого в судовому засіданні щодо підтримання порядку в судовому засіданні, таємниця нарадчої кімнати, окремі інститути (процесуальні строки тощо) та ін.

Вважаємо доцільно виділяти процесуальні гарантії належного здійснення судочинства, які потрібно охарактеризувати як галузевий прояв спеціальних гарантій правової законності. Вказані гарантії є наслідком функціонування суду як суб'єкта цивільного процесуального права, що визначає потребу в належному забезпеченні його діяльності і підтверджує наведений раніше висновок щодо можливості розглядати суд як суб'єкта формування галузі цивільного процесуального права.

Окремим питанням, що необхідно уточнити, є питання «процесуального інтересу» суду щодо розгляду і вирішення справ. Треба погодитися із О. В. Гетманцевим стосовно визначення законного інтересу як мотивуючої основи для реалізації суб'єктивного права [58, с. 39]. Вказана позиція відповідає розумінню законного інтересу, викладеному у Рішенні Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004, в якому такий інтерес визначено через категорію «прагнення» [432].

Застосовуючи подібний підхід, окремі вчені (І.Е. Берестова, С.О. Короєд) вказують на наявність у суду «процесуального інтересу», який розуміється з позиції «прагнення». З визначення процесуального інтересу, наведеного С. О. Короєдом, можна виділити такі його ознаки: обумовленість призначенням судової влади та пов'язаність із функціями правосуддя; об'єктом є оперативна реалізація службових повноважень, принципів судового процесу, таких як судова активність (ініціативність), судове керівництво і судовий розсуд; обумовленість загальним об'єктом цивільних процесуальних правовідносин; спрямованість на виконання завдань цивільного судочинства; забезпечення цивільними процесуальними

санкціями; реалізація в межах цивільної процесуальної форми. При цьому прикладами такого інтересу учений наводить: розгляд справи у встановлений строк; не оскарження винесеного судового рішення в апеляційному або касаційному порядку [138, с. 152; 298, с. 78, 83].

Коментуючи наведену позицію С. О. Короєда, І. Е. Берестової, потрібно вказати на специфіку правової природи повноважень суб'єкта публічної влади, що полягає у наступному. У випадку наявності передбачених законом обставин відповідне право суб'єкта публічної влади стає його обов'язком.

Наголосимо також на спірності застосування щодо суду та судді такої категорії, як «прагнення», адже у випадку наявності відповідних обставин суд зобов'язаний діяти відповідно до закону. За відсутності певних обставин суд не має права вчиняти відповідні процесуальні дії (ч. 2 ст. 19 Конституції України).

Розкриваючи сутність поняття «процесуальний інтерес» суду, потрібно вказати на необхідність у спільному застосуванні таких категорій, як «державний інтерес», «юридична відповідальність». Так, відповідно до абз. 2 п. 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 р. № 3-рп/99 державний інтерес пов'язаний із потребою здійснювати загальнодержавні програми різного характеру [434].

Щодо юридичної відповідальності, то треба виходити з усталеного поділу її в юридичній літературі на позитивну та негативну. Позитивна юридична відповідальність пов'язана із юридичним обов'язком відповідних суб'єктів здійснювати корисні для суспільства функції [45, с. 109]. Застосовуючи вказані категорії до предмета цього дослідження, можна зауважити, що в контексті цивільного судочинства державним інтересом слід вважати завдання цивільного судочинства, закріплене у ч.1 ст. 2 ЦПК, а саме – розгляд і вирішення судових справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних суб'єктивних прав, свобод чи інтересів. У випадку

вчинення конкретних процесуальних дій таким інтересом треба вважати досягнення мети відповідної процесуальної дії. Тож у цьому випадку державний інтерес має цілепокладаючий характер. Активність же судді при розгляді справи забезпечується позитивною юридичною відповідальністю його як посадової особи.

Отже, підтримуємо підхід дослідників щодо доцільності визначення процесуального статусу суду через категорії «компетенція» та «повноваження». Категорію «компетенція» потрібно вважати основою процесуального статусу судді при розгляді конкретної судової справи. У межах цієї компетенції суд реалізує покладені на нього функції. Підставою реалізації суддею свого правового статусу є державний інтерес щодо захисту суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів, а однією з гарантій належної реалізації виступає позитивна юридична відповідальність судді як посадової особи.

Перегляд рішення суду за нововиявленими обставинами (гл. 3 р. 5 ЦПК України) цілком слушно розглядають у юридичній літературі як окрему процедуру продовження розгляду справи, попри наявність остаточного рішення суду у ній. Доцільно вказати на обмеженість предмета такого перегляду – лише вказані обставини та їх вплив на рішення суду, що переглядається, загалом. Тому, з одного боку, функції суду у цьому провадженні можна визначити як подібні до таких при розгляді справи у суді першої інстанції, а з іншого – зумовлені специфікою предмета розгляду. Вказане провадження може здійснювати не тільки суд першої інстанції, але й суди апеляційної та касаційної інстанцій, які виконують у цьому провадженні такі самі функції як і суд першої інстанції.

Визначення суду як суб'єкта цивільного процесуального права зумовлює доцільність звернення до проблематики особливостей його функціонування при розгляді окремих категорій цивільних справ.

Питання процесуальної форми розгляду звернень до суду на захист прав невизначеного кола осіб розглядають у вітчизняній юридичній літературі вже достатньо тривалий час. Доцільно зауважити, що останні роки зросла кількість наукових публікацій, в яких розглядають не тільки питання щодо доцільності існування такої форми взагалі, а й окремі її проблеми. Також у 2015 році було проведено у Верховному Суді України круглий стіл на тему «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду». За результатами його проведення Голова Верховного Суду України Я. Романюк указав на доцільність застосування процесуальної форми розгляду таких справ, виходячи з міркувань економії часу та коштів судів на розгляд відповідних справ та збільшення доступності правосуддя. Вказано також на можливість впливу розгляду таких справ на ставлення потенційних відповідачів (великих приватних компаній, державних органів) до виконання своїх обов'язків [104]. Доцільність врегулювання в ЦПК України особливостей процесуальної форми розгляду таких справ розкрито у науковій літературі [20; 22, с. 304; 384]. Учені вказують у цілому на непристосованість існуючої процесуальної форми до розгляду таких справ. Ю.В. Білоусов наводить цілком правильну позицію В.В. Комарова щодо необхідності запровадження у ЦПК України у зв'язку із цим нових процедур та інститутів [22, с. 301].

Розглянемо більш детально питання удосконалення процесуальної форми в напрямі забезпечення належного встановлення обставин у справі, забезпечення обґрунтованості судового рішення (ч. 5 ст. 263 ЦПК України). З огляду на роль суду щодо встановлення обставин судової справи взагалі і в умовах змагального процесу зокрема актуальними для дослідження є питання особливостей складу суду, що дозволить забезпечити належну якість розгляду досліджуваної категорії справ, зокрема з позиції обґрунтованості та стабільності судового рішення [343].

Проблеми встановлення обставин у справах про захист прав невизначеного кола осіб останні роки не достатньо розкрито у наукових роботах. Так, серед досліджень, безпосередньо присвячених цьому питанню потрібно виокремити наукову статтю Т.В. Степаненко «Доказування за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб» (2013 р.) [394]. Разом із тим її дослідження стосується лише загальних питань доказування у таких справах, зокрема визначення загального предмета доказування по всіх категоріях справ про захист прав невизначеного кола осіб [394, с. 53].

Проблеми встановлення обставин у зазначеній категорії справ не були достатньо повно розглянуто в рамках інших досліджень суміжної спрямованості, зокрема щодо групових позовів. У цьому контексті потрібно виокремити роботи Ю.В. Білоусова, Д. Гадомського, А.В. Губської, В.А. Миколаєць, Ю.Ю. Трача [22 ; 71; 170; 424]. Крім того, цікавими є наукові напрацювання щодо правового статусу суду в цивільному процесі взагалі та його складу щодо розгляду окремих категорій цивільних справ зокрема. Окремо потрібно вказати на наявність комплексних досліджень, безпосередньо присвячених цим питанням (О.В. Колісник [122], Н.Г. Яценко [492], В.В. Петрик [206]). Разом із тим проблематика складу суду при розгляді таких справ не була належно висвітлена у вказаних роботах.

Усі науковці, які досліджували питання захисту прав невизначеного кола осіб, наголошували саме на позовній формі захисту їх прав.

Узагальнення наукових підходів щодо визначення поняття позову про захист прав невизначеного кола осіб проведено А. В. Губською. Вчена розрізняє два підходи до визначення цього поняття. Перший підхід розкривають російські дослідники Н. С. Батаєва та К.М. Артамонова. Представником другого підходу вчена називає Т. В. Степаненко [71, с. 81-82]. Водночас порівняння цих підходів свідчить про їх, в цілому, подібність за винятком характеру інтересів, які захищаються. Т. В. Степаненко

наголошує на захисті суспільного інтересу, а не тільки інтересу конкретних осіб, права яких порушено [395, с. 9].

Разом із тим С. С. Бичкова наводить більш пізню позицію К.М. Артамонової про одночасний захист у результаті розгляду таких позовів як приватних, так і суспільних інтересів [20].

Подібну думку висловлює також Ю. В. Білоусов [22, с. 301].

Позиція про захист у результаті розгляду таких позовів не тільки приватних, а й суспільних інтересів безумовно заслуговує на підтримку. У зв'язку із цим доцільно навести позицію Т.В. Степаненко та О.Г. Бортнік щодо змісту рішення суду у справі за позовом про захист прав невизначеного кола осіб, де має констатуватися порушення не тільки приватних, але й суспільних інтересів [26, с. 157].

Значення позовів про захист прав невизначеного кола осіб для захисту приватних інтересів конкретних осіб можна проілюструвати на прикладі наукових висновків О.Г. Бортнік, Т.В. Степаненко, Н.С. Батаєвої. Так, характеризуючи особливості преюдиційності судових рішень у таких справах, учені виходять з необхідності поширити положення п. 9 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ [261] не тільки на справи про захист прав споживачів, але й на інші категорії справ про захист прав невизначеного кола осіб [26, с. 158]. Відповідно до вказаної норми рішення суду, що набрало законної сили, про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів є обов'язковим для суду, що розглядає позов споживача щодо цивільно-правових наслідків їх дій з питань, чи мали місце ці дії і чи були здійснені вони цими особами. Учені наводять також позицію Н.С. Батаєвої щодо права особи, права якої порушено діями (бездіяльністю) відповідача, доводити в суді, що дії відповідача порушують безпосередньо її суб'єктивні права та інтереси, і вимагати відшкодування завданої їй шкоди [26, с. 158].

Отже, значення згаданої вище категорії справ для захисту прав конкретних осіб полягає насамперед у встановленні певної діяльності відповідача, а особа має лише довести порушення своїх прав та зв'язок такого порушення із нею. Вказане визначає предметну спрямованість цього дослідження, оскільки основна увага в ньому буде приділена позовам, що розглядають саме як основи для дослідження подальших позовів заінтересованих осіб.

Встановлення обставин у справі в юридичній літературі безпосередньо пов'язують із поняттям доказування.

Т. В. Степаненко виділяє фактичний склад загального предмета доказування у справах про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, встановлення якого необхідно для задоволення відповідних позовів: а) наявність дій (бездіяльності), з якими пов'язуються порушення колективних прав та інтересів невизначеного кола осіб, у чому вони виражалися і час вчинення; б) чи мають вказані дії протиправний характер; в) чи здійснені зазначені дії цим відповідачем [394, с. 52-53]. Аналізуючи фактичний склад особливу увагу треба приділити такій обставині, як час вчинення відповідних дій адже така обставина в багатьох випадках може стати ключовою для встановлення зв'язку порушення прав конкретної особи із відповідними діями відповідача.

Так, під час встановлення факту реалізації товару неналежної якості протягом визначеного часу споживачеві необхідно лише довести суду факт придбання відповідного товару протягом цього періоду [184]. Водночас встановити, що весь товар, вироблений або реалізований суб'єктом господарювання протягом визначеного періоду, є товаром неналежної якості, в окремих випадках досить складно, оскільки це може бути пов'язано із допитом значної кількості свідків, які є учасниками відповідного виробництва, проведення складних експертиз при дослідженні технології такого виробництва тощо. Чітке встановлення часових меж, протягом яких

відбувалися зазначені порушення є дуже важливим, адже від цього буде залежати, чи можна звільнити споживача від доказування відповідних обставин. Водночас вони повинні бути встановлені із достовірністю, враховуючи що: а) це в майбутньому може слугувати підставою значної кількості позовів окремих осіб; б) має бути мінімізованою можливість скасування такого рішення на підставах, пов'язаних із його обґрунтованістю (наприклад, передбачених п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 423 ЦПК України), оскільки це може призвести до масового перегляду вже вирішених позовів окремих споживачів за нововиявленими обставинами з підстав, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 423 ЦПК України.

Як свідчать дані статистики розгляду справ апеляційними судами за I півріччя 2015 р., середня кількість скасованих рішень судів першої інстанції становить близько 4 % від кількості ухвалених [9, с. 6]. Разом із тим оцінюючи реальну кількість рішень, ухвалених судами першої інстанції із порушенням вимог обґрунтованості, потрібно враховувати, що суд апеляційної інстанції не може порушувати провадження у справі за своєю ініціативою, а отже, за відсутності скарги заінтересованих осіб рішення суду першої інстанції не може бути скасоване навіть при порушенні вказаних вимог. Реальна кількість судових рішень, ухвалених із порушенням вимог обґрунтованості, може бути значно більшою. Крім того, потрібно зауважити, що ухвалення таких рішень має виняткове значення для відповідача – адже він не зможе оспорити встановлення відповідних обставин, беручи участь у справах за позовами конкретних споживачів.

З урахуванням наведеного зазначимо, що якість розгляду судами першої інстанції цивільних справ видається недостатньою для розгляду справ за позовами на захист прав невизначеного кола осіб, що вимагає встановлення додаткових гарантій обґрунтованості судових рішень у таких справах (ч. 5 ст. 263 ЦПК України).

Загальноновизнаним у доктрині цивільного процесу є наявність трьох груп учасників цивільних процесуальних правовідносин: 1) судові органи та їх посадові особи; 2) особи, які беруть участь у справі; 3) особи, які сприяють здійсненню правосуддя [153, с. 404–405]. Принцип змагальності цивільного процесу зумовлює ініціативну роль саме осіб, які беруть участь у справі щодо встановлення обставин справи, подання доказів. Водночас, як зазначається в юридичній літературі, суду характерні функціональні повноваження, які реалізуються у вирішальних його діях щодо керівництва процесом [153, с. 215].

Вплив суду на встановлення обставин у справі розкривається у окремих роз'ясненнях, наданих Пленумом Верховного Суду України, зокрема щодо предмета його діяльності під час підготовки справи до розгляду, а також при ухваленні рішення у справі. Так, відповідно до п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» від 12.06.2009 р. № 5 [257], готуючи справу до розгляду, суд повинен визначити зокрема: обставини, які мають значення для справи, факти, що підлягають встановленню і покладені в основу вимог і заперечень; вирішити питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; з'ясувати, які є докази на підтвердження зазначених фактів; визначити коло доказів відповідно до характеру спірних правовідносин і роз'яснити, якій із сторін потрібно довести певні обставини. Ці настанови майже повністю продубльовано у ч. 1 ст. 189 ЦПК України, в якій визначено завдання підготовчого провадження.

У п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 р. № 14 [292] подано рекомендації щодо оцінки судом зібраних доказів у справі. Щодо судового розгляду (судового засідання), то роль суду у встановленні обставин справи розкривається, з-поміж інших норм § 1 гл. 6 р. 3 ЦПК України, у ч. 2 ст. 214

ЦПК України, відповідно до якої головує, зокрема: керує ходом судового засідання, забезпечує здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Ці положення треба сприймати з урахуванням сутності суду як органу державної влади, рішення якого (в тому числі і в частині оцінки доказів) є обов'язковими для виконання. Враховуючи наведене, можна зробити висновок, що роль суду у встановленні обставин справи можна охарактеризувати як керівну, визначальну. Тому першочерговим у сфері вказаних вище гарантій обґрунтованості доцільно визначити правове положення суду при розгляді подібних справ.

Як вказує В.А. Кройтор, визначення в законі колегіального чи одноособового складу суду для розгляду конкретних категорій справ пов'язано із складністю таких справ, необхідністю забезпечення більшої неупередженості та об'єктивності при розгляді справи [148, с. 53]. Як було зауважено вище, закріплений у ч. 1 ст. 34 ЦПК України одноособовий склад суду не в змозі забезпечити належну якість розгляду справ про захист прав невизначеного кола осіб. Причинами цього можна вважати не тільки складність таких справ, але й значення їх вирішення для відповідача. Це означає достатньо високий ризик впливу такого відповідача на суддю при ухваленні рішення або в процесі розгляду справи. Враховуючи вказане, для таких справ більш доцільним видається колегіальний їх розгляд.

Аналізуючи чинне законодавство, наукові джерела, було виявлено кілька підходів до визначення складу суду для розгляду певних категорій цивільних справ у суді першої інстанції, крім діючого, який закріплено у ч. 1 ст. 34 ЦПК України. Так, О.В. Колісник пропонує запровадити колегіальний розгляд цивільних справ у суді першої інстанції у складі трьох суддів щодо таких категорій справ: у сфері захисту права інтелектуальної власності; щодо

нерухомого майна; із ціною позову понад 200 розмірів мінімальної заробітної плати [122, с. 5].

Н.Г. Яценко пропонує встановити колегіальний склад суду (один суддя та два народних засідателі) для спорів за участю дітей і неповнолітніх. Крім того, дослідниця вказує на доцільність закріплення права осіб, які беруть участь у справі, заявляти клопотання про колегіальний розгляд справи, що зачіпає честь і гідність особи, а також у випадку вирішення справи в закритому судовому засіданні [492, с. 9, 15].

Останнім треба навести підхід, викладений у ч. 1 ст. 33 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ (далі – ГПК України) [66], відповідно до якого надається можливість колегіально розглядати справи у складі трьох суддів у суді першої інстанції залежно від категорії та складності справи. Причому, як зазначається в юридичній літературі, ініціювати вирішення цього питання може як суддя, так і сторони [183].

Обираючи підхід до визначення складу суду для розгляду досліджуваної категорії справ, потрібно виходити з того, що внаслідок вказаної вище складності встановлення обставин, а також що громадський контроль у таких справах може відбуватися завдяки участі в них представників засобів масової інформації, доцільність участі народних засідателів у їх розгляді виявляється сумнівною. З іншого боку, запроваджувати обов'язковий колегіальний розгляд усіх справ про захист прав невизначеного кола осіб у складі трьох професійних суддів також вважаємо недоцільно, оскільки не у всіх справах про захист прав невизначеного кола осіб можуть мати місце описані вище проблеми. Тому найбільш оптимальним є або застосування підходу, поданого у ГПК України, або визначення у ЦПК України конкретних категорій справ про захист прав невизначеного кола осіб, щодо розгляду яких передбачається колегіальний склад суду у складі трьох професійних суддів.

Одноособовий склад суду не завжди може гарантувати належний рівень обґрунтованості та, як наслідок, стабільності судового рішення у справах за позовами про захист прав невизначеного кола осіб. У зв'язку із цим потрібно дослідити запровадження колегіального складу суду для розгляду вказаних справ у судах першої інстанції у складі трьох професійних суддів. Перспективними стосовно цього вважаємо дослідження щодо визначення способу формування колегії суду: або за ініціативою учасників розгляду справи (сторін та/або суду), або внаслідок безпосереднього чіткого визначення в ЦПК України колегіального складу суду у складі трьох професійних суддів по окремих категоріях справ про захист прав невизначеного кола осіб [338].

Створення умов щодо розгляду судами справ за позовами про захист прав невизначеного кола осіб є на сьогодні таким напрямом удосконалення національного законодавства, на актуальність якого вказують як юристи-практики (І. Бейцун, Л.О. Майстренко, Я.М. Романюк) [313; 314], так і науковці. Про це свідчать дослідження, таких вчених, як О.Г. Бортнік, С.С. Бичкова, А.В. Губська, Т.В. Степаненко, проведені останні роки [26; 395].

Повністю підтримуємо пропозицію, висловлену в науковій літературі, стосовно необхідності внести значні зміни до процесуальних інститутів для законодавчого забезпечення розгляду судами зазначених справ [301, с. 94].

Згадані вище вчені не тільки визнають доцільність існування процесуальної форми, розрахованої на розгляд відповідних справ, але й формулюють конкретні напрями удосконалення чинного законодавства. Водночас можемо констатувати, що донині не розроблено реальних значних змін як до Цивільного процесуального кодексу України, так і до інших актів законодавства у напрямі врегулювання процесуальної форми розгляду справ за позовами про захист прав невизначеного кола осіб, і у зв'язку із цим неможливо здійснити ефективний захист суспільних унаслідок шляхом розгляду таких справ судом.

Загальноновизнаною в доктрині цивільного процесуального права є позиція, відповідно до якої суд визначається основним та обов'язковим учасником цивільних процесуальних правовідносин. Роль встановлення обставин справи для виконання завдань правосуддя зумовлена його значенням для обґрунтування рішення суду як акта правосуддя. Враховуючи вказане, одними з найбільш пріоритетних питань, які потрібно розкрити, можна визначити роль суду у забезпеченні обґрунтованості судового рішення у подібних справах. Як буде визначено далі у дослідженні, особливий характер інтересу, який захищається внаслідок розгляду таких справ, зумовлює певну специфіку також ролі суду у їх розгляді, яку має враховувати законодавець.

Питанням специфіки повноважень суду щодо розгляду та вирішення справ про захист прав невизначеного кола осіб не приділяли належної уваги у вітчизняній юридичній літературі. Науковці здебільшого вивчали такі напрями: доказування [394], судові рішення [26], підсудність, склад осіб, які беруть участь у справі, форма і зміст позовної заяви тощо [20]. Певну увагу останнім часом у наукових публікаціях приділяли іншій категорії: «групові позови», яка в окремих роботах ототожнюється із позовами на захист прав невизначеного кола осіб [313]. Водночас треба погодитися із більш пізніми дослідженнями (зокрема А.В. Губської, В.А. Миколаєць), в яких ці категорії визначено як різні за змістом [71, с. 85; 170, с. 7, 9].

Необхідно зазначити також про результати досліджень щодо окремих інститутів цивільного процесу, які найбільш тісно пов'язані із тематикою цієї роботи: правовий статус суду в цивільному процесі (К.В. Гусаров, О.В. Колісник, В.В. Петрик, Н.Г. Яценко,) [122; 153, с. 213-218; 206]; визначення суспільного інтересу як об'єкта судового захисту [21, с. 288; 299, с. 768]; участі в цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право інших осіб (Т.О. Дунас, І.П. Тимошевська, Ю.С. Дацко та інші) [77; 82]. Попри значення цих та інших досліджень для визначення ролі суду щодо

встановлення обставин справи, в тому числі і за позовами про захист прав невизначеного кола осіб, можемо констатувати, що цьому питанню не було приділено в них належної уваги.

На сьогодні визнаним в юридичній літературі є характер інтересів, які отримують безпосередній захист унаслідок розгляду і вирішення позовів на захист прав невизначеного кола осіб – суспільний інтерес [20; 22, с. 301; 26, с. 155; 384, с. 4;]. У вітчизняній юридичній літературі суспільний (громадський) інтерес визначається як суб'єктивні матеріальні права, свободи або інтереси, які одночасно належать кожній особі як члену суспільства чи певної спільноти та суспільству чи цій спільноті взагалі [21, с. 288; 299, с. 768]. Разом із суспільним інтересом у частині 1 статті 2 ЦПК України передбачається захист також інших груп інтересів – приватних інтересів інших осіб або державних інтересів. Не вдаючись до визначення співвідношення вказаного поняття із поняттям охоронюваного законом інтересу, про що зазначено у рішенні Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004 [432], можна визнати, що сутність суспільного інтересу як об'єкта судового захисту також піддається характеристиці з позиції розуміння його як прагнення до користування відповідними благами з метою задоволення потреб, які не суперечать загальноправовим засадам.

Визначаючи відмінність суспільного інтересу як об'єкта судового захисту від інтересу чітко визначеної особи, потрібно зазначити про його колективний характер, його притаманність одночасно значній кількості осіб. Це ускладнює особисту присутність у суді кожної заінтересованої особи. Особливої актуальності це твердження набуває щодо справ про захист прав невизначеного кола осіб, оскільки в таких справах персональне визначення усіх осіб, які входять до цього кола неможливе [395, с. 5]. Вказане зумовлює необхідність визначити особу, яка б захищала такий інтерес у суді. Попри значення діяльності такої особи для захисту суспільного інтересу, потрібно зауважити, що вона не може користуватися повною свободою у

розпорядженні своєю правомочністю щодо захисту цього інтересу, зокрема вона не може виключно по своїй волі відмовитися від такого захисту – адже це може суперечити інтересам інших осіб. У зв'язку із наведеним підтримуємо наукові позиції щодо неможливості за волевиявленням особи, яка пред'явила позов на захист невизначеного кола осіб, відмовитися в судовому засіданні від заявленої вимоги, а також укласти мирову угоду [395, с. 12]. Водночас тут постає питання про специфіку реалізації в таких випадках принципу диспозитивності як прояву автономії волі особи [153, с. 183].

Іншою групою інтересів, які підлягають захисту в порядку цивільного судочинства, є державні інтереси. Стосовно цього зауважимо, що на сьогодні немає вітчизняних наукових публікацій, у яких піднімалися б питання розмежування суспільних і державних інтересів як об'єкта судового захисту. Разом із тим таке розмежування можна провести виходячи з існуючих наукових напрацювань, а також позицій органу конституційної юрисдикції. Так, відповідно до п. 3 рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 р. № 3-рп/99 [434], в основі інтересів держави завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо. Важливою в контексті визначення відмінності між державними та суспільними інтересами вважаємо також позицію Н. В. Ченцова, яку наводить С. С. Бичкова, що державний інтерес має такі ознаки, як об'єктивність, пріоритетність, нормативність та всезагальність [21, с. 288; 466, с. 22].

Виходячи з наведеного, можливо визначити основну відмінність між державними та суспільними інтересами як об'єктами судового захисту в

порядку цивільного судочинства, а також з позиції особливостей реалізації принципу диспозитивності в ході розгляду та вирішення відповідних справ. Така відмінність полягає у персоніфікації носія відповідних інтересів: на відміну від суспільних інтересів, державні не можуть пов'язуватись із конкретною фізичною або юридичною особою, адже їх носієм є самостійний суб'єкт правовідносин – держава [410, с. 234]. Участь органів державної влади, місцевого самоврядування у цивільному процесі відповідно до ст. 45 ЦПК України розглядається в юридичній літературі як форма здійснення ними компетенції у сфері виконавчо-розпорядчої і правоохоронної діяльності [153, с. 327]. На підставі цього вказані органи та особи мають право на відмову від позову, зміну підстави або предмета позову та інші права сторони, за винятком права укласти мирову угоду, на відміну від особи, яка звертається на захист прав невизначеного кола осіб.

Отже, реалізація права особи на звернення до суду за захистом прав невизначеного кола осіб, участь такої особи у справі характеризується значним обмеженням дії принципу диспозитивності в цивільному процесі. Водночас вказане безпосередньо впливає на реалізацію іншого принципу цивільного процесу – змагальності. Такий принцип визначається в юридичній літературі з цивільного процесу як основоположний принцип судочинства, який охоплює собою засади: розмежування процесуальних функцій (сторін та суду); участі в процесі двох протилежних рівних сторін; функціонування незалежного від сторін суду, який здійснює правосуддя та розгляд справи.

Характеризуючи сутність і значення принципу змагальності, вчені вказують на знівелювання можливості суду втручатись у взаємовідносини сторін завдяки збору доказів самим судом і про запобігання можливій суддівській упередженості. З іншого боку, зазначено про відхід від принципу об'єктивної істини у встановленні судом обставин справи, оскільки суд має виходити з тих доказів, які надані сторонами [153, с. 187, 188, 191, 193].

Отже, з позиції повноти з'ясування обставин справи змагальна модель цивільного процесу безумовно є менш бажаною, ніж слідча. Втім не можна заперечувати раціональність такого підходу законодавця, який обрав саме змагальні засади для сучасного цивільного процесу, враховуючи приватну природу прав, які захищаються в порядку цивільного судочинства. Водночас збереження повною мірою змагальних засад для розгляду справ про захист невизначеного кола осіб вбачається достатньо сумнівним, виходячи з наступного.

При зверненні до суду із позовом про захист прав невизначеного кола осіб та участі у такій справі особа, яка звертається, захищає, фактично, чужі права та інтереси, за умов, коли особиста участь усіх осіб, інтереси яких захищаються, неможлива. Саме ця неможливість і становить визначну особливість розгляду таких справ порівняно з іншими справами про захист чужих інтересів. Крім того, не викликає сумніву, що в процесі розгляду таких справ відбувається захист не тільки суспільних, але й приватних інтересів (хоча й опосередковано), оскільки встановлення факту здійснення відповідачем певної діяльності є основою для пред'явлення в наступному до нього позовів інших осіб з-поміж невизначеного кола осіб [395, с. 13]. Це відрізняє такі справи від справ про захист державного інтересу. По-друге, вказане зумовлює виняткову значимість таких судових рішень для захисту інтересів осіб з-поміж невизначеного кола осіб. Неналежне виконання особою, яка здійснює захист прав невизначеного кола осіб, своїх обов'язків з доказування може мати наслідком відмову у позові і неможливість захисту своїх інтересів окремими постраждалими особами у спрощеному порядку.

Неналежне виконання особою, яка захищає права невизначеного кола осіб, свого обов'язку щодо доказування може бути зумовлене різними причинами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Особливу увагу потрібно приділити такій причині як можливість певного впливу на позивача відповідної компанії чи іншої організації, що є відповідачем у справі і може

бути достатньо великою, щоб вчинити такий вплив не тільки на приватну особу або громадське об'єднання, але й на державний орган чи навіть на прокурора, адже рішення у справі може мати виняткове значення для такої компанії чи організації. Цій категорії справ характерна неповна реалізація принципу диспозитивності та підвищені вимоги до повноти встановлення обставин справи. З огляду на наведене, перспективним вбачається надання суду повноважень щодо з'ясування обставин у справі, витребування доказів з власної ініціативи [324].

2.2 Цивільний процесуальний статус суду у провадженнях щодо перегляду судових рішень: загальна характеристика

Історично призначенням перегляду судових рішень в апеляційному або касаційному порядку визначалося виправлення помилок суду першої інстанції. Цілком підтримуємо позицію щодо визначення двох основних цілей діяльності інстанцій щодо перегляду судових рішень: виправлення помилок суду нижчестоящої інстанції; гарантування захисту прав, свобод, законних інтересів осіб, які звернулися до суду за вирішенням їх спору [153, с. 831].

З наведеного визначення випливає висновок про прийняття національною доктриною та законодавцем неповної моделі апеляції за основу для формування інститутів апеляційного та касаційного оскарження. Вказане зумовлює «додатковий» характер такої стадії цивільного судочинства, порівняно із судом першої інстанції. У зв'язку із цим принципове значення має положення ч. 1 ст. 367 ЦПК України, відповідно до якого суд апеляційної інстанції перевіряє рішення суду першої інстанції у межах доводів апеляційної скарги.

Попри положення ч.ч. 4, 5 ст. 367 ЦПК України щодо повноваження суду вийти за межі доводів апеляційної скарги, у передбачених випадках, вказане не доцільно розглядати як типову для перегляду судових рішень ситуацію. Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВСС України) безпідставний вихід за межі доводів апеляційної скарги визначено як порушення принципів диспозитивності та змагальності судового процесу [16]. Отже, можна зазначити про особливе призначення апеляційної та касаційної інстанції, порівняно із судом першої інстанції, що зумовлює актуальність дослідження особливостей суду як суб'єкта права, що проявляються у вказаних інстанціях.

Основу характеристики суду як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень складають визначені С.І. Архіповим аспекти суб'єкта права.

Усталеною можна вважати позицію щодо високого професіоналізму судді суду апеляційної інстанції, що зумовлює особливі вимоги до таких рис суду вищих інстанцій, як здатність самостійно приймати рішення, володіти самоцінністю. Не можна залишати поза увагою також складність конкретної справи, що розглядається у суді вищестоящої інстанції. Указаним зумовлена колегіальність складу суду у вищестоящому суді при значно вищих вимогах щодо кожного члена колегії суддів.

Наступним аспектом суду як суб'єкта цивільного процесуального права визначено правову волю, що означає поєднання здатностей до прийняття рішення та його реалізації. Стосовно цього потрібно вказати на закріплення законом колегіального складу суду, що передбачає необхідність визначення процесуального порядку прийняття судом відповідних рішень, зокрема – голосуванням простою більшістю голосів (ч. 1 ст. 35, ч. 1 ст. 381 ЦПК України). У зв'язку із наведеним можна вказати, що у випадку незгоди окремих суддів із рішенням суду, попри відсутність єдиної волі у складу суду

загалом, воля більшості суддів з формального боку вважається волею суду. У цьому проявляється особливість утворення правової волі суду вищестоящої інстанції як суб'єкта цивільного процесуального права.

В аспекті сприйняття суб'єкта права як сукупності правових відносин та правових зв'язків можна вказати на центральний характер суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, що зумовлено визначенням його як обов'язкового їх учасника.

Прийняття рішення у справі колегією суддів вимагає специфічного погляду на такий аспект суду як суб'єкта цивільного процесуального права як правосвідомість. У цьому зв'язку доцільно вказати на можливість викладення одним чи кількома суддями з колегії суддів своєї позиції у формі окремої думки (ч. 3 ст. 35 ЦПК України). У такому випадку не можна зазначати про однаковість (цілісність) позиції у справі серед колегії суддів. Водночас думка більшості суддів і вважається рішенням у справі та відображає правосвідомість суду у конкретному випадку. Особливістю в цьому випадку є формальний критерій: прирівняння позиції частини колегії суддів до позиції суду на підставі закону.

Вказаний аспект привертає увагу до певної специфіки вищестоящего суду як суб'єкта цивільного процесуального права. Відповідно до ст. 34 ЦПК України, суд розглядає справи у колегіальному або одноособовому складі. Стосовно цього потрібно зауважити, що виразником волі юридичної особи у цивільному процесі виступає конкретна фізична особа, яка є представником цієї юридичної особи. Аналогічно можна визначити представника держави у цивільному процесі – ним є або відповідна посадова особа органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, або представник, який діє на договірних засадах із відповідним суб'єктом публічної влади. Відповідно до цього, у випадку розгляду справи судом у одноособовому складі суддя, що розглядає справу, реалізує функції суду (держави) у цій справі. Водночас

постає питання про суб'єкта реалізації у випадку участі суду у розгляді справи у колегіальному складі.

С. О. Ткачук, досліджуючи проблематику модернізації статусу судді у цивільному судочинстві, розглядає питання адресата обов'язку судді щодо участі у справі. Зокрема, вказує на різні наукові позиції стосовно того, перед яким суб'єктом суд несе вказаний обов'язок, якщо відсутній адресат, перед державою (в тому числі – в особі вищестоящего суду), перед державою та сторонами, тільки перед сторонами. На підставі аналізу підходів представників доктрини як вітчизняного цивільного процесуального права, так і представників російської доктрини радянської доби, О. С. Ткачук робить висновок, що судді пов'язані із державою конституційним правовідношенням, а кінцевим суб'єктом процесуального правовідношення із стороною при розгляді цивільної справи виступає саме держава [417, с. 476-477]. Учений водночас не погоджується із твердженнями щодо визначення характеристики обов'язку судді стосовно розгляду справи як без адресатного, оскільки вказане призводить до послаблення відповідальності суддів, негативно впливає на визначення законності. Також дослідник не погоджується із пропозиціями визначати адресатом вказаного обов'язку судді виключно державу. За такого підходу нівелюються права та інтереси інших суб'єктів, а саме – приватних осіб, справа яких розглядається у суді. Додатково вказано на відповідність позиції щодо існування процесуального обов'язку суду перед стороною у справі визначення процесуального правовідношення, у якому адресатом відповідних прав виступає саме суд [153, с. 52; 417, с. 475].

Із наведеними позиціями О.С. Ткачука можна погодитися частково. Повністю підтримуючи його щодо неприйнятності наведених підходів для пояснення співвідношення судді, держави та сторони у справі, треба вказати на спірність твердження щодо послаблення законності, безвідповідальності судді перед сторонами процесу.

О.С. Ткачук також критикує позицію Н.Ю. Сакари, яка вказує на наявність у суду обов'язку здійснювати правосуддя одночасно як перед державою, так і перед сторонами. Зокрема, вчена обов'язок суду перед державою трактує як юридичне вираження покладання державою на суд обов'язку щодо здійснення правосуддя, а отже публічний характер цього обов'язку. Щодо ж до обов'язку суду перед сторонами, вказує на приватну природу процесуальних правовідносин взагалі і цього правовідношення зокрема [356, с. 475-476].

Обґрунтовуючи заперечення проти пропозицій Н.Ю. Сакари, С.О. Ткачук наводить положення, сформульовані Н.О. Чечиною щодо відмінностей у правовій природі обов'язку суду перед державою щодо здійснення правосуддя (конституційне правовідношення) та вказаного обов'язку перед учасниками процесу (процесуальне правовідношення) [417, с. 475-476; 469].

Із такою позицією С.О. Ткачука доцільно погодитися та вказати на цінність її в аспекті визначення природи цих відносин як галузевої. Крім того, визначаючи позитивну рису у наведеній вище позиції Н.Ю. Сакари вдале визначення правової природи конституційного правовідношення між судом та державою, а саме – що його основою є покладення державою на суд обов'язку щодо здійснення правосуддя, потрібно вказати на певну суперечність цієї позиції.

Так, визначаючи процесуальний обов'язок суду перед особою, яка бере участь у справі, учена, з одного боку, вказує на похідний характер цього обов'язку від обов'язку держави загалом. Одночасно вона зазначає про приватну природу цивільних процесуальних правовідносин.

О. С. Ткачук визначає правовідносини між суддею, державою та стороною у справі за такою схемою. Між суддею та державою виникає публічне правовідношення, зумовлене уповноваженням державою судді щодо здійснення правосуддя. У межах цього правовідношення суддя несе

перед державою відповідальність за неналежне виконання свого обов'язку. Щодо процесуального правовідношення вказується, що кінцевим його суб'єктом є держава. Причиною такого висновку стає визначення судді як представника держави у конкретному цивільному процесуальному правовідношенні. Крім того, правильним можна вважати визначення держави як адресата процесуальної відповідальності судді. Втім така позиція є суперечливою, адже її наслідком є позбавлення суду самостійного значення як носія судової влади, таким носієм постає конкретний суддя.

І. Є. Марочкін, характеризуючи таку спеціальну ознаку судової влади, як легітимність, вказував на походження її від держави. Втім конкретним носієм судової влади у правовідносинах визначається суд [196, с. 22, 27]. Тому більш переконливою видається наведена вище позиція Н.О. Чечиної щодо визначення суб'єктами конституційного правовідношення держава-суд. Водночас погоджуємося з С. О. Ткачуком щодо «представницького» характеру участі судді у відправленні правосуддя. Але суддю потрібно вважати «представником» не тільки держави, але й суду у широкому розумінні. Від імені держави процесуальне рішення виносить саме суд, а суддя виступає особою, яка реалізує його функції.

С. І. Архіпов, характеризуючи юридичну особу як суб'єкта права, вказує на штучний характер її створення, а саме завдяки відокремленню від людини її найбільш значущих правових якостей та заключенню їх в окрему правову форму. За такого підходу юридична особа постає значною мірою абстракцією [12, с. 360-361].

Усвідомлюючи якісні відмінності між поняттями «юридична особа» та «суд» як органом державної влади, можна зазначити про доцільність застосування підходу С.І. Архіпова до характеристики складу суду з позиції реалізації функцій суду як органу державної влади при розгляді конкретної справи. За такого підходу відповідні правові властивості конкретних суддів, які входять до складу суду, виділяються у окрему юридичну конструкцію,

правову абстракцію, яка набуває цілісного характеру у функціональному призначенні реалізації функцій суду. Доцільно зауважити також про відокремленість вказаної конструкції від конкретного судді, який реалізує функції суду. Так, відповідно до ч. 3 ст. 35 ЦПК України, у випадку незгоди конкретного судді із рішенням більшості суддів він все одно має підписати судові рішення, а його позиція виділяється окремою думкою, яка, хоча і долучається до справи, але не має юридичної сили як акт органу судової влади.

Треба зазначити про вирішення колегіальним складом суду у провадженнях щодо перегляду судових рішень не тільки скарг по суті, але й процесуальних питань, які виникають у ході провадження у справі. Так, відповідно до ч. 1 ст. 366 ЦПК України, питання про призначення справи до розгляду після проведення підготовчих дій у суді апеляційної інстанції здійснюється судом у складі трьох суддів.

Для характеристики суду у колегіальному складі як суб'єкта цивільного процесуального права можуть бути застосовані усі аспекти суб'єкта права, в тому числі наявність ідентифікуючої властивості (т.зв. «юридична зовнішність»), правосвідомість, правові зв'язки тощо.

У зв'язку із наведеним потрібно розглянути застосування до суду у суді першої інстанції при розгляді справ окремого провадження за участю народних засідателів (ч. 4 ст. 293 ЦПК України) підходу до його характеристики з позицій багатоаспектного явища з урахуванням усіх аспектів характеристики суду як суб'єкта цивільного процесуального права. Втім унаслідок обмеженого характеру участі народних засідателів у розгляді цивільних справ, участі їх лише у визначених процесуальним законом провадженнях, їх особливої правової природи вказане питання потребує більшої конкретизації.

Наступною стороною сприйняття суду як суб'єкта цивільного процесуального права є сприйняття його як «правового діяча» (за

термінологією С.І. Архіпова), що передбачає розкриття визнання за ним (судом) активного характеру участі у правотворчості, правозастосуванні та правореалізації. Вказане передбачає розгляд суду як творця об'єктивного процесуального права, правовідносин, актів застосування процесуального права.

З цієї позиції характеристику суду апеляційної, касаційної інстанції можна надати подібно до характеристики суду першої інстанції. Так, суд не уповноважений безпосередньо створювати норми об'єктивного права, в тому числі процесуального. Проте, не можна оминати правозастосовний характер його діяльності у процесі, застосування права відповідними актами – судовими рішеннями. Крім того, внаслідок таких актів виникають процесуальні правовідносини. Так, унаслідок винесення ухвали про відкриття провадження у справі у суду виникає обов'язок винести рішення по суті спору, вирішити процесуальні питання, а позивач має кореспондуючі суб'єктивні процесуальні права.

Діяльність судів усіх інстанцій має опосередковане значення для формування галузі цивільного процесуального права. Проявом цього можна вважати зміни, внесені останнім часом до ЦПК України. Таку властивість (характеристику, рису) суду як «правового діяча» можна розглядати безпосередньо і опосередковано. Безпосередньо він виступає як активний учасник цивільних процесуальних правовідносин, прийняття актів застосування норм процесуального права. Опосередковано – як суб'єкт формування галузі цивільного процесуального права.

Наступним аспектом характеристики суду як суб'єкта цивільного процесуального права є розуміння його з позиції соціально-правової цінності.

Водночас зауважимо, що цей аспект виділяється стосовно людини як суб'єкта права, яка визначається відправною точкою щодо виникнення правових цінностей. Визначаючи суд як певний орган державної влади, організацію, можна одночасно вказати на можливість виділити цей аспект і

щодо нього, враховуючи існуючий зв'язок між ним та особою судді, що здійснює правосуддя. Зокрема, з формального боку правову свідомість судді треба розглядати одночасно як правову свідомість суду.

Отже, не можна розглядати суд як суб'єкта цивільного процесуального права, абстрагуючись від судді, який здійснює правосуддя [348, с. 134-135]. Такий зв'язок безпосередньо проявляється через формування основних принципів та інститутів цивільного процесуального права.

Так, принцип незалежності суду, хоча і стосується суду, однак за сутністю і змістом передбачає незалежність судді під час здійснення правосуддя.

Суд апеляційної та касаційної інстанцій характеризується з позицій соціально-правової цінності, враховуючи складність справ, що ними розглядаються і обумовлюють визначення у ЦПК України колегіального складу суду, специфічного порядку прийняття рішення колегією суддів. Соціально-правова цінність суду апеляційної та касаційної інстанції відображається на процедурах розгляду справ на засадах принципів диспозитивності, змагальності та інших принципів цивільного процесу, що визначає розподіл процесуальної активності сторін та суду під час розгляду справи.

Оптимальний у конкретних умовах суспільно-історичного періоду розподіл процесуальної активності має враховувати, з-поміж інших чинників, також біологічну природу людини як носія відповідного процесуального статусу. Запобіжниками судової помилки при розгляді справи у суді першої інстанції внаслідок впливу, в тому числі і суб'єктивного фактора, виступають процедури перегляду судового рішення, а такий інститут як процесуальні строки враховує ряд правових вимог, яких потрібно дотримуватися при прийнятті судового рішення, в тому числі і вимоги до судді як носія судової влади. Отже, для характеристики суду апеляційної та касаційної інстанцій

має і може бути застосовано аспект, що враховує їх соціально-правову цінність.

Останнім аспектом суду як суб'єкта цивільного процесуального права визначено правосуб'єктність. Розуміння правосуб'єктності суду вищестоящої інстанції з позицій правопорядку пояснює вплив цього суб'єкта на формування галузі цивільного процесуального права, враховуючи роль і значення рішень судів апеляційної і касаційної інстанцій для розвитку судової практики, гарантування відновлення порушеного права, законності.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що практично з усіх указаних аспектів є можливість визначити особливості суду при розгляді справ у вищестоящих інстанціях як суб'єкта цивільного процесуального права. Проте, наявність цих особливостей не дозволяє виділити суд вищестоящої інстанції як окремого суб'єкта цивільного процесуального права. Аргументом цього виступає те, що головне завдання суду на всіх стадіях цивільного судочинства – здійснення правосуддя, що є актуальним також і для суду вищої інстанції.

Перегляд судових рішень щодо усунення судових помилок є однією зі стадій цивільного процесу, що виділяються у юридичній літературі. У зв'язку з цим потрібно вказати на єдність цивільного процесу як правового явища. На підставі цього доцільно виділити суд як єдиного учасника цивільного процесу на різних його стадіях. Змінюваність стадій цивільного процесу, зміна інстанційної юрисдикції справи (зі справи, що розглядалась у першій інстанції, на справу, що розглядається у апеляційній або касаційній інстанції) не означає зміну суду як учасника цивільного процесу. Вказане підтверджує також модель неповної апеляції, що характерна вітчизняному цивільному судочинству та надає розгляду справи у наведених вище інстанціях додаткового характеру, порівняно із розглядом справи у суді першої інстанції.

Отже, зміна інстанції справи не означає зміни суду у широкому розумінні. Як суд першої інстанції, так і суд апеляційної, касаційної інстанцій являють собою суд у широкому розумінні як суб'єкт цивільного процесуального права. Наведене дозволяє визначити загальні принципи цивільного процесуального права, на яких ґрунтується розгляд справи у суді першої інстанції, а також у судах апеляційної та касаційної, а саме: диспозитивність, змагальність, процесуальна рівноправність, гласність, незалежність суду і зокрема судді та ін.

Модель єдиного суду як суб'єкта цивільного процесуального права дозволяє побудувати єдині засади його участі у цивільному процесі, сприяє уніфікації цивільного процесу загалом.

Отже, модель суду як суб'єкта цивільного процесуального права, наведена у попередньому підрозділі, може бути доповнена, зокрема за рахунок: урахування підвищеного рівня вимог до окремих категорій суддів; формування волі суду як волі не тільки однієї, але й кількох осіб (колегіальність складу суду); виникнення правосуб'єктності суду не лише на підставі звернення до суду із спором про право, але й на підставі подання скарги на винесене рішення (особливо актуальним це є у випадку подання скарги на рішення суду, яке набрало законної сили).

Розкриття правового статусу вищестоящого суду як суб'єкта цивільного процесуального права спирається на наявність відповідних правових відносин та правових зв'язків за участю суду, а також процесуальних гарантій його діяльності.

Серед процесуальних гарантій належного здійснення правосуддя виділено умови, способи, організаційно-правові засоби. Такі гарантії характерні і для судів апеляційної та касаційної інстанцій: засоби процесуального примусу, повноваження головуєчого в судовому засіданні щодо підтримання порядку в судовому засіданні, таємниця нарадчої кімнати, окремі інститути (процесуальні строки тощо). Однак наявність

функціональних, процесуальних особливостей судів різних інстанцій свідчить про звужений характер окремих гарантій, а в деяких випадках – навпаки додаються нові гарантії, які не були актуальними щодо суду першої інстанції (специфічні організаційно-правові засоби, пов'язані із забезпеченням діяльності колегіального складу суду; можливість відхилення касаційної скарги на підставі її необґрунтованості; попередній розгляд справи у скороченому складі суду тощо). Тому можна вважати, що виділення таких гарантій є актуальним і стосовно суду вищестоящих інстанцій.

Специфіка правосуб'єктності суду вищестоящої інстанції полягає у особливих підставах виникнення повноважень у конкретній справі, які стосуються перевірки винесеного нижчестоящим судом рішення, а не необхідності вирішення справи по суті.

В юридичній літературі поширеним є визначення правового статусу, виходячи з розуміння його носія як учасника правовідношення, а не як суб'єкта права. У такому випадку виділяють звужене розуміння правового статусу, до складу якого включають суб'єктивні права, юридичні обов'язки, законні інтереси [410, с. 237]. Подібний підхід прийнятий і у представників процесуальної науки, які сприймають правовий статус як повноваження [153, с. 214].

Компетенцію розглядають як основу процесуальної правосуб'єктності суду і сукупність повноважень, що реалізуються під час розгляду справи. Такий підхід дозволяє охарактеризувати місце суду вищої інстанції як у судовій системі України, так і серед інших суб'єктів цивільного процесуального права. При цьому компетенцію доцільно включити до структури правового статусу суду вищої інстанції як суб'єкта цивільного процесуального права. Відповідно процесуальна правосуб'єктність суду як учасника процесуального правовідношення виступає категорією, що передує його статусу у конкретному процесуальному правовідношенні.

Характеристика правосуб'єктності судів щодо перегляду судових рішень передбачає врахування основного завдання діяльності конкретної судової інстанції. Традиційно завданням судів, що здійснювали провадження щодо перегляду судових рішень визначалося виправлення судових помилок, а подібні провадження завжди розглядались як одні з найважливіших гарантій правосудності судового рішення [451, с. 703]. Одночасно із вказаним чільне місце займало завдання судів вищих інстанцій (касаційної, а також з перегляду за винятковими обставинами) щодо забезпечення єдності судової практики при вирішенні цивільних справ.

Попри внесення змін до процесуального законодавства, вказане залишається актуальним і сьогодні. З іншого боку, треба вказати на певне посилення засад забезпечення єдності судової практики у діяльності судів вищих інстанцій.

Так, відповідно до абз. 4 ч. 4 ст. 394 ЦПК України, суд касаційної інстанції може відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо у конкретній категорії справ його рішення не має значення для забезпечення єдності судової практики. Судовими рішеннями щодо скарг, на які може вплинути вказана відмова, визначено: ухвала про повернення заяви (в тому числі – позовної заяви); ухвала, що виноситься за результатом розгляду справи про оскарження дій (бездіяльності) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця. Принциповість таких новел полягає у пріоритетності забезпечення єдності судової практики над правом на касаційне оскарження судового рішення.

Не заперечуючи доцільність викладення абз. 4 ч. 4 ст. 394 ЦПК України саме у такій редакції, доцільно вказати на необхідність зберегти пріоритет права на оскарження ухвали про повернення позовної заяви над забезпеченням єдності судової практики.

Право на пред'явлення позову розглядають у юридичній літературі як одну із складових права на позов [153, с. 523; 454, с. 326] і засіб реалізації

права на судовий захист [211, с. 222], що є конституційним за своєю природою (ч. 1 ст. 55 Конституції України). Недоцільність урахування усталених доктринальних положень при розробці проектів нових нормативно-правових актів або внесенні змін до діючих має бути належним чином обґрунтована нормотворцем, а відповідна аргументація викладена принаймні на рівні пояснювальної записки до проекту відповідного нормативно-правового акта. У пояснювальній записці до проекту Закону України від 23.03.2017 р. № 6232, яким були внесені зміни до процесуальних кодексів, аргументів щодо формування процедур відмови у відкритті касаційного провадження на підставі відсутності впливу на забезпечення єдності судової практики не було наведено [241]. Небезпека невиправданого обмеження права особи на оскарження підвищується також за рахунок дискреційного характеру повноваження суду щодо визначення конкретного випадку як такого, що має або не має значення для забезпечення єдності судової практики. Враховуючи викладене, проблематику включення вказаної категорії справ до таких, в яких право на касаційний перегляд судового рішення може бути обмежене, можна вважати перспективною для подальших досліджень у напрямі обґрунтування запобіжників розширення меж застосування судом дискреційних повноважень.

Особливим елементом процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права визначено права, обов'язки, законні інтереси, які охоплює категорія «компетенція». Попри відсутність єдиної у процесуальній літературі позиції щодо виділення предметних та функціональних повноважень вищестоящего суду, потрібно вказати на можливість і доцільність їх виділяти за аналогією із судом першої інстанції.

Спрямованість діяльності апеляційної інстанції в юридичній літературі визначається як виправлення судових помилок, що істотним чином впливають на правосудність рішення суду першої інстанції [451, с. 703]. Для виконання такого завдання закон наділяє суд апеляційної інстанції значними

повноваженнями щодо виправлення помилок у рішенні суду першої інстанції, аж до його скасування.

У юридичній літературі права вищестоящего суду щодо оскаржуваного рішення розглядають одночасно як його обов'язив, які він має виконати за наявності передбачених законом обставин. Вищестоящі суди наділені такими повноваженнями процесуальними нормами через своє становище як владний суб'єкт, та зобов'язані перевіряти законність та обґрунтованість рішень суду першої інстанції й ухвалювати належні рішення. Треба також підтримати позицію про визначення вказаними повноваженнями становища також судді у процесі та його взаємовідносин із іншими учасниками процесу [153, с. 867].

Науковці також визначають єдиний об'єкт, на який спрямовані вказані повноваження: оскаржене рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили. Аналогічно до суду першої інстанції, повноваження суду апеляційної інстанції, що стосуються розгляду справи, характеризують як функціональні. Виділяють три групи таких повноважень відповідно до функції, що виконує апеляційний суд при їх реалізації: керівництво судовим процесом, виконання організаційних дій; встановлення обставин справи шляхом збору, оцінки доказів; повноваження щодо вирішення скарги по суті і визначення подальшої долі оскаржуваного рішення [153, с. 217-218]. Викладене повною мірою стосується також суду касаційної інстанції, а також Верховного Суду як єдиного органу що переглядає судові рішення за винятковими обставинами.

Досліджуючи повноваження суду вищої інстанції щодо розгляду цивільних справ, потрібно звернути увагу на розширення його дискреційних функціональних повноважень, порівняно із судом першої інстанції. Зокрема, в межах апеляційного, касаційного розгляду справи найхарактернішими є повноваження щодо: відхилення касаційної скарги через її необґрунтованість; вирішення питання щодо необхідності виходу за межі апеляційної чи касаційної скарги з метою захисту прав, свобод, законних

інтересів (ч.ч. 4, 6 ст. 367, ч. 3 ст. 400 ЦПК України). Так, суд касаційної інстанції наділений наведеним вище функціональним повноваженням щодо визнання касаційної скарги не обґрунтованою.

З іншого боку, потрібно проаналізувати намагання законодавця «пом'якшити» вказаний розсуд, порівняно із відповідним положенням, яке було у ЦПК України до внесення до нього змін Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 №2147-VIII. Зокрема, запроваджено додаткові підстави, за наявності яких суд може прийняти вказане рішення: визначення конкретної категорії справ за ціною позову, інших випадках, у яких вирішення такого питання можливо; умов, за наявності яких суд може прийняти таке рішення (ч. 4 ст. 394 ЦПК України).

Безумовно підтримуючи таку законодавчу ініціативу, треба зазначити про збереження дискреційного характеру повноважень суду при вирішенні питання щодо визнання касаційної скарги необґрунтованою за наявності вказаних умов.

З приводу цього дискреційного повноваження науковці зазначають, що не може суд належно здійснювати перевірку вказаної обґрунтованості чи не обґрунтованості касаційної скарги без отримання справи із оскаржуваним рішенням [123, с. 10; 451, с. 748]. Розглянемо більш детально повноваження суду щодо витребування справи лише після вирішення питання щодо відкриття провадження, відповідно ст. 399 ЦПК України. Така вимога визначена кваліфікацією суддів касаційного суду, підвищеними гарантіями їх незалежності під час розгляду справи, а тому згаданий законодавчий підхід має бути виправданий.

Збільшений обсяг дискреційних повноважень суду вищої інстанції, порівняно із судом першої інстанції, створює широкий простір для застосування принципу верховенства права і реалізації, а отже, положень

щодо пріоритетності прав людини під час розгляду справи. Підвищений, порівняно із судом першої інстанції, професійний рівень суддів апеляційної та касаційної інстанцій є гарантією належного застосування принципу верховенства права, реалізації в його межах прав людини. Водночас аналіз законодавства про судоустрій дозволяє зауважити про те, що у судів апеляційної та касаційної інстанцій немає повноважень здійснювати доктринальний аналіз норми ч. 1 ст. 10 ЦПК України щодо застосування принципу верховенства права. Такий висновок зумовлений віднесенням повноваження щодо видання роз'яснень чинного законодавства виключно до компетенції Верховного Суду (п. 10-2 ч. 2 ст. 46, ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), що актуалізує доцільність видання Верховним Судом роз'яснень щодо застосування принципу верховенства права судами при розгляді цивільних справ.

Наведена проблематика стосується інших ключових повноважень Верховного Суду. Зокрема, у частині 1 статті 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» визначено завдання Верховного Суду щодо забезпечення сталості та єдності практики застосування судами матеріального та процесуального законодавства. Втім наявність такого завдання не означає позбавлення Верховного Суду статусу органу судової влади і, як наслідок, його призначення – здійснення правосуддя (ч. 1 ст. 124, ч. 3 ст. 125 Конституції України).

У зв'язку із наведеним слушним вважаємо підхід законодавця щодо звуженого відображення повноважень Верховного Суду за результатами розгляду справи. Так, відповідно до ст. 360-7 ЦПК України у редакції до 15 грудня 2017 року Верховний Суд України був наділений повноваженням видати обов'язкові до виконання вказівки відносно застосування норм матеріального та процесуального права. Такого повноваження у Верховного Суду немає, натомість відповідно до п.п. 10-1, 10-2 ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» визначаються повноваження Пленуму

Верховного Суду щодо: оприлюднення правових позицій Верховного Суду; надання роз'яснень з питань застосування судами законодавства при вирішенні справ.

Наведені вище положення щодо поділу функціональних повноважень суду апеляційної інстанції (і які характерні також для суду касаційної інстанції, а також – Верховного Суду) на три вказані групи (керівництво процесом; встановлення істини у справі; винесення рішення по суті скарги) уможливають застосування для цілей цього дослідження підходу, за якого компетенція суду вищестоящої інстанції також може бути умовно поділена на три відповідні групи. Ключове значення для характеристики положення апеляційного суду зокрема та системи перегляду судових рішень загалом мають положення щодо меж розгляду справи апеляційним судом та прийняття ним доказів у справі. Не буде помилкою вказати, що зазначені положення характеризують правосуб'єктність вищестоящего суду щодо перегляду судового рішення.

Хоча на сьогодні у ЦПК України й закріплено право суду щодо виходу за межі доводів апеляційної скарги у передбачених законом випадках, доцільно погодитись із наведеними у юридичній літературі позиціями щодо типовості ситуації щодо перевірки апеляційним судом рішення суду першої інстанції лише в межах доводів апеляційної скарги та предмета позову. Ключовою специфікою прийняття доказів в апеляційному провадженні потрібно вважати наявність додаткової умови для цього: наявність поважної причини неподання доказу у суді першої інстанції [153, с. 833-834].

Вимоги особи, які не були заявлені в суді першої інстанції, не може розглядати апеляційний суд, так само як не допускаються посилення на нові докази, факти, обставини для підтвердження вимог апеляційної скарги. Вказане зумовлює відсутність подвійного розгляду справи, дисциплінує заінтересованих осіб, є гарантією послідовністю розгляду справи у різних інстанціях [451, с. 726-727].

В юридичній літературі здійснено порівняння інквізиційних та змагальних засад апеляції, на підставі якого можна виділити такі відмінності між ними: першочергова мета (забезпечення правильного застосування закону судами – публічний характер, або ж виправлення судової помилки, на яку вказує заявник, тобто здійснення правосуддя – приватний характер); засоби (публічний характер мети передбачає активний характер ролі апеляційного суду, його незалежність від волі сторін у питаннях визначення юридичної долі скарги, або ж приватний характер, що передбачає віднесення вирішення юридичної долі скарги та розгляду справи на розсуд сторін, а отже, загалом дотримання суду волевиявлення сторін із вказаних питань) [5; 153, с. 833-834]. У зв'язку із наведеним вважаємо доцільним застосування у національному цивільному процесі моделі неповної апеляції як основи для побудови цього інституту, виходячи із змагальних засад організації цивільного процесу [451, с. 726-727].

Потрібно зазначити про подібні засади побудови інститутів касаційного перегляду судових рішень та перегляду у зв'язку із виключними обставинами. Вони відповідають усталеним європейським підходам у врегулюванні інституту перегляду судового рішення.

Так, відповідно до принципу 5 Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на удосконалення функціонування правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 28 лютого 1984 р. на 367-ому засіданні заступників міністрів) апеляційний суд, як правило, не враховує факти, які не були представлені суду першої інстанції, крім випадків, якщо: а) при розгляді справи судом першої інстанції ці факти не були відомі; б) особа, яка представляє ці факти, не була стороною провадження в суді першої інстанції; с) існує якась особлива підстава для визнання таких фактів. відповідно до [85, с. 330].

Наступним елементом цивільного процесуального статусу суду визначено правові принципи.

Наведений вище розширений дискреційний характер повноважень судів вищої інстанції під час розгляду цивільних справ актуалізує питання здійснення судочинства на засадах принципу верховенства права з метою захисту суб'єктивних прав учасників справи, а також інших правових принципів.

В.В. Комаров наводить позицію Т.М. Нешатаєвої щодо визначення критерію належності застосування судом позитивного права: застосування його з урахуванням засад принципу верховенства права. Необхідними складовими, які доцільно розмежовувати у зв'язку з цим, визначено природну та позитивну складові у правовому регулюванні. Належне застосування позитивного права у контексті принципу верховенства права постає чинником набуття судовою системою нового рівня незалежності у правозастосуванні [451, с. 92]. Крім того, вказується на повільність застосування судовою практикою статті 8 Конституції України, і зокрема – положень принципу верховенства права, основних положень практики ЄКПЛ, прецедентів ЄСПЛ, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Визначено необхідність сприймати ці положення як базові для національного правопорядку. Принципи цивільного процесуального права розглянуто як правові засади здійснення правосуддя у цивільних справах. Зазначено про наявність таких визначальних рис принципів цивільного процесуального права: основоположне значення як для галузі цивільного процесуального права загалом, так і для окремих її інститутів; є відображенням механізму регулювання галузі цивільного процесуального права, загальних засад його процедур, а також розкриває ключові цінності цієї галузі права; нормативний характер, насамперед – щодо норм міжнародного права; визначають рівність можливостей доступу до суду як основної засади доступності правосуддя у цивільних справах;

недотримання судом принципів цивільного процесуального права під час розгляду та вирішення справи тягне незаконність судового рішення; закріплює відповідальність держави за: дотримання принципів цивільного процесуального права у контексті реалізації норм міжнародного права, а також за належну реалізацію принципу верховенства права при розгляді і вирішенні цивільних справ [451, с. 93-94]. Основоположні норми та принципи міжнародного права визначають як основу правового регулювання національної системи цивільного процесуального права. Принципи ж цивільного процесуального права, подані в національному цивільному процесуальному законодавстві, формують систему конкретних засобів правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, становлять національну догму цивільного процесуального права [451, с. 93-94].

Стосовно характеристики судів апеляційної та касаційної інстанцій у аспекті правових принципів можна зазначити про засадничий характер прав людини, основоположних засад природного права у регулюванні цивільних процесуальних правовідносин. З іншого боку, суб'єкти цивільного процесуального права впливають на формування цивільного процесуального права та визначення механізму правового регулювання. Субсидіарний характер провадження щодо перегляду судового рішення відносно провадження у суді першої інстанції не скасовує вказаного положення.

Отже, дослідження суду як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень доводить доцільність його сприйняття як багатоаспектного явища і суб'єкта формування галузі цивільного процесуального права щодо перегляду судових рішень.

2.3 Суд як суб'єкт цивільного процесуального права в інших непозовних провадженнях та процедурах у цивільному судочинстві

Основною функцією судової влади науковці визначають здійснення правосуддя [45, с. 890]. У юридичній літературі з цивільного процесу правосуддя у цивільних справах пов'язують винятково із спором про право [153, с. 702]. Водночас у складі цивільного процесу на сьогодні мають місце певні провадження і процедури, предметом судового розгляду у яких виступає не спір про право, причому мова йде не тільки про окреме провадження (р. 4 ЦПК України). Виникнення таких проваджень і процедур є наслідком вирішення спору, а метою їх здійснення можна вважати охорону та захист прав, свобод, законних інтересів фізичних і юридичних осіб, інтересів держави у зв'язку із виконанням винесеного судового рішення, а також забезпечення реалізації процесуальних прав учасників цивільного процесу.

З урахуванням змін, унесених у 2017 році до ЦПК України, можна виділити такі провадження та процедури у цивільному судочинстві, щодо яких наведені положення є справедливими: окреме провадження (р. 4 ЦПК України); вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням судових рішень (р. 6 ЦПК України); судовий контроль за виконанням судових рішень (р. 7 ЦПК України); провадження у справах щодо оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу (р. 8 ЦПК України); провадження у справах щодо визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів (р. 9 ЦПК України); відновлення втраченого судового провадження (р. 10 ЦПК України).

З огляду на значення подібних проваджень і процедур для забезпечення реалізації прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб,

інтересів держави, а також істотну кількість часу, який витрачається судами на розгляд таких справ, актуальним постає питання щодо визначення функцій суду при їх розгляді для вироблення шляхів подальшої оптимізації правового регулювання відповідних проваджень та процедур.

Окремо потрібно розглянути наказне провадження (р. 2 ЦПК України), оскільки питання щодо визначення його предмета розгляду, правової природи були предметом наукових дискусій, і зараз щодо них висловлюються неоднакові позиції.

Питанням ролі суду при вирішенні подібних справ і загальної характеристики відповідних проваджень та процедур останнім часом безпосередньо приділялося відносно небагато уваги. Тому, визнаючи актуальність та наукову значимість робіт указаних вчених, будемо брати до уваги також дослідження з таких напрямів, як статус суду (О.В. Колісник [122], Н.Г. Яценко [492]), правова природа окремого провадження (М.М. Ясинок [490], В.В. Комаров [127]), спір про право тощо.

Крім згаданого вище провадження, в структурі цивільного процесу виділяють і такі: позовне, наказне, окреме тощо. Окремо вказують на наявність таких проваджень: у справах щодо скасування рішень третейських судів (за чинним ЦПК України – оскарження рішень третейських судів (р. 8 ЦПК); стосовно відновлення втраченого судового провадження (р. 10 ЦПК). Крім того, виділяють також процедури: пов'язані з вирішенням процесуальних питань, що виникають у ході виконання судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів, посадових осіб (р. 6 ЦПК); судового контролю за виконанням судових рішень (р. 7 ЦПК); визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні (р. 9 ЦПК) [153, с. 36-37].

Відповідно до даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва за I півріччя 2015 року та за 2016 рік, кількість справ, що вирішувались у порядку вказаних вище проваджень та процедур від загальної

кількості справ, розглянутих загальними судами протягом 2014-2015 р.р. у порядку цивільного судочинства, становить від 6 до 8 відсотків [9; 10]. Окремі науковці звертають увагу на значне навантаження на окремі державні суди у зв'язку із розглядом заяв про видачу великої кількості (понад 1000 у місяць) виконавчих документів на рішення третейського суду. Вказують на виникнення в окремих випадках затримки у видачі виконавчих документів на рішення третейських судів. Унаслідок цього деякі третейські суди, які розглядають спори за участю банків, були змушені змінити місце розгляду своїх суперечок з урахуванням завантаження місцевих державних судів, щоб уникнути затримки у видачі виконавчих документів [89]. Усе викладене свідчить про те, що суди витрачають багато часу на розгляд таких справ.

Основним видом провадження у цивільному процесі традиційно визначається позовне, внаслідок якого вирішується спір про право [153, с. 39-40]. Саме це провадження найбільш повно відображає правосудні засади діяльності судів. Водночас у структурі цивільного процесу існує такий специфічний порядок розгляду справ, як окреме провадження. На відміну від позовного провадження, внаслідок окремого відбувається: 1) підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або 2) підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 1 ст. 293 ЦПК України).

Для справ окремого провадження характерна безспірність предмета судового розгляду. У зв'язку із наведеним науковці розглядають питання про належність окремого провадження до судової юрисдикції за своєю правовою природою, а також про те, чи можна вважати правосуддям розгляд відповідних справ. Визначаючи характер розгляду справ у порядку окремого провадження, вказують на виконання судом управлінських функцій, а отже, подібність його діяльності до діяльності адміністративного органу. Крім того, наводиться думка О.Г. Гойхбарга щодо нотаріального характеру такої

судової діяльності, оскільки суд засвідчує певні факти, необхідні для здійснення суб'єктивних цивільних прав. Водночас І. В. Удальцова, вважає, що законодавець, покладаючи розгляд відповідних справ саме на судові органи, виходить з принципу доцільності, враховуючи особливий правовий статус суду, а також специфіку цивільної процесуальної форми [153, с. 696, 702, 703; 435, с. 3-16].

Крім «нотаріального» характеру розгляду справ окремого провадження, деякі вчені надають йому характеристику судового «управління», розуміючи під цим наділення суду функціями щодо встановлення певних обставин, не пов'язаних із вирішенням спору про право [153, с. 703; 435, с. 3–16].

Тобто фактично нотаріальна функція прирівнюється до судового управління.

Не розглядаючи більш детально відмінності вказаних понять, у цьому випадку, погоджуємося із позицією, що суду не характерна покладена на нього функція у цьому провадженні, а також щодо зумовленості такого покладання особливим правовим статусом суду як носія судової влади та властивостями процесуальної форми розгляду цивільних справ у суді.

Також повністю підтримуємо думку І.В. Удальцової щодо характеристики призначення розгляду та вирішення справ окремого провадження як не правосудної діяльності [153, с. 703; 435, с. 3–16].

Розглядаючи справи у окремому провадженні як механізм захисту суб'єктивних прав та інтересів, зазначимо, що вказані права та законні інтереси і визначаються об'єктами судового захисту. Права визначаються об'єктом захисту тільки в тому випадку, якщо вони не оспорювані. Спосіб захисту цих прав та інтересів, що застосовують підчас розгляду справ у вказаному провадженні, характеризується як підтвердження наявності або відсутності фактів, встановлення певного правового стану щодо фізичної

особи, підтвердження наявності або відсутності певних суб'єктивних прав за умови, якщо вони не оспорується [153, с. 703].

В історичному аспекті окреме провадження пов'язують із безспірним (добровільним) провадженням, що мало місце у римському праві, на противагу спірному позовному [451, с. 634; 483, с. 5-6]. Більш пізнім «зразком» окремого провадження можна вважати «охоронне провадження», яке було запроваджено Статутом цивільного судочинства 1864 року [451, с. 634].

Відмінність окремого провадження від позовного за критерієм об'єкта судового захисту визначає І.В. Удальцова при характеристиці законного інтересу як вказаного об'єкта. Зокрема, відмінність між законними інтересами, що захищаються у порядку позовного провадження та у порядку окремого провадження пов'язана із співвідношенням із конкретними правовідносинами. Законний інтерес, що захищається у позовному провадженні, існує у межах правовідносин, через які виник спір. А законний інтерес, що захищається у порядку окремого провадження, – існує як самостійна категорія, не опосередкована конкретним правовідношенням, що є основою для реалізації суб'єктивних прав у майбутньому.

Важливо розглянути охоронні функції окремого провадження стосовно таких інтересів. Виходячи з наведеного, вказується на відсутність спору про право як об'єкта судового захисту у окремому провадженні. Об'єктом такого захисту визначають насамперед охоронюваний законом інтерес. Діяльність суду тут спрямована на встановлення фактів, станів з метою створення умов для реалізації у майбутньому особою своїх суб'єктивних прав. Крім вказаних інтересів, об'єктом судової діяльності в цьому провадженні є також неоспорувані права (ч. 1 ст. 293 ЦПК України). Водночас зауважимо, що предметом судового розгляду в цьому випадку не є спір про право.

Вказане можна констатувати і щодо визначених вище проваджень і процедур. Як приклад, можна навести провадження щодо розгляду справ про

надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів (гл. 4 р. 9 ЦПК України). Висновок про предмет судового розгляду в цьому провадженні можна зробити на підставі положень ст. 486 ЦПК України щодо підстав для відмови у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, а також ст. 487 ЦПК України щодо змісту ухвали суду, що постановляється за результатами розгляду справи.

Так, проаналізувавши передбачені у ст. 486 ЦПК України підстави, можна зробити висновок, що у цій статті не визначено повноваження суду щодо вирішення спору, що став предметом третейського розгляду по суті, оскільки підстави стосуються інших обставин: 1) дотримання третейським судом формальних вимог законодавства при вирішенні спору (щодо підвідомчості розглянутої справи конкретному третейському суду, складу суду); 2) основних вимог змістовного характеру щодо вирішення спору, але які не стосуються власне застосування третейським судом законодавства по суті спору (вирішення питання щодо прав та обов'язків осіб, які не брали участі у справі; застосування способів захисту прав та охоронюваних інтересів, не передбачених законом); 3) належної поведінки третейського суду та заявника у провадженні щодо видачі виконавчого листа (звернення за видачею виконавчого листа в належний строк (щодо заявника); надання на вимогу суду відповідної справи (щодо третейського суду); 4) чинність рішення третейського суду на момент розгляду судом справи про видачу виконавчого листа.

Можна з упевненістю констатувати, що при розгляді подібних справ вирішення спору про право не відбувається. Подібне можна сказати також щодо інших наведених вище проваджень.

Розглянемо більш детально також процедури вирішення питань, що виникають під час виконавчого провадження. Зосередимо увагу не тільки на процедурах вирішення питань, що виникають у виконавчому провадженні (р.

6 ЦПК України), але й процедурах здійснення судового контролю за виконанням судових рішень (р. 7 ЦПК України).

Характеризуючи судову діяльність при вирішенні питань, що виникають у виконавчому провадженні, науковці зазначають про виконання судом у таких справах забезпечувальної функції, яка полягає у попередньому санкціонуванні судом найбільш важливих процесуальних виконавчих дій, вчинення яких потребує встановлення додаткових гарантій законності та дотримання відповідних прав їх учасників. Щодо розгляду скарг сторін виконавчого провадження на рішення, дії, бездіяльність державного виконавця, то в такій процедурі реалізується контрольна функція суду [153, с. 958].

Відповідно до ст. 447 ЦПК України, правом на оскарження рішень, дій, бездіяльності державного виконавця під час виконання судового рішення наділені лише сторони виконавчого провадження. Відповідно до роз'яснень, викладених у п. 6 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах» від 07.02.2014 р. № 6 [274], інші учасники виконавчого провадження та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій, мають подавати відповідні скарги до адміністративного суду в порядку, визначеному законом.

Науковці пояснюють віднесення розгляду скарг сторін виконавчого провадження до юрисдикції загальних судів належністю виконавчого провадження до структури цивільного процесу як однієї з його стадій [153, с. 958]. Вони також вказують на характер предмета відповідних скарг – на перше місце ставиться наявність юридичних наслідків для сторін виконавчого провадження, і лише на друге – матеріальний характер відповідної скарги. Зауважено про не обов'язкову наявність у скарзі

претензій матеріально-правового характеру сторони виконавчого провадження до виконавця судового рішення [153, с. 1006].

Характеризуючи контрольні функції суду стосовно діяльності уповноважених осіб щодо виконання судових рішень, у юридичній літературі зазначено про виконання судом попереднього та наступного судового контролю. Попередній судовий контроль здійснюється внаслідок санкціонування судом певних рішень, дій виконавця судового рішення у випадках, передбачених законом. Прикладом такого санкціонування можна вважати санкціонування проникнення до житла з метою накладення арешту на майно (ст. 439 ЦПК України). Виділяють такі ознаки попереднього контролю: здійснення його на підставі звернення зацікавлених осіб (не тільки сторін виконавчого провадження, але й самого виконавця судового рішення); судові акти є підставою для вчинення відповідних актів виконавцем судового рішення, без них таке виконання неможливе. Розгляд же скарг на рішення, дії (бездіяльність) виконавця судового рішення учені характеризують як наступний судовий контроль [451, с. 811].

При розгляді справ про відновлення втраченого судового провадження (р. 9 ЦПК) захищаються не порушені матеріальні суб'єктивні права чи свободи, а процесуальні права, пов'язані з утратою судового провадження та зняттям перешкод у їх реалізації [153, с. 1010]. Попри те що правила вказаного провадження розміщені в окремому розділі ЦПК України, в юридичній літературі висловлюються обґрунтовані твердження, що такі справи насправді належать до справ окремого провадження, враховуючи процесуальний статус його учасників, а також відсутність спору про право у предметі судового розгляду [153, с. 1013].

Значення розгляду вказаних справ пов'язують із можливістю розглядати його результати як заміну втрачених документів, необхідних для вирішення спору про право, або заміну всіх матеріалів конкретної судової справи. ЦПК України не визначає перелік документів, які можуть або не

можуть бути відновлені. Основною підставою для сприйняття судом документів, як таких, що підлягають відновленню, є вплив їх на прийняття остаточного судового рішення у конкретній судовій справі [153, с. 1012-1013].

Підсумовуючи наведене, можна стверджувати, що в цивільному судочинстві наявна значна кількість проваджень та процедур, які не входять до структури позовного чи наказного провадження і розпочинаються, як правило, вже після вирішення спору про право. Як було вказано на початку цього підрозділу, розгляд спорів про право є визначальним напрямом здійснення правосуддя у цивільних справах. Вважаємо, що саме із цим треба пов'язувати те, що окремі вчені зазначають про не виправдане розширення меж судової юрисдикції за рахунок справ, при розгляді яких суд фактично надає санкції на реалізацію певних повноважень, а не вирішує спір про право [153, с. 254, 255]. Ця позиція узгоджується із історично визначеними функціями судової влади щодо виключно вирішення конфліктів [196, с. 32-33].

Разом із тим аналіз наукових джерел свідчить, що на сьогодні поняття «правосуддя», «судова влада» а також визначення функцій судової влади не пов'язується лише з розглядом спорів про право [45, с. 721, 890; 196, с. 32-33].

Так, у контексті характеристики функцій правосуддя у цивільних справах доцільно розглянути позицію, викладену в підручнику, виданому у 2013 р. за редакцією І. Є. Марочкіна, стосовно розгляду судами справ не тільки щодо вирішення конфліктів, але й щодо: надання санкцій на здійснення певних процесуальних дій, вчинення яких обмежує конституційні права та свободи людини; розгляду скарг на дії, рішення, бездіяльність відповідних посадових осіб, що мають місце у зв'язку із розглядом судової справи (на нашу думку, до вказаної категорії можна віднести особу, яка виконує рішення суду відповідно до закону); офіційного засвідчення

юридичних фактів у випадках, визначених законодавством. За визначенням вченого, розгляд таких справ не суперечить функціям судової влади [196, с. 36-39].

Провадження та процедури, що є об'єктом дослідження, повністю підпадають під вказані категорії справ. Не вдаючись до детального аналізу (у тому числі із застосуванням історичного методу пізнання) щодо визначення сутності правосуддя та відповідності цьому поняттю функцій, які виконують суди при розгляді наведених вище категорій справ, можна зауважити, що не викликає сумнівів доцільність здійснення значної кількості зазначених вище проваджень і процедур загальними судами у порядку цивільного судочинства. Вказане стосується насамперед таких проваджень, як щодо відновлення втраченого судового провадження. Аналогічно можна зазначити стосовно вирішення питань, що виникають підчас виконавчого провадження: стосовно відстрочки чи розстрочки, зміни чи встановлення способу чи порядку виконання судового рішення, заміни сторони у виконавчому провадженні тощо.

Водночас не можна заперечувати також те, що основною функцією здійснення судової влади є розгляд і вирішення конфліктів, що актуалізує наведену вище тезу стосовно неприпустимості надмірного «розширення» меж цивільної юрисдикції. Вказане стосується уже розглянутого вище провадження у справах про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішення третейського суду (гл. 4 р. 9 ЦПК України).

У юридичній літературі визначають такі моделі надання рішенню третейського (арбітражного) суду примусової сили: а) депонування чи реєстрація рішення в суді або іншому державному органі, після чого воно може бути виконане так, як би воно було рішенням місцевого суду; б) виконання рішення третейського суду безпосередньо без його депонування чи реєстрації (однак у цьому випадку може бути витребуваний дозвіл суду на його виконання); в) звернення до суду з клопотанням про визнання та

виконання рішення, так звана екзекватура; г) пред'явлення до суду позову на підставі рішення третейського суду як свідчення наявності боргового зобов'язання, яке належить судовому захисту [425, с. 84]. Виділяють такі основні ознаки третьої моделі (екзекватури): а) предметом судового розгляду є з'ясування дотримання третейським судом меж компетенції на вирішення конкретного спору; б) компетентний державний суд не має права досліджувати обставини, встановлені третейським судом або переглядати рішення третейського суду по суті; в) обмеженість підстав для відмови у видачі виконавчого документа [425, с. 85].

Виходячи з викладеного, очевидним стає застосування у ЦПК України третьої моделі надання рішенню третейського суду примусової сили. Така модель визнається однією з найбільш поширених у світовій практиці [425, с. 84]. З іншого боку, істотним недоліком її можна вважати покладання на суд функцій, не пов'язаних із розглядом спору про право. Крім того, та редакція моделі, яка закріплена у чинному ЦПК України, містить значну небезпеку, що полягає, фактично, у кінцевому характері рішення третейського суду. Вважаємо, що ця обставина значною мірою сприяла виключенню з компетенції третейських судів окремих категорій справ, які за своїм характером є суто приватними. Мова йде про справи у спорах щодо: нерухомого майна, включаючи земельні ділянки; захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки) (пп. 2 п. 3 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності третейських судів та виконання рішень третейських судів» від 05.03.2009 р. № 1076-VI [245]).

З окремих юридичних публікацій можна зробити висновок, що мотивом до таких законодавчих змін слугувала наявність значної кількості порушень при розгляді справи, що допускається третейським судом, відсутність реальної незалежності третейського суду [89].

На нашу думку, забезпечення прав учасників третейського розгляду має відбуватися не обмеженням компетенцій третейських судів щодо розгляду певних справ (і збільшення, як наслідок, навантаження на державні суди), а розробленням ефективних гарантій цих прав. Так, у положенні п. 2 ч. 2 ст. 426 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации от 14.11.02 г. № 138-ФЗ встановлена така підстава для відмови у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, як порушення рішенням третейського суду основоположних принципів російського права [68].

На підставі викладеного можна зробити такі висновки.

По-перше, функції суду у провадженнях та процедурах, передбачених р.р. 6-10 ЦПК України, можна охарактеризувати як забезпечувальні та контрольні. Водночас це не суперечить сучасній правовій доктрині щодо функцій судової влади.

По-друге, враховуючи історичний розвиток і призначення судової влади як окремої гілки державної влади, можна запобігати невиправданому розширенню цивільної юрисдикції за рахунок справ, в яких предметом судового розгляду не виступає спір про право [330].

Серед непозовних проваджень окреме місце займає наказне провадження. Таке провадження на сьогодні розглядається як спрощений порядок розгляду справ у цивільному судочинстві. З позиції міжнародних стандартів наказне провадження виступає засобом полегшення доступу до правосуддя через спрощену форму провадження. Основними особливостями наказного провадження, що зумовили таку актуальність його запровадження, визначено такі: відсутність судових засідань при розгляді справ, а також додаткових формальностей при винесенні судового рішення. Вітчизняна доктрина цивільного процесуального права виокремлює такі особливості наказного провадження порівняно із позовним: особлива процесуальна форма розгляду цивільних справ; встановлення обставин справи базується на

документах; вичерпний перелік у законі вимог, за якими можливе видання судового наказу; відсутність судового засідання як форми розгляду справи по суті; відсутність виклику сторін до суду; відсутність принципу змагальності [451, с. 599, 615].

Досліджуючи правосуб'єктність суду при вирішенні справ у порядку наказного провадження, потрібно розглядати природу цього провадження, зокрема відповідь на питання щодо відповідності його ознакам правосуддя як класичної функції судової влади.

На сьогодні науковці по різному розкривають це питання. Так, у листі Верховного Суду України від 01.07.2007 р. наказне провадження називається спрощеною формою здійснення правосуддя [218].

В. О. Бесарабчик та В. І. Бобрик вказують на необхідність визнати наказне провадження саме здійсненням правосуддя, попри його спрощений характер та можливість скасувати рішення суду, який його виніс. При цьому вчені стверджують про здійснення наказного провадження: в межах передбаченої законом цивільної процесуальної форми та в рамках системи цивільного судочинства; з дотриманням загальних принципів цивільного судочинства. Крім того, С. К. Загайнова пропонує враховувати завдання, що виконується при здійсненні відповідного провадження, а щодо наказного провадження таким завданням є надання судового захисту. На думку К.В. Гусарова, безспірний порядок розгляду справ сам по собі не означає, що у цьому випадку не здійснюється правосуддя [96, с. 261; 180, с. 74-75].

І. В. Удальцова, виходячи з зазначених вище особливостей наказного провадження, відстоює позицію щодо неможливості характеристики судової діяльності як здійснення правосуддя [451, с. 615].

Позиція В. О. Бесарабчик та В. І. Бобрика видається більш переконливою. По-перше, І. В. Удальцова при визначенні природи наказного провадження виходить з формальних його ознак, не беручи до уваги завдання вказаного провадження, на чому наголошує С. К. Загайнова, а саме що

завдяки вказаному провадженню відбувається захист прав стягувача. Крім того, попри так званий безспірний порядок цього провадження, можна вказати на спірний характер справи наказного провадження, про що свідчить звернення заявника до суду за захистом своїх прав, а отже, не задоволення своїх вимог протилежною стороною у добровільному порядку.

Окремо проаналізуємо думку В. В. Комарова, про взаємовиключний характер наказного та позовного провадження. Учений стверджує, що розглядати конкретну справу у порядку наказного провадження необхідно у порядку позовного провадження. Він робить висновок, що покладення такої обставини в основу конструкції наказного провадження унеможлиблює його сприйняття як форми здійснення правосуддя [126, с. 45, с. 45; 451, с. 615]

Погоджуючись із позицією вченого щодо не відповідності правосуддю вказаної обставини, вважаємо актуальним наведені вище інші ознаки наказного провадження, які надзвичайно наближують його до процесуальної форми здійснення правосуддя. Отже, дискусію щодо природи наказного провадження на сьогодні не можна вважати закінченою. Втім, з позицій цього дослідження, вирішення справи у порядку наказного провадження цілком можна сприймати як альтернативу правосуддю [348, с. 157-159].

Можна констатувати наявність у суду в наказному провадженні особливих повноважень – щодо скасування власного судового рішення, що пояснюється особливістю природи наказного провадження та його процесуальної форми.

У провадженнях та процедурах, передбачених р.р. 4, 6-10 ЦПК України, має місце судове керівництво розглядом справи, законодавством визначено категорії справ, що розглядаються в порядку того чи іншого провадження, визначено критерії визначення суду для розгляду конкретних звернень. Тому для вказаних проваджень також актуально виділити предметні та функціональні повноваження суду при розгляді відповідних справ. Крім того, за наслідками кожного з таких проваджень суд має надати

відповідь на поставлене заявником процесуальне або інше питання, постановити судові рішення або ухвалу. Причому в законі для конкретного виду провадження або процедури подано підстави для застосування конкретного повноваження суду. Отже, можна стверджувати про наявність повноважень щодо вирішення справи по суті.

Функцію суду у провадженнях та процедурах, передбачених р.р. 4, 6-10 ЦПК України не можна охарактеризувати як здійснення правосуддя (крім наказного провадження). Водночас, не має підстав застосовувати принципово інший підхід до розгляду суду як суб'єкта цивільного процесуального права, адже цивільне процесуальне право як галузь права охоплює не тільки судову діяльність із здійснення правосуддя. У таких провадженнях повною мірою зберігається контрольна функція суду щодо діяльності учасників справи, що і зумовило побудову класичного судового процесу із наявністю «обов'язкового» суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Визначаючи правові гарантії у згаданих провадженнях як суб'єкта цивільного процесуального права, треба зазначити про належність гарантій судової діяльності також і до діяльності суду у цих видах проваджень. Вказане актуально також стосовно позитивної процесуальної відповідальності як обов'язку належно здійснювати судову діяльність.

Такі положення створюють підґрунтя для сприйняття правової природи суду як суб'єкта цивільного процесуального права у вказаних провадженнях.

У цих провадженнях та процедурах суд як суб'єкта цивільного процесуального права розглядають як багатоаспектне явище. Виконання специфічних функцій у зазначених провадженнях та процедурах загалом не має значних особливостей при визначенні аспектів суб'єкта права стосовно суду, порівняно із тими, що були запропоновані стосовно суду як суб'єкта цивільного процесуального права у позовному провадженні. Певну специфіку вони виділяють лише в окремих аспектах, таких як правосвідомість та правосуб'єктність. Втім треба врахувати положення щодо

характеристики особливостей колективного характеру складу суду у справах, визначених ч. 4 ст. 293 ЦПК України. Зокрема, справи щодо: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу – суд розглядає у складі одного судді та двох присяжних. Відповідно до ч. 2 ст. 34 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», при здійсненні правосуддя присяжний користується такими самими правами та має такі самі обов'язки, як і суддя. Отже, можна вказати на те, що при розгляді справ за участю присяжних має місце реалізація функцій суду.

Правосвідомість передбачає наявність у суб'єкта права певних правових почуттів, емоцій; цілісного характеру таких почуттів та емоцій. У цьому аспекті потрібно розглянути участь у передбачених законом випадках у розгляді цивільних справ присяжних.

Справи, які за законом розглядають за участю присяжних, мають значний вплив на правовий статус особи. До внесення змін до ЦПК України Законом від 03.10.2017 р. № 2147-VIII відповідні функції здійснювали народні засідателі, але на сьогодні законодавці відмовилися від цього інституту.

Порівняння положень щодо інституту народних засідателів та присяжних у контексті цивільного судочинства дає підстави стверджувати про їхню подібність.

У юридичній літературі народними засідателями визначають громадян України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, вирішують справи у складі суду спільно із суддею (суддями), забезпечуючи, згідно з Конституцією України, безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя [196, с. 207]. Значення участі народних засідателів у наведених категоріях

справ традиційно пов'язують із забезпеченням додаткових гарантій дотримання прав особи при винесенні відповідних рішень, з огляду на їх виняткове значення для правового статусу особи. Крім того, науковці вказують на важливу їх роль у реалізації судової влади. Вони збагачують суд життєвим досвідом і ціннісними орієнтаціями суспільства, що значною мірою сприяє підвищенню авторитету судової влади [196, с. 205].

Розглядаючи суд як суб'єкта цивільного процесуального права з аспекту правосвідомості, потрібно врахувати положення щодо визначення суду як особливої юридичної конструкції, а судді – як особи, яка уособлює в собі суд. У зв'язку із вказаним і вимагається від судді відповідний рівень правосвідомості. Втім, відповідно до наведених законодавчих та доктринальних положень, прирівнюваною особою до судді визначено присяжного.

Відповідно до ч. 1 ст. 64, ч. 1 ст. 65 Закону «Про судоустрій та статус суддів», необхідними передумовами набуття особою статусу присяжного виступають такі: наявність громадянства України; постійне проживання на території юрисдикції суду, що здійснює провадження. Проте у цій статті не передбачено ні вимог щодо юридичної освіти, ні певного порядку підготовки присяжних до здійснення правосуддя. Метою участі народних засідателів у розгляді справ традиційно визначається виконання функції громадського контролю щодо здійснення правосуддя.

У зв'язку з цим виникає питання про роль присяжного як суб'єкта реалізації функцій суду. Зокрема у випадку негативної відповіді, чи можна суд вважати суб'єктом цивільного процесуального правовідношення. Можливо, участь присяжного у справі за відсутності повноважень щодо ухвалення судового рішення більшою мірою відповідає виконанню його функцій. Шукаючи відповідь на вказані питання, треба враховувати історичний та світовий досвід, зокрема моделі застосування інституту народних засідателів у судовому процесі.

Науковці викривають дві поширені світові моделі участі народу в судовому провадженні: суд шефенів та суд присяжних. Першу застосовують країни романо-германської правової системи й полягає вона у спільному вирішенні шефенами і суддею питань факту і права під час судового розгляду. Шефени беруть активну участь у вирішенні всіх процесуальних питань, а керує процесом професійний суддя. Суд присяжних діє у країнах англосаксонського права й відрізняється роздільним вирішенням питань факту присяжними, а питань права – професійним суддею. Присяжні спостерігають за рухом судового розгляду, а після його завершення переходять в нарадчу кімнату для вирішення питання винності або невинуватості обвинуваченого. Суддя застосовує норми закону про юридичну відповідальність підсудного або його виправдання на підставі вердикту присяжних. В обох моделях мають місце суттєві процесуальні особливості розгляду справ спільними судовими складами. Категорії справ, які розглядають за участю представників народу, визначено у процесуальному законодавстві і вони являють собою найбільш складні цивільні та кримінальні справи [196, с. 205].

Для України участь присяжних характерна, у першу чергу, для кримінального судочинства і лише в окремих випадках. Можна стверджувати, що проста заміна народних засідателів на присяжних при розгляді наведених вище категорій цивільних справ, передбачених ст. 293 ЦПК України, суперечить їх призначенню, як мінімум, у двох аспектах. По-перше, у вказаних справах мова йде не про покарання особи (тим більше, довічним позбавленням волі), а про визнання за особою певного юридичного стану. По-друге, участь у справі народних засідателів більше відповідає моделі саме шефенів, ніж моделі присяжних.

Отже, на сьогодні проблемним постає правове регулювання складу суду у справах, передбачених п.п. 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК України. Вирішувати питання про поширення інституту присяжних на розгляд

відповідних справ необхідно з урахуванням не тільки правової природи вказаного інституту, але також: 1) вже фактично проведеної судової реформи у цьому напрямі на рівні Конституції України; 2) можливості змін відповідних правових інститутів; 3) значення участі громадськості у охороні прав та інтересів особи при розгляді відповідних справ. З огляду на вказане вважаємо доцільним поширення інституту присяжних на розгляд наведених вище справ. Водночас його здійснення потребує внесення відповідних змін до ЦПК України.

У зв'язку із цим потрібно визначити особливості інституту присяжних у цивільному процесі України. Вирішення потребує насамперед питання кількісного формування складу суду для розгляду зазначених справ. Так, відповідно до ч. 4 ст. 293 ЦПК України до складу суду повинно входити професійний суддя та два присяжних. Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 31 КПК України, у відповідних справах склад суду становить два професійних судді та троє присяжних [337].

Іншим варіантом вирішення вказаної проблемної ситуації можна вважати виключення з повноважень присяжних тих, що стосуються ухвалення судового рішення із збереженням за ними усіх інших гарантій, пов'язаних із участю у судовому процесі.

Крім того, потрібно зазначити, що правосуб'єктність суду як суб'єкта цивільного процесуального права у здійсненні досліджуваних проваджень.

Актуальність окремого розгляду цього аспекту зумовлена специфічними функціями, які виконує суд у вказаних видах проваджень, на що вже зверталася увага вище. Правосуб'єктність суду зумовлена його компетенцією щодо розгляду та вирішення спору про право, здійснення правосуддя. Однак діяльність суду у непозовних провадженнях виходить за межі його визначеної компетенції, а отже правосуб'єктності. З іншого боку, таку ситуацію можна вважати усталеною в чинній правовій системі України, вона виправдала себе протягом її застосування.

У юридичній літературі зазначено, що функція здійснення правосуддя не обов'язково може бути єдиною для суду, допускається виконання також інших завдань, зокрема: застосування заходів процесуального примусу; обмеження прав та свобод осіб, що не пов'язані із вчиненням правопорушень; посвідчення юридичних фактів у випадках та порядку, передбачених законом; тлумачення норми права [196, с. 36-38]. Вказаний теоретичний підхід доцільно відобразити також у законодавчому визначенні компетенції суду.

Розглянувши правосуб'єктність суду у непозовних провадженнях, пропонуємо поєднати у них такі суперечливі ознаки: з одного боку, відсутність основного предмета розгляду – спір про право. З іншого – характерні усі класичні риси справ позовного провадження: наявність сторін із протилежними інтересами; важливий характер цих інтересів; наявність спору між сторонами. На нашу думку, останнє є причиною поширення цивільної процесуальної форми на розгляд справ, віднесених цивільним процесуальним законодавством до непозовних проваджень. Цей підхід застосовують судами при розгляді та вирішенні справ. Зокрема, при вирішенні справ щодо скасування рішення третейського суду суди застосовують положення щодо: підсудності [270], права особи на звернення до суду [283], дії цивільного процесуального законодавства у часі, ролі правових позицій Верховного Суду України для вирішення цивільних справ, судових рішень [282].

Разом з тим вважаємо, що не буде помилковим твердження про історично єдину функцію суду – здійснення правосуддя, а отже, у цьому випадку суб'єкт, який здійснює такі провадження, не може вважатися судом. Вказане дозволяє стверджувати про наявність внутрішньої тенденції до відділення згаданих проваджень від цивільної процесуальної форми, формування окремого органу влади щодо їх здійснення і, як наслідок, окремого регулювання здійснення таких проваджень. Однак, за цього

підходу можуть виникнути такі негативні ситуації: невиправдане подрібнення юридичних процесуальних форм розгляду юридичних справ; невизначеність організаційних основ створення згаданого органу і, як наслідок, – нестабільність практики його діяльності. Крім того, не можна не зважати на подібність діяльності вказаного органу за рівнем компетентності та предмета розгляду, іншими показниками – до діяльності суду. Саме через наведені та інші причини таку пропозицію доцільно визначити як можливий перспективний напрям розвитку законодавства.

Суд за своєю природою є органом окремої гілки державної влади, що зумовлює особливе значення законодавчих змін, спрямованих на розширення чи звуження його компетенції. Виходячи з наведеного, врахування законодавцем виконання судом функцій щодо розгляду судових справ має відбуватися винятково на рівні закону, що регламентує основи його компетенції, та завдяки використанню норм, які не допускають розширеного тлумачення.

З огляду на викладене для уточнення законодавчого закріплення завдання суду, відповідно до реально виконуваних ним завдань, доцільно внести зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», доповнивши статтю 2 реченням такого змісту: «У випадках, передбачених законом, суд реалізує інші гарантії прав і свобод людини».

Недоліком такого підходу є значний обсяг вказаної норми. Втім потреба у застосуванні цього підходу зумовлена неможливістю урегулювати компетенції суду нормами процесуальних кодексів, призначенням яких є лише врегулювання процесуальної форми.

Доведена подібність вказаних справ непозовного провадження до справ позовного провадження вимагає проведення аналізу правового статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права у таких провадженнях до правового статусу суду у позовному провадженні та провадженнях щодо перегляду судових рішень.

У структурі правового статусу судді як суб'єкта цивільного процесуального права у справах непозовного провадження можна виділити такі самі складові, як і у структурі статусу суду у позовному провадженні, а також у провадженнях щодо перегляду судових рішень, а саме: правові норми; правосуб'єктність; правовий статус як суб'єкта процесуальних правовідносин; правові принципи). Втім наведені вище особливості непозовних проваджень зумовлюють необхідність зосередити увагу на специфіці таких складових правового статусу судді, як правосуб'єктність, правовий статус у правовідносинах та правові принципи. Необхідно також визначити правовідносин, що виникають при здійсненні вказаних проваджень як процесуальних. З огляду на участь у цих відносинах не тільки суду, але й заінтересованих осіб, інших учасників судового процесу у випадках, передбачених законом, відповідне дослідження доцільно провести окремо, що дозволить урахувати особливості участі у вказаних провадженнях також цих осіб.

Специфіка правосуб'єктності суду у непозовних провадженнях зумовлена особливими функціями, які він виконує при їх здійсненні. Вказане зумовлює розширене сприйняття суду як суб'єкта цивільного процесуального права не тільки як суб'єкта вирішення спору про право, але також як суб'єкта вирішення процесуальних питань у справах непозовного провадження.

Правовий статус суду у непозовних провадженнях як сукупність його повноважень у цивільних процесуальних правовідносинах можна охарактеризувати, поширюючи на ці провадження положення щодо можливості визначення у них предметних та функціональних повноважень суду, а також поділивши останні на три групи: керівництво судовим процесом, виконання організаційних дій; встановлення обставин справи шляхом збору, оцінки доказів; повноваження щодо вирішення скарги по суті і визначення подальшої долі оскаржуваного рішення.

Отже, можна стверджувати про поширення цього положення про предметні та функціональні повноваження суду на всі види проваджень у цивільному процесі [348, с. 164-166]. Щодо наказного провадження, треба зауважити, що функціональні повноваження можна розділити на дві підгрупи: власне повноваження щодо видання судового наказу та повноваження щодо скасування виданого судового наказу, оскільки обидві групи повноважень пов'язані із реалізацією компетенції суду щодо вирішення справи по суті.

Характеристика принципів цивільного процесуального права передбачає визначення таких принципів у непозовних провадженнях, урахування їх специфіки. Втім дослідження цих проваджень надає підстави для висновку про поширення на них таких загальних засад позовного провадження, як диспозитивність, змагальність, процесуальна рівноправність, гласність тощо. Певний виняток становлять лише наказне та окреме провадження, а також окремі провадження у справах щодо вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.

Отже, попри принципово відмінні функції суду у непозовних провадженнях, можна вказати на можливість застосування багатоаспектного підходу до визначення суду як суб'єкта цивільного процесуального права також у непозовних провадженнях. Певний виняток становлять лише наказне та окреме провадження, а також окремі провадження у справах щодо вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.

Висновки до розділу 2

На відміну від інших учасників судового процесу суд є носієм судової влади; суб'єктом, до якого висуваються вимоги щодо високого професійного рівня. Висхідний характер правового статусу судді щодо цивільного процесуального права зумовлений особливим становищем суду у системі суб'єктів цивільного процесуального права, характером взаємозв'язку та взаємовпливу суду щодо власне галузі цивільного процесуального права, а також окремих його суб'єктів.

Суд є суб'єктом публічної влади, а тому його функціональному призначенню відповідає закріплена законом компетенція, на відміну від суб'єктів приватного права, основою для визначення суб'єктивних прав яких можна вважати законний інтерес.

Характеризуючи суд як багатоаспектне явище з позицій суб'єкта цивільного процесуального права, підкреслено, що його ідентифікуюча властивість впливає з можливості застосовувати загальний підхід, відповідно до якого висхідним началом є людиноцентризм. Тобто визнання ідентифікуючої властивості суду базовою характеристикою дозволяє розглядати суд як суб'єкта цивільного процесуального права із урахуванням його особливостей. У цьому проявляється вплив принципу верховенства права на характеристику суду як суб'єкта цивільного процесуального права.

Крім того, такий вплив простежується на рівні реалізації судом своїх повноважень, насамперед функціональних. Так, суд застосовує зазначений принцип при розгляді цивільних справ (частина 1 статті 10 ЦПК України) і, зокрема, вимогу справедливого балансу між суспільним інтересом та конкретним суб'єктивним інтересом, який захищається судом при винесенні судового рішення (принцип пропорційності).

Процесуальні гарантії належного здійснення судочинства необхідно охарактеризувати як галузевий прояв загальних гарантій правової законності.

Вони є наслідком функціонування суду як суб'єкта цивільного процесуального права, що визначає потребу у належному забезпеченні його діяльності і свідчить про те, що можливо розглядати суд як суб'єкта формування галузі цивільного процесуального права. Такими гарантіями можна вважати засоби процесуального примусу, повноваження головуєчого в судовому засіданні щодо підтримання порядку в судовому засіданні, таємницю нарадчої кімнати, окремі інститути цивільного процесуального права (процесуальні строки, судові витрати тощо) та ін.

Процесуальний статус суду при розгляді справи у суді першої інстанції та такий статус при розгляді справи у провадженнях щодо перегляду судового рішення співвідносяться як загальне та особливе. Специфіка розгляду справи у провадженнях щодо перегляду судового рішення, особливі вимоги до суду, який здійснює перегляд судового рішення, зумовлюють специфічні риси суду як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судового рішення. Тому суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій виступають у широкому розумінні як суб'єкти цивільного процесуального права.

Дискусія щодо природи наказного провадження (чи можна вважати відповідну діяльність суду правосуддям) на сьогодні не завершена. Вирішення справи у порядку наказного провадження можна сприймати як альтернативу правосуддю.

Актуальним залишається питання формування складу суду за участю присяжних. Проблематика зумовлена не тільки відмінностями у визначенні кількісного складу суду у різних галузях судочинства (один професійний суддя та двоє присяжних у цивільному судочинстві, двоє професійних суддів та троє присяжних – у кримінальному), але й необхідністю забезпечити відповідні процесуальні компетенції присяжних їх процесуальним функціям. Серед варіантів вирішення проблеми можна запропонувати виключити з компетенції присяжних повноваження, що стосуються ухвалення судового

рішення зі збереженням усіх інших гарантій, пов'язаних з участю у судовому процесі.

Аксіоматичним є теоретичний підхід до визнання багатоманітності завдань діяльності суду, що передбачає вирішення ним не тільки спору про право, а й реалізацію інших гарантій прав і свобод людини (розгляд справ у порядку непозовних проваджень та процедур). У зв'язку з цим для уточнення законодавчого закріплення завдання суду, відповідно до реально виконуваних ним завдань, доцільно внести зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», доповнивши статтю 2 реченням такого змісту:

«У випадках, передбачених законом, суд реалізує інші гарантії прав і свобод людини».

Елементами цивільного процесуального статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права виступають принципи цивільного процесуального права, що передбачає визначення таких принципів і врахування їх специфіки у непозовних провадженнях. Проте дослідження вказаних проваджень дає підстави стверджувати про поширеність щодо них таких загальних засад позовного провадження, як диспозитивність, змагальність, процесуальна рівноправність, гласність тощо. Певний виняток становлять лише наказне та окреме провадження, а також окремі провадження у справах щодо вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.

Отже, незважаючи на принципово відмінні функції суду у непозовних провадженнях, багатоаспектний підхід до визначення суду як суб'єкта цивільного процесуального права може бути застосований також до непозовних проваджень, за винятками наказного та окремого проваджень, а також окремих проваджень у справах щодо розв'язання питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.

Результати дослідження, викладені у Розділі II, відображено у таких публікаціях автора: [321, с. 74–75]; [324, с. 53]; [327, с. 123]; [330, с. 91]; [337, с. 246–247]; [338, с. 14]; [343, с. 20–22]; [348, с. 99–167; 319–324].

РОЗДІЛ 3

УЧАСНИК СПРАВИ ТА ПРЕДСТАВНИК ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

3.1 Учасник справи у суді першої інстанції як суб'єкт цивільного процесуального права: сучасні ціннісні орієнтири

Традиційно в доктрині цивільного процесуального права учасників справи розглядали з позиції учасників цивільних процесуальних правовідносин, що відображено, зокрема, у найновіших навчальних виданнях, а також наукових дослідженнях [272; 451, с. 234; 456, с. 75]. Вказане відповідає сприйняттю учасника правовідношення, що склалось у теорії, як особи, що вступає у нього для реалізації своїх прав та обов'язків [410, с. 234]. Визнання значних позитивних рис та основоположного характеру такого підходу щодо формування сучасної доктрини цивільного процесуального права не виключає потреби поглиблення його відповідно до сучасних тенденцій розвитку правової системи загалом та системи цивільного процесуального права, зокрема.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України, людина є найвищою соціальною цінністю. Конституційні приписи, втілені у правову доктрину і доктрину цивільного процесуального права, визначають утвердження і забезпечення прав людини як основи розвитку теорії і чинного матеріального та особливо – процесуального законодавства. У цьому контексті усвідомлення на доктринальному рівні соціального призначення правових норм долає стереотипи механістичного, спрощеного бачення сутності і змісту регулюючого впливу правової норми, надаючи так новий поштовх науковій думці у напрямі посилення засад природного права, верховенства

права у правовому регулюванні. Зазначене повною мірою стосується також цивільного процесуального права.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України, кінцевим завданням цивільного судочинства визначено захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Пропонуємо розширити межі підґрунтя для застосування засад природного права у цивільному судочинстві, поступово перейти від позитивістських концепцій до природно-правових.

У доктрині права природно-правові концепції ґрунтуються на розмежуванні права, зокрема, прав людини, і закону (у широкому розумінні закону). На думку Л. Макаренка, верховенство права є принципом природного права. Легістсько-позитивістські концепції верховенство права ототожнюють з верховенством закону. Соціолого-позитивістські концепції засновані на соціологічному праворозумінні, яке органічно пов'язує інтерпретацію феномену права з певними соціальними явищами (у першу чергу, із суспільними відносинами). І, насамкінець, змішані концепції втілюють намагання поєднати елементи вказаних вище концепцій [214, с. 291-294].

Екскурс до доктрини права у частині концепцій праворозуміння верховенства права підкреслює плюралізм наукової думки, проте створює доктринальне підґрунтя виділенню ключової особливості трансформації методу правового регулювання, що концептуально відтворюється, зокрема, у формуванні базових положень цивільного процесуального законодавства.

Трансформація концептуального підходу у напрямі переходу від позитивістських концепцій до природно-правових при визначенні завдання цивільного судочинства у ч. 1 ст. 2 ЦПК України позначається на нормах:

– ч. 1 ст. 3 ЦПК України, якою розширено перелік актів законодавства, відповідно до якого суд вирішує справи, а саме створення замість закритого переліку відкритого;

– абз. 2 ч. 2 ст. 376 ЦПК України, відповідно до якого не може бути скасовано судове рішення тільки на підставі порушення норм судом першої інстанції норм процесуального права, якщо таке порушення не призвело до неправильного вирішення справи, тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 10 ЦПК України у цивільному судочинстві визнається та діє принцип верховенства права.

Неможливо не погодитись із С.І. Архіповим щодо доцільності визначати суб'єкта права як системоутворюючу категорію [12, с. 123]. Такий підхід логічно виправданий стосовно галузі цивільного процесуального права.

Запропоновані С.І. Архіповим аспекти розуміння суб'єкта права (наявності ідентифікуючої властивості, правової волі, сукупності правових відносин та правових зв'язків, правової свідомості, активного характеру участі у правотворчості, правозастосуванні та право реалізації, соціально-правової цінності, правосуб'єктності) повною мірою актуальні також стосовно цивільного процесуального права як підсистеми (галузі) загальної системи права. З іншого боку, цивільне процесуальне право визначається специфічним предметом регулювання, що впливає на специфіку системи ознак його суб'єктів: певні аспекти втрачають своє значення, інші – набувають особливого значення.

У розрізі цивільного процесуального права розгляд його суб'єкта з позицій наявності ідентифікуючої властивості (як «юридичної зовнішності» за термінологією С.І. Архіпова) можна вважати основою для побудови сучасної системи цивільного процесуального права. Зокрема, для можливості набуття конкретних цивільних процесуальних прав та обов'язків особа має зайняти у процесі певне конкретне процесуальне положення: позивач, відповідач, представник тощо.

Здатність самостійно приймати рішення, володіти самоцінністю (ознака суб'єкта права як «юридичної зовнішності») також можна вважати

основою побудови сучасного цивільного процесу, оскільки без цієї ознаки неможливо уявити собі реалізацію такого основоположного принципу цивільного процесуального права, як принцип диспозитивності.

Крім того, рішення звернутися до суду в цілому суб'єкт має приймати самостійно. Така самостійність суб'єкта цивільного процесуального права виступає основою при виникненні правових наслідків прийнятого рішення саме до нього. Без визначення зовнішнього відношення з боку правопорядку до суб'єкта цивільного процесуального права неможливо визначити його процесуальне положення.

Серед аспектів суб'єкта права, запропонованих С.І. Архиповим, визначено правову волю як здатність приймати рішення та реалізовувати їх [12]. Можна стверджувати, що вказаний аспект відображає основу суб'єкта цивільного процесуального права, адже свідчить про здатність особи не тільки належно виконувати свої обов'язки та реалізовувати права (як учасника конкретного цивільного процесуального правовідношення). Тут проявляється також здатність особи приймати рішення загалом щодо: звернення до суду, участі у цивільному процесі; набувають легітимного характеру конкретні дії особи, спрямовані на реалізацію свого права на судовий захист, наприклад складання позовної заяви, доставлення її до суду (як суб'єкта цивільного процесуального права).

Не випадково у системі принципів цивільного процесуального права виявляється такий принцип як доступність судового захисту, що передбачає доступність суду для подання позовної заяви. Але ж формально відповідних відносин між судом та учасником процесу ще не існує. Тому доводиться констатувати що сфера правового впливу галузі цивільного процесуального права виходить за межі виключно цивільних процесуальних правовідносин.

Суб'єкта цивільного процесуального права може бути визначено також з позиції правових зв'язків та відносин. Цивільне процесуальне законодавство ґрунтується на неминучості вступу учасників розгляду справи

у цивільні процесуальні правовідносини. І попри те що, на відміну від інших галузей права, учасники цивільного процесуального правовідношення вступають у відносини виключно із судом, наявність правового зв'язку не може бути запереченою. Суб'єкт цивільного процесуального права може брати участь у правовому обігу на стадії, що передує вступу у процесуальні правовідносини (наприклад, визначена законом можливість звернення до суду; здійснення фактичних дій у суді щодо подання позовної заяви). Але навіть на цій стадії враховано конкретну мету такої участі: подальший вступ суб'єкта у конкретні цивільні процесуальні правовідносини. Доцільно вказати на особливість правового зв'язку у сфері цивільного процесуального права: цивільні процесуальні правовідносини завжди мають відносний характер.

Наступним аспектом суб'єкта права постає наявність правосвідомості. Правосвідомість пов'язується із правовими почуттями, правовими емоціями, а також їх цілісним характером і розглядається як інтелектуальний елемент волі особи [12, с. 121]. З позиції цивільного процесуального права значення цього аспекту пов'язано з панівною роллю приватних інтересів, що захищаються у суді, визначальним впливом матеріально заінтересованих осіб на рух справи у суді. Роль правових емоцій, почуттів посилюється з огляду також на певні вимоги до реалізації суб'єктивного права, про що наголошується у юридичній літературі, такі як добросовісність, розумність, пропорційність [410, с. 251].

Попри перебування вказаних явищ у різних площинах діяльності розуму (перше – це сфера почуттів, а друге – сфера логіки), у практичній діяльності вони достатньо тісно пов'язані. Але на цьому значення правових емоцій, почуттів суб'єкта цивільного процесуального права не завершується.

Неможливо піддавати сумніву поширену у теорії права думку щодо впливу правосвідомості на розвиток об'єктивного права [410, с. 151-152]. Зокрема, у пояснювальній записці до проекту Закону України від 23.03.2017

р. № 6232 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», як обґрунтування потреби у прийнятті цього Закону зазначено про наявність таких проблем у цивільному процесуальному законодавстві: формальне ставлення судів до принципів судочинства; недостатня єдність судової практики; недостатній рівень розробленості інструментів захисту прав осіб, які звертаються до суду тощо [241]. Фактично виділено проблеми у цивільному процесуальному законодавстві, які можна вважати результатом суспільної правосвідомості.

У теорії права зазначено про формування суспільної свідомості під впливом як групової, так і індивідуальної правосвідомості [410, с. 151-152].

Вказане підтверджує наведену раніше тезу щодо формуючого впливу суб'єкта цивільного процесуального права стосовно галузі цивільного процесуального права, а також визначення у цивільному процесуальному законодавстві правового статусу окремих учасників цивільних процесуальних правовідносин.

Наступний аспект суб'єкта права передбачає характеристику його як «правового діяча», тобто з позицій визнання за суб'єктом права активного характеру участі у правотворчості, правозастосуванні та правореалізації [12, с. 120-122]. У цьому аспекті діяльність матеріально заінтересованої особи щодо вирішення долі конкретного судового процесу постає найбільш яскравим виявом її діяльності як правового діяча. Зокрема, при відмові позивача від позову суд, за наявності законних підстав, зобов'язаний закрити провадження у справі (п. 4 ч. 1 ст. 255 ЦПК України). Наслідком заявлення будь-якого клопотання є виникнення у суду обов'язку вирішити питання щодо його задоволення або відмови у його задоволенні.

Іншим аспектом суб'єкта права С.І. Архіпов виділяє розгляд його як правової цінності. Людина визначається джерелом правових цінностей [12, с. 122].

Безспірною можна вважати поширену у процесуальній літературі позицію, що цивільний процес спрямований на захист прав матеріально заінтересованих осіб. Вказане визначає інтереси цих осіб відправними для удосконалення системи цивільного судочинства.

Зокрема, на необхідність підвищення дієвості принципів цивільного процесуального права, вироблення інструментів захисту прав і свобод особи як суб'єкта розгляду цивільної справи вказується у наведеній вище пояснювальній записці до проекту Закону України від 23.03.2017 р. № 6232 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [241]. Зазначене ілюструє також тезу стосовно визначального впливу характеру інтересів приватних осіб на розвиток системи цивільного процесуального права.

Останнім аспектом суб'єкта права С.І. Архіпов виокремлює правосуб'єктність як відображення визнання суб'єкта права з боку правової системи [12, с. 122]. У межах характеристики учасника справи у суді першої інстанції як суб'єкта цивільного права розглянемо лише особливості проявлення аспекту правосуб'єктності стосовно матеріально заінтересованих осіб. При визначенні структури правосуб'єктності матеріально заінтересованих осіб у цивільному процесі (позивач, відповідач, треті особи), потрібно враховувати, що до складу такої правосуб'єктності входять цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність. Хоча, як зазначалось вище, у юридичній літературі поширеним є визначення у структурі правосуб'єктності також деліктоздатності [410, с. 237].

Вирішення питання щодо можливості та доцільності визначення деліктоздатності як елементу цивільної процесуальної правосуб'єктності зумовлюється його значенням.

Традиційною можна вважати позицію, відповідно до якої деліктоздатністю розуміється здатність особи до самостійного несення юридичної відповідальності за вчинені нею правопорушення [44, с. 599].

У доктрині цивільного процесуального права на сьогодні відсутнє галузеве поняття цивільного процесуального делікту як підстави настання цивільної процесуальної відповідальності. Крім того, на відміну від цивільного, кримінального, адміністративного законодавства, цивільне процесуальне не передбачає набуття особою можливості нести юридичну відповідальність в межах цивільного процесуального правовідношення до набуття нею цивільної процесуальної дієздатності.

Вказане доводить доцільність сприймати як основу двоелементну конструкцію цивільної процесуальної правосуб'єктності. Тому у подальшому будемо виходити з двоелементної конструкції цивільної процесуальної правосуб'єктності матеріально заінтересованої особи.

З іншого боку, потрібно розглянути зміни у процесуальному законодавстві, внесені Законом України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII, зокрема: визначення категорії «зловживання процесуальним правом» із одночасним віднесенням таких випадків до протиправної поведінки (ст. 44 ЦПК України); встановлення особливого порядку розподілу судових витрат у разі виявлення факту зловживання стороною своїм процесуальним правом (ч. 9 ст. 141 ЦПК України); запровадження судових штрафів (ст. 148 ЦПК України).

Вказані та інші подібні законодавчі новели мають спільні риси із юридичною відповідальністю. Втім остаточний висновок щодо їх правової природи потребує окремого розгляду, що виходять за межі завдань нашого дослідження.

Отже, вирішення питання щодо виділення у складі цивільної процесуальної правосуб'єктності матеріально заінтересованої особи цивільної процесуальної деліктоздатності є перспективним та актуальним, але потребує окремого наукового дослідження, враховуючи сучасні законодавчі новели та положення доктрини приватного права.

Визнання людини основою формування системи правових властивостей, що становлять суб'єкт права, зумовлює поширення цього підходу на галузь цивільного процесуального права. За таких обставин особа, яка не має цивільної процесуальної дієздатності, має розглядатись як суб'єкт цивільного процесуального права. Прикладом цього є спрямування розвитку цивільного процесуального законодавства на створення умов щодо захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів таких осіб. Виходячи з наведеного, можна вказати на факультативний характер дієздатності як складової правосуб'єктності суб'єкта цивільного процесуального права [346; 348, с. 77-78].

Положення щодо визначеного у ч. 1 ст. 2 ЦПК України завдання цивільного судочинства дають підставу погодитись із висловленою ученими пропозицію визначати цивільне судочинство як гарантію матеріальних прав, свобод, законних інтересів. Треба погодитись також із позицією Н.Ю. Сакари щодо виділення особливостей принципів цивільного процесуального права, зокрема щодо: відображення ними механізму здійснення правосуддя; визначення доступності правосуддя як рівних можливостей щодо доступу до суду; визначення відповідальності держави щодо дотримання принципу верховенства права при здійсненні судочинства [451, с. 94].

Учена за критерієм джерел закріплення виділяє окрему групу принципів, зокрема ті, що визначено у загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. До них Н.Ю. Сакара відносить такі як пріоритет прав людини; верховенство права; право на суд; правова визначеність; правова

ефективність. Вона зазначає про зумовленість наведених принципів положеннями, в першу чергу, природного права [451, с. 95, 97].

На підставі викладеного вище пропонуємо визнавати систему принципів цивільного процесуального права відображенням інтересу матеріально заінтересованої особи щодо отримання швидкого та ефективного захисту своїх прав, свобод, законних інтересів. Водночас, слід вказати на подібний вплив цього інтересу не тільки на систему принципів у цілому, а також на формування та розвиток окремих принципів.

Зокрема, у юридичній літературі виділяють принцип забезпечення апеляційного і касаційного оскарження судового рішення [153, с. 203; 451, с. 99]. Положення цього принципу спрямовані на реалізацію прав на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, що розглядаються як елементи права на судовий захист [153, с. 203].

Отже, можна стверджувати, що цей принцип передбачає існування відповідних правових інструментів, спрямованих на реалізацію вказаних інтересів особи. Аналогічно можна зауважити також стосовно таких принципів, як усність, безпосередність, обов'язковість рішень суду тощо.

Загалом треба вказати на реалізацію в більшій чи меншій мірі відповідного інтересу матеріально заінтересованої особи практично в будь-якому принципі цивільного процесуального права.

Однак в окремих принципах цивільного процесуального права простакожується вплив також публічних інтересів. Одним із найяскравіших прикладів цього можливо вважати усталене у доктрині та практиці застосування цивільного процесуального права положення, відповідно до якого у разі неповного представлення стороною усіх наявних у неї доказів суд не буде вживати заходів зі збирання доказів із власної ініціативи, а відмовить у задоволенні позову за недоведеністю. Іншим прикладом можна вважати положення принципу національної мови судочинства, відповідно до якого у випадку не володіння або недостатнього володіння учасником

процесу державною мовою суд лише допускає до участі у справі перекладача, але витрати, пов'язані із залученням такого перекладача несе заінтересована сторона (ч. 2 ст. 141 ЦПК України).

Загалом же можна стверджувати про реалізацію положення щодо примату прав і свобод людини (зокрема щодо судового захисту) над державними інтересами як у існуючій системі принципів цивільного процесуального права, так і у розвитку окремих принципів. Так, у новій редакції ЦПК України закріплено принцип верховенства права, причому саме щодо судової процедури (ст. 10).

Втім відповідний вплив інтересу матеріально заінтересованої особи проявляється не тільки на рівні принципів цивільного процесуального права.

Погоджуємось із науковцями, які пропонують оцінювати діяльність системи правосуддя з точки зору поєднання таких показників її, як якість та оперативність [195; 286; 393]. На забезпечення вказаних якостей безпосередньо спрямовані окремі процесуальні інститути, наприклад процесуальні строки. Можливо з упевненістю стверджувати, що саме на оптимальне поєднання вказаних показників спрямовані такі інститути, як наказне провадження, а також спрощене провадження, запровадження «електронного суду» та інші.

Зазначене свідчить про системоутворюючий вплив інтересу матеріально заінтересованої особи щодо отримання належного судового захисту своїх прав на формування галузі цивільного процесуального права і вказує на значення такої особи саме як суб'єкта цієї галузі.

Здійснення характеристики матеріально заінтересованих осіб, представника, особи, яка діє в чужому інтересі відповідно до закону неможлива без врахування таких складових суб'єкта цивільного процесуального права, як громадянство та правові гарантії.

Стосовно матеріально заінтересованих осіб замість терміна «громадянство» для позначення основи їх як суб'єктів цивільного

процесуального права, доцільно зважати на біологічну природу конкретного суб'єкта як людини, оскільки саме із нею пов'язано право на звернення до суду. З наведеного випливає віднесення права на судовий захист до основних природних прав людини.

Окремо потрібно розглянути процесуальні гарантії у цивільному процесі стосовно його учасників.

Попри важливе значення вказаної категорії щодо забезпечення права людини на суд, донині не вироблено єдиної позиції науковців щодо визначення переліку вказаних гарантій, їх систематизації та характеристики. Систематизацію процесуальних гарантій у цивільному процесі (стосовно діяльності саме сторін у справі) проводить О.С. Захарова. Зокрема, вчена наводить позиції С.В. Васильєва, М. Видрі, Д.Х. Валєєва щодо визначення таких процесуальних гарантій, як процесуальні засоби забезпечення доступу до правосуддя; засоби виправлення судових помилок; принципи цивільного процесуального права; регламентація прав учасників судового процесу, а також забезпечення умов цих прав; виконання відповідальними посадовими особами законодавчих приписів, що забезпечують вказані гарантії; належне здійснення прав та виконання обов'язків учасниками процесу; встановлення меж, механізму реалізації, способів захисту суб'єктивних прав [101, с. 47-48]. Не вдаючись до детального дослідження систематизації вказаних гарантій, що проводиться О.С. Захаровою, зазначимо про їх багатоманітність та достатньо складну систему.

На думку Т.В. Сахнової, процесуальні гарантії тісно пов'язані із таким поняттям, як процесуальна форма [360, с. 64]. Потрібно погодитися з такою позицією вченої та зазначити, що процесуальна форма може розглядатись як закріплення процесуальних гарантій.

Отже, можна визначити, що забезпечення гарантій діяльності матеріально заінтересованих осіб займає чільне місце у законодавчому регулюванні у цій сфері та є дієвим засобом забезпечення права людини на

судовий захист. Подібні гарантії мають також представники, з огляду на участь представника у цивільному судочинстві від імені особи, яку він представляє.

Відповідно до ч. 2 ст. 48 ЦПК України, позивачем і відповідачем у суді може бути не тільки фізична, але й юридична особа. Вказане вимагає врахування особливостей визначення юридичної особи як суб'єкта права при визначенні моделі суб'єкта цивільного процесуального права.

У вітчизняній доктрині поняття юридичної особи можна з упевненістю віднести до таких, що зміною свого змісту гостро реагують на суспільні зміни, зокрема економічні, соціальні [450, с. 139]. Щодо визначення сутності, ознак юридичної особи, то ключовими в цьому аспекті потрібно вважати напрацювання представників доктрини приватного права, зокрема – цивільного. Представники доктрини теорії права дозволяє зазначити про, загалом, визначення цього поняття саме з засад, що визначені представниками доктрини приватного права. Усталеною є позиція щодо розгляду юридичної особи як колективного суб'єкта правовідносин [97, с. 340; 369, с. 398-399; 410, с. 234]. Слід вказати, що наведені позиції розглядають юридичну особу саме як суб'єкта правовідносин, але не як суб'єкта права, що актуалізує подальше дослідження цієї категорії з позицій: правосуб'єктності, суб'єкта вчинення не заборонених законом дій, суб'єкта формування галузі цивільного процесуального права.

Законодавча конструкція юридичної особи на сьогодні не наслідують чітко наукових підходів якоїсь однієї наукової концепції, як вказує Ю.М. Жорнокуй, цитуючи позицію І.М. Кузнецової. Такий стан пов'язаний із швидкоплинними економічними та соціальними змінами у державі та суспільстві, які впливають на формування визначення юридичної особи на конкретному етапі суспільного розвитку [88 с. 41; 150, с. 171]. Втім, попри вказане, виділяються ознаки юридичної особи, які є визнаними протягом тривалого періоду часу, як представниками доктрини приватного, зокрема

цивільного права, так і представниками доктрини теорії права. Можна зауважити, що визначення вказаних ознак у доктрині кореспондує із таким у цивільному законодавстві, зокрема – у ст. 80 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV (далі - ЦК України) [453].

В.І. Борисова та І.П. Жигалкін визначають такі ознаки юридичної особи: організаційна єдність; публічність виникнення і припинення; майнова відокремленість; самостійна відповідальність; виступ у цивільному обороті від свого імені [450, с. 142-144].

Заслуговує на увагу також визначення ознак юридичної особи з позиції встановлених законом вимог, наявність яких є обов'язковою умовою визнання певною організацією самостійним суб'єктом цивільних правовідносин [450, с. 144].

Фактично автори застосовують позитивістський підхід до характеристики правового режиму/способу регулювання правосуб'єктності юридичної особи. За такого підходу, не маючи можливості вступати у цивільні відносини, організація не може бути також учасником і цивільних процесуальних правовідносин.

Доцільно вказати на відмінність цього підходу від врегулювання правосуб'єктності людини, за якою визнається здатність бути учасником правовідносин тільки на тій підставі, що вона є людиною біологічно. У цьому – природно-правові засади врегулювання її положення. Крім того, зазначимо про вторинний характер юридичної особи як суб'єкта права стосовно об'єктивного права, адже вона має бути ним визнана.

Вказане зумовлює доцільність поглибленого звернення до наукових напрацювань із загальної теорії права, зокрема – зарубіжних учених. Так, деякі представники теорії права зарубіжних держав пропонують внести зміни методологічного характеру щодо дослідження категорії «юридична особа». С.І. Архіпов, вказуючи на проблемний характер визначення досліджуваної категорії, зазначає про розгляд її у контексті, насамперед, учасника майнових

відносин, що ставить на перше місце належність цій особі визначеного майна як одну з головних її ознак. Грунтуючись на твердженні про можливість представлення юридичної особи і без майна, вчений обґрунтовує концепцію розуміння юридичної особи як правової особистості та наголошує на доцільності формування єдиної правової конструкції юридичної особи, на відміну від сучасного законодавчого підходу, що передбачає застосування багатьох організаційно-правових форм юридичної особи. Учений вказує на такі недоліки цього підходу до розгляду юридичної особи: недостатність врахування вольової складової юридичної особи як учасника правових відносин; збіг, у значній мірі, суб'єкта та об'єкта правового регулювання; надмірне застосування шаблонів до визначення правового статусу цього учасника правових відносин [12, с. 358-359].

С.І. Архіпов пропонує сформувати єдине поняття юридичної особи, яке могло б застосовуватись у різних галузях права, а основи правового положення юридичної особи – врегулювати на конституційному рівні. У рамках формування єдиного міжгалузевого поняття юридичної особи учений виділяє кілька її «зрізів»: загальносоціальна сутність; загальноправова сутність; інституціональна сутність [12, с. 359-362].

Зміст загальносоціальної сутності юридичної особи впливає з розгляду її як вияву та втіленням у ній соціальних якостей людини; одного з найважливіших напрямів формування суспільства загалом; способом виявлення та реалізації волі фізичної особи через іншого суб'єкта права [12, с. 361]. Зміст загальноправової сутності юридичної особи пов'язується із виділенням до неї окремих правових якостей, властивостей фізичної особи як суб'єкта права з метою найбільш повної реалізації її інтересів. Юридична особа розглядається як окрема особистість та як вияв реальності правової особистості фізичної особи, яка є її засновником. Вказується на такі правові властивості фізичної особи, що набувають відокремленого значення у зв'язку із існуванням юридичної особи: правова воля, правові дії, правові зв'язки,

правова свідомість, відносини, що формуються особою. Вказані властивості і визначаються правовою сутністю юридичної особи, її центральною ознакою, а не наявність майна, організаційна єдність тощо. Втім, така сутність набуває самостійного значення, як самостійний суб'єкт права [12, с. 360]. Інституціональна сутність юридичної особи, на думку С.І. Архіпова, виявляється при розгляді її як чистої правової форми, виділення окремо відповідних правових якостей суб'єкта права, взятих безвідносно до конкретного матеріального їх носія. Зокрема, такі якості, як волездатність, можливість ідентифікації, обособленість тощо. Таке розуміння юридичної особи розглядається як основа для подальшого її реформування як інституційної сутності [12, с. 361].

Застосування запропонованого С.І. Архіповим підходу до цивільного процесуального права дозволяє охарактеризувати особливості суб'єкта цивільного процесуального права, що виступає в обігу у формі юридичної особи. Так, вказана конструкція дозволяє пояснити усталене у цивільному процесуальному праві твердження про зумовленість процесуального положення лише процесуальними функціями учасника судового процесу [153, с. 155]. Дійсно, якщо розглядати правову особистість як юридичну конструкцію, безвідносно до конкретного її носія (фізична, юридична особа або ж держава), то таке становище є єдино можливим і належним.

Виділення чистої форми суб'єкта права зумовлює визнання юридичної особи як суб'єкта цивільного процесуального права з позицій багатоаспектного явища, що проявляється у характеристиках його ідентифікуючих властивостей, правосуб'єктності тощо.

На підставі цього можна розглядати юридичну особу як самостійну правову особистість. З наведеного випливає можливість розгляду юридичної особи як самостійної правової особистості, зокрема і стосовно до осіб її засновників [348, с. 182-184]. Визнання існування багатьох аспектів суб'єкта права стосовно людини як носія правової свідомості не перешкоджає

застосуванню їх також до юридичної особи у цивільному процесуальному праві, адже у цивільному процесі юридична особа бере участь через представника. Представник у межах цивільного процесуального правовідношення виступає від імені юридичної особи. Фактично, він самостійно приймає усі процесуальні рішення протягом розгляду справи. Тому саме його правосвідомість можливо вважати правосвідомістю юридичної особи. У цьому аспекті вони складають єдиний, нерозривний суб'єкт цивільного процесуального права.

З іншого боку, у положенні частини 3 статті 148 ЦПК України зазначено про можливість накладення штрафу за зловживання процесуальними правами як на представника, так і на особу, яку він представляє. Вказане свідчить про можливість розгляду представника як окремого самостійного суб'єкта цивільного процесуального права. Якщо дії представника суперечать діям особи, яку він представляє, тоді представник виступає окремим суб'єктом цивільного процесуального права (в цьому випадку).

Загалом представник – дуже важлива фігура, оскільки цивільний процес наближається до європейської форми, коли без представника ефективно вести справу не можна (положення щодо штрафів, коли сторона може сама не усвідомлювати, що зловживає; відсутність обов'язку суду щодо роз'яснення процесуальних прав; обов'язок повністю розкривати докази на початку звернення; формул позовної заяви). З іншого боку, фіктивний характер конструкції юридичної особи ускладнює застосування до визначення її правового положення положень природного права.

Усталеним є розуміння обсягу правоздатності юридичної особи як ідентичного до такого обсягу у фізичної особи, за винятком тих прав та обов'язків, які можуть належати тільки людині за її природою (ч. 1 ст. 91 ЦК України).

Наведене надає можливість доповнити розуміння учасника цивільного процесуального правовідношення та розвинути його до визначення суб'єкта цивільного процесуального права. У конкретному процесуальному правовідношенні суб'єктом постає конкретна особа, наділена комплексом процесуальних прав та обов'язків. Учасник цивільного процесуального правовідношення постає як виділена вище правова особистість, яка знаходиться в нерозривній єдності із конкретною особою – її носієм. Розгляд вказаної правової особистості окремо від її носія є доцільним переважно з позицій дослідження та пізнання, але в ході розгляду конкретної справи цей зв'язок завжди наявний.

Існування суб'єкта цивільного процесуального права, на відміну від учасника цивільного процесуального правовідношення, допускає можливість відокремлення вказаної правової особистості від її конкретного носія. Зокрема, суб'єкт права може бути представлений у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні таким суб'єктом постає конкретна особа, яка: наділена правосуб'єктністю; здатна вчиняти дії, спрямовані на настання юридичних наслідків; може бути учасником конкретного цивільного процесуального правовідношення. У широкому розумінні суб'єкт права може бути представлений як чинник формування правової системи. У такому аспекті правосуб'єктністю наділені безадресно усі особи. Аналогічно характеризується здатність до вчинення юридично значимих дій та вступу у правовідносини.

Принципове значення інституціонального аспекту юридичної особи як суб'єкта права (запропоноване С.І. Архіповим) – у можливості виділяти вказану «чисту форму» стосовно суб'єктів цивільного процесуального права. Така «чиста форма» має включати до себе елементи суб'єкта права, які притаманні усім суб'єктам цивільного процесуального права, незалежно від відмінностей між ними, в тому числі – і від призначення участі у цивільному

процесі. Зокрема, до таких елементів можливо віднести: правосуб'єктність, процесуальні права та обов'язки, гарантії процесуальних прав.

Відповідно до ч. 2 ст. 48 ЦПК України, позивачем та відповідачем у суді може бути також держава. Треба вказати на принципово різну мету участі держави у правовому обігу загалом, порівняно із юридичною особою.

С.І. Архіпов такою метою визначає налагодження комунікацій між суб'єктами права, забезпечення їх інтересів [12, с. 461].

Наявність у держави особливої мети участі у цивільних процесуальних відносинах зумовлює і особливий характер держави як суб'єкта цивільного процесуального права. У сучасній юридичній літературі вказана тематика мало досліджена. В окремих розробках вивчались деякі учасники судового процесу, що мають публічно-правову природу, наприклад прокурор [411]. Загальні ж питання (правосуб'єктність як сторони, особливості оформлення повноважень представника та здійснення представництва загалом тощо) були предметом досліджень лише окремих учених на рівні наукових статей [474].

У національній доктрині теорії права держава традиційно розглядається з позиції не суб'єкта права, а суб'єкта або учасника правовідношення. Особливий характер держави як суб'єкта (учасника) правовідношення підкреслюється віднесенням її не до індивідуальних або колективних суб'єктів, а винесенням в окрему групу, що складається, власне, тільки з цього учасника та його територіальних або структурних одиниць [369, с. 394]. Вказується на можливість держави виступати стороною в суді, хоча й за відсутності в неї статусу юридичної особи [97, с. 340].

Відсутність належного опрацювання питань визначення держави як суб'єкта права у вітчизняній доктрині зумовлює доцільність звернення до подібних напрацювань представників доктрини теорії права окремих зарубіжних держав.

Зокрема, С.І. Архіпов, визначаючи принципову відмінність держави від юридичної особи, вказує як на таку як служіння праву. Корпоративний

характер держави вчений визначає як відмітну рису його правової природи. Також зазначено про похідний характер правової особистості держави від правової особистості конкретної людини. Також учений критикує теорію державного суверенітету як теорію сутності держави. Ця теорія підтримується лише в тій частині, в якій вона відображає індивідуальність держави як суб'єкта права. В інших же рисах ця теорія не спроможна пояснити обслуговуючий характер держави стосовно права та людини. Єдиним «сувереном» у державі вчений визначає особу, сукупність узгоджених волей яких і становить державну волю, яка має реалізуватись виключно у формі, передбаченій правом [12, с. 461-464].

У контексті цього дослідження доцільно проаналізувати твердження С.І. Архіпова стосовно недоцільності розглядати державу як окремого суб'єкта права, а охоплення держави такою конструкцією, як «юридична особа». Правоздатність держави, на думку вченого, має визначатися виключно волею громадян та мати похідний характер від волі громадян. С.І. Архіпов не підтримує поділ права, що склався, на публічне і приватне, оскільки волю держави у конкретному правовідношенні він розглядає як сукупність та узгодженість «приватних» волевиявлень громадян. У цьому контексті такий поділ вчений розглядає як замах на саму ідею держави. Правова держава, на його думку, виявляється складною системою правових корпорацій, що поєднані між собою загальними засадами побудови та функціонування [12, с. 465-466].

Оцінюючи правову позицію С.І. Архіпова, можна вказати, що вона не суперечить визначеному у вітчизняній доктрині теорії права та конституційного права поняттю правової держави.

Вітчизняні науковці виділяють такі особливості правової держави, як мета – забезпечення свободи і гідності людини; та принципи: верховенства права, зв'язаності державної влади конституцією, гарантування повного та ефективного судового захисту [410, с. 331].

Відповідно до ст. 1 Конституції України, Україна є, зокрема, правовою державою. Автори науково-практичного коментаря до Конституції України від 2011 р. наводять також характерні риси правової держави, такі як поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову; взаємна відповідальність особи і держави; функціонування незалежної та ефективної судової влади; високі вимоги до правового рівня та правової свідомості як стосовно окремого індивіда, так і щодо суспільства взагалі [134, с. 10].

Отже, правову державу за моделлю С.І. Архіпова можна вважати еталоном. Водночас окремі положення С.І. Архіпова потребують додаткового обґрунтування.

Традиційно головним суб'єктом публічного права визначають суб'єкта владних повноважень, а характер самих відносин – переважно субординаційний, метод їх правового регулювання – в першу чергу імперативний. З іншого боку, визначено такі характерні риси співвідношення публічного та приватного права на сучасному етапі розвитку права: первісність прав людини, розумний баланс інтересів людини та спільноти, неприпустимість свавільного втручання тощо [44, с. 652]. Вказане не суперечить наведеній вище концепції С.І. Архіпова розглядати державу як правову корпорацію. Тому заперечення поділу права на публічне та приватне потрібно додатково обґрунтувати.

Також викликає певні зауваження твердження щодо заперечення державного суверенітету. Адже наведені вище положення щодо правової держави не заперечують верховенства державної влади у суспільстві, що є однією з основних ознак державного суверенітету [44, с. 100]. Більше того, суверенітет уявляється необхідною умовою для побудови правової держави та громадянського суспільства.

Характеристика правової особистості держави, як виокремлення правових якостей людини, узгодження волевиявлень конкретних людей, визнання її, фактично, видом юридичної особи, дозволяє поширити на неї

підхід щодо розгляду її як правової фікції, штучно створеної правової конструкції. Водночас вказане дає можливість розглядати державу як юридичну зовнішність, що не зводиться до сукупності юридичних зовнішностей людей, із якими держава має певні зв'язки. При цьому, на відміну від приватних суб'єктів, єдиною метою діяльності держави постає служіння праву, забезпечення прав і свобод людини та інші цілі, визначені розумінням її як демократичної, соціальної, правової. З вказаного необхідно виходити також при сприйнятті її як суб'єкта цивільного процесуального права. Особою, яка виражає волю держави у конкретному процесуальному правовідношенні, як і у випадку юридичної особи, постає конкретна фізична особа, уповноважена на таку участь за законом або за довіреністю.

Наведене дозволяє вирішити спірні питання участі держави у цивільних процесуальних правовідносинах, про які наголошується у юридичній літературі, а також сформулювати цілісне уявлення про неї як суб'єкта цивільного процесуального права загалом. Так, О. Чучков та Н. Чучкова, розглядаючи проблемні питання участі держави у цивільному процесі, вказують на такі:

– неоднозначність судової практики у питаннях визначення процесуального положення органу державної влади у зв'язку із участю держави у судовому процесі (визначення вказаних органів як «втілення» держави, або ж як співучасників, разом із державою);

– проблематика розмежування процесуальної правосуб'єктності органу державної влади як представника держави та як носія іншого процесуального статусу (позивач, відповідач, третя особа, особа, яка захищає чужі інтереси відповідно до закону);

– «парадоксальна» з логічного боку ситуація, коли держава, перебуваючи відповідачем у цивільній справі, фактично має вирішувати позов стосовно самої себе [474].

Водночас, незважаючи на ґрунтовний аналіз проблематики, не з усіма позиціям науковців можна погодитись. Зокрема, не можна погодитись із запропонованою авторами спеціальною юридичною конструкцією «держава в особі відповідного органу державної влади», якою характеризується процесуальне становище органу державної влади як представника держави у цивільному процесі. Адже зводити діяльність держави, навіть у конкретному випадку, до діяльності відповідного органу означає недостатньо врахувати єдину сутність держави як суб'єкта права взагалі та суб'єкта цивільного процесуального права зокрема, взаємопов'язаності та взаємозалежності діяльності усіх інститутів держави.

З іншого боку, фізично неможливо і недоцільно забезпечувати участь у конкретній справі усіх органів державної влади.

У зв'язку із наведеним для характеристики співвідношення держави та органу державної влади, а також його процесуального статусу більш вдалою видається конструкція, використана у ЦПК України для характеристики участі держави у цивільних процесуальних відносинах. Зокрема, зазначено про участь держави у вказаних відносинах через відповідний орган державної влади (ч. 4 ст. 58 ЦПК України). Таке формулювання не прирівнює державу до особи відповідного органу.

З іншого боку, застосовуючи правову фікцію, правова особистість саме органу умовно розширюється до обсягу правової особистості держави – для конкретного випадку. У такому випадку орган «зливається» із державою як суб'єкт цивільного процесуального правовідношення, і визначати його процесуальний статус окремо як представника держави також вважаємо недоцільним. Конкретною фізичною особою, правосвідомість якої ототожнюватиметься із правосвідомістю держави, потрібно визначити представника (не у процесуальному розумінні) відповідного органу влади (посадову особу, яка діє відповідно до своїх посадових обов'язків). Хоча, по суті, така особа не є представником у процесуальному розумінні.

Іншим спірним висновком вбачається твердження щодо існування «парадоксу» з приводу прийняття державою рішень стосовно самої себе.

О. Чучков та Н. Чучкова виходять з єдиної природи органів судової влади та органів державної влади, а саме що їх повноваження походять від держави [474].

Водночас наведена вище концепція щодо розгляду держави як окремої правової особистості, що не прив'язана до правових особистостей осіб, з яких вона складається, знімає це питання.

Зокрема, у конкретних правовідносинах виразником волі держави є конкретна особа. В окремих випадках така особа внаслідок різних обставин може прийняти неправомірне рішення. Втім, через особливий характер державної влади таке рішення вважається правомірним доти, доки інше не визначено у встановленому законом порядку, зокрема у суді.

Загалом такі ситуації потрібно розглядати як виняток із загального правила. У випадку визнання судом неправомірності рішення конкретного суб'єкта влади суддя від імені держави в конкретному випадку замінює собою уповноважену посадову особу своєю правосвідомістю.

Отже, держава як учасник цивільного процесуального правовідношення може бути представлена як специфічна правова особистість [348, с. 187-191].

Держава як правова особистість може розглядатись з усіх наведених вище аспектів суб'єкта права: як «правова зовнішність», правова воля, сукупність правових відносин та правових зв'язків, правова свідомість, «правовий діяч», соціально-правова цінність, правосуб'єктність. Вказані аспекти можуть бути визначені стосовно конкретної особи, яка у конкретному випадку виражає державну волю, або уповноважена на здійснення дій від імені держави (у випадку розгляду її як суб'єкта права, в тому числі цивільного процесуального). Зазначене стосується участі держави у цивільному процесі як сторони (позивач або відповідач) [335].

Відповідно до ч. 1 ст. 56 ЦПК України, органи державної влади та інші визначені суб'єкти можуть брати участь у цивільному процесі для захисту прав, свобод та інтересів інших осіб у випадках, передбачених законом.

Підтримуємо висловлювану у юридичній літературі думку щодо реалізації такими особами фактично державних функцій при захисті інтересів відповідних осіб [411, с. 150].

Однією з основних особливостей участі таких осіб у цивільному судочинстві наводиться відсутність матеріального інтересу у результаті розгляду справи, на відміну від осіб, інтереси яких вони захищають.

Отже, можна визначити окрему форму участі держави у цивільному судочинстві. Водночас наявність визнання такої форми участі держави не знімає актуальності наведеної вище концепції щодо можливості розглядати державу як окрему правову особистість, але із передбаченим законом виразником своєї волі. Так, одночасно прокурор, інша уповноважена посадова або інша особа може вважатися такою, що втілює у собі правосвідомість держави для конкретного випадку.

Отже, як і в наведеному вище прикладі, вказана особа фактично ототожнює собою державу. Тому попри іншу форму участі держави у цивільному судочинстві, сутність її як суб'єкта цивільного процесуального права залишається незмінною [329].

Наступною формою участі держави у цивільному процесі виділено подання висновків на виконання своїх повноважень (ч. 6 ст. 56 ЦПК України).

І.П. Тимошевська у своєму монографічному дослідженні «Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб» (2014 р.) метою такої участі визначає захист інтересів особи, у справі якої відповідний орган подає свій висновок [411, с. 149]. Незважаючи на відсутність у держави в даній формі участі власних вимог (позицію відповідного органу влади в жодному випадку не

можна розглядати як аналог позовної вимоги) по суті справи, можна стверджувати про доцільність виділення аналогічної схеми для держави як суб'єкта права також і в цьому випадку.

З урахуванням викладеного можна сформулювати таку модель участі держави у цивільному процесі, а також щодо характеристики її як суб'єкта права.

Держава діє в суді через відповідний орган державної влади або у визначених законом випадках – через фізичну або юридичну особу, яких не можна розглядати як процесуальних представників. Орган влади або відповідна юридична особа діють через уповноважену законом особу (посадова особа або керівник юридичної особи). Таких осіб теж не можна розглядати як процесуальних представників. У випадку коли особа виступає від імені органу влади чи юридичної особи на підставі довіреності, вона має вважатися процесуальним представником.

У такому випадку постає питання щодо визначення довірителя – відповідного органу державної влади (юридичної особи) чи держави. З огляду на наявність суб'єкта, який укладав довіреність із таким представником, виражаючи при цьому волю держави, довірителем у цьому випадку потрібно вважати державу.

Орган державної влади може виступати відповідачем у випадках, коли це стосується виконання винятково його функцій, які відрізняються від функцій держави загалом [160, с. 74; 474].

3.2 Участь представника у суді першої інстанції

Право на правничу допомогу при реалізації права на судовий захист є конституційним правом особи (ст. 59 Конституції України). Нормами,

поданими в розділі 1 «Загальні положення» ЦПК України, також передбачено право особи, яка бере участь у справі, користуватись правничою допомогою (ст. 15 ЦПК України). З метою забезпечення реалізації вказаного права в цивільному судочинстві існують такі інститути, як зокрема, процесуальне представництво, а також участь органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Висновку щодо значення інституту процесуального представництва в цивільному судочинстві можна дійти з положень, що наведені у підручнику з курсу цивільного процесу, виданому у 2011 р. за редакцією В.В. Комарова про те, що існування його обумовлено такими обставинами, як забезпечення засад змагальності судочинства; забезпечення кваліфікованої юридичної допомоги щодо розгляду справи в суді тощо [153, с. 338].

Очевидним є також значення існування в цивільному процесі осіб, передбачених ст. 56 ЦПК України.

На сьогодні не викликає сумнівів застосування на практиці цих процесуальних інститутів. У зв'язку із наведеним значення їх належної правової регламентації складно переоцінити, як і важливість наукових досліджень у цьому напрямі. Однак, дослідження цивільного процесуального законодавства, судової практики, доктринальних джерел дає підстави визначити окремі проблеми вказаних інститутів, зокрема щодо визначення процесуальної правосуб'єктності як представника, так і осіб, передбачених у ст. 56 ЦПК України, зокрема прокурора.

Проблеми інституту представництва в цивільному процесі отримали значну увагу науковців, що можна пояснити його практичним значенням для забезпечення захисту прав осіб.

Так, ще у 2005-2006 роках вказаним проблемам на рівні дисертаційних досліджень приділили увагу такі науковці, як І. А. Павлуник [201], С. А. Чванкін [464], Г. З. Лазько [156]. В їх роботах було розглянуто такі

основоположні засади цього інституту, як поняття, види, підстави виникнення, порядок здійснення тощо.

Протягом подальших років тематика представництва в цивільному процесі також залишалась актуальною. Так, слід відмітити монографію С.С. Бичкової «Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження» (2011 р.), в якій значну увагу отримали питання правового статусу представника у цивільному судочинстві [21, с. 309 - 355]. Вчена видала ґрунтовне дослідження «Цивільне судочинство: основні засади та інститути» (2016 р.), в якому проаналізувала вказану проблематику [451].

Похідний характер правосуб'єктності представника від правосуб'єктності довірителя не перешкоджає розглядати його як суб'єкта права викладених раніше позицій, що характеризують суб'єкта права як багатоаспектне явище, оскільки у межах наданих йому повноважень він приймає рішення самостійно і стосовно суду він є самостійним учасником конкретного цивільного процесуального правовідношення.

Наявність ідентифікуючої властивості («юридичної зовнішності») представника як здатності до прийняття рішень є головною особливістю процесуального представника, рисою, що дозволяє відмежувати його від інших суб'єктів цивільного процесуального права. В аспекті нормативних вимог щодо адвокатської етики, а також у світлі зазначених вище положень щодо здійснення представництва у судах виключно адвокатами, вимоги щодо адвокатської етики можуть вважатись першим проявом самоцінності адвоката як елементу його юридичної зовнішності. Щодо зовнішнього відношення до представника з боку правопорядку як елементу його ідентифікуючої властивості, то тут необхідно вдосконалити правове регулювання, закріпивши визнання його як самостійної процесуальної фігури.

Поєднання здатностей приймати правове рішення та реалізовувати його є наступною стороною суб'єкта цивільного процесуального права. У контексті відображення цього аспекту щодо процесуального представника треба зазначити, що ця здатність стала актуальною після запровадження нових вимог до процесуального представника, а саме – наявність статусу адвоката, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 60 ЦПК України. У цьому випадку відбувається поєднання представником таких властивостей, як юридична заінтересованість у результатах розгляду справи та професійний характер участі у цивільному процесі як визначальна особливість даного учасника. Так само можна охарактеризувати органи та осіб, які захищають чужі інтереси відповідно до закону. Проте науковці вважають, що їх участь у цивільному процесі носить, значною мірою, винятковий характер.

Наступним аспектом сприйняття суб'єкта права є визначення його як сукупності правових зв'язків та правових відносин, а також формування суб'єктом права правової реальності, що його оточує. У зв'язку з цим розглянемо представника як суб'єкта цивільного процесуального права у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні представника потрібно визнати суб'єктом, який більш активно впливає на формування галузі цивільного процесуального права, порівняно із іншими суб'єктами. Вказане відбувається за рахунок професійних якостей представника-адвоката, зокрема його правової обізнаності, що дозволяє йому глибоко бачити існуючі проблеми, особливо – судової практики.

Не останнім за значенням засобом виступає діяльність органів адвокатського самоврядування – колегії, спілки тощо. Вказані форми мають право законодавчої ініціативи відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 5076-VI (далі - Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [224].

Щодо впливу представника на оточуючу його правову реальність у вузькому значенні, то слід вказати, що поєднання юридичної

заінтересованості із професійними якостями робить його практично найвпливовішим учасником судового процесу щодо його ходу та юридичної долі. Отже, як сукупність правових відносин та правових зв'язків представник у постає самостійним суб'єктом цивільного процесуального права.

Іншим аспектом суб'єкта права є правосвідомість як сукупність правових емоцій, правових почуттів, а також визнання їх цілісного характеру. Особливого значення стосовно процесуального представника цей аспект набуває з огляду на його професійні якості і особливо їх цілісність. Правові емоції та почуття цього суб'єкта цивільного процесуального права нерідко більше відповідають правовій реальності, ніж такі у сторін, третіх осіб та інших учасників цивільного процесу, що беруть у ньому участь не на професійній основі. Такі правові емоції та правові почуття надають особливого значення волевиявленню процесуального представника, елементами якого вони є. У зв'язку із наведеним, цей аспект значною мірою відображає особливості процесуального представника як суб'єкта цивільного процесуального права порівняно із іншими суб'єктами.

Наступним аспектом постає визначення процесуального представника як «правового діяча», тобто як особи, яка своєю волею створює нові правовідносини, акти застосування права. У вказаному аспекті слід відмітити можливість подання представником відводів, скарг, заяв, клопотань тощо, іншими словами – активну позицію процесуального представника щодо звернення до суду. Попри можливість інших учасників судового процесу подавати такі або подібні звернення, представник, як вже підкреслювалось вище, є практично найактивнішою фігурою у процесі нарівні із судом. Крім того, звернення представника є найбільш обґрунтованим із правової точки зору.

Отже, процесуальний представник постає більш активним «правовим діячем», ніж інші учасники цивільного процесу.

Чинний ЦПК України зберігає правову конструкцію, що не обмежує особу щодо можливості особистого захисту свого інтересу у судовому порядку. Водночас розвиток процесуального законодавства, в якому простежуються посилення окремих англосаксонських рис системи судочинства, надає підстави стверджувати про посилення значення якісної правової допомоги у цивільному судочинстві, та винятковий характер участі особи у цивільному процесі без представника. Вказане розкриває значення процесуального представника як «правового діяча» й активної процесуальної фігури у цивільному процесі.

Розглядаючи представника з позицій соціально-правової цінності протрібно зазначити про процесуальний характер його заінтересованості у цивільному процесі. Найбільш яскраво вказаний аспект проявляється у сторін, адже на захист прав їх розглядається справа. Водночас суд не повинен перешкоджати законній діяльності процесуального представника у конкретній справі, а при побудові процесуального законодавства має враховувати право особи брати участь у цивільному процесі через процесуального представника.

Останнім аспектом визначення процесуального представника як суб'єкта права є розуміння його з позиції правосуб'єктності. Категорія правосуб'єктності відображає визнання конкретного суб'єкта цивільного процесуального права з позицій правопорядку. Щодо процесуального представника можна стверджувати, що попри походження його можливостей у процесі від довірителя, його процесуальна правосуб'єктність має самостійний характер, адже представник самостійно формує своє волевиявлення у суді. З іншого боку, похідний характер його правосуб'єктності виявляється у її цільовому характері – процесуальний представник має діяти винятково в інтересах довірителя, і не має права, наприклад, на ознайомлення із матеріалами справи виключно у власних інтересах.

Правосуб'єктність процесуального представника може бути охарактеризована з позиції, подібної до правосуб'єктності органів судової влади у цивільному процесі. Зокрема, як слушно вказують науковці, правосуб'єктність суду доцільно визначати виходячи з терміну «компетенція» [153, с. 214]. Дійсно, за наявності передбачених законом підстав суд автоматично стає учасником справи та набуває відповідні процесуальні права та обов'язки. Подібне можна зазначити також стосовно процесуального представника. Так, у випадку наявності у нього належним чином посвідчених повноважень він автоматично набуває відповідні можливості і, відповідно – права.

Отже, похідний характер правосуб'єктності процесуального представника виражається у її цільовому характері, в іншому – це повністю самостійний учасник цивільних процесуальних правовідносин. Процесуальні права представника є формою закріплення та гарантування його можливостей відповідно до наданих йому повноважень.

У зв'язку із наведеним привертає до себе увагу відсутність прямої вказівки щодо визначення конкретних процесуальних прав представника у чинному ЦПК України. Зокрема, зі змісту ч. 1 ст. 64 ЦПК України випливає висновок щодо наявності у представника певних правових можливостей відповідно до наданих йому повноважень. Разом із тим, не розкрито сутність вказаних повноважень, а також не подано перелік процесуальних прав представника у зв'язку із наданими йому можливостями.

Дослідження правосуб'єктності процесуального представника передбачає також визначення критеріїв, відповідно до яких надання конкретного виду правової допомоги має бути віднесене до відання адвоката. З огляду на викладене, основним таким критерієм постає виникнення в разі надання конкретного виду правової допомоги цивільних процесуальних правовідносин між адвокатом і судом [339].

У теорії права усталеним є підхід, за яким суб'єктивні права визначаються через категорію «можливості». Так, суб'єктивне право визначене як міра юридично можливої поведінки, що задовольняє інтереси певної особи [409, с. 91]. Пропонуємо врахувати вказані вище положення щодо самостійності фігури процесуального представника у процесі. Зважаючи на теоретично обґрунтовані аргументи, закріплення конкретних процесуальних прав представника вважаємо необхідним. Вказане узгоджується також із новелою стосовно процесуальних штрафів, зокрема стосовно накладення штрафу на представника або довірителя. У випадку закріплення таких процесуальних прав питання суб'єкта штрафу могло б залежати від належності конкретного процесуального права, зловживання яким допущено: представнику чи довірителю.

Усі наведені аспекти можна застосувати щодо законного представника. Втім, щодо нього не є актуальними положення щодо професійного характеру діяльності. Крім того, на відміну від договірної представника, він заміщає особу, яку представляє, що у сукупності із особливим правовим статусом такої особи створює підвищені вимоги щодо етики його діяльності. Зауважимо також про наближеність його правосуб'єктності до правосуб'єктності суду під час розгляду справи. Адже, як і у суду, виникнення у нього права та обов'язків щодо ведення справи виникає на підставі закону. З іншого боку, на відміну від суду, його повноваження мають приватний характер.

Дослідження особливостей чинної правової моделі процесуального представника, закріпленої у чинному процесуальному законодавстві, надають можливість визначити особливості його саме як суб'єкта цивільного процесуального права, що зумовлені професійною компетентністю щодо участі у цивільній справі, а також похідним характером його процесуальної правосуб'єктності від правосуб'єктності довірителя. Крім того, можна вказати на його самостійний характер не тільки як учасника цивільного

процесуального правовідношення, але більшою мірою – як суб'єкта цивільного процесуального права. Отже, порівняно з іншими суб'єктами цивільного процесуального права значення процесуального представника для вирішення завдань процесуальної діяльності у цивільному процесі підвищене, особливо зважаючи на його вплив на формування галузі цивільного процесуального права через наявність у нього властивості (риси, аспекту) активного характеру його дій, особливостей прояву соціально-правової цінності його діяльності.

Складові представника як суб'єкта цивільного процесуального права можуть бути охарактеризовані за підходом, який має такі складові: громадянство та правові гарантії, які виділяються при характеристиці суб'єкта цивільного процесуального права.

Основою для визначення громадянства як елемента процесуального статусу представника є поєднання приватного та публічного характеру його участі у цивільному судочинстві. Домінуючою виступає приватно-правова складова, обумовлена підставою участі представника у цивільному судочинстві: наявність приватних відносин між ним та довірителем (за винятком законного представника, відповідні питання щодо якого будуть предметом розгляду далі). Публічна складова участі представника у цивільному судочинстві лише останнім часом набула особливої актуальності у зв'язку із набуттям чинності змін до Конституції України та процесуального законодавства щодо обов'язкової наявності у судового представника статусу адвоката.

Приватний характер участі представника у судовому процесі дозволяє поширити на нього у правовідносинах із судом загальнодозвільний правовий режим, передбачений ч. 1 ст. 19 Конституції України. Розгляд же представника саме як суб'єкта цивільного процесуального права (поза межами правовідносин із судом) як відособленої сукупності правових явищ та властивостей, тобто як правової особистості, доводить необхідність

існування системи правових гарантій його належної участі у цивільному процесі. У цьому аспекті представник виступає формуючою субстанцією для галузі цивільного процесуального права.

Розглядаючи суб'єкта цивільного процесуального права з позиції сукупності загального правового статусу людини та спеціального – як конкретного суб'єкта цивільного процесуального права, суд повинен враховувати принцип верховенства права, поширення на забезпечення діяльності вказаного учасника у процесі основних гарантій прав людини. У першу чергу, це стосується осіб, заінтересованих у результаті розгляду справи, що мають приватну основу своєї участі. У зв'язку з цим потрібно застосовувати до них загальнодозвільний метод правового регулювання, передбачений ч.1 ст. 19 Конституції України.

У зв'язку із наведеним, заслуговують на підтримку положення, висловлені А.О. Рибченком щодо реалізації принципу верховенства права у адміністративному судочинстві. Зокрема, дослідник зазначає про необхідність врахування засад цього принципу адміністративним судом при: тлумаченні та застосуванні процесуальних норм; застосуванні судового розсуду; за наявності недоліків процесуального регулювання: прогалин та колізій, а також при нечіткості вказівок щодо застосування суддею судового розсуду [311, с. 14-15]. Вказане можна застосовувати у цивільному судочинстві та враховувати при розгляді судом конкретних цивільних справ.

Отже, процесуальний статус представника як учасника цивільного процесуального правовідношення є ключовою складовою щодо характеристики його учасника процесу як суб'єкта цивільного процесуального права.

На підставі цього визначимо відмінності процесуального представника від інших суб'єктів цивільного процесуального права, схожих за зовнішньою формою своєї участі, але таких, що принципово відрізняються за своєю правовою природою, виконуваними функціями та значенням.

Масштабні зміни у законодавстві про судочинство та судоустрій затронули питання представництва у суді. Так, лише однією з указаних змін є норма перехідних положень Конституції України, відповідно до якої, починаючи з 2020 року представництво у суді здійснюється виключно адвокатами (абз. 12, 13 п. 16-1 Перехідних положень Конституції України), що актуалізує положення щодо змагальної форми судового процесу як відправної засади подальшого дослідження [332]. Запроваджені Законом від 03.10.2017 р. № 2147-VIII зміни до процесуальних кодексів стосуються також питань представництва: правовий статус представника у цивільному процесі загалом, активне впровадження електронних засобів здійснення правосуддя, що висуває додаткові вимоги до представника щодо здійснення його діяльності [319] тощо.

Одночасно у юридичній літературі можна спостерігати неоднакові наукові підходи до питань представництва та захисту прав, свобод, законних інтересів, зокрема – до їх розмежування, процесуальних прав, повноважень представника тощо.

Загальні питання процесуального статусу представника у цивільному процесі, а також участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб були предметом достатньо активних наукових досліджень. Так, протягом останніх років стосовно процесуального статусу представника провели дослідження такі вчені: В.В. Заборовський, Д.В. Іванчулинець, Л.Н. Супрун, Г.О. Світлична, Н.О. Чучкова тощо. З приводу участі у цивільному судочинстві органів та осіб, передбачених у ст. 56 ЦПК України вкажемо на роботи таких дослідників: К.А. Гузе, Ю.С. Дацко, Л.А. Кондратьєва, О.О. Панчишина, О.Р. Севрук, І.П. Тимошевська та інші. Водночас, у вказаних розробках розглянуто загальні питання процесуального статусу наведених осіб, що дозволяє продовжувати науковий пошук. Недостатньо уваги вчені приділили таким учасникам цивільного процесу як органи та особи, що діють у

цивільному судочинстві для подання висновків на виконання своїх повноважень (ч. 6 ст. 56 ЦПК України).

Наведені та інші аргументи зумовлюють актуалізацію існуючих наукових здобутків стосовно сутності представника у цивільному судочинстві, а також формування основних положень щодо представника як суб'єкта цивільного процесуального права.

На сьогодні поширеним у доктрині цивільного процесуального права є визначення представництва в суді через процесуальні правовідносини, зокрема як правовідношення, в якому одна особа сприяє судовому захисту суб'єктивних права, свобод, законних інтересів іншої особи, а також вчиняє від її імені усі необхідні процесуальні дії відповідно до наданих повноважень [153, с. 340, 341].

Наведене визначення співпадає з висловленим вище твердженням щодо сприйняття сучасною доктриною цивільного процесуального права учасників цивільного процесу, представників як учасників цивільних процесуальних правовідносин. Водночас, таке сприйняття не повною мірою враховує специфіку представника у цивільному процесі, не дозволяє звернути увагу на особливості його процесуальної правосуб'єктності, порядку вчинення ним процесуальних дій, не дає можливості охарактеризувати його як самостійного учасника цивільних процесуальних правовідносин. У зв'язку з цим потрібно розглянути представника у цивільному процесуальному праві саме з позиції суб'єкта цивільного процесуального права.

Виділяють наступні дві основні функції, які виконує представник у цивільному судочинстві: власне представницька та функція «правозаступництва» (правозахисна) [451, с. 270]. Характеризуючи підстави виникнення повноважень представника у цивільному судочинстві традиційно розрізняється законне та договірне представництва. Попри принципову відмінність правової природи вказаних повноважень, можливо відзначити

спільну рису: метою їх реалізації є захист приватних суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів [153, с. 353-361].

Одним із проявів масштабних змін у підходах щодо правового регулювання положення представника у цивільному процесі потрібно вважати зміну у його процесуальному положенні, що відбулась внаслідок внесення змін Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII [239]. Зокрема, представника виключено зі складу учасників справи (осіб, які беруть участь у справі – за термінологією ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р.). У чинному ж ЦПК України представника віднесено до окремої категорії учасників справи. Таку законодавчу новелу доцільно підтримати з огляду на необхідність розглядати представника як окремого суб'єкта цивільного процесуального права, а також зважаючи на його принципові відмінності порівняно з іншими заінтересованими у результаті розгляду справи особами.

Незважаючи на значення інституту представництва у цивільному процесі як інструменту захисту прав, свобод, законних інтересів осіб, інтенсивність його практичного застосування та вирішення значної кількості питань за рахунок судової практики, учені по-різному розкривають окремі основоположні питання представника у цивільному процесі. Вказане стосується таких питань: визначення правової природи представника, зокрема щодо наявності у нього юридичної заінтересованості у результатах участі у справі; способів правового закріплення його свободи діяти у цивільному процесі (як право, обов'язок, повноваження або власне можливість) [153, с. 366, 365; 192, с. 93; 451, с. 284]. Окремо слід відмітити неоднозначність у наукових підходах стосовно самотійності представника як процесуальної фігури загалом, в тому числі і у зарубіжній процесуальній літературі, хоча найчастіше його сприймають як самотійного учасника

процесу [92, с. 163-166; 153, с. 366-367; 156, с. 8]. Унаслідок цього учені застосовують неоднакові підходи до визначення обсягу та характеру його процесуальних прав та обов'язків, повноважень, а також неоднозначні підходи законодавця, зокрема щодо можливості накладення судового штрафу на представника, а не довірителя (ч. 3 ст. 148 ЦПК України).

Враховуючи наведене, можна констатувати, що визначення юридичної моделі представника у цивільному процесі як суб'єкта цивільного процесуального права потрібно здійснювати на підставі напрацювань більш високого рівня наукового узагальнення.

Представництво у цивільному процесуальному праві традиційно розглядається як таке, що має значну подібність до представництва у цивільному праві. Характеризуючи відносини представництва у цивільному праві, зазначається про їх організаційний характер, що зумовлює їх специфічний зміст: створення умов для виникнення у довірителя прав та обов'язків від правочинів повіреного, що вчинені від імені довірителя. Характеризуючи права представника щодо довірителя, як основне, виокремлюють повноваження представника діяти від імені і за рахунок особи, яку він представляє, що доводить наявність його права перед довірителем. Іншим складовим вказаного права визначається право вимоги до довірителя щодо взяття на себе юридичних наслідків правочину, вчиненого представником [186, с. 403].

Застосовуючи цю конструкцію до цивільного процесуального правовідношення, можна вказати, що в силу представництва у представника виникає повноваження здійснювати процесуальну діяльність або вчиняти процесуальну дію. Вказане повноваження є основою існування у процесуального представника відповідних правових можливостей (наприклад, на звернення до суду, участь у суді тощо). Фактично, дані можливості (повноваження) відрізняються від процесуального права сторони, насамперед, тим, що вони невіддільні від обов'язку процесуального

представника належним чином їх реалізовувати, відповідно до інтересів довірителя. Тобто реалізація вказаних можливостей є одночасно і правом, і обов'язком.

Отже, заінтересованість процесуального представника зумовлена його повноваженням, отриманим від довірителя. Виникнення цього повноваження пов'язане з потребою виконувати представницькі дії, відповідно до відносин представництва між ним та довірителем. Виходячи з наведеного, можна стверджувати, що незважаючи на похідний характер правосуб'єктності представника від правосуб'єктності довірителя у цивільному процесуальному праві, доцільно погодитись із усталеною у науковій літературі позицією про наявність у представника самостійного процесуального інтересу, що складає основу для реалізації відповідних можливостей у процесі. Наявність цих можливостей, опосередкованість їх одночасно правом та обов'язком щодо їх здійснення надає можливість розглядати представника як самостійного стосовно довірителя учасника цивільного процесу і є підставою для подальшого його дослідження як суб'єкта цивільного процесуального права.

Є.О. Харитонов зазначає про право представника на захист свого права (повноваження) шляхом звернення до уповноважених законом осіб із скаргою, позовом про його захист, окремо відмічаючи, що суб'єктом оскарження в даному випадку виступає саме представник, скарга подається від його імені, оскільки він захищає належне йому право. Зокрема, представник може подати позов про визнання повноваження або про припинення порушення повноваження [186, с. 403]. Стосовно наведеного вище процесуального права представника, то не вбачається застережень для поширення цього підходу також щодо нього. Застосування положень цивільного права до процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку із участю представника у процесі, підтверджується також судовою практикою. Так, вирішуючи питання щодо наявності у представника

повноважень на подання апеляційної скарги, колегія суддів Вищого адміністративного суду України застосувала положення ст. 241 ЦК України, а саме – щодо правочину, вчиненого представником з перевищенням повноважень, але згодом схваленого особою, яку представляють [285]. З іншого боку, не можна не визнати, що наявність у представника можливості щодо самостійного (від свого імені) оскарження актів суду потребує додаткового обґрунтування з огляду на усталену практику розгляду такої можливості не як суб'єктивного права представника, а саме як можливості, що походить від довірителя.

У випадку відмови у відкритті провадження у справі на підставі, не передбаченій ст. 186 ЦПК України, представник може подати апеляційну скаргу на таку ухвалу, і саме від свого імені. Більше того, в аспекті цивільного процесуального права потрібно вказати на обов'язок представника діяти в інтересах довірителя не щодо вчинення процесуальної дії, а в рамках усього процесу загалом, вести його найкращим для довірителя чином.

Такий висновок впливає з поширеної серед науковців позиції щодо виділення стосовно представництва не тільки суто представницької, але й правозахисної функції [451, с. 270]. Вказане означає, що наведений вище законний процесуальний інтерес представника носить цільовий характер, і представник повинен використати всі передбачені законом можливості для його реалізації та захисту.

Про сприйняття законодавцем представника як окремого суб'єкта цивільного процесуального права свідчить також законодавча новела щодо можливості накладення судом штрафу за зловживання процесуальними правами не тільки власне на сторону, але й на представника (ч. 3 ст. 148 ЦПК України).

Категорія «цивільні процесуальні гарантії» виділяється вченими стосовно усіх учасників цивільного процесу загалом, не розглядаючи окремо

процесуального представника. З іншого боку, аналіз чинного цивільного процесуального законодавства надає можливість визначити гарантії, що стосуються лише діяльності представника. Прикладами таких гарантій можна виділити: надання законом представнику можливостей участі у справі у разі наявності в нього повноважень на ведення справи (ч. 1 ст. 64 ЦПК України); можливість відшкодування витрат, пов'язаних із участю представника у процесі (ч. 1 ст. 137, ст. 141 ЦПК України); прирівняння присутності представника до присутності сторони у судовому засіданні (п. 4 ч. 3 ст. 223 ЦПК України); можливість представника самостійно оскаржити, без уповноваження довірителя дії судді, що порушують його повноваження, про що йшлося вище. Вказане актуалізує розуміння представника як самостійного суб'єкта цивільного процесуального права. Крім зазначеного, можна виділити також інші гарантії, актуальні не тільки стосовно представника, але й стосовно учасників процесу, яких він представляє: сторони, треті особи тощо.

Тому процесуальні гарантії участі представника у розгляді справи пропонуємо поділити на два види за критерієм сфери їх дії:

- загальні (забезпечують належну участь у процесі як представника, так і інших осіб, яких він представляє);
- спеціальні (забезпечують належну участь у справі виключно представника).

Наведені положення дозволяють сприймати процесуального представника як самостійну процесуальну фігуру та створюють підстави для розгляду його правового статусу як суб'єкта цивільного процесуального права. Елементи статусу представника як суб'єкта цивільного процесуального права, що виділені стосовно попередніх учасників, актуальні також щодо процесуального представника.

Можна вказати про доцільність поширення стосовно представника положень щодо значення вказаних елементів для характеристики його як

суб'єкта цивільного процесуального права. Так, правові норми, які регулюють цивільні процесуальні правовідносини за участю представника, характеризують специфіку його процесуального статусу, а отже, визначають його місце серед інших суб'єктів цивільного процесуального права [348, с. 207-208].

Принципи цивільного процесуального права актуальні повною мірою для представника, оскільки найповніше впливають на його діяльність. Тому основну увагу надалі приділятимемо таким складовим вказаного статусу, як правосуб'єктність та права, обов'язки (повноваження).

Правосуб'єктність, як було визначено вище, має такі особливості: зумовленість її укладеним договором між представником та довірительом, а також тим, що її основою є повноваження приватного характеру.

Характеризуючи процесуального представника як самостійного суб'єкта цивільного процесуального права, потрібно розглянути його відповідні інтереси, можливості при реалізації яких суд може створювати перешкоди. Зокрема, наведена вище позиція Є.О. Харитонова щодо можливості представника самостійно захищати свої повноваження, повною мірою може бути поширена стосовно цивільного процесуального права. Втім, щоб зробити остаточний висновок щодо доцільності застосування терміну «належність» стосовно вказаних можливостей процесуального представника, потрібно зясувати співвідношення цих можливостей із такими категоріями, як повноваження, права, обов'язки процесуального представника у процесі.

Відповідно до ч. 1 ст. 64 ЦПК України, наявність у представника повноважень на ведення справи є підставою для наявності в нього можливостей у процесі. Вказані можливості юридично опосередковуються повноваженнями, тобто щодо кожної з таких можливостей можна казати про наявність повноваження.

Отже, можна вказати про наявність повноважень щодо ведення справи в цілому, що зумовлює наявність повноважень в конкретному випадку на вчинення конкретної процесуальної дії. З іншого боку, у процесуальній літературі пропонують визначати наявність у процесуального представника процесуальних прав, а також характеризувати їх як загальні, тобто передбачені ст. 27 ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р. В інших джерелах ці права розглядають через категорію «повноваження» [451, с. 284]. Отже, постає питання щодо співвідношення понять: можливості, повноваження, права та обов'язки, при характеристиці процесуального статусу представника як учасника цивільного процесуального правовідношення.

Слід погодитись із Г.О. Світличною, що наділення представника повноваженнями на ведення справи у суді означає надання йому можливості вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, які може вчиняти ця особа [451, с. 283].

Не вдаючись до детального аналізу категорії «повноваження на ведення справи в суді», можна вказати на її значення – надання представнику допуску до участі у справі та надання йому законом правових можливостей у зв'язку із участю у ній. Повноваження можна характеризувати також як юридичне закріплення можливостей, які надаються процесуальному представнику на вчинення конкретної процесуальної дії. Права та обов'язки потрібно розглядати як змістовну сторону повноважень, враховуючи цільовий характер категорії «повноваження». Тобто права та обов'язки у взаємозв'язку із поняттям мети їх реалізації становлять зміст повноважень процесуального представника. Висновок щодо такого розуміння відмінностей суб'єктивного права та повноваження можна зробити на підставі аналізу поширених позицій у сучасній юридичній доктрині [44, с. 417]. Отже, доцільно використовувати категорію «повноваження» як таку, що закріплює можливості процесуального представника у справі.

Гарантії участі представника у процесі, що стосуються виключно його діяльності, зумовлюють наявність у нього відповідних можливостей. Причому реалізація вказаних можливостей уже не залежить від волі особисто довірителя, і може вважатися проявом волі процесуального представника.

Мова йде тут про право представника захищати свої повноваження від порушень з боку суду. Подання відповідного клопотання, скарги тощо не залежить від волі довірителя, хоча і є обов'язком процесуального представника. Особливо вказане стає актуальним у зв'язку із положенням щодо наявності у процесуального представника статусу адвоката, щодо якого справедливим є загальновідоме положення щодо захисту інтересів клієнта будь-якими не забороненими законом способами.

З огляду на розгляд такого оскарження як засобу реалізації повноважень адвоката, спрямованих на захист інтересів клієнта, зазначене оскарження можна віднести до таких способів захисту інтересів клієнта, хоча й опосередкованих. До таких прав можна віднести також права, пов'язані із реалізацією спеціальних гарантій участі представника у суді: право на подання доказів стосовно вартості надання правової допомоги; право на оскарження судового рішення щодо накладення судового штрафу на представника, оскарження інших рішень, що порушують його повноваження. Хоча вказані процесуальні можливості також мають цільовий характер, оскільки повинні бути спрямовані, у підсумку, на захист інтересів довірителя, але безпосередньою метою їх застосування є усунення перешкод у реалізації представником власних повноважень; представник приймає рішення щодо реалізації цих прав без погодження із довірителем.

Отже, можна стверджувати, що вказані можливості представника доцільно визначати саме як його процесуальні права, а не повноваження [348, с. 208-210]. Вказана позиція не суперечить усталеному у доктрині цивільного процесуального права підходу щодо визначення обсягу

повноважень представника відповідно до обсягу прав особи, яку він представляє [19, с. 27; 193, с. 112; 67, с. 116, 191; 451, с. 283].

Вище вказувалось на зв'язок категорій «права» та «повноваження». У юридичній літературі виділяють загальні права процесуального представника. Загальними вказуються права, передбачені ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р. [451, с. 284].

На підставі цього окремі процесуальні можливості процесуального представника доцільно кваліфікувати як його процесуальні права. Критерієм такого розподілу процесуальних прав постає характер наслідків їх реалізації: юридичний чи фактичний.

Зокрема, реалізації права на заявлення відводу судді може безпосередньо тягнути наслідки саме юридичного характеру. Положення щодо поширення юридичних наслідків дій представника на його довірителя дозволяє стверджувати про заявлення відводу, у даному випадку, з юридичної точки зору, саме довірителем.

До аналогічних прав можна віднести також право на: внесення змін до журналу судового засідання з приводу його неповноти, подання доказів, заявлення клопотань, що стосуються порядку розгляду справи (наприклад, клопотання про проведення судового засідання без присутності довірителя) тощо.

Зауважимо, що безпосереднього юридичного впливу наслідки реалізації певних процесуальних прав не мають як на порядок розгляду справи, так і на встановлення обставин справи. Мова йде про такі процесуальні права щодо: ознайомлення із матеріалами справи; право робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти (ст. 27 ЦПК України у редакції від

14.11.2017 р.; ст. 43 ЦПК України). Такими наслідками постає обізнаність представника у конкретних обставинах справи, внаслідок чого вже прийматиметься рішення щодо наступного подання клопотань та доказів.

Протилежна ситуація виникає у разі реалізації таких прав: подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів тощо (п. 2 ч. 1 ст. 43 ЦПК України), оскільки подання доказу має безпосереднє юридичне значення для процесу збирання, дослідження, оцінки доказів у конкретній справі. Проведення судового засідання без присутності однієї з сторін, за відсутності доказів її належного повідомлення, є одним із найгрубіших порушень процесуальної форми розгляду цивільної справи.

Виходячи з наведеного, можна вказати про доцільність характеристики правового статусу процесуального представника як сукупності не тільки його повноважень, але й процесуальних прав та обов'язків. Наведене підтверджує зроблений раніше висновок щодо необхідності сприймати процесуального представника як самостійного учасника цивільного процесуального правовідношення. Втім характеристика представника як суб'єкта цивільного процесуального права вимагає ширшого підходу до його дослідження.

У юридичній літературі цілком слушно зазначається, що порушення процесуальних гарантій діяльності представника у суді має своїм наслідком порушення права клієнта представника на судовий захист. Про порушення прав самого представника не йдеться [103]. Крім того, визначаючи наведені вище можливості, які не тягнуть безпосередніх юридичних наслідків щодо порядку розгляду справи або встановлення її обставин (ознайомлення із матеріалами справи тощо) саме як процесуальні права, потрібно зауважити, що, попри прийняття рішення представником самостійно щодо їх реалізації, незмінним залишається цільовий характер їх реалізації – захист прав довірителя в суді.

Тому, незважаючи на всі виділені вище ознаки щодо сприйняття представника як самостійного суб'єкта цивільного процесуального права, врахування особливостей його правосуб'єктності надає підстави сприймати його виключно як субсидіарного суб'єкта цивільного процесуального права, який існує «при» своєму довірителю. У зв'язку із цим наведений вище висновок В. Заборовського щодо сприйняття вказаного представника як самостійного учасника цивільного процесуального правовідношення може бути доповнено.

Виходячи з наведеного, пропонуємо здійснити таке розмежування категорій: «можливості», «повноваження», «права та обов'язки» щодо процесуального представника. Можливості є фактичним змістом, що юридично закріплюються категоріями «повноваження» та «процесуальні права та обов'язки». Сутність категорії «повноваження» розкривається у широкому та вузькому аспектах. У широкому розумінні повноваження включає до себе як повноваження на ведення справи взагалі, як підставу наділення процесуального представника законом відповідними можливостями, так і повноваження щодо вчинення конкретної процесуальної дії як сукупності цільових прав та обов'язків щодо її вчинення. У вузькому – повноваження має сприйматися як вказані цільові права та обов'язки. Окремі можливості представника у процесі доцільно юридично фіксувати за допомогою категорії «права та обов'язки». Унаслідок порушення окремих процесуальних гарантій, що стосуються діяльності представника можна констатувати про порушення прав не тільки довірителя на судовий захист, але й процесуальних прав представника. Наведене також свідчить про можливість сприймати процесуального представника як самостійного суб'єкта цивільного процесу [335; 348, с. 208-212].

Попри досить активний науковий інтерес до цього інституту, можна визначити істотні прогалини у його правовому регулюванні. Зазначене стосується належного закріплення права особи мати представника під час

участі в окремих видах проваджень та процедур цивільного процесу. Зокрема, серед проваджень у цьому аспекті можна назвати: відновлення втраченого судового провадження (р. 10 ЦПК України); провадження за участю іноземних осіб (р. 11 ЦПК України), окремих інших видах проваджень. Серед процедур треба назвати: процедури, пов'язані з вирішенням процесуальних питань з виконання судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів, посадових осіб (р. 6 ЦПК України); б) судового контролю за виконанням судових рішень (р. 7 ЦПК України); в) провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів (р. 8 ЦПК України) г) про визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів (р. 9 ЦПК України) [153, с. 36-37].

Доцільно також зауважити, що окремі теоретичні питання представництва у цивільному процесі не розроблені науковцями, що на практиці призводить до підміни окремих понять у сфері цивільного процесу. Так, на рівні роз'яснень вищих судових інстанцій у сфері цивільного процесу, участь прокурора у цивільній справі, що відбувається відповідно до ст.ст. 56, 57 ЦПК України, називають представництвом без відповідних роз'яснень [274], хоча його процесуальний статус має свої особливості.

Вказані недоліки негативно впливають на стабільність судової практики, оскільки зумовлюють, в окремих випадках, прийняття спірних з позиції дотримання процесуального права рішень, зокрема щодо відкриття провадження у справі за відсутності достатніх для цього підстав і прийняття за таких умов рішення по суті спору.

Як приклад, можна навести рішення Ірпінського міського суду Київської області від 02 вересня 2013 р. у справі № 367/1972/13-ц [291], яке буде проаналізовано далі.

Водночас на сьогодні науковий інтерес викликають проблеми реалізації права особи на правову допомогу. Проте основна увага приділяється окремим проблемам представництва у цивільному процесі на рівні публікацій у фахових юридичних виданнях (В. Заборовський [94], Л. Супрун [402], Н.О. Чучкова [475]) та інші. Хоча зустрічаються також і публікації загального характеру, наприклад В. Цюра [462]. Мають місце публікації, розміщені у виданнях, що не віднесені до фахових юридичних (В. Панов [203]). Крім того, є окремі комплексні дисертаційні дослідження щодо проблем представництва. Так, у 2012 р. захищено дисертаційне дослідження Д. В. Іванчулинець на тему «Законне представництво у цивільному процесі» [108].

Отже, актуальним постає розвиток положень щодо представництва в цивільному процесі, зокрема щодо: права на правову допомогу в окремих видах проваджень цивільного процесу; відмежування представництва від діяльності інших осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, зокрема прокурора.

Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК України, особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу. Процесуальне представництво науковці розглядають як одну з форм надання правової допомоги [153, с. 338].

Усталеною можна вважати позицію щодо загального характеру норм, які регулюють інститут процесуального представництва, а отже, щодо поширення сфери їх дії на всі стадії цивільного процесу та на всі види проваджень у цивільному судочинстві. Подібне розуміння можна знайти також у матеріалах судової практики. Так, у листі Верховного Суду України «Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні» від 01.07.2007 р. (далі – Лист «Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні») вказано, що відсутність у р. 2 ЦПК України положення щодо можливості для боржника діяти через представника не потрібно розуміти як неприпустимість участі представника боржника.

Оскільки наказне провадження є різновидом цивільного судочинства, то на нього поширюються норми статей р. 1 «Загальні положення» ЦПК України. Крім того, зазначений висновок обґрунтовується також, виходячи з положень ст.ст. 38-42, 44-46 ЦПК України [218]. Не піддається сумніву правомірність участі представника у справах наказного провадження також у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження» від 23.12.2011 р. № 14 (п.п. 5, 19) [273].

Значимість вказаного широкого розуміння права на участь у справі через представника зумовлена тим, що на сьогодні у цивільному судочинстві виділяють не тільки позовне, наказне, окреме провадження (провадження у суді першої інстанції).

В юридичній літературі наведено також інші види проваджень: а) апеляційне, касаційне, провадження у Верховному Суді України; б) перегляд за нововиявленими обставинами; в) провадження у справах про скасування рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів; г) відновлення втраченого судового провадження; д) провадження за участю іноземних осіб. Крім того, виділяють також окремі процедури: а) пов'язані з вирішенням процесуальних питань з виконання судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів, посадових осіб; б) судового контролю за виконанням судових рішень; в) про визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні [153, с. 36-37]. Щоправда новелізація цивільного процесуального законодавства вимагає необхідність подальшого розвитку наведених теоретичних положень, проте пропозиція виділяти кількох видів проваджень у цивільному процесі не втрачає актуальності.

Не оспорюючи в жодному випадку зазначене вище розуміння меж права особи на правову допомогу у формі представництва, хочемо одночасно

звернути увагу, що буквально тлумачення ч. 1 ст. 58 ЦПК України не дає можливості зробити такий висновок.

Так, відповідно до вказаної норми, можна умовно виділити такі категорії осіб, які є суб'єктами права на участь у справі через представника: сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб. Попри зазначене, вважаємо, що вказану норму не потрібно розуміти буквально. Такий висновок впливає не лише з наведених вище теоретичних положень та позиції Верховного Суду України, а також із положень ст. 15, ч.ч. 2, 3 ст. 42 ЦПК України, у яких вказано на наявність представника у таких провадженнях: наказне, оскарження рішення третейського суду, оспорування рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу. Крім того, не вдаючись до детального обґрунтування права заінтересованих осіб інших видів проваджень та процедур на участь у справі через представника, можна вказати на широку та усталену судову практику участі представника у таких справах.

Водночас, постає питання про актуальність внесення відповідних змін до ч. 1 ст. 58 ЦПК України в напрямі відображення в ній меж зазначеного права осіб. Актуальності вказаній проблемі додає закріплення участі представника у окремих видах проваджень, що визначає суперечність чинних редакцій зазначених норм.

Виділення норм, що містяться у розділах ЦПК України щодо відповідних проваджень та процедур, зокрема норм, що регламентують вимоги до форми звернень на відкриття відповідних проваджень або процедур, не можна вважати належним регламентуванням згаданого права осіб, оскільки предметом регулювання зазначених норм є не визначення складу учасників відповідного провадження або процедур, а встановлення вимог щодо відповідних звернень.

У роз'ясненнях вищих судових інстанцій також не повністю розкрито питання про відмежування представництва в цивільному судочинстві від діяльності в цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст.ст. 56, 57 ЦПК України). Зокрема, на рівні роз'яснень вищих судових інстанцій участь прокурора у цивільній справі, що відбувається відповідно до ст.ст. 56, 57 ЦПК України, достатньо часто іменується представництвом без відповідних роз'яснень (Лист «Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні»; п. 4 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах» від 07.02.2014 р. № 6 [274]). Вагомою причиною такого розуміння уявляється застосування терміну «представництво» у п. 2 ч. 1 ст. 2 чинного Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII (далі – Закон «Про прокуратуру») [279], відповідно до якого воно є однією з функцій прокуратури відносно інтересів громадянина або держави. Разом із тим у вказаному Законі значення цього терміна роз'яснюється. Зокрема, визначено, що таке представництво полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом (ст. 23 вказаного Закону «Про прокуратуру»).

Разом із тим, як показує практика розгляду судами цивільних справ, такого роз'яснення часто недостатньо, і суди в окремих випадках продовжують допускати участь у справі прокурора без належних підстав, при цьому при характеристиці його діяльності в конкретній справі застосовують вирази, які стосуються характеристики участі саме представника.

Так, в згадуваному вище рішенні Ірпінського міського суду Київської області від 02 вересня 2013 р. у справі № 367/1972/13-ц суд відкрив

провадження у справі та вирішив її по суті. Відкриття провадження у справі відбулось на підставі «позову прокурора м. Ірпеня Київської області в інтересах виконавчого комітету Ірпінської міської ради».

Зазначене звернення представляється достатньо спірним як підстава для відкриття провадження у справі, враховуючи наступне. По-перше, діяльність «в інтересах» характерна представникові, а прокурор звертається «на захист» інтересів. По-друге, прокурор, на відміну від представника, захищає на будь-які інтереси, а лише інтереси громадянина або держави (за редакцією Конституції України на час розгляду справи). Він не може звертатись на захист інтересів територіальної громади. По-третє, відповідно до ст.ст. 16, 18-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [266], органи місцевого самоврядування можуть бути позивачами у суді, якщо це необхідно для реалізації їх повноважень і забезпечення виконання функцій місцевого самоврядування, виступаючи від власного імені у таких випадках.

Водночас на сьогодні не вироблено єдиної наукової думки щодо доцільності застосування терміну «представництво» до участі прокурора в цивільному судочинстві в порядку ст.ст. 56, 57 ЦПК України. Більш підтриманим є підхід, відповідно до якого зазначений термін не слід застосовувати для позначення такої діяльності. Проте неодноразово висловлюються протилежні наукові позиції, щодо визнання такої діяльності прокурора «законним представництвом», «офіційним процесуальним представництвом» і навіть «прокурорським представництвом». [21, с. 266-267, 292-293; 153, с. 338, с. 330-331].

Розглянувши положення ст.ст. 56, 57 ЦПК України щодо прав прокурора в цивільному судочинстві, ст. 23 Закону «Про прокуратуру», а також наведені літературні джерела, вважаємо недоцільним застосування терміна представництва до обговорюваної діяльності прокурора [320]. Прихильниками такої позиції наводиться значна кількість відмітних ознак,

що відрізняють представництво від діяльності прокурора на захист інтересів осіб чи держави, найбільш вагомими є такі: 1) прокурор діє завжди від свого імені; 2) прокурор не перебуває в матеріально-правовому зв'язку з особою, яку представляє; 3) державно-правовий характер заінтересованості прокурора [21, с. 266-267, 292-293].

Крім того, потрібно розглянути такі питання: визначення поняття конфлікту інтересів як підстави для неможливості представництва одною особою співучасників (ч. 4 ст. 60 ЦПК України); питання представництва у малозначних справах (п. 1 ч. 1 ст. 274 ЦПК України).

Розуміння правових гарантій, що ґрунтується на поширеній сучасній позиції засобів реалізації, надає можливість визначення достатньо значної кількості процесуальних гарантій участі представника у судовому процесі, а також їх систематизувати. Серед вказаних гарантій особливе місце займають гарантії участі представника в цивільному процесі в умовах реалізації засад «електронного правосуддя».

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів одним із основних чинників кризи у функціонуванні системи правосуддя визначено відсутність чи недостатній рівень використання можливостей сучасних інформаційних систем (електронне правосуддя). Заходами щодо усунення цього недоліку виділено зокрема: забезпечення широкого використання інформаційних систем для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя»; створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту; поетапне запровадження інструментів «електронного правосуддя». Згадуваним раніше Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII [239] внесено істотні зміни до актів процесуального законодавства, якими значною мірою реалізовано зазначені

та інші положення щодо електронного правосуддя, зокрема врегулювання питань функціонування Єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи суду (ст. 14 ЦПК України). Тому можна стверджувати про інтенсивний розвиток засад «електронного правосуддя».

З іншого боку, науковці вказують на таку перепону, як недостатня пристосованість процесуального законодавства для його повноцінного впровадження [33, с. 20].

Одночасно із цими змінами щодо запровадження електронних засобів здійснення правосуддя внесено відповідні зміни також до процесуального законодавства, що визначає порядок вчинення окремих процесуальних дій і створює можливості для застосування таких засобів.

Так, наприклад, у ч. 5 ст. 177 ЦПК України, враховано можливість подавати позовну заяву в електронній формі, зокрема визначено, що позивач може додати до позовної заяви копії письмових або електронних доказів. Можна назвати також інші приклади змін до процесуальної форми, що розраховані на використання електронних засобів здійснення правосуддя. Втім, є багато неврегульованих питань, що залишаються і сьогодні актуальними. Вказане стосується, зокрема, точного визначення вимог до апаратури, що використовується для забезпечення проведення судового засідання у режимі відеоконференції (ст. 212 ЦПК України), якості зображення, звуку тощо, внаслідок чого виникають проблеми з ідентифікацією особи, яка бере участь у відеоконференції [181, с. 193], зокрема судового представника. Отже, з огляду на активізацію впровадження у здійснення правосуддя електронних інформаційних систем актуалізується проблематика визначення та належного законодавчого закріплення процесуальних гарантій участі адвоката у цивільному судочинстві.

Проблематика гарантій участі судового представника в цивільному процесі взагалі і адвоката зокрема не була розкрита сповна у дослідженнях останніх років. Серед напрацювань цієї проблематики можна назвати

дослідження процесуальних гарантій участі захисника у кримінальному процесі (О.Ю. Татаров, В.К. Волошина та інші); процесуальних гарантій як засобів забезпечення належного здійснення цивільного судочинства (І.Ю. Татулич [405], О.С. Захарова [101]). Побічно проблематики цього дослідження торкаються у роботах, що стосуються правового статусу учасників цивільного процесу взагалі та судового представника зокрема (Г.О. Світлична [451], С.С. Бичкова [21]). Окремо слід вказати на напрацювання стосовно запровадження інформаційних технологій у здійсненні судочинства та судоустрою: О.В. Бринцев, І.О. Ізарова, Є.В. Ковальов, Н.В. Кушакова-Костицька, А.Л. Паскар, З.В. Холоднюк та інші.

Розглянемо більш детально категорію «правові гарантії», яка виступає висхідною для характеристики представника як суб'єкта цивільного процесуального права.

Під правовими гарантіями прийнято розуміти передбачені законом спеціальні засоби, способи, умови, які забезпечують здійснення в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод людини [45, с. 130]. Отже, категорія «правові гарантії» розглядається стосовно забезпечення вищої соціальної цінності – прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України).

Конкретними гарантіями прав і свобод людини визначено такі: правові процедури їх реалізації, право знати свої права та обов'язки, право на юридичну допомогу [45, с. 130].

З подібного розуміння виходять також дослідники у сфері процесуального права. Так, вивчаючи проблематику процесуальних гарантій як засобів забезпечення належного здійснення цивільного судочинства, О.С. Захарова визначає такі гарантії як систему засобів забезпечення прав, обов'язків, відповідальності учасників цивільного процесу та суду [101, с. 49]. Дослідниця, застосовуючи метод «дихотомії» (поділ навпіл), виділяє процесуальні гарантії, які: визначені у нормі; виникають унаслідок реалізації учасниками процесу власної правосуб'єктності. Зокрема, до першої групи

відносяться процесуальні гарантії, закріплені у вигляді норм-принципів [101, с. 48]. І.Ю. Татулич, досліджуючи проблематику засобів і гарантій ефективного цивільного судочинства, фактично ототожнює вказані засоби і гарантії із його засадами: процесуальна форма, а також засади реалізації права на справедливий судовий розгляд (доступність, належна судова процедура, публічність, розумні строки судового розгляду тощо) [405, с. 75-77].

Не оспорюючи підходів наведених учених, відмічаючи різний характер їх наукових результатів, відмітимо наступні спільні риси:

- визнання забезпечувального характеру щодо такої категорії, як «гарантія»;
- визнання за нею статусу «правового засобу», який піддається виокремленню серед інших правових засобів.

В.О. Негодченко, розкриваючи питання адміністративно-правових засобів забезпечення обігу інформації підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ, пропонує розглядати такі засоби як сукупність адміністративно-правових норм з позиції їх функціонального призначення. Конкретними засобами визначено: збір відповідної інформації, підготовку інформаційних документів; обмін оперативною інформацією тощо [189, с. 152].

Попри застосування цього підходу до визначення гарантій реалізації суб'єктивних публічних прав, слід вказати на подібність ознак таких правових засобів до виокремлених вище ознак процесуальних гарантій, що наводяться О.С. Захаровою та І.Ю. Татулич. Виходячи з наведеного, процесуальні гарантії пропонуємо визначати, виходячи з загального розуміння гарантій прав людини як певних засобів, способів, умов, що забезпечують належну реалізацію вказаних прав.

Потрібно погодитися із Г.О. Світличною, яка виділяє дві функції судового представництва в цивільному процесі: суто представницька (друге

«я» довірителя) та правозахисна (правозаступницька) [451, с. 270]. Вказані положення можна вважати основою для визначення відповідних процесуальних гарантій.

Концепція електронного суду України, розроблена ДП «Інформаційні судові системи» у 2012 році, визначає такі елементи електронного правосуддя: надання можливості фізичній особі або організації направити до будь-якого суду країни підписану електронним цифровим підписом позовну заяву (апеляційну чи касаційну скаргу) разом з пакетом супутніх документів за допомогою мережі «Інтернет»; надсилання стороні судового процесу електронної копії процесуального документа або повістки засобами електронного зв'язку (e-mail чи SMS); розробка та впровадження універсального формату обміну даними, завдяки якому стане можливою передача справ та документів між автоматизованими системами документообігу суду різних розробників [135].

У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів передбачено такі напрями реформування: забезпечення широкого використання інформаційних систем для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя»; створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту, зокрема введення повноцінних електронних систем, у тому числі системи електронного документообігу, та відстакоження справ (до вищих інстанцій), електронних повідомлень, електронних викликів, електронного розгляду справ (у деяких випадках), електронних платакожів, аудіо- та відеофіксації засідань, інформаційної системи внутрішньої бази даних, інформаційної системи законодавчої бази даних, удосконалення системи забезпечення рівного та неупередженого розподілу справ між судьями, зокрема визначення судді та (або) складу колегії суддів на всіх стадіях судового провадження; поетапне запровадження інструментів «електронного правосуддя», що дасть змогу користувачам звертатися до суду, сплачувати судовий збір, брати участь у провадженнях та отримувати

необхідну інформацію і документи електронними засобами (абз. 8, 9 п. 5.4) [290].

Проектом Закону України від 04.07.2016 р. № 4879 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення і пришвидшення процесу судового захисту порушених прав та законних інтересів осіб» з метою забезпечення функціонування електронного наказного провадження в цивільному процесі передбачено запровадження, зокрема, автоматизованої електронної системи наказного провадження, яка забезпечує такі можливості: 1) реєстрацію осіб, які беруть участь в електронному наказному провадженні; 2) сплату судового збору за подання заяви про видачу електронного судового наказу з використанням платіжних систем у режимі реального часу; 3) подання (надсилання) процесуальних документів у порядку електронного наказного провадження; 4) вчинення процесуальних дій у порядку електронного наказного провадження; 5) надання особам інформації про стан розгляду справ електронного наказного провадження, в яких вони беруть участь [246].

О.В. Бринцев пов'язує реалізацію «електронного правосуддя» із забезпеченням запровадження таких можливостей: забезпечення двосторонньої комунікації між судом, учасниками судового процесу та усіма іншими заінтересованими особами за допомогою засобів сучасних електронних інформаційно-комунікаційних технологій; визнання електронних інформаційних ресурсів та електронних транзакцій повноцінними доказами в судовому процесі; вчинення усіх процесуальних дій в електронному форматі [33, с. 25].

Наведені вище положення чинного законодавства, проектів законів, теоретичні напрацювання дозволяють зробити висновок, що для належного здійснення судовим представником своїх функцій особливе значення має реалізація положень щодо таких процесуальних гарантій:

– надсилання викликів та повідомлень електронними засобами;

– удосконалення положень щодо інших засобів забезпечення судового представника необхідною інформацією з метою повноцінної участі у судовій справі (наприклад, щодо ознайомлення із матеріалами справи);

– розвиток електронних засобів вчинення процесуальних дій (наприклад, щодо проведення судових засідань у режимі відеоконференції, засобів обміну процесуальними документами між представником та судом);

– розвиток засобів забезпечення можливості здійснення електронних платежів (наприклад, стосовно сплати судового збору, розрахунків у зв'язку із проведенням інших процесуальних дій (призначення експертизи, відшкодування інших витрат, понесених у зв'язку із розглядом справи).

Належне законодавче закріплення таких процесуальних гарантій у цивільному процесуальному законодавстві вимагає врахування відповідних положень доктрини цивільного процесуального права, що необхідно для забезпечення відповідності конкретних правовідносин, які врегульовуються, предмета правового регулювання конкретних актів цивільного процесуального законодавства.

Зокрема, навряд чи буде помилкою віднести до предмета регулювання ЦПК України цивільні процесуальні правовідносини. У такому випадку потрібно брати до уваги положення доктрини цивільного процесуального права щодо суб'єктів, об'єкта, змісту, підстав виникнення вказаних відносин, що слід вважати обов'язковою частиною предмета регулювання ЦПК України. Інші питання мають врегульовуватись тільки за наявності достатніх підстав.

Проте зауважимо, що суб'єкти законодавчої ініціативи не завжди дотримуються цього підходу. Так, вказаним вище проектом Закону України від 04.07.2016 р. № 4879 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення і пришвидшення процесу судового захисту порушених прав та законних інтересів осіб», з метою забезпечення впровадження електронного наказного провадження у цивільне судочинство

передбачено врегулювання у ЦПК України питань щодо: визначення розпорядника автоматизованої системи електронного наказного провадження, а також його основних завдань; виду права власності, об'єктом якого виступає вказана система (державна власність); визначення органів та осіб, якими затверджується положення про вказану систему [246].

Відповідні правовідносини можна охарактеризувати швидше як адміністративні матеріальні, але не процесуальні, що викликає сумнів щодо доцільності їх врегулювання у ЦПК України. Крім того, що у чинному ЦПК України, зокрема у ст. 14, положення щодо розпорядника вказаної системи відсутнє. Натомість зберігається положення щодо визначення суб'єкта затвердження Положення про вказану систему.

Зарубіжні науковці приділяють значну увагу вивченню проблем та перспектив реалізації інформаційних технологій у здійсненні судочинства.

Зокрема, Т. Бочаров, досліджуючи питання реалізації засад «електронного правосуддя» у системі арбітражних судів Російської Федерації, вказує на можливості: скачування судових актів заінтересованими особами у PDF-форматі; подання позовів, клопотань, скарг у електронному вигляді; відстакоження руху своєї судової справи. Водночас дослідник вказує на проблему охорони конфіденційної інформації при здійсненні електронного документообігу [27]. О.В. Кокін, розглядаючи проблеми процесуального представництва у електронному правосудді у Російській Федерації, вказує на проблеми, що стосуються: доступності такого правосуддя стосовно осіб, які не мають навичок користування відповідними електронними засобами; недостатнього рівня підготовки адвокатів; недостатньої пристосованості процесуального законодавства [121, с. 23]. Указані та інші проблеми можна враховувати в Україні при опрацюванні питань щодо формування ефективних засобів забезпечення функціонування «електронного суду».

Отже, виходячи з наведеного, гарантіями належного здійснення судовим представником своїх функцій в умовах функціонування електронного правосуддя слід вважати правові засоби, що стосуються: надсилання викликів та повідомлень електронними засобами; інших засобів забезпечення судового представника необхідною інформацією щодо повноцінної участі у судовій справі; вчинення процесуальних дій в електронній формі; здійснення розрахунків в електронній формі між судовим представником та судом; інші засоби, передбачені ЦПК України [348, с. 220-226].

Для закріплення наведених гарантій у цивільному процесуальному законодавстві необхідно чітко врегулювати питання щодо: порядку індивідуалізації судового представника як у процесі в цілому (наприклад, через реалізацію особливих вимог щодо довіреності, інших документів, що посвідчують особу представника), так і під час вчинення окремих процесуальних дій (реалізація вимог щодо належної якості аудіо- та відеотрансляції) як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин; моменту виникнення конкретних цивільних процесуальних правовідносин та їх припинення (наприклад, стосовно розгляду звернень представника, надсилання судових викликів та повідомлень), що пов'язано із урахуванням положень щодо об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, підстав їх виникнення [345].

Положення § 2 гл. 4 р. 1 ЦПК України доцільно сприймати як загальну частину стосовно як договірному, так і законного представника. Внаслідок цього наведені у попередньому підрозділі положення цілком можуть бути застосовані до діяльності також і законного представника. Основною особливістю законного представника, порівняно із договірним, є підстава його виникнення. Разом з тим актуальність наведених вище загальних положень зумовлює доцільність розгляду законного представника як суб'єкта цивільного процесуального права, насамперед як багатоаспектне явище через

характеристику усіх аспектів суб'єкта права та враховуючи особливості процесуального статусу у цивільному процесі. Однією з особливостей законного представника виступає відсутність такої властивості (ознаки, риси) як професійний характер діяльності щодо представництва, на відміну від добровільного представника. Вказане характеризує його правосвідомість.

Основою правового статусу законного представника можна вважати його повноваження у разі вирішення питання щодо призначення опікуном або піклувальником у встановленому законом порядку. Виходячи з усталених на сьогодні визначень опіки та піклування, представлення інтересів підопічного в суді є однією з форм опіки та піклування [45, с. 578, 648]. З вказаного впливає, що у разі порушення судом процесуальних гарантій діяльності як представника, так і особи, які він представляє, суд не тільки порушує право особи, яку представляють, але й створює перешкоди у реалізації повноважень законного представника. Водночас повноваження законного представника та добровільного (договірного) принципово відрізняються за своєю природою, що обумовлює також різне правове значення такого правопорушення з боку суду.

Наведені положення дозволяють використати конструкцію характеристики процесуального статусу добровільного представника до характеристики вказаного статусу щодо законного представника. За такого підходу у структурі такого статусу можна виділити усі вже наведені вище елементи: правові норми; правосуб'єктність; правовий статус; правові принципи.

Значення правових норм як елементу правового статусу законного представника зумовлено правовою природою правовідносин, що виникають при здійсненні законного представництва. У разі звернення до суду законного представника реалізується його правовий статус як опікуна або піклувальника. Виходячи з наведеного, можна визначити два види правовідносин, що мають місце при зверненні законного представника: між

законним представником та особою, яку він представляє, що виникають на основі закону; між законним представником як суб'єктом звернення до суду та судом, в яких законний представник має право на винесення судом рішення по суті справи, а суд зобов'язаний винести таке рішення (процесуальне правовідношення), яке ґрунтується на зазначеному вище праві, що регламентується нормами цивільного та сімейного права. Тому можемо визначити правовий статус законного представника як суб'єкта цивільного процесуального права не тільки нормами цивільного процесуального права, але й цивільного, сімейного права.

Особливість правосуб'єктності законного представника визначається особливою метою його участі у цивільному судочинстві. На підставі висловлюваних у юридичній літературі позицій можливо вказати про визначення такою метою забезпечення та захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів [181, с. 57-58]. Крім того, на можливість мати права та обов'язки у судовому процесі та характер їх реалізації впливають вищенаведені норми права як основа процесуального статусу законного представника.

Характеризуючи правовий статус законного представника у цивільному процесуальному правовідношенні, можна вказати про доцільність збереження співвідношення категорій «можливості», «повноваження», «права та обов'язки», аналогічно до процесуального представника. Безпосередня реалізація правового статусу людини за участю законного представника у цивільному процесі зумовлює особливе значення положень принципу верховенства права, основних положень щодо прав людини.

Останнім елементом правового статусу законного представника виступають правові принципи, до особливостей якого можна віднести обмеженість принципу диспозитивності внаслідок контролю суду за реалізацією ним прав, свобод, законних інтересів підопічного щодо

розпорядження предметом спору, про що зазначалось у науковій літературі (ч. 5 ст. 206 ЦПК). В інших змістовних характеристиках законного представника як суб'єкта цивільного процесуального права у частині, що стосуються правових принципів, висловлені положення стосовно добровільного представника в цивільному судочинстві зберігають свою актуальність також стосовно законного представника.

3.3 Учасник справи, представник як суб'єкти цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень

Правосудність рішення суду визначається загальним і головним завданням діяльності судової системи щодо розгляду та вирішення цивільних справ. Завданням апеляційного перегляду як складової вказаної системи є, в тому числі, забезпечення єдиної практики застосування права судами [451, с. 703]. На відміну від вирішення спору у суді першої інстанції, безпосереднє завдання апеляції можна визначити як виправлення помилок суду першої інстанції. Специфіка завдань апеляційного перегляду впливає на визначення особливостей суб'єкта цивільного процесуального права у цьому провадженні. Також можна вказати на збереження основних позицій щодо визначення суб'єкта у цій стадії цивільного судочинства, адже метою виправлення судових помилок, як цілком слушно вказують науковці, є забезпечення правосудності рішення [451, с. 703], що, безумовно, передбачає його законність та обґрунтованість.

Виходячи з наведеного, розглянемо особливості суб'єкта цивільного процесуального права у відповідних провадженнях, ґрунтуючись при цьому на визначеному у попередньому підрозділі змісті аспектів, елементів суб'єкта цивільного процесуального права, елементів цивільного процесуального

статусу суб'єкта цивільного процесуального права, а також основи його статусу (законний інтерес).

Особу, яка ініціює відкриття провадження щодо перегляду судових рішень у зв'язку із виправленням судової помилки (апеляційне, касаційне, провадження у зв'язку із виключними обставинами), у процесуальній літературі по-різному визначають, а саме: особа, яка подає апеляційну скаргу, апелянт тощо. Традиційно документ, яким ініціюється апеляційне, касаційне провадження, визначається як скарга. Такий підхід збережено і законодавцем у чинному ЦПК України. Щодо перегляду судового рішення у зв'язку із виключними обставинами, то використовується термін «заява». З огляду на одночасний розгляд у межах цього підрозділу як апеляційного, так і касаційного проваджень, пропонуємо надалі називати сторони вказаних проваджень як скаржник (заявник) та протилежна сторона.

З огляду на загальний характер положень щодо процесуального представництва, можна вказати на участь у таких провадженнях також процесуального представника, а також органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у випадках, визначених законом (ст.ст. 56, 57 ЦПК України). Питання вказаних суб'єктів будуть розглянуті у цьому підрозділі, а суб'єктів, які діють у чужих інтересах відповідно до закону, буде досліджено окремо.

Наведений підхід щодо багатоаспектності суб'єкта цивільного процесуального права («правова зовнішність», «правовий діяч», правосуб'єктність тощо) застосовують для характеристики представника у провадженнях щодо перегляду судових рішень із урахуванням специфіки завдань і процедур проваджень. Так, розгляд суб'єкта цивільного процесуального права у якості юридичної зовнішності (тобто врахування наявності ідентифікуючої властивості) вимагає врахування відсутності у сторони права на зміну предмета спору у провадженнях щодо перегляду судового рішення. Сторона у досліджуваних провадженнях має право

змінювати предмет свого звернення лише у межах апеляційної або касаційної скарги, що зумовлено остаточним визначенням меж предмета спору в суді першої інстанції. Відповідно, принцип диспозитивності в суді апеляційної, касаційної інстанції має певні обмеження, порівняно із судом першої інстанції. Можливість розпоряджатися правами щодо предмета звернення залишається на стадії перегляду судових рішень, і саме можливість скажника приймати власне рішення щодо визначення подальшої долі провадження у справі залишається визначальною рисою його юридичної зовнішності як суб'єкта цивільного процесуального права. Таку можливість треба вважати причиною існування відповідних процесуальних засобів, наприклад щодо ознайомлення із матеріалами справи.

Іншим аспектом визначено правову волю як здатність особи самостійно приймати рішення у зв'язку із порушенням та розглядом справи. Вказану здатність потрібно вирізняти саме як певну властивість особи. У зв'язку з цим привертає до себе увагу загальна тенденція розвитку представництва у цивільному процесуальному праві.

Можливо вказати про прояви посилення англо-саксонських традицій у національній системі цивільного процесуального права. Вказане стосується, зокрема, таких масштабних новацій, як: поступове запровадження обов'язкового професійного характеру діяльності представника і, як наслідок, – підвищення вимог до звернення до суду, в тому числі з апеляційною або касаційною скаргами, ускладнення інститутів власне цивільного судочинства (запровадження засобів електронного правосуддя) та ін. Крім того, не можна не зазначити про поступовий розвиток інституту безоплатної правової допомоги, що актуалізує участь судового представника у цивільних справах.

У зарубіжній юридичній літературі окремими вченими висловлюються позиції щодо недоцільності визнання особи суб'єктом цивільного процесуального правовідношення, якщо вона особисто не бере у ньому

участь. Як приклад, вони наводять законне представництво недієздатної особи. Зокрема, вказують на матеріально-правовий характер особи, щодо якої здійснюється представництво як сторони у справі, на відміну від представника, який є її процесуальним «втіленням» [360, с. 211-212].

Погоджуючись із визначенням недієздатної особи стороною у процесі, зауважимо, що така конструкція не дає відповіді на важливі питання практичного характеру, зокрема – чиї права потрібно вважати порушеними у випадку не задоволення судом клопотання процесуального представника. Традиційно вказане вважається порушенням права представлюваної особи на судовий захист. Тому більше відповідає сутності сторони у процесі позиція, відповідно до якої дії представника створюють наслідки для особи, а отже його рішення вважають рішенням особи, навіть якщо вона недієздатна.

Якщо виходити з доведеного у попередньому підрозділі підходу щодо характеристики представника як суб'єкта цивільного процесуального права, то, з юридичної точки зору прийняття рішення представником учасника провадження щодо перегляду судового рішення має сприйматись як прийняття рішення вказаним учасником. Тобто, відсутність співпадання предмета апеляційного оскарження із предметом позову, процесуальний характер питань, що порушуються в апеляційній чи касаційній скарзі на ухвалу суду, не має впливати на визначення суб'єктом прийняття рішення сторони, а не процесуального представника [348, с. 230-232].

Стосовно самотійності представника як процесуальної фігури можна зазначити, що відбувається співпадання волевиявлення представника та довірителя – у випадку реалізації представником прав довірителя, що безпосередньо стосуються предмета спору (ст. 49 ЦПК України). В аспекті реалізації інших його процесуальних прав (ознайомлення із матеріалами справи, подання доказів, заявлення клопотань тощо) представник є повністю самотійною процесуальною фігурою.

Така властивість представника як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень як можливість і доцільність його сприйняття самостійною процесуальною фігурою впливає з визнання наступного аспекту його характеристики як «правового діяча», що розкривається у таких рисах: активний характер суб'єкта; його активна позиція при правотворчості та реалізації норм права. Наявність цих рис визначає правові вимоги професійності представника, високого рівня правосвідомості, що зумовлено особливим характером здійснення представництва внаслідок підвищеної складності справ у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Відповідність особи, яка здійснює представництво у провадженнях щодо перегляду судових рішень, вказаним вимогам свідчить про його високу соціально-правову цінність, що дозволяє здійснювати ефективний захист прав, свобод, законних інтересів осіб, щодо яких здійснюється представництво. У зв'язку із цим у чинному ЦПК України визначено гарантії належної участі представника у вказаних провадженнях, що актуалізує сприйняття представника як суб'єкта удосконалення галузі цивільного процесуального права.

Наступним аспектом представника як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень виступають правові зв'язки та правові відносини. У зв'язку із наведеним привертає до себе увагу позиція Т. В. Сахнової, відповідно до якої однією з ознак цивільних процесуальних правовідносин є обумовленість їх предметом процесу [360, с. 195]. Предмет процесу тісно пов'язаний із предметом позову. На стадії перегляду судового рішення вносити зміни до предмета позову не можна, а тому він не змінюється, порівняно із розглядом у суді першої інстанції. Водночас у вказаних стадіях можна виділити предмет відповідної скарги – апеляційної чи касаційної. Предмет цих скарг і можна вважати предметом процесу. Тому зв'язки, які виникають між стороною у справі щодо перегляду судового рішення та судом, доцільно вважати цивільними

процесуальними, що зумовлює визначення відповідної сторони або її представника як суб'єкта цивільного процесуального права.

Останнім аспектом характеристики представника як суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень визначено цивільну процесуальну правосуб'єктність. Потрібно зауважити, що як і норми § 2 гл. 4 р. 1 ЦПК України, так і положення стосовно перегляду судових рішень не дають однозначної відповіді щодо визначення процесуального представника як самостійної фігури у цивільному процесі. Вказаний недолік має бути виправлено передбаченням процесуальних прав саме представника, якими б опосередковувалися його правові можливості, відповідно до наданих повноважень.

Ключовими при визначенні цивільної процесуальної правосуб'єктності учасників проваджень щодо перегляду судового рішення треба вважати положення про права апеляційного, касаційного оскарження, а також положення про можливість звернення з метою перегляду судового рішення за виключними обставинами (ст.ст. 352, 389, 424 ЦПК України).

В юридичній літературі право на апеляційне оскарження судового рішення розглядають із позиції правової можливості, що надається передбаченою законом особі.

Право на апеляційне оскарження судового рішення є складовою права на судовий захист [153, с. 834; 451, с. 707]. Вказане визначення можна вважати базовим стосовно з'ясування змісту права щодо відкриття касаційного провадження, а також провадження за винятковими обставинами.

Розглянемо особливості громадянства та правових гарантій діяльності як елементи характеристики сторін, процесуального представника як суб'єктів цивільного процесуального права.

Громадянство визначено необхідним елементом суб'єкта цивільного процесуального права, на що вказувалось у підрозділі 1.3. В аспекті

процесуального статусу воно становить основу для визначення особи суб'єктом цивільного процесуального права з огляду на широкий характер поняття громадянства як зв'язку особи із державою.

С. С. Бичкова визначає громадянство як підставу виникнення у особи певного статусу [21, с. 40].

Разом із тим проведене дослідження особливостей матеріально заінтересованих осіб та їх представників як суб'єктів цивільного процесуального права, а також інших його суб'єктів, зокрема суду, надає можливість зробити узагальнюючий висновок стосовно ролі громадянства як елемента суб'єкта цивільного процесуального права.

Визначення громадянства як правового зв'язку особи та держави у взаємозв'язку із викладеними вище положеннями щодо особливостей участі у цивільному процесі юридичних осіб та держави надає підстави поширити цей правовий інститут на всіх суб'єктів цивільного процесуального права.

Так, стосовно суду можна виділити вимогу до судді бути громадянином України. Аналогічна вимога висувається до секретаря судового засідання, судового розпорядника, помічника судді як працівника апарату суду. Щодо ж учасників судового процесу, то гарантування можливості звернення до суду з метою захисту своїх прав, свобод, законних інтересів вже можна розглядати як правовий зв'язок.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не пов'язує набуття статусу адвоката із наявністю у особи громадянства України. Органи та особи, які діють у чужому інтересів відповідно до закону, можуть брати участь у судовому процесі через свого керівника (ч. 4 ст. 58 ЦПК України), який також повинен мати громадянство (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII [251]).

Певний виняток із зазначеного можна зробити лише для матеріально заінтересованих осіб. Зокрема, право на звернення до суду не пов'язується із наявністю або відсутністю громадянства України або іншої держави, але із

властивостями суб'єкта звернення як людини, що доцільно визначати проявом природного характеру права на судовий захист. Тому стосовно матеріально заінтересованої особи можна вказати на сукупність її властивостей як людини, як основу сприйняття її як суб'єкта цивільного процесуального права, на відміну від усіх інших суб'єктів цивільного процесуального права.

Природно-правовий підхід до врегулювання правового статусу особи в цивільному процесі передбачає обов'язкове врахування її біологічної сутності як людини. Підставою для такого твердження є результати дослідження ролі фізичної особи у реалізації волі юридичної особи та держави. Тому, не заперечуючи та враховуючи наявність у представника спеціального правового статусу, треба зауважити про принциповість належної його реалізації у контексті прав людини. Аналогічне можна стверджувати також стосовно представників органів державної влади, місцевого самоврядування, які у випадках, передбачених законом, діють у чужих інтересах.

Розглядаючи правосуб'єктність суб'єктів права на оскарження судового рішення, не можна оминати увагою окремі проблемні питання, які традиційно виникали у юридичній літературі. Вказані питання стосуються: виникнення у суб'єкта оскарження моменту права на ознайомлення із матеріалами справи, якщо він не брав участі у розгляді справи у суді першої інстанції; наявність у представника повноважень щодо подання апеляційної скарги, за відсутності його спеціального оформлення; наявності у прокурора повноваження щодо подання апеляційної скарги, якщо він не брав участі у розгляді справи у суді першої інстанції. Зокрема, висловлювалися думка щодо неоднакового законодавчого підходу при визначенні можливостей щодо ознайомлення із матеріалами справи осіб, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання щодо їх прав та обов'язків. Вказане право чітко не було прописане щодо цих осіб. Стосовно можливості представника подати

апеляційну скаргу, коли немає спеціально оформленого його повноваження, то вказувалося на те, що необхідно мати таке спеціальне оформлення довіреності чи іншому передбаченому законом документа відповідних прав. Відносно прокурора було зазначено про не відповідність основним положенням практики Європейського суду з прав людини можливості прокурора оскаржити судові рішення в апеляційному порядку, якщо він не брав участі у суді першої інстанції. Для обґрунтування такої позиції зазначено про наглядовий характер діяльності прокурора щодо судової влади, що не входить до його повноважень, відповідно до Конституції України [451, с. 708-711, 714].

Аналіз суб'єктів цивільного процесуального права – суду, учасника справи, надав можливість визначити, що центральним суб'єктом цивільного процесуального права виступає правова особистість, біологічною основою якої є людина, що визначає вектор для вирішення проблемних питань чинного процесуального законодавства та судової практики.

Відповідно до ч. 3 ст. 352, ч. 4 ст. 389 ЦПК України, право на ознайомлення із матеріалами справи, а також інших процесуальних прав учасника справи набуває особа після відкриття провадження у справі. Законодавець чітко визначає момент набуття такою особою відповідних прав. Фактично, згідно з цією нормою особа, яка не брала участі у справі у суді першої інстанції, позбавляється можливості користуватися матеріалами справи при підготовці апеляційної скарги. Втім таке рішення можна вважати обґрунтованим з огляду на недопустимість розголошення інформації, що міститься у матеріалах справи, особі, яка ще не є її учасником і щодо якої судом не підтверджено відкриття провадження з метою захисту її прав, свобод, інтересів.

Представник у цивільному судочинстві, який має належним чином посвідчені повноваження на ведення справи, набуває при розгляді справи усіх можливостей, що їх має особа, яку він представляє. Є. О. Нефедьєв

визначає моментом, з якого функція суду може вважатися виконаною, констатацію судом першої інстанції наявності або відсутності порушення прав позивача [191, с. 10]. Із такою позицією суголосні наведені вище положення щодо наявності особливого посвідчення повноважень представника у апеляційному оскарженні судового рішення. Однак не можна не звернути увагу на розміщення норм стосовно визначення кола можливостей процесуального представника у загальній частині ЦПК України, що зумовлює поширення її також і на відповідні провадження.

Використання положень при характеристиці суб'єкта цивільного процесуального права також вимагає застосування єдиного підходу до врегулювання процесуального статусу представника у провадженнях щодо оскарження судових рішень. Додатковою аргументацією виступають положення про те, що у вказаних провадженнях представник виступає аналогічним суб'єктом права, що і під час розгляду справи у суді першої інстанції щодо нього, зокрема, можуть бути визначені аналогічні аспекти, структурні елементи, а також елементи процесуального статусу як учасника цивільного процесуального правовідношення. Причому усі вказані елементи значною мірою схожі за своїм змістом із змістом їх у суді першої інстанції. Вказаний підхід може бути застосований також щодо визначення прокурора як суб'єкта апеляційного оскарження. Крім того, потрібно враховувати також ту частину правового статусу сторони у справі, що є похідною від її статусу як людини, а отже, зумовлює збереження відповідних гарантій незалежно від стадії цивільного процесу при розгляді конкретної справи.

Прихильники позиції щодо недоцільності надання можливості оскарження судового рішення прокурору, який не брав участі у справі у суді першої інстанції, вказують на ознаки виконання прокурором у такому випадку наглядової функції щодо судової діяльності, що не передбачено Конституцією України. Крім того, виникає суперечність щодо наявності у

прокурора таких повноважень у практиці Європейського суду з прав людини, зокрема висловлена у справі Брумареску проти Румунії [34; 451, с. 714].

Такі повноваження означають можливість прокурора на підставі власного рішення вступати у процес. Водночас, питання щодо наглядового характеру зазначеної діяльності потрібно додатково обґрунтувати. Прокурор не є суб'єктом, який самостійно може прийняти рішення щодо скасування рішення суду першої інстанції і не може висувати до суду першої інстанції вимогу про скасування його рішення у випадку, якщо виявить у такому рішенні порушення прав конкретної особи, на захист інтересів якої він звертається. Скасувати рішення суду першої інстанції може тільки суд апеляційної інстанції. Крім того, функції прокурора у таких зверненнях треба розглядати як принципово інші, спрямовані на захист інтересів конкретної особи, а не здійснення нагляду за судовою діяльністю.

Вказаний висновок підтверджує також наведе вище рішення Європейського суду з прав людини, в якому відповідна практика була предметом критики з огляду на наглядовий характер функцій прокуратури у подібних випадках, відсутність якого у національній системі цивільного судочинства встановлено вище.

Тому доцільно визнати цілком обґрунтованим підхід законодавця щодо можливості прокурора брати участь у справі на будь-якій стадії судового процесу, а також оскаржувати рішення суду першої інстанції незалежно від участі у розгляді справи у цьому суді.

Касаційне провадження та провадження у зв'язку із виключними обставинами справедливо вважають науковці видами проваджень, спрямованими на виправлення судової помилки, на відміну від перегляду у зв'язку із нововиявленими обставинами. Тобто, у разі оскарження конкретного судового рішення у касаційному порядку, попри наявність судового рішення, що набрало законної сили, судовий процес у конкретному випадку не можна вважати завершеним. Отже, повноваження процесуального

представника є повністю актуальними також і на цих стадіях судового процесу.

Проведений аналіз надає підставу для висновку, що матеріально заінтересованим особам, їх представникам характерні усі аспекти суб'єкта права також і у провадженнях щодо перегляду судових рішень. Отже, цих осіб можна вважати суб'єктами цивільного процесуального права незалежно від конкретної стадії судового процесу.

Наступним елементом суб'єкта цивільного процесуального права визначено правові гарантії його діяльності. Для процедур перегляду судового рішення актуальні усі загальні гарантії: засоби забезпечення доступу до правосуддя; принципи цивільного процесуального права; регламентація процесуальних учасників процесу тощо. З іншого боку, специфіка процедур перегляду судових рішень зумовлює визначення також специфічних процесуальних гарантій у таких процедурах, які доцільно розглядати в аспекті гарантій прав людини.

Виконання учасниками процесу своїх процесуальних обов'язків є необхідною умовою належного розгляду і вирішення справи, а отже, реалізації права особи на судовий захист. Проте на сьогодні недостатньо врегульовано окремі засоби, спрямовані на належне виконання учасниками процесу своїх обов'язків щодо участі у процесі. Мова йде про діяльність інших учасників процесу (§ 2 гл. 4 р. 1 ЦПК України). Діяльність таких учасників, як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, має важливе значення для належного здійснення судового захисту суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів. Проблеми правового регулювання участі цих осіб у процесі стосуються не тільки наслідків випадків неявки їх у судові засідання, що закріплено у ст. 224 ЦПК України. Важливе значення має також врегулювання наслідків, що можуть наставати в межах правовідносин, що виникають між вказаними учасниками та особами, за ініціативи яких вони беруть участь, часто на оплатній основі (призначення експертизи,

залучення перекладача до участі у справі тощо). У таких випадках порушуються приватні інтереси відповідних заінтересованих осіб. Створення засобів гарантування належного виконання вказаними особами своїх процесуальних обов'язків можна вважати важливою гарантією належної реалізації заінтересованими особами своїх процесуальних прав.

Чинним ЦПК України ці питання вирішено не повною мірою. Так, у ст. 224 ЦПК України, лише передбачено наслідки неявки у судове засідання. Інші питання відповідальності вказаних учасників регламентовано тільки у статтях, що стосуються врегулювання їх процесуального статусу (ст.ст. 69, 72-75 ЦПК України відповідно), де вони прописані лише у загальних рисах.

Протягом останніх років у більшості публікацій розглядається проблематика участі у цивільному судочинстві або осіб, які забезпечують здійснення правосуддя (суддя, присяжні), або осіб, які беруть участь у справі [23; 90; 108; 122; 156; 201; 367; 417; 464; 492]. Питання діяльності інших учасників цивільного процесу, а також секретаря судового засідання, судового розпорядника (§ 3 гл. 4 р. 1 ЦПК України) значно менше розкрито. Вказані питання розглядають переважно в рамках суміжних тематик дослідження: провадження та процедури у цивільному процесі, а також окремі інститути, зокрема докази та доказування.

Можна виділити окремі питання, які є предметом досліджень, присвячених іншим учасниками цивільного процесу. Так, Л. С. Буряк розглядає питання відповідальності експерта у цивільному судочинстві [35].

У вказаних дослідженнях основну увагу приділено вирішенню процедурних питань участі суб'єктів у цивільному судочинстві, але недостатньою мірою висвітлено питання позапроцесуальних відносин, що виникають між цими учасниками та судом, але які є основою для належного визначення наслідків невиконання вказаними вище учасниками своїх процесуальних обов'язків.

Відповідно до ст. 65 ЦПК України, іншими учасниками судового процесу є: секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, експерт з питань права.

Мету діяльності секретаря судового засідання визначено у процесуальній літературі як організаційне сприяння здійсненню правосуддя, забезпечення належного порядку здійснення судочинства [153, с. 225]. Відповідно до ч. 1 ст. 159 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [294], завдання судового розпорядника полягає у забезпеченні додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил, виконання ними розпоряджень головуючого в судовому засіданні. Вказані особи займають відповідні посади у суді, вони є державними службовцями, тому логічно вважати визначення положень щодо їх юридичної відповідальності не у нормах процесуального права (наприклад, ЦПК України), а у нормах адміністративного права, зокрема стосовно сфери судоустрою.

Підставою для залучення до участі у цивільній справі свідка є дані стосовно його обізнаності щодо обставин, що мають значення для справи. Обов'язок свідка давати показання у суді є одним із конституційних обов'язків особи.

Тому через неприбуття до суду свідка, надання завідомо неправдивих або неповних показань можуть вживати заходів кримінальної та адміністративної відповідальності.

Іншим учасником розгляду справи у суді є експерт. Спорідненою рисою із свідком щодо нього також можна вважати конституційний характер обов'язку щодо надання висновку на підставі відповідної ухвали суду. Водночас на цьому не завершуються правовідносини, у які вступає експерт із учасниками цивільного процесу.

Відповідно до ч. 1 ст. 106 ЦПК України, учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення. У такому випадку виникає домовленість між експертом та особою, з ініціативи якої

призначається експертиза, відповідно до якої експерт зобов'язується провести дослідження, а особа – сплатити обумовлені домовленістю грошові кошти. За таких умов відсутність проведення судової експертизи (ненадання висновку) або неналежне її проведення (суперечливість, неповнота висновку) треба кваліфікувати не тільки як невиконання експертом своїх конституційних обов'язків перед судом щодо проведення експертизи, але також як невиконання своїх приватних обов'язків перед особою. Вказане надає підставу суду вирішувати питання щодо застосування цивільно-правових наслідків, якими може стати відшкодування збитків експертом.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України, збитками визначено втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права. Застосовуючи цю норму до наведеного випадку, можна зазначити, що збитками потрібно вважати суму, яку особа має сплатити, щоб отримати висновок експерта, наприклад унаслідок призначення повторної експертизи. Втім цим збитки не вичерпуються, адже через неналежне виконання вказаними особами своїх процесуальних обов'язків не можливо буде своєчасно винести судові рішення, затягуватиметься розгляд справи, збільшаться судові витрати. Тому збитками доцільно визначити не тільки витрати, зумовлені необхідністю проведення повторних (додаткових) експертиз, але також витрати, які виникли через затягування розгляду справи. До таких витрат доцільно віднести: додаткові судові витрати, яких можна було б уникнути у разі своєчасного винесення судом рішення (матеріальна шкода), відповідні втрати особи, які виникли внаслідок затягування розгляду справи (моральна шкода).

Вказані положення можуть бути застосовані також до перекладача. Надання суду сприяння у розгляді справи здійсненням перекладу є конституційним обов'язком перекладача. Саме це стало підставою включити перекладача до суб'єктів злочинів, передбачених ст.ст. 384, 385

Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III (далі – КК України) [147]. Відповідно до ч. 2 ст. 75 ЦПК України, перекладач допускається до участі у справі ухвалою суду за заявою учасника справи. Водночас у ЦПК України не визначено випадки, коли залучення перекладача до участі у справі є обов'язком суду. У більшості випадків перекладач бере участь у справі на оплатній основі: між ним та заінтересованою особою укладається відповідна угода.

Принциповою відмінністю правового положення спеціаліста є неможливість притягнути його до кримінальної відповідальності за відмову від участі у справі або за завідомо недостовірну консультацію, попри те що надання суду відповідного сприяння у розгляді справи також можливо розглядати як його конституційний обов'язок. У випадку неявки викликаного спеціаліста в судове засідання, залежно від інших обставин справи, його можна притягнути до юридичної відповідальності згідно зі статтею 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (далі – КУпАП) [120], тобто застосування положень щодо адміністративної відповідальності за неповагу до суду. На відміну від експерта та перекладача, спеціаліст може бути залучений до участі у справі не тільки за ініціативою сторін, але й за ініціативою суду, без відповідного клопотання з боку сторін. З іншого боку, сторона також може заявити відповідне клопотання, укласти відповідну угоду із спеціалістом. Незважаючи на те, що конституційних правовідносин між спеціалістом і судом немає, можна стверджувати, що вказані вище положення щодо цивільної відповідальності експерта та перекладача залишаються актуальними також для спеціаліста.

Специфічним учасником цивільного процесу є експерт з питань права (ст. 73 ЦПК України). На відміну від свідка, експерта, спеціаліста вказана особа залучається до участі у справі винятково за ініціативою заінтересованої особи. Вона може брати участь у справі як на платній, так і на безоплатній

основі. У випадку участі на платній основі між експертом з питань права та заінтересованою особою укладається відповідна угода, що зумовлює можливість застосування до такого експерта цивільно-правових наслідків, визначених вище.

У випадку надання правової допомоги на безоплатній основі актуальною залишається лише відповідальність такого експерта перед державою, оскільки у цьому випадку його діяльність є гарантією реалізації права на правничу допомогу, що передбачено ч. 1 ст. 59 Конституції України. Зазначене актуально у випадку її виклику у судове засідання судом.

Судове рішення визначається у цивільній процесуальній доктрині як акт правосуддя, що приймається на підставі належної оцінки з'ясованих обставин справи. Відповідно до п. 2 ч. 5 ст. 256 ЦПК України, одним із питань, яке вирішується у резолютивній частині судового рішення, є питання розподілу судових витрат. Це питання вирішують за наслідками розгляду справи, виходячи з її обставин.

За таких умов вважаємо доцільно доповнити ч. 5 ст. 256 ЦПК України окремим пунктом, в якому передбачити повноваження суду врегулювати у своєму рішенні питання відшкодування заінтересованій особі шкоди, завданої неналежним виконанням вказаних вище осіб своїх процесуальних обов'язків. Прикладом цього є правова позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо співвідношення збитків та судових витрат. Зазначені витрати не є збитками в згідно зі ст. 22 ЦК України, не входять до складу ціни позову і не можуть стягуватися як збитки [289].

Отже, суд у межах одного провадження фактично вирішує два спори: основний та спір заінтересованої особи з відповідним учасником щодо відшкодування шкоди. Водночас зауважимо, що другий спір не можна вирішити без вирішення першого, оскільки врахування обставин справи

щодо першого спору надає можливість оцінити значення невиконання процесуальних обов'язків у конкретному випадку [341].

Положення щодо конституційного характеру обов'язку вказаних осіб надавати сприяння суду щодо розгляду цивільної справи порушує питання стосовно неповноти врегулювання підстав відповідальності їх за невиконання процесуальних обов'язків у ЦПК України. Так, у ст. 224 ЦПК України вказано тільки підстави, пов'язані із неявкою зазначених осіб у судові засідання. Водночас практика знає чимало випадків (і законом це не забороняється), щоб експерт надавав свій висновок у письмовому вигляді, не з'являючись до суду. Аналогічна ситуація виникає також стосовно перекладу перекладача та консультації спеціаліста. Виходячи з наведеного, пропонуємо доповнити вказані підстави, охопивши ними такі випадки.

Отже, по-перше, положення, на підставі яких особа виступає у цивільному процесі, має важливе значення для побудови належних гарантій виконання нею своїх процесуальних обов'язків. У випадку виконання особою виключно свого конституційного обов'язку (наприклад участь свідка) може йти мова лише про відповідальність такого учасника процесу перед державою. За оплатної участі у процесі на підставі укладеної із заінтересованою особою угоди мова може йти також про відповідальність відповідного учасника процесу перед заінтересованою особою.

По-друге, правовою основою вказаної відповідальності є домовленість (договір) між заінтересованою особою і відповідним учасником цивільного процесу (наприклад експертом) щодо виконання цим учасником процесуальних функцій.

По-третє, в рамках вказаної домовленості можуть застосовуватися такі наслідки: відшкодування учасником процесу шкоди, завданої заінтересованій особі неналежним виконанням своїх процесуальних обов'язків. У межах цієї шкоди доцільно розрізняти: шкоду, завдану власне неналежним виконанням вказаними учасниками своїх обов'язків (наприклад, неповний висновок

експерта, що зумовило необхідність призначення додаткової експертизи і пов'язані із цим витрати); шкода, завдана затягуванням розгляду справи (додаткові судові витрати, моральна шкода).

По-четверте, вказане питання може вирішувати суд за результатами розгляду справи одночасно із винесенням рішення у справі і оформлювати окремим пунктом резолютивної частини судового рішення.

По-п'яте, необхідно внести зміни до ЦПК України, спрямовані на забезпечення належного виконання своїх процесуальних обов'язків вказаними особами незалежно від форми їх участі у розгляді цивільної справи (особиста участь у судовому засіданні або подання письмового: висновку експерта, консультації спеціаліста, перекладу тощо) [326].

Розглянувши учасників справи, представників, у розрізі суб'єктів цивільного процесуального права, можемо виділити ще одну групу правових гарантій, пов'язаних із наведеним розумінням цих суб'єктів, проте недостатньо розкритих у юридичній літературі. Розгляд суб'єкта цивільного процесуального права з позиції суб'єкта удосконалення та розвитку цієї галузі права надає підстави визначити такі групи гарантій, як засоби, спрямовані на забезпечення бути суб'єктами її удосконалення. Такий підхід ґрунтується також на трансгалузевому характері правових гарантій, виходячи, зокрема, з презентованого у теорії права підходу щодо характеристики гарантій прав людини.

Крім власне спеціальних (юридичних) гарантій, виділяють: політичні (поділ влади, демократична виборча система тощо); соціально-економічні (соціально орієнтована ринкова економіка, рівність форм власності тощо); ідеологічні гарантії (визнання людини найвищою цінністю, заборону пропаганди насильства, належний освітній рівень тощо) [410, с. 305]. Із гарантіями прав людини тісно пов'язані гарантії правової законності, які виділяє О. Ф. Скаун. Під правовою законністю вчена розуміє законність, засновану на правовому змісті законів, відділяючи її від власне законності як

вимогу належного виконання закону незалежно від його змісту [369, с. 489, 496-497]. Гарантії правової законності вчена також поділяє на загальносоціальні (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні) та спеціальносоціальні (юридичні). Кінцевою метою економічних гарантій визначено забезпечення економічної незалежності суб'єктів права. Політичні – загалом подібні до наведених вище таких гарантій прав людини. Соціальні пов'язано із забезпеченням громадян державою найбільш необхідними послугами, а також гарантуванням державної допомоги за потреби. Ідеологічні залежать від високого ступеня розвитку правосвідомості та відповідних інститутів, завдяки яким це досягається (рівень освіти; ідеологічний плюралізм). Окремо виділено спеціальносоціальні (юридичні) гарантії законності, пов'язані із юридичними умовами, правовими способами та організаційно-правовими засобами [369, с. 496-497].

Не викликає сумніву сприяння вказаних гарантій підвищенню поваги до суду, інтересу до його діяльності, ефективному сприйняттю процесуального законодавства учасниками процесу та іншими особами тощо, і, як наслідок, – підвищення їх активності як суб'єктів удосконалення галузі цивільного процесуального права.

Розглянуте широке коло процесуальних гарантій участі представника надає можливість доповнити визначений раніше у цьому дослідженні перелік суб'єктів цивільного процесуального права. Так, суб'єктом звернення до Конституційного Суду України із конституційною скаргою може бути особа, яка вважає конкретний закон України (або його окремі положення), що був застосований при винесенні остаточного рішення у її справі, неконституційним (ч. 1 ст. 56 Закону України «Про Конституційний суд України» від 13.07.2017 р. № 2136-VIII [264]).

Втім наведеним обсяг поняття «суб'єкт цивільного процесуального права» не вичерпується. Зокрема, сферою впливу вказаних суб'єктів можна визначити не тільки сферу законодавчого врегулювання цієї галузі права.

Попри виключне значення процесуальної форми, поданої у законі, для визначення поведінки учасників процесу, порівняно із, наприклад, цивільним правом, треба виділити значення для формування цієї галузі також усталеної практики взаємовідносин суду та учасників процесу під час розгляду цивільних справ. На нашу думку, така практика стала вагомою причиною розвитку спрощених проваджень у цивільному судочинстві, удосконалення певних його інститутів, таких як процесуальні строки, судові витрати тощо. У цьому аспекті істотного значення набуває діяльність не тільки власне учасників розгляду справи, але також передусім представників науки цивільного процесуального права, і широкого загалу практичних працівників у цій сфері. Наведене надає підстави визначити відправною категорією суб'єкта цивільного процесуального права людину.

Крім національного законодавства, впливовим джерелом цивільного процесуального права є міжнародні договори. Тому суб'єктами цивільного процесуального права як суб'єктами формування цієї галузі потрібно визнати також міжнародні організації та конкретну фізичну особу, яка реалізує функції міжнародної організації.

На підставі цього можна виділити дві групи суб'єктів цивільного процесуального права залежно від співвідношення із судовим процесом: 1) учасники судового процесу (суд та працівники апарату суду; учасники справи та представники; інші учасники судового процесу); 2) усі особи, які здатні впливати на формування галузі цивільного процесуального права своєю діяльністю. При цьому центральним суб'єктом цивільного процесуального права виступає людина. Змістом людини як суб'єкта цивільного процесуального права треба визначити її правові властивості, що розкриваються у дослідженні її багатоаспектності, а також характеризуються елементами суб'єкта права та правового статусу.

Принциповою особливістю цивільного процесуального права можна вважати об'єкт його регулювання – форму захисту прав, свобод, законних

інтересів. Вказане зумовлює яскраво виражений цільовий характер правосуб'єктності усіх суб'єктів цивільного процесуального права, на відміну від, наприклад, галузі цивільного права. Тому спрямованість конкретного суб'єкта цивільного процесуального права визначає відповідний зміст усіх елементів його характеристики.

Розуміння людини вихідним поняттям для визначення суб'єкта цивільного процесуального права зумовлює відповідне значення прав людини. Людина виступає суб'єктом вказаних прав. Втім таке розуміння є тільки «загальною частиною», що характеризує її як суб'єкта цивільного процесуального права. «Спеціальною частиною» можна вважати ті її властивості, які зумовлюються конкретним цивільним процесуальним статусом (суд, сторона, свідок тощо, або будь-який інший суб'єкт, який впливає на розвиток галузі цивільного процесуального права). Отже, можна зауважити, що поняття суб'єкта цивільного процесуального права за своїм змістом виходить за межі власне галузі цивільного процесуального права [348, с. 245-248].

Подальше вивчення категорії суб'єкта цивільного процесуального права ґрунтується на визначенні тієї його частини, яка становить його цивільний процесуальний статус у провадженнях щодо перегляду судового рішення.

Елементами структури цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права визначено правові норми, правосуб'єктність, правовий статус як учасника правовідношення (права, обов'язки або повноваження), правові принципи. Треба зауважити, що виділення усіх наведених елементів у суб'єктів досліджуваних проваджень є актуальними на сьогодні.

Зокрема, норми, передбачені у р. 5 ЦПК України, мають спеціальне значення для визначення цивільного процесуального статусу, порівняно із нормами, передбаченими р. 1 ЦПК України. Водночас потрібно назвати такі

специфічні права, як доповнення, зміна апеляційної скарги, приєднання до неї. Предметом мирової угоди, яка укладається під час апеляційного провадження, не може бути предмет апеляційного оскарження, а лише предмет власне спору. Можна визначити й інші особливі інститути апеляційного провадження, що впливають на визначення специфічних процесуальних прав особи у цьому виді провадження, порівняно із розглядом справи у суді першої інстанції. Аналогічно можливо стверджувати також стосовно касаційного провадження, а також провадження у зв'язку із винятковими обставинами. Отже, доцільно констатувати про певне самостійне значення норм щодо перегляду судових рішень у визначенні цивільного процесуального статусу особи, гарантій його реалізації відповідно і про можливість їх визначення як окремого елемента цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права.

Наступним елементом структури цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права визначено правосуб'єктність, яка розуміється з позицій правопорядку, що відображає підхід «від об'єктивного права» до суб'єкта. Право на апеляційне оскарження виникає у особи лише після винесення рішення судом першої інстанції, що не свідчить про виникнення правосуб'єктності щодо оскарження судового рішення лише після його винесення, адже пануюча доктрина правосуб'єктності передбачає виділення у її складі, зокрема, правоздатності як визнаної законом здатності особи мати права та обов'язки, визначені законодавством. Тобто правоздатність розуміється з позиції здатностей конкретної людини. За такого підходу не викликає сумнів наявність здатності людини оскаржувати судові рішення, незалежно від наявності такого рішення у реальності, що свідчить про можливість віднести правоздатність до цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права також на стадії перегляду судового рішення.

Також елементом процесуального статусу визначено процесуальні права та обов'язки суб'єкта цивільного процесуального права саме як суб'єкта цивільного процесуального правовідношення. Доцільно вказати на можливість визначити динаміку суб'єкта цивільного процесуального права, зокрема як суб'єкта: до процесуальної правової реальності; розгляду справи у суді першої інстанції; оскарження та розгляду справи у суді апеляційної інстанції.

За такого підходу, що враховує динаміку процесуальних прав і обов'язків, права та обов'язки суб'єкта у суді апеляційної інстанції не можуть входити до його правового статусу, наприклад, на стадії розгляду справи у суді першої інстанції. З іншого боку, без урахування цих прав та обов'язків конструкція суб'єкта цивільного процесуального права була б неповною. Тому вважаємо доцільно застосовувати підхід, за якого статус суб'єкта цивільного процесуального права розкривається стосовно всіх проваджень і процедур та послідовно реалізується у часі відповідно до участі конкретної особи у розгляді справи.

Останнім елементом цивільного процесуального статусу визначено правові принципи. Повною мірою принципи цивільного процесуального права проявляються на стадіях перегляду винесеного судового рішення. Тому треба зазначити про можливість зберегти вказану категорію також стосовно статусу суб'єкта цивільного процесуального права у вказаних провадженнях та процедурах. З іншого боку, доцільно згадати про особливості виявлення окремих принципів на цих стадіях. У першу чергу, мова йде про право суду вийти за межі апеляційної скарги у разі виявлення явних порушень закону. Вказане можна вважати важливим відступом від принципу диспозитивності у цивільному процесуальному праві, яке пояснюється особливим додатковим завданням суду апеляційної інстанції, що полягає не тільки у розгляді спору по суті, а й у виправленні судової помилки.

На сьогодні у доктрині процесуального права досить поширеним є застосування моделі перегляду судового рішення як диспозитивного, тобто спрямування перегляду на здійснення правосуддя [451, с. 733]. Водночас вказане не заважає суду апеляційної, касаційної інстанції виконувати також контрольну функцію стосовно до нижчестоящего суду. Але зазначене в жодному випадку не потрібно розцінювати як право суду, який переглядає справу, винести рішення з питань, які не ставилися ні у позовній заяві, ні у апеляційній скарзі.

У юридичній літературі науковці доводять, що суд апеляційної інстанції не може погіршувати становище скаржника внаслідок виправлення помилки суду першої інстанції [451, с. 733].

Стосовно наведеного потрібно вказати на вимогу до судді керуватися винятково законом під час вирішення справи. У випадку незаконності позиції скаржника стосовно предмета спору відсутність його погодження на «погіршення» його становища не може стати підставою для винесення судом апеляційної інстанції незаконного рішення.

Можна навести також інші особливості принципів судового процесу у досліджуваних провадженнях, наприклад, принцип усності, принцип гласності [153, с. 851], що виходить за межі цього дослідження. Очевидним залишається те, що врахування вказаних особливостей є обов'язковою умовою повноти такого цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права.

На підставі цього можна зробити висновок щодо збереження всіх ключових позицій стосовно статусу суб'єкта цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень та необхідності враховувати ці особливості при визначенні вказаного статусу, що є умовою повноти його визначення.

Широке визначення суб'єкта цивільного процесуального права, зокрема, визначення основою його статусу загального статусу людини,

потребує розгляду факультативного характеру цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права як учасника судового процесу. Визначення особи суб'єктом цивільного процесуального права у такому аспекті не залежить від реальної участі особи у судовому процесі. З іншого боку, можливість такої участі у випадку захисту власних прав, свобод, законних інтересів визнається законодавством за кожною людиною, що передбачає можливість набуття вказаного статусу у конкретній цивільній справі, а також усвідомлення особою цього, своїх процесуальних прав та обов'язків, основ діяльності суду та функціонування інститутів цивільного судочинства тощо. Отже, вказаний правовий статус проявляється на рівні правосвідомості щодо суб'єкта цивільного процесуального права у широкому значенні.

У зв'язку із наведеним розглянемо питання визначення складу правосуб'єктності стосовно суб'єкта цивільного процесуального права. Традиційно така правосуб'єктність включає правоздатність та дієздатність. Необхідність виділяти дієздатність як обов'язковий елемент суб'єкта цивільного процесуального права можна пов'язувати також із визначеними вище аспектами суб'єкта права, що передбачають його розгляд з таких позицій, як правова воля, правосвідомість тощо. У цьому аспекті дієздатність постає обов'язковим елементом вказаної конструкції. З іншого боку, попри те що, наприклад, недієздатна особа не може активно впливати на формування досліджуваної галузі права, необхідність захищати у процесі права недієздатних осіб вплинула на появу такого інституту, як законне представництво. У його складі можна окремо виділити таку гарантію прав недієздатної особи, як перевірка судом відповідності діяльності представника особи її інтересам. Враховуючи наведене, обов'язковим елементом конструкції суб'єкта цивільного процесуального права доцільно визначити лише правоздатність.

Проведена наукова розвідка дозволила сформулювати висновок про можливість визначити суб'єкта цивільного процесуального права у активному та пасивному аспектах за критерієм характеру впливу на формування галузі цивільного процесуального права. Активний аспект передбачає можливість суб'єкта впливати активно – вчиненням певних дій, не обов'язково в межах розгляду справи. Це може бути: видання актів, що визначають процесуальну форму розгляду цивільних справ або впливають на вирішення конкретних процесуальних питань, звернення у встановленому законом порядку до органів державної влади із питаннями, що безпосередньо стосуються функціонування судового процесу; неформальне спілкування із представниками юридичної громадськості тощо. Пасивний аспект передбачає вплив суб'єкта цивільного процесуального права на формування вказаної галузі за рахунок присутності цього суб'єкта у правовій реальності, необхідності враховувати його інтереси при здійсненні правового регулювання. Таким суб'єктом може виступати недієздатна особа або особа із обмеженою дієздатністю. Крім того, цими суб'єктами можливо вважати усіх осіб, інтереси яких підлягають захисту, і це треба враховувати при побудові правового регулювання розгляду та вирішення цивільних справ.

Висвітлене у взаємозв'язку із таким елементом цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, як його норми, дозволяє вказати на міжгалузеву природу зазначеного статусу. Зокрема, правовий статус людини та його гарантії, а отже, і гарантії її як суб'єкта цивільного процесуального права визначаються нормами не тільки цивільного процесуального, але й інших галузей права.

Останнім видом перегляду судових рішень, передбаченим р. 5 ЦПК України, є їх перегляд за нововиявленими обставинами.

Розглядаючи заінтересованих осіб з позиції суб'єктів цивільного процесуального права у провадженні щодо перегляду за нововиявленими обставинами, проаналізуємо відповідні категорії стосовно них, а саме:

можливість розглядати їх з позиції аспектів суб'єкта права; основа їх процесуальної правосуб'єктності; такі елементи як громадянство та правові гарантії участі; структура правового статусу з позицій суб'єкта цивільного процесуального права (правові норми; правосуб'єктність; права та обов'язки; правові принципи). Визначення провадження щодо перегляду за ново виявленими обставинами як, по суті, продовження з'ясування обставин у справі, попри наявність на момент звернення до суду винесеного рішення у справі, зумовлює відповідне сприйняття заінтересованих осіб як суб'єктів цивільного процесуального права у цьому провадженні.

Визначені у цьому дослідженні засади суб'єкта цивільного процесуального права у суді першої інстанції, а також у судах апеляційної, касаційної інстанцій, провадженні за винятковими обставинами надають змогу розглянути окремі актуальні проблемні питання, що безпосередньо впливають на формування цивільного процесуального статусу вказаних суб'єктів.

Так, у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів одним з основних напрямів реформування, зокрема системи судоустрою, визначено розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, а саме: практичне впровадження інституту медіації і посередництва (абз. 11 п. 5.4 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів [290]). Протягом останніх років науковці приділяли багато уваги цій проблематиці, а також відбулося прискорення розвитку законодавства щодо способів альтернативного врегулювання спорів (далі - АВС), зокрема медіації. Так, у монографії О. С. Ткачука «Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві» (2016 р.), ґрунтовно досліджено питання взаємодії цивільного судочинства та способів АВС, визначено тенденції розвитку способів АВС у цивільному судочинстві [417, с. 214-247, 477-503]. Надзвичайно широко розкрито питання застосування та розвитку способів АВС на рівні

періодичних видань як фахового характеру, так і у публікаціях практичного спрямування. Щодо розвитку законодавства, то помітні певні кроки як на рівні закону, так і на рівні підзаконних нормативних актів. Так, увагу привертає проект Закону України «Про медіацію» від 17.12.2015 р. № 3665 (прийнято Верховною Радою України за основу 03.11.16 р.) (далі – проект Закону України «Про медіацію») [265; 275], а також Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації), затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892 (далі – Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації)) [258]. Водночас, недостатньо опрацьованим залишається напрям щодо взаємодії судової форми захисту приватних прав та способів АВС.

Не врегульованими належним чином, а також недостатньо опрацьованими на теоретичному рівні залишаються питання: затвердження договору за результатами медіаційної процедури (далі – медіаційна угода) судом, примусового виконання медіаційної угоди, розподілу судових витрат у зв'язку із здійсненням медіації під час провадження у справі у суді. Вказане ускладнює реалізацію наведеного положення Стратегії щодо розвитку використання способів АВС у практичній діяльності, негативно впливає на реалізацію сторонами своїх процесуальних можливостей. У зв'язку з цим проаналізуємо більш детально доктринальні положення щодо таких понять, як «медіація», «медіатор», «медіаційна угода» тощо, виробимо методологічні засади їх розуміння з метою створення підґрунтя для застосування їх у практичній діяльності.

Як уже вказувалося, основна увага науковців та практичних працівників останні роки зосереджена на питаннях розвитку АВС без належного опрацювання взаємозв'язку їх із судовою формою захисту. Крім наведеного фундаментального дослідження О. С. Ткачука потрібно згадати роботи таких дослідників, як А. В. Гайдук, В. С. Балух, А. П. Гаврилшин, В. П. Козирєва, О. Козляковська, Н. А. Мазаракі, В. Ю. Полатай, Ю. Д.

Притика, В.В. Резнікова, Ю.В. Розман. Водночас у вказаних роботах, а також у більш ранніх роботах дослідників, таких як Н. Д. Бондаренко-Зелінська, Н. Вознюк, У. Воробель, О. Гойко, С. Голдберг, С. В. Ківалов, М. Е. Морозов, О. М. Спектор, В. Тильчик та інших висвітленій вище проблематиці не приділено належної уваги.

Отже, актуальною є тематика визначення шляхів розвитку засобів реалізації прав сторін у цивільному процесі, пов'язаних із застосуванням результатів медіації з урахуванням засад судової форми захисту приватних прав, формування на цій основі напрямів щодо удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства.

Розглядаючи питання, пов'язані із визначенням процесуального статусу, науковці по-різному розкривають структуру цього поняття. Водночас можна вказати на певні елементи процесуального статусу, існування яких не викликає сумнівів: це права та обов'язки учасників процесу [21, с. 40; 153, с. 237; 423, с. 15; 451, с. 241].

У юридичній літературі на сьогодні виділяють значну кількість різних способів АВС. Так, О. С. Ткачук наводить традиційний поділ способів АВС на основні (базові) та комбіновані (гібридні). Основними визначено: переговори, медіація, арбітраж. Гібридні способи утворюються поєднанням основних [417, с. 231].

Не оспорюючи значення розвитку усіх наведених способів АВС у рамках вітчизняної правової системи, треба вказати на медіацію як спосіб, що, з одного боку найбільше використовують, а з іншого – нормативне врегулювання його не відповідає потребам часу, що виразилось у неодноразових спробах прийняти закон, що врегулює застосування цього способу (починаючи з 2010 року по теперішній час було подано 9 проектів Закону України «Про медіацію», наприклад відповідні проекти від 21.02.2011 № 8137, від 19.04.2012 № 10301-1, від 27.03.2015 № 2480 тощо).

На сьогодні залишається актуальним визначення медіації, що наведено у Курсі цивільного процесу, виданому у 2011 р. за редакцією В. В. Комарова. Зокрема, медіація визначається як один з альтернативних способів розв'язання спору його сторонами за участю третьої особи – медіатора, який, здійснюючи загальне керівництво процедурою, допомагає сторонам досягти максимально ефективного рішення самостійно. Наведено такі ознаки медіації: наявність правового спору між сторонами; вирішення спору та винесення рішення безпосередньо сторонами; наявність третьої особи – медіатора, який сприяє налагодженню комунікації між сторонами, однак не вирішує спір по суті; відсутність жорсткої правової регламентації процедури; наявність медіаційної угоди та неможливість примусового її виконання без звернення до компетентних органів [410, с. 1309]. Доцільно зазначити, що такий підхід було використано у наведеному вище проекті Закону України «Про медіацію», а також Державному стандарті соціальної послуги посередництва (медіації).

Значну увагу О. С. Ткачук приділяє питанням співвідношення застосування способів АВС (у тому числі медіації) та цивільного судочинства. Зокрема, визначено три моделі медіації, що виділяються за критерієм інтегрованості медіаційних процедур у судове провадження: сепарована, флюктуаційна та інтегрована [417, с. 493-494]. Аналіз положень проекту Закону України «Про медіацію» свідчить про застосування флюктуаційної моделі медіації у цивільному судочинстві. Проте окремі положення ще потребують нормативного закріплення. Так, визначення проведення медіації підставою для зупинення провадження у справі вимагає внесення відповідних змін також до ст.ст. 251, 253, 254 ЦПК України.

Іншим положенням проекту Закону про медіацію, яке необхідно конкретизувати, є по суті імперативна норма щодо оформлення медіаційної угоди як мирової (ч. 2 ст. 13). Незважаючи на подібність засад мирової та медіаційної угод, вважаємо їх потрібно уточнити. По-перше, щодо

доцільності використання імперативного методу правового регулювання у цьому випадку. По-друге, ч. 2 ст. 13 залишає відкритим питання щодо можливості затвердження судом медіаційної угоди.

З приводу першого уточнення треба зазначити, що імперативний метод використовують у сфері публічного права і він передбачає підпорядкування одних суб'єктів іншим [153, с. 142]. Застосування такого способу АВС, як медіація, характерне врегулюванню приватних (цивільних, господарських) правовідносин, що вказує на спірність підходу щодо імперативного характеру ч. 2 ст. 13 проекту Закону України «Про медіацію».

Встановлюючи імперативну вимогу щодо форми медіаційної угоди, цей проект не передбачає правових наслідків її невиконання сторонами. Наприклад, сторони врегулювали в одному документі питання, що стосуються предмета судового спору, а також інші питання, але оформили вказаний документ без дотримання усталених вимог щодо оформлення мирової угоди.

Судова практика сприймає мирову угоду як договір – через її правову природу [288]. Загальновідомим є положення доктрини цивільного права про те, що укладення сторонами договору у іншій формі, аніж та, що передбачена законом, за загальним правилом не можна вважати недійсним або визнавати його неукладеним.

В літературі неодноразово висловлювалися слушні думки про неможливість застосовувати до мирової (а як наслідок – і медіаційної) угоди положення про цивільно-правові угоди повною мірою. Водночас зазначене положення цілком можна застосовувати до медіаційної угоди, виходячи з наступного.

Науковці мирову угоду традиційно розглядають насамперед як домовленість сторін, спрямовану на настання певних юридичних наслідків [454, с. 338]. Аналогічно можна розглядати також медіаційну угоду. За таких

обставин має значення фактична наявність домовленості між сторонами щодо предмета спору.

У зв'язку з цим доцільно викласти медіаційну угоду у формі мирової угоди у разі, якщо сторони мають намір подавати її на затвердження до суду. Водночас спірним є наведений законодавчий підхід щодо імперативного характеру відповідної вимоги. Наведене підтверджує також те, що у законодавстві, зокрема процесуальному, не закріплено обов'язок сторін подавати медіаційну угоду на затвердження до суду.

Попри те що медіаційна угода має значну кількість спільних рис із мировою, проте порядок її укладення, здійснюється за допомогою такого способу АВС, як медіація. Тому окремо потрібно розглянути питання можливості затвердження судом медіаційної угоди, що становить друге зауваження. Першорядного значення в цьому аспекті набуває особливість, пов'язана з безпосередньою участю медіатора при укладанні такої угоди, його впливом на кінцеве волевиявлення сторін угоди.

Відповідно до ч. 5 ст. 207 ЦПК України, предметом перевірки судом мирової угоди при її затвердженні можливо визначити: відповідність умов мирової угоди вимогам закону; відсутність порушень умовами мирової угоди прав третіх осіб; відповідність дій законного представника інтересам особи, яку він представляє. Відповідно до ч. 1 ст. 13 проекту Закону України «Про медіацію», договір за результатами медіації не повинен містити положень, які зокрема, суперечать законам України. Водночас у положеннях ч. 1 ст. 16 цього проекту не зазначено про висунення вимог до медіатора щодо наявності вищої юридичної освіти.

Отже, щодо першого критерію потреба у судовій перевірці законності медіаційної угоди зберігається.

Аналіз положень проекту Закону про медіацію, її процедури, зокрема щодо принципів її проведення, визначення медіатора, які містяться у ст.ст. 4, 5, 11 тощо, дає підстави стверджувати, що неможливо встановити права

третіх осіб щодо предмета спору, а також перевірити відповідність дій законного представника інтересам особи, яку він представляє. У зв'язку з цим актуальною є також судова перевірка щодо другого та третього критеріїв. Подібну позицію відстоюють також у навчальній літературі [153, с. 1322-1323]. Водночас не можна не погодитись із зауваженнями, висловленими правовим управлінням Верховного Суду України щодо одного з поданих раніше проектів Закону України «Про медіацію», а саме – від 03.07.2013 р. № 2425а-1, щодо визначення процесуального порядку затвердження медіаційної угоди судом, зокрема стосовно встановлення права чи обов'язку суду щодо її затвердження [51]. При визначенні такого процесуального порядку потрібно виходити з уже встановлених у ЦПК України положень щодо затвердження мирової угоди.

Чинний ЦПК України містить значну кількість новел щодо як урегулювання спору між сторонами за допомогою переговорів (гл. 4 р. 3 ЦПК України), так і власне укладення та наслідків мирової угоди (гл. 5 р. 3 ЦПК України), які застосовують при розгляді цивільних справ [276; 277]. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень, станом на 28.05.2018 було прийнято майже 81 тисячу судових рішень. Втім у законодавстві не передбачено затвердження медіаційної угоди судом. Таке затвердження можливе лише щодо мирової угоди сторін (ч. 4 ст. 207 ЦПК України). Крім того, вказаний проект Закону України «Про медіацію» донині не прийнято. Тому попри внесені зміни до ЦПК України, вказане питання залишається відкритим.

Виходячи з наведених положень, можна стверджувати наступне.

По-перше, створення процесуальної форми реалізації прав сторін щодо використання медіації у цивільному судочинстві передбачає розвиток існуючих відповідних положень нормативних актів та їх проектів.

По-друге, врегулювання питань форми укладення медіаційної угоди має здійснюватися з використанням диспозитивного, а не імперативного методу регулювання.

По-третє, при визначенні наслідків недотримання сторонами медіаційної угоди форми її укладення потрібно виходити з: а) розуміння її як домовленості сторін; б) висунення ключової вимоги щодо змісту документа, яким оформлено результати медіаційної процедури, а саме щодо відповідності медіаційної угоди критеріям, визначеним у ч. 1 ст. 13 проекту Закону «Про медіацію», а також ч. 1 ст. 207 ЦПК України.

По-четверте, медіаційну угоду, з погляду можливості затвердження її судом, треба розглядати як вид мирової угоди, якій характерні певні особливості щодо укладення, але які не мають вирішального значення у разі встановлення особливостей процесуальної форми затвердження її судом.

Крім наведеного, доцільно визначити у ЦПК України строки, на які здійснюється зупинення провадження у справі у випадку звернення сторін до проведення медіації під час судового провадження. Це питання потрібно врегулювати у ст. 251 ЦПК України, доповнивши пункту 5 частини 1 [318; 344].

3.4 Заінтересована особа у непозовних провадженнях та процедурах як суб'єкт цивільного процесуального права

Особливий характер непозовних проваджень у цивільному судочинстві зумовлює специфіку статусу суб'єктів цивільного процесуального права у цих провадженнях. Назви вказаних проваджень свідчать про вирішення у порядку їх здійснення питань насамперед процесуального характеру, які не передбачають безпосереднього вирішення спору про право. Визначимо

характер інтересу осіб, які звертаються до суду з метою ініціювання вказаних проваджень та беруть у них участь.

Розглядаючи вказані провадження як такі, що загалом не відображають функцію суду щодо відправлення правосуддя, але внаслідок особливих повноважень, що реалізуються у них, віднесені до компетенції суду, подібність процесуальної форми вказаних проваджень до процесуальної форми розгляду справ позовного провадження надало можливість визначити особливості статусу їх учасників.

Критерієм віднесення окремих учасників цивільного процесу до осіб, які беруть участь у справі (учасників справи) в юридичній літературі традиційно визначають наявність юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи. Втім як у юридичній доктрині, так і на рівні законодавства не повною мірою враховано характер юридичної заінтересованості при визначенні конкретних категорій осіб, які беруть участь у справі, що породжує не завжди послідовні законодавчий та доктринальний підходи до закріплення та вивчення окремих категорій учасників розгляду справи.

Як приклад, можна навести відсутність чіткого закріплення у ЦПК України статусу осіб як зацікавлених у результатах апеляційного та касаційного проваджень, провадження щодо відновлення втраченого.

Недостатньо розроблені також основи процесуального статусу учасників судового процесу, в тому числі і у вказаних провадженнях. Проте ґрунтовно опрацьовані засади процесуального положення учасників справи: сторони, треті особи, заявники, заінтересовані особи, представники цих осіб. Значна увага приділялася також питанням процесуального статусу прокурора та інших осіб, передбачених у ст. 56 ЦПК України (І.П. Тимошевська, Ю.С. Дацко, Т.О. Дунас, О.О. Панчишина, О.Р. Севрук та інші). Водночас засади правового статусу відповідних осіб у провадженнях, передбачених р.р. 6–10 ЦПК України, співвідношення їх статусу із статусом зазначених вище осіб не було належно розкрито у наукових дослідженнях.

У зв'язку з цим спробуємо окреслити проблемні питання визначення єдиних засад процесуального статусу осіб, які беруть участь у справі, сформулювати авторську пропозицію щодо визначення кола вказаних осіб та дати пропозиції щодо належного закріплення основних положень щодо цих осіб у чинному процесуальному законодавстві.

Законодавець займає однозначну позицію щодо визначення кола учасників справи (ст. 42 ЦПК України).

Основною ознакою осіб, які беруть участь у справі, в юридичній літературі традиційно визначають наявність юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи. Причому за критерієм мети участі у справі вказаних осіб поділяють на дві підгрупи: які звертаються за захистом власних матеріальних прав, свобод, законних інтересів; які звертаються для захисту матеріальних прав, свобод, законних інтересів інших осіб. До першої підгрупи належать: сторони, треті особи (у справах позовного провадження), заявники, заінтересовані особи (у справах наказного та окремого провадження). До другої групи – органи та особи, передбачені ст. 56 ЦПК України, а також процесуальні представники [153, с. 405; 454, с. 75-76]. Інтерес другої підгрупи осіб дістав в юридичній літературі назву процесуального, а щодо перших вказується на наявність як процесуального, так і матеріального інтересу у результаті вирішення справи. Причому процесуальний інтерес можна пов'язувати із: можливістю участі в розгляді та вирішенні судової справи; отриманням рішення суду у конкретній справі [153, с. 367].

Треба зазначити про доцільність доповнення наведеної класифікації осіб, які беруть участь у справі. Так, відповідно до ч. 5 ст. 42 ЦПК України, у справах про оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи є учасники (сторони)

третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду. Усі зазначені особи мають заінтересованість у результатах розгляду їх справи судом: не тільки у можливості брати участь у справі, але також у отриманні рішення суду у своїй справі. Крім того, не можна не звертати увагу, що кінцевою метою їх звернення є захист своїх матеріальних прав, свобод, законних інтересів, якого вони, на їх думку, не отримали за рішенням третейського суду. Відповідним чином можливо охарактеризувати матеріальні інтереси протилежної сторони у таких справах. Тому не випадково вказаних осіб включено до осіб, які беруть участь у справі [153, с. 405]. Аналогічно – у провадженнях, передбачених р. 5 ЦПК України (апеляційне, касаційне та ін.). Хоча безпосереднім інтересом особи, яка ініціює відповідне провадження, є виправлення судової помилки, але основним інтересом є захист власних матеріальних прав, свобод, законних інтересів.

Водночас виникає питання про суб'єктивні матеріальні права, свободи, законні інтереси, які відстоює заявник у справі про визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню (гл. 1 р. 9 ЦПК України), адже питання щодо вирішення спору в цьому випадку не ставиться – спір уже вирішено. Крім того, аналіз підстав для відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ст. 468 ЦПК України) призводить до висновку, що кінцевою метою цього провадження не є контроль за правильним вирішенням справи іноземним судом, рішення якого є предметом розгляду. Отже, інтереси особи, стосовно якої здійснюються зазначені провадження, треба визначити як процесуальні.

Аналогічно можна визначити інтереси осіб, які ініціюють інші непозовні провадження та процедури. Так, особи, які ініціюють зазначені провадження, можуть бути охарактеризовані як сторони у таких справах.

Виходячи з критерію щодо визначення кола осіб, які беруть участь у справі, осіб, які ініціюють непозовні провадження, доцільно включити у коло таких осіб, закріпивши відповідні положення у ст. 42 ЦПК України.

Втім, на відміну від процесуального представника чи особи, яка діє на підставах, передбачених ст. 56 ЦПК України, така особа діє у власних інтересах. Від осіб, які входять у першу підгрупу осіб, які беруть участь у справі, вказані особи відрізняються характером інтересу (виключно процесуальний). Тому таких осіб доцільно виокремити в окрему третю підгрупу осіб, які беруть участь у справах у порядку цивільного судочинства.

Цивільний процес історично склався як судова форма захисту вже порушених суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів. Вказане досягається вирішенням спору про право, на підставі чого суд робить висновки з приводу матеріальних прав та обов'язків сторін, що відповідає історичному призначенню судочинства - захист прав, досягнення юридичної рівності [417, с. 12–17]. Але на сьогодні внаслідок історичного розвитку, особливих умов у суспільстві у цивільному процесі з'явилася значна кількість проваджень, що за своїм безпосереднім призначенням не відповідають призначенню судочинства. Мова йде, в першу чергу, про окреме провадження. На таку обставину щодо нього вже вказувалось у юридичній літературі [153, с. 696, 697]. Подібне можна стверджувати також і стосовно непозовних проваджень. Але як окреме провадження, так і ці види проваджень віднесені до юрисдикції судів через виняткове значення відповідних рішень, які приймаються за наслідками їх здійснення для правового статусу особи. У зв'язку з цим учасників названих проваджень доцільно включити до кола учасників справи, як це має місце із учасниками окремого провадження.

Заінтересованість учасника справи є його основною ознакою, тому її потрібно враховувати при визначенні та характеристиці статусу осіб у досліджуваних непозовних провадженнях. З цієї позиції привертає увагу

неоднаковий підхід законодавця до визначення осіб, які беруть участь у справі, у справах позовного, наказного та окремого проваджень, з одного боку, та у справах щодо оскарження рішень третейських судів – з іншого. Зокрема, у першому випадку підкреслюється процесуальний статус (сторона, третя особа, заявник) відповідної особи. У другому – фактично визначається спеціальний правовий статус, що є передумовою для звернення (наприклад, щодо справ про оскарження рішення третейського суду учасником справи визначено учасника третейського розгляду). Коректнішим видається саме перший підхід, оскільки особа, права якої порушено рішенням третейського суду, у судовому процесі фактично отримує статус заявника.

Цивільні процесуальні правовідносини (що є об'єктом регулювання ЦПК України) виникають між судом та заявником (тобто особою, яка вже бере участь у процесі), а не судом та особою, яка вважає свої права порушеними, але до суду ще не звернулася. З огляду на викладене, доцільно змінити засади закріплення відповідних осіб у ст. 42 ЦПК України, для чого слід внести відповідні зміни до цієї статті. Матеріально-правовий статус цих осіб, що є підставою для сприйняття їх судом як осіб, які беруть участь у справі, доцільно закріпити з використанням того підходу, що реалізовано при врегулюванні відповідних питань щодо, наприклад, апеляційного та касаційного проваджень, стосовно яких визначено осіб, які мають право подати відповідну скаргу.

Отже, заінтересованих осіб у непозовних провадженнях треба віднести до учасників справи – стосовно цих проваджень. З огляду на те, що у вказаних осіб немає матеріальної заінтересованості, але водночас, враховуючи їхню участь у справі на захист власних інтересів, їх потрібно винести в окрему підгрупу учасників справи. При визначенні у ст. 42 ЦПК України відповідних осіб необхідно виходити з їх процесуального статусу, а не спеціального правового, який є передумовою звернення до суду і існує в особи поза судом.

З наведеного вище можна зробити висновок про те, що вказаних учасників доцільно розглядати як сторони – у вказаних провадженнях, оскільки вони мають усі ознаки сторін цих проваджень. Втім потрібно враховувати й те, що характер заінтересованості протилежної «сторони» у цих провадженнях не суперечить інтересу заявника. Метою участі у справі «протилежної» сторони можна вважати сприяння найбільш повному встановленню обставин справи та недопущення відсутності врахування судом власних інтересів при винесенні судового рішення. Вказане має значний вплив на таку складову процесуального статусу цих осіб як процесуальна правосуб'єктність, а також відображається у всіх інших складових вказаного статусу, оскільки визначає загальний характер участі таких осіб у цивільному процесі. Оскільки цих осіб не можна виділити із «протилежним» інтересом, пропонуємо розглядати їх як заявників та заінтересованих осіб відповідно [331].

Доцільно зазначити про теоретичну можливість проведення дослідження заявників та заінтересованих осіб у непозовних провадженнях як багатоаспектного явища. Якщо характер повноважень суду зумовлений його функціями, прав та обов'язків сторін у справі позовного провадження – їх заінтересованістю в отриманні судового захисту, то характер прав та обов'язків учасників непозовних проваджень – їх правом щодо створення умов для реалізації передбачених законом прав, яка можлива тільки в судовому порядку.

Серед елементів характеристики учасників непозовних проваджень і процедур з позицій з'ясування можливості застосування конструкції суб'єкта цивільного процесуального права виділено процесуальні гарантії.

Однією з визначальних гарантій реалізації інтересів заінтересованих осіб у вказаних провадженнях можна вважати наявність права на апеляційне оскарження рішення суду, винесене за результатами проваджень. Аналіз положень ч. 1 ст. 353 ЦПК України дозволяє вказати на можливість такого

оскарження судових рішень, що виносяться за результатами здійснення більшості непозовних проваджень.

Так, оскарженню підлягають ухвали, які виносяться за результатами вирішення більшості питань, пов'язаних із виконанням судових рішень: проникнення до житла, відстрочка, розстрочка виконання судового рішення та ін. Ухвали з наведених питань можна вважати заключними, такими що виносяться за результатами здійснення непозовних проваджень. В аспекті виконання судом особливих функцій у вказаних провадженнях (створення умов щодо реалізації особами своїх прав), потрібно розглянути застосування до вказаних проваджень апеляційного порядку виправлення судових помилок, як способу, що використовують при здійсненні правосуддя. Вказане можна пояснити винятковим значення вирішення цих питань щодо створення умов для виконання судового рішення, реалізації права особи на суд.

Попри застосування положень принципу верховенства права під час здійснення правосуддя, на чому вже наголошувалося, можна вказати на його значення також стосовно суб'єкта ще на стадії, що передуює виникненню цивільних процесуальних правовідносин. Зокрема, однією з вимог принципу верховенства права є вимога правової визначеності, що передбачає прозорість судової системи, передбачуваність судових рішень. Такий зміст принципу верховенства права задає відповідний вектор розвитку процесуальних інститутів, зокрема щодо створення умов особі, при вирішенні питання щодо звернення до суду (або її майбутньому представнику), для оцінки перспектив розвитку конкретної справи, в тому числі реальних строків її розгляду, можливого судового рішення тощо. Забезпечення вказаних положень вимагає відповідного розвитку усіх інститутів цивільного процесуального права, торкає усі його принципи.

Виходячи з наведеного, можна поширити висновок щодо актуальності правових гарантій прав суб'єкта звернення у позовному провадженні також і

стосовно непозовних проваджень та процедур, визначення правового положення суб'єктів непозовних проваджень і процедур до виникнення відповідних цивільних процесуальних правовідносин, тобто як суб'єктів цивільного процесуального права із застосуванням до їх характеристики підходу як до багатоаспектного явища з позицій визнання ідентифікуючої властивості, правової волі, сукупності правових відносин та правових зв'язків, правової свідомості, активного характеру участі у правотворенні, правозастосуванні та право реалізації, соціально-правової цінності та правосуб'єктності.

Попри специфічні функції, які виконує суд у непозовних провадженнях і процедурах, специфічний характер інтересів їх учасників як основа правосуб'єктності при розгляді вказаних справ, правовідносини між ними та судом можуть бути охарактеризовані за допомогою підходу до визначення структури та ознак цивільного процесуального правовідношення.

Усталеними у юридичній літературі вважають такі ознаки цивільного процесуального правовідношення: реалізація винятково у передбачених законом межах та у межах встановленої процесуальної форми; неможливість виникнення таких відносин безпосередньо між учасниками судового процесу, оскільки обов'язковим суб'єктом їх є суд; динамічний характер правовідносин; стадійний характер їх виникнення, зміни та припинення; владна природа; наявність у сторони правовідношення чітко визначеного процесуального становища із характерними йому правами та обов'язками; послідовний характер розвитку вказаних відносин протягом розгляду справи; наявність зв'язку із відносинами, що становлять предмет судового розгляду; унікальність відповідних правовідносин у кожному конкретному випадку; відкритий характер, зумовлений реалізацією, у першу чергу, принципу гласності цивільного процесуального права; забезпеченість спеціальними заходами процесуального впливу [454, с. 65]. Доцільно врахувати підхід Т.В. Сахнової щодо визначення особливостей процесуальних правовідносин:

виключно двосторонній характер; суд як обов'язковий суб'єкт; приводом для виникнення процесуального правовідношення є реалізація процесуального права чи обов'язку; виключно правова форма існування вказаних відносин; систему процесуальних правовідносин у конкретній справі зумовлює предмет судового розгляду; взаємопов'язаний характер цивільних процесуальних правовідносин, вони характеризують функціонування цивільного процесу як засобу захисту суб'єктивних прав [360, с. 194-195]. Водночас зауважимо, що окремо виділені ознаки цивільного процесуального правовідношення передбачають вихід за його межі і характеризують швидше його зовнішнє співвідношення із іншими процесуальними правовідношеннями. Втім зазначене не впливає на можливість використання таких положень у цьому дослідженні.

Щодо структури цивільного процесуального правовідношення, то на сьогодні вже маємо усталені наукові підходи до визначення у цій структурі суб'єкта, об'єкта, змісту [454, с. 74]. У зв'язку з цим можна виділити у правовідносинах, що виникають при здійсненні непозовних проваджень, аналогічні структурні частини, що і у цивільних процесуальних правовідносинах. Крім того, вказані відносини у сфері здійснення непозовного провадження повністю відповідають ознакам цивільного процесуального правовідношення, наведеним вище.

Так, характер та виконувані судом завдання у цих провадженнях, можливість визначення у суду предметних та функціональних повноважень, надають можливість розглядати суд як обов'язкового суб'єкта вказаних відносин. Зокрема, при зверненні із відповідним процесуальним питанням (щодо судового контролю за виконанням судового рішення, надання дозволу на примусове виконання рішення третейського суду тощо) у сторони виникає процесуальне право щодо вирішення відповідного питання судом (відкриття провадження у справі, прийняття процесуальних рішень під час її розгляду тощо), а суд має відповідний обов'язок. Отже, послідовно виникає ряд

процесуальних правовідносин між заявником та судом. Стосовно ж іншої заінтересованої особи у такому провадженні складно казати про наявність певних процесуальних правовідносин між нею та суб'єктом звернення. Також не коректно визначати наявність певних процесуальних правовідносин між вказаними особами та іншими учасниками судового процесу.

Таким відносинам щодо непозовних проваджень характерна також інша ознака: обумовленість системи процесуальних відносин, що виникають при розгляді конкретної справи предметом судового розгляду. Зокрема, різний склад процесуальних правовідносин буде у справах щодо скасування рішення третейського суду за наявності заявлення заявником різних підстав скасування такого рішення. Так, у випадку скасування рішення через неналежний склад суду, що його виніс, доказова база буде одна, а через невідповідність рішення третейського суду третейській угоді – інша. Відповідно різним буде і склад процесуальних правовідносин, оскільки у другому випадку додатковим доказом може виступати третейська угода, і стосовно її долучення до матеріалів справи не виключається винесення судом окремого процесуального рішення, що і буде об'єктом відповідного процесуального правовідношення.

Можна стверджувати, що відносини суду та заінтересованих осіб також мають такі ознаки: реалізація виключно у передбачених законом межах та у рамках встановленої процесуальної форми; динамічний характер правовідносин; стадійний характер їх виникнення, зміни та припинення; владна природа; а також значення вказаних відносин щодо здійснення відповідного провадження як засобу захисту суб'єктивних прав. Не вдаючись до детального дослідження, вважаємо доцільно поширити також інші наведені вище ознаки на процесуальні правовідносини, що виникають у вказаних провадженнях. Наведене свідчить про можливість визнати

правовідносини, що виникають під час здійснення непозовних проваджень, цивільними процесуальними правовідносинами.

Розгляд заінтересованих осіб у вказаних провадженнях як їх сторін, за винятком такої властивості, як характер заінтересованості у результатах розгляду справи, дозволяє поширити на досліджуваних осіб конструкції цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, за якої до його структури входять: правові норми, правосуб'єктність, правовий статус як суб'єкта цивільного процесуального правовідношення, правові принципи.

Дослідження цивільних процесуальних норм щодо вказаних осіб як суб'єктів цивільного процесуального права визначає особливості їх розгляду як певних положень змістовного характеру, закріплених нормами цивільного процесуального законодавства. Вказане надає можливість висновку щодо поширення на норми, якими урегульовано непозовні провадження і процедури, загальних положень щодо цивільного процесуального регулювання. Унаслідок цього виникає можливість поширити на провадження, передбачені р.р. 6-10 ЦПК України, загальні положення, викладені у р. 1 ЦПК України. Втім деталізація такого твердження має враховувати специфіку завдань вказаних проваджень.

Наступною складовою цивільного процесуального статусу учасників непозовних проваджень як суб'єктів цивільного процесуального права визначено правосуб'єктність. Основним положенням при характеристиці правосуб'єктності вказаних осіб у досліджуваних провадженнях можна вважати характер їх заінтересованості, а саме заінтересованість у вирішенні конкретного процесуального питання, у зв'язку із чим вони і звертаються до суду. У цьому випадку заявник є подібним до позивача. Основна відмінність полягає у відсутності у нього вимоги, спрямованої до відповідача, а наявна лише вимога, спрямована до суду. Інша заінтересована особа, відповідно, не є адресатом вимоги заявника, але їй надається можливість взяти участь у

справі, оскільки рішення суду може вплинути на її інтереси. Втім наявність усіх інших ознак сторін стосовно вказаних осіб визначає їх процесуальну правосуб'єктність у таких справах, що надає можливість виділити щодо вказаних осіб право- та дієздатності у вказаних провадженнях.

Основною відмітною рисою норм процесуального права у юридичній літературі визначається характер об'єкта регулювання – правова процедура як система певних дій, рішень, що є засобом реалізації матеріальних суб'єктивних прав та обов'язків [410, с. 164]. Вказане надає підставу вважати норми р.р. 6-10 ЦПК України саме процесуальними по характеру об'єкту регулювання. Виходячи з наведеного, суб'єктивні права заінтересованих осіб, урегульовані відповідними нормами, також можна вважати процесуальними [348, с. 269-271]. Такий висновок підтверджується аналізом щодо об'єктів вказаних прав. Зокрема, цими об'єктами можна визначити певні процесуальні результати, що сприяють досягненню особою своєї кінцевої мети – отримання сприятливого для себе судового рішення. Галузева належність норм, які визначають вказані права, функції, які виконуються судом у наведених провадженнях, інтереси, які переслідуються заінтересованими особами, надають підстави вважати вказані права цивільними процесуальними.

Відповідний характер мають також обов'язки вказаних осіб, які можна розглядати засобом забезпечення належної поведінки заінтересованих осіб при розгляді справи у суді. Такий висновок випливає з об'єкта та призначення цих обов'язків, галузевого характеру їх закріплення, спрямованості інтересів суб'єктів, щодо яких вони закріплені.

Останнім елементом цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права визначено правові принципи. У юридичній літературі принципи непозовних проваджень не знайшли широкого відображення. Не вдаючись до детального аналізу щодо визначення конкретного переліку принципів у цих провадженнях, можна вказати, що їх

специфіка зумовлена особливими функціями суду у непозовних провадженнях, особливим характером інтересу, що переслідують сторони, відсутністю спору про право як предмета судового розгляду. Наявність перелічених особливостей непозовних проваджень обумовлює неможливість застосування до них таких основоположних принципів, що характерні позовному провадженню, як принцип диспозитивності та принцип змагальності – саме у такому змісті, в якому їх застосовують у позовному провадженні. Такий висновок пояснюється змістом вказаних принципів, що не узгоджується із змістом непозовних проваджень.

Так, принцип диспозитивності у цивільному судочинстві пов'язують із відповідними положеннями матеріального права щодо суб'єктивного права особи на розпорядження належним йому правом [454, с. 53]. Така правова можливість реалізується у цивільному судочинстві наділенням позивача можливістю змінювати предмет або підставу позову, відмовлятися від позовних вимог повністю або частково, укласти мирову угоду. На відміну від позовного провадження, у непозовних провадженнях вимога заявника до суду має переважно процедурний характер і не пов'язана безпосередньо із реалізацією матеріального законодавства, що визначає обмежені можливості зміни предмета звернення у таких провадженнях, на відміну від позовного: особа не може відмовитися від звернення частково або укласти мирову угоду. Сам характер вказаних питань як процесуальний позбавляє сенсу такі зміни.

Щодо ж до принципу змагальності, то можна зазначити не про наявність змагання між сторонами у вказаних провадженнях, а про необхідність для заявника підтвердити фактичну обґрунтованість свого звернення до суду. Заінтересованій особі надається можливість взяти участь у справі не для заперечень по суті звернення заявника, а з метою найбільш повного встановлення обставин справи та вирішення її судом.

Отже, попри зовнішнє збереження засад позовного провадження щодо вказаних проваджень: приватний характер звернень щодо відкриття вказаних

проваджень, наявність двох основних їх учасників (заявник та заінтересована особа), подібність процесуальної форми розгляду вказаних справ до форми позовного провадження, можна визначити принципово інший їх характер, а отже й інші засади реалізації таких основоположних принципів цивільного процесуального права у них, як принципи диспозитивності та змагальності.

Не вдаючись до детального дослідження особливостей інших принципів цивільного процесуального права у вказаних провадженнях, потрібно зазначити про вплив окреслених особливостей засад вказаних проваджень також щодо них. Тож слід вказати про особливості принципів цивільного процесуального права у вказаних провадженнях, у тому числі – як елементу цивільного процесуального статусу вказаних суб'єктів цивільного процесуального права.

Розгляд таких принципів цивільного процесуального права як елементу цивільного процесуального статусу заінтересованої особи у непозовних провадженнях вимагає вивчення питань щодо значення принципу верховенства права у цих провадженнях, а також щодо визначення вказаного статусу, що впливає з ч. 1 ст. 10 ЦПК України. У цій статті визначено, що при розгляді цивільних справ суд керується принципом верховенства права. Значення судової діяльності, як було показано вище, зберігається також стосовно здійснення судом непозовних проваджень, що визначає поширення принципу верховенства права також на діяльність суду при їх здійсненні. Зазначене повністю виправдовує закріплення принципу верховенства права у загальних положеннях ЦПК України.

Науковці функції суду у провадженнях щодо оскарження рішення третейського суду визначають як функцію судового контролю за діяльністю цих органів. Аналогічну функцію виділяють також стосовно провадження щодо судового контролю за виконанням судових рішень [451, с. 672, 811]. Виконання функції судового контролю, разом із здійсненням правосуддя, не суперечить природі судової влади. Отже, склад принципів цивільного

процесуального права у непозовних провадженнях характеризується, з одного боку, процесуальною формою розгляду таких справ, а з іншого – не суперечністю контрольної функції у розглядуваних випадках природі судової гілки влади. Тому в аспекті цього дослідження можна вказати загалом на збереження складу принципів цивільного процесуального права стосовно таких проваджень.

Не оспорюючи визначення функції судової влади у непозовних провадженнях як контрольної, можна зазначити про доцільність також іншого призначення вказаних проваджень, діяльності суб'єктів судової влади у них. Визначення виконання судового рішення як необхідної умови реалізації права особи на суд, юридичної процедури насамперед з позиції засобу забезпечення реалізації прав особи загалом, наведені вище положення щодо пріоритетності прав людини дозволяють назвати непозовні провадження не тільки засобом здійснення контролю суду щодо належного здійснення виконання судового рішення, але у першу чергу, як засобом забезпечення прав осіб у зв'язку із винесеним судовим рішенням. Зокрема, у провадженні щодо судового контролю за виконанням судових рішень розглядаються скарги на рішення, дії особи, яка виконує судові рішення. У провадженні щодо видачі дозволу на виконання рішення третейського суду об'єктом охорони є інтереси особи, не на користь якої винесено рішення третейського суду шляхом запобігання виконанню рішення, яке не відповідає вимогам закону.

Пріоритет прав людини, у поєднанні із відсутністю у непозовних провадженнях ознак систематичності та постійності дозволяє визначити першочерговою функцію гарантування прав відповідних осіб. Таке сприйняття функції непозовного провадження має бути ключовим при визначенні напрямів їх подальшого удосконалення.

Однією з вимог принципу верховенства права визначено передбачуваність, що зумовлює забезпечення стану, за якого особа, яка

звертається до суду, може враховувати свої інтереси у зв'язку із участю у справі: строки прийняття судового рішення, власні витрати коштів та часу тощо. Тобто значення принципу верховенства права виступає у цьому випадку «лакмусовим папірцем» формуючого впливу суб'єкта цивільного процесуального права на розвиток цієї галузі, зокрема і у видах проваджень, що розглядають.

У попередніх підрозділах було обґрунтовано положення щодо міжгалузевого характеру категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» стосовно врахування судом положень загального статусу людини при здійсненні провадження у справі, а також законодавцем – при визначенні гарантій участі особи у цивільному судочинстві. Положення щодо загального статусу людини можна повною мірою застосовувати також і стосовно непозовних проваджень.

Отже, непозовні провадження значною мірою дотичні до окремого провадження за своєю правовою природою, або ж до проваджень контрольного характеру (наприклад, як провадження щодо судового контролю за виконанням судових рішень).

Наведене підтверджує висновок щодо доцільності поширення загальних положень ЦПК України, зокрема р. 1 ЦПК України стосовно визначення процесуального статусу учасників непозовних проваджень у цивільному процесі. З іншого боку, потрібно вказати на проблематичність практичної реалізації такого положення з огляду на формулювання відповідних норм р.р. 6-10 ЦПК України, які не передбачають такої можливості, оскільки мають закритий характер. Тому з метою належного законодавчого закріплення поширення положень р. 1 ЦПК України щодо проваджень, передбачених р.р. 6-10 ЦПК України, доцільно внести до цих положень відповідні зміни.

Висновки до розділу 3

Інтерес учасника справи як матеріально заінтересованої особи щодо отримання належного судового захисту своїх прав має системоутворюючий вплив не тільки на перебіг провадження у конкретній справі, але й у широкому розумінні – на розвиток цивільного процесуального права як галузі права та законодавства, розвиток доктрини цивільного процесуального права.

Характеристика юридичної особи як суб'єкта цивільного процесуального права передбачає виділення узагальненої форми суб'єкта цивільного процесуального права у його інституціональному аспекті. Така узагальнена форма має містити елементи суб'єкта права, характерні всім суб'єктам цивільного процесуального права. До них, зокрема, можна віднести такі: правосуб'єктність; процесуальні права та обов'язки; гарантії процесуальних прав.

До категорії «учасник цивільного процесуального правовідношення» зазначений підхід може бути застосований з позицій наукового пізнання. Учасника цивільного процесуального правовідношення можна визначити правовою особистістю, яка перебуває в нерозривній єдності з конкретною особою – її носієм.

Якщо особа у конкретному випадку не є дієздатною, то це не означає, що її не можна вважати суб'єктом права. Указане впливає тільки на можливість особисто реалізувати себе як суб'єкта цивільного процесуального права у відповідних правовідносинах. Тому процесуальну дієздатність визначено факультативним елементом процесуальної правосуб'єктності учасника судового процесу.

Характеристика держави як суб'єкта цивільного процесуального права передбачає застосування підходу до виділення узагальненої форми

встановлення відповідних правових властивостей (аспектів), відокремлених від їх конкретного носія.

На підставі зазначеного доцільно розглядати державу у цивільному процесі з позицій урахування єдиного призначення діяльності – служіння праву, забезпечення прав і свобод людини та інших цілей, визначених розумінням її як демократичної, соціальної, правової. Цим також необхідно керуватися при розгляді її як суб'єкта цивільного процесуального права. Особою, яка виражає волю держави у конкретному процесуальному правовідношенні, є конкретна фізична особа, уповноважена на таку участь за законом.

Отже, держава як учасник цивільного процесуального правовідношення може бути представлена як специфічна правова особистість. Указане стосується участі держави у цивільному процесі як сторони і у разі звернення на захист прав, свобод та інтересів інших осіб.

Застосування загального підходу до визнання багатоаспектного характеру суб'єкта цивільного процесуального права до характеристики представника передбачає врахування наявності самостійної процесуальної заінтересованості, що становить основу для реалізації відповідних можливостей у процесі; самостійності прийняття рішень у межах наданих йому повноважень; його самостійності як учасника конкретного цивільного процесуального правовідношення.

Розглядаючи процесуального представника як суб'єкта цивільного процесуального права, необхідно виділяти його процесуальну компетенцію. Такий підхід зумовлений цільовим характером участі представника у цивільному процесі.

Основна сфера питань участі представника у цивільному процесі, які є нагальними для вирішення, стосується уточнення правових вимог до нього. Указане свідчить про відсутність єдиного теоретичного підґрунтя сприйняття

процесуального представника, у тому числі і як суб'єкта цивільного процесуального права.

Однією з прогалин у правовому регулюванні участі представника у судовому процесі є відсутність належного закріплення права особи мати представника під час участі в окремих видах проваджень та процедур: відновлення втраченого судового провадження; вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів, посадових осіб; судового контролю за виконанням судових рішень.

Крім наведеного, актуальним напрямом подальших досліджень є опрацювання поняття «конфлікт інтересів» як підстави для неможливості представництва одною особою співучасників.

Залежно від характеру участі у судовому процесі (потенційної або реальної) суб'єктів цивільного процесуального права можна розподілити на дві групи: 1) учасники судового процесу (суд та працівники апарату суду, учасники справи та представники, інші учасники судового процесу); 2) усі інші особи, здатні вплинути на формування галузі цивільного процесуального права своєю діяльністю (наприклад, представники науки цивільного процесуального права, практичні працівники тощо). Наведена систематизація виходить із праворозуміння людини як центрального суб'єкта цивільного процесуального права.

Розуміння людини як висхідного поняття для визначення суб'єкта цивільного процесуального права надає можливість визначити ключову роль прав людини у розкритті змісту категорії. Людина є насамперед суб'єктом таких прав. Проте це тільки «загальна частина», що характеризує її як суб'єкта цивільного процесуального права. «Спеціальною частиною» можна вважати ті її властивості, які зумовлюються конкретним цивільним процесуальним статусом (суд, сторона, свідок тощо або будь-який інший суб'єкт, який впливає на розвиток галузі цивільного процесуального права).

Отже, поняття «суб'єкт цивільного процесуального права» за своїм змістом виходить за межі власне галузі цивільного процесуального права.

Наведене свідчить про те, що визначати суб'єкта цивільного процесуального права доцільно в активному та пасивному аспектах за критерієм характеру впливу на формування галузі цивільного процесуального права. Активний аспект передбачає можливість суб'єкта впливати активно – вчиненням певних дій, прийняттям рішень, не обов'язково – у межах розгляду справи. Це може бути: видання актів, що визначають процесуальну форму розгляду цивільних справ або впливають на вирішення конкретних процесуальних питань; звернення у встановленому законом порядку до органів державної влади із питаннями, які безпосередньо торкаються функціонування судового процесу; неформальне спілкування із представниками юридичної громадськості тощо. Пасивний аспект передбачає вплив суб'єкта цивільного процесуального права на формування вказаної галузі через присутність цього суб'єкта у правовій реальності, необхідність враховувати його інтереси при здійсненні правового регулювання. Таким суб'єктом може бути і недієздатна особа або особа з обмеженою дієздатністю. Крім того, цим суб'єктом можна визначити будь-яку особу, інтереси якої підлягають захисту в судовому порядку.

Потрібно визнати цілком обґрунтованою позицію законодавця щодо можливості прокурора брати участь у справі на будь-якій стадії судового процесу, а також оскаржувати рішення суду першої інстанції незалежно від участі у розгляді справи у цьому суді.

Для визначення у ЦПК України строків, на які зупиняється провадження у справі у разі звернення сторін до проведення медіації під час судового провадження, необхідно внести зміни до частини 1 статті 251 ЦПК України, зокрема пункт 5 після слів «врегулювання спору за участю судді» доповнити такими словами: «, звернення сторін до проведення медіації».

Особи, в інтересах яких здійснюються непозовні провадження та процедури, можуть бути охарактеризовані як сторони у таких справах, хоча рішення суду, яке виноситься за наслідками їх розгляду, не визначає їх матеріальних прав та обов'язків. Заявників та заінтересованих осіб потрібно включити до кола суб'єктів цивільного процесуального права з визнанням певних особливостей, зумовлених цільовим призначенням проваджень та процедур.

Обґрунтовано доцільність доповнення існуючої класифікації осіб, які беруть участь у справі у порядку цивільного судочинства, за критерієм характеру інтересу. Додатковою підгрупою таких осіб потрібно виділити учасників судового розгляду у непозовних провадженнях та процедурах, передбачених розділами 6–10 ЦПК України (вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); судовий контроль за виконанням судових рішень; провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів тощо). У зазначених провадженнях цих осіб доцільно називати заявниками та заінтересованими особами відповідно.

Відносини у непозовних провадженнях та процедурах охарактеризовані як цивільні процесуальні, оскільки відносинам суду та заінтересованих осіб у них характерні структура та ознаки цивільного процесуального правовідношення.

Запропоновано поширити процесуальні гарантії участі осіб у позовному провадженні також на діяльність осіб у цих провадженнях та процедурах.

Конструкція цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права може бути поширена також на суд та учасників непозовних проваджень і процедур. При цьому необхідно враховувати особливості, зумовлені завданням проваджень та процедур, що розглядають.

Результати дослідження, викладені у Розділі III, відображено у таких публікаціях автора: [318, с. 134]; [319, с. 68]; [320, с. 80]; [321, с. 75]; [326, с. 96–97]; [329, с. 142–143]; [331, с. 84]; [332, с. 89–90]; [335, с. 165]; [339, с. 153]; [344, с. 658–659]; [345, с. 98–99]; [348, с. 171–274; 319–324].

РОЗДІЛ 4

ІНШІ УЧАСНИКИ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

4.1 Інші учасники судового процесу у позовному провадженні

У параграфі 3 глави 4 розділу 1 ЦПК України іншими учасниками судового процесу визначено: помічника судді, секретаря судового засідання, судового розпорядника, свідка, експерта, експерта з питань права, перекладача, спеціаліста.

Законом України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII до законодавчих положень стосовно вказаних учасників внесено зміни, які значною мірою стосуються не тільки врегулювання процесуального статусу окремих учасників, але й запровадження двох принципово нових учасників, яких не було у попередній редакції ЦПК України – помічника судді та експерта з питань права.

Водночас у юридичних публікаціях наведені зміни далеко не всі науковці оцінили позитивно. Багато запитань виникає щодо запровадження такого учасника, як експерт з питань права, правовий статус якого у судовому процесі, порядок залучення не врегульовано, а також проблемною є мета його участі у процесі загалом [106].

Крім того, інших учасників судового процесу в цілому набагато менше досліджено, ніж, наприклад, учасників справи або діяльності судових органів і суддів щодо здійснення правосуддя у цивільних справах. З приводу окремих учасників розглядаються певні питання, що безпосередньо стосуються їх цивільного процесуального статусу.

Зокрема, Л. С. Буряк розглядає питання відповідальності експерта у цивільному процесі [35].

Науковці основну увагу приділяють вирішенню процедурних питань участі вказаних суб'єктів у цивільному судочинстві, але недостатньо висвітлюють питання позапроцесуальних відносин, що виникають між цими учасниками та судом, але які є основою для визначення їх цивільної процесуальної правосуб'єктності. Тому, визначення конституційних та адміністративно-правових засад участі у цивільному судочинстві інших учасників цивільного процесу як основи їх процесуального статусу є актуальним на сьогодні питанням у доктрині цивільного процесуального права.

У зв'язку з цим потрібно оновити теоретичні положення, у напрямі забезпечення впорядкування внесення змін до чинного процесуального законодавства в аспекті інших учасників судового процесу. Розглянемо більш детально теоретичне підґрунтя існуючого врегулювання процесуального статусу таких учасників. Вивчення відповідних теоретичних положень показало, що у чинній доктрині цивільного процесуального права недостатньо опрацьовано особливості участі вказаних учасників при розгляді цивільних справ. Лише в окремих дисертаційних дослідженнях було розглянуто проблематику участі у цивільному процесі окремих учасників [39; 61; 159; 303].

У сучасній доктрині цивільного процесуального права участі у цивільному процесі інших учасників судового процесу розглядали як самостійних учасників процесу. Втім такий підхід є неоднозначним. Зокрема, не розкрита категорія «учасник», що особливо актуально для таких учасників як секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді. Характеризуючи таких осіб як учасників процесуального правовідношення, потрібно враховувати положення суду як обов'язкового суб'єкта процесуального правовідношення. Розгляд їх з позиції конкретного правового статусу не дозволяє визначити їх спільні риси, відповідно й провести повноцінне подальше дослідження. Крім того, як відомо, категорія

«правовий статус» не має самостійного значення в аспекті предмета наукової роботи, оскільки визначає положення у певній правовій системі конкретного суб'єкта .

Для визначення напрямів та закономірностей удосконалення правового регулювання інших учасників цивільного процесу необхідно вийти за межі їх сприйняття та розглядати з єдиної позиції суб'єктів цивільного процесуального права, а інших учасників цивільного процесу – з урахуванням аспектів суб'єкта права. Крім того, при аналізі інших учасників судового процесу треба брати до уваги також галузеву основу врегулювання їх правового статусу. Мова йде насамперед про таких учасників як секретар судового засідання, судовий розпорядник, а також відносно новий учасник судового процесу – помічник судді, основи правового статусу яких врегульовано нормами адміністративного права, оскільки такі особи є державними службовцями, а отже представниками держави. Крім того, як зазначають науковці, вони виконують принципово інші функції, ніж такі учасники як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, що потрібно враховувати при розкритті їх як суб'єктів цивільного процесуального права.

Одним з аспектів суб'єктів права визначено юридичну зовнішність. У цьому аспекті основними рисами секретаря судового засідання, судового розпорядника, помічника судді постають професійні якості, що створює умови для перебування їх на відповідній посаді у суді. Відповідно до ст. 66 ЦПК України, помічник судді здійснює підготовку та організаційне забезпечення судового процесу: оформлення судових справ, підготовку проектів документів, оформлення копій судових рішень, виконання інших доручень судді щодо організації судової справи. Відповідно до розділу 2 Типової посадової інструкції помічника судді місцевого загального суду від 20.07.2005 р. № 86 [259], можна визначити вказані вище та інші обов'язки помічника судді, які стосуються організації судового процесу. Потрібно вказати, що виконання організаційних та інших повноважень не пов'язано

безпосередньо із виникненням цивільних процесуальних правовідносин, не зумовлює виникнення процесуальних прав та обов'язків ні у помічника судді, ні у інших учасників цивільного процесу. Можна зазначити, що помічник судді виконує повноваження секретаря судового засідання у випадках, визначених законом (ч. 3 ст. 66 ЦПК України). Водночас у такому випадку помічник судді набуває інший правовий статус. Тому, констатуємо наявність у нього відповідних посадових обов'язків під час розгляду цивільної справи, потрібно зазначити, що однозначно стверджувати про те, що йому характерна юридична зовнішність саме у цивільному процесі, не доцільно з огляду на неможливість виникнення у зв'язку із прийняттям ним рішень, що мають цивільне процесуальне юридичне значення, тобто з якими процесуальний закон пов'язує виникнення процесуальних наслідків (виникнення, зміна, припинення процесуальних правовідносин).

Проаналізовані особливості відсутні щодо секретаря судового засідання та судового розпорядника. Так, здатність секретаря судового засідання самостійно приймати рішення, які мають значення для перебігу розгляду цивільної справи, підтверджує передбачена у ст. 38 ЦПК України можливість заявляти йому про відвід. З іншого боку, секретар, як і помічник судді, не може бути стороною у конкретному цивільному процесуальному правовідношенні. З наслідками його рішень, дій, бездіяльності у процесі закон безпосередньо не пов'язує виникнення, зміну, припинення цивільних процесуальних правовідносин. Аналогічно можна стверджувати стосовно також судового розпорядника. На підставі цього вказаних осіб можна розглядати як суб'єктів цивільного процесуального права.

Наступним аспектом характеристики інших учасників цивільного процесу з позицій суб'єкта права виступає правова воля. У зв'язку з цим важливого значення набувають такі якості, як поєднання особою здатності приймати рішення та їх реалізовувати. Судовий розпорядник, секретар судового засідання приймають рішення під час підготовки справи до

судового розгляду, а також у ході її розгляду, причому внаслідок таких рішень виникають обставини, що мають цивільне процесуальне юридичне значення, тобто з якими процесуальний закон пов'язує виникнення процесуальних наслідків (виникнення, зміна, припинення процесуальних правовідносин).

Незважаючи на те, що особа, яка займає посаду помічника судді, може приймати рішення та реалізовувати їх, закон безпосередньо не пов'язує із наслідками таких рішень, дій, бездіяльності, виникнення, зміну, припинення цивільних процесуальних правовідносин, тому така здатність характеризує його як суб'єкта права, але не як суб'єкта цивільного процесуального права [333].

Наступним є аспект щодо сприйняття суб'єкта права як сукупності правових зв'язків та правових відносин. Зокрема, до уваги беруться зв'язки та відносини певного суб'єкта права із іншими суб'єктами, а також вплив на оточуючу його правову реальність. У такому аспекті можна виділити ймовірність порушення процесуальних прав та інтересів учасників процесу безпосередньо через неналежне здійснення своєї професійної діяльності секретарем судового засідання, судовим розпорядником. Втім постає питання щодо визначення у такому випадку порушника прав вказаних осіб.

Для відповіді на це питання доцільно застосувати конструкцію юридичної особи та її представника як особи, яка виражає її волю, а також особливості держави як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Застосування вказаного підходу надає можливість врахувати, що секретар судового засідання, судовий розпорядник є особами, які входять за законом до апарату суду та, у межах своєї компетенції, виражають волю суду й ототожнюються із судом. Тому, попри визначення вказаних осіб у ЦПК України як окремих учасників цивільного процесу, відповідність їх іншим наведеним вище критеріям суб'єкта права, можемо констатувати, що порушником процесуальних прав учасників процесу у цьому випадку є суд.

Розгляд секретаря судового засідання, судового розпорядника, помічника судді у інших визначених аспектах суб'єкта права лише підтверджує наведену тезу. Так, дослідження вказаних осіб з позиції правосвідомості: правових почуттів та емоцій, їх цілісного характеру – вказує на необхідність відповідності конкретної особи, яка займає відповідну посаду вимогам, що висуваються у зв'язку із цією посадою. Розкриття правосвідомості як інтелектуального елементу волі стає особливо актуальним у зв'язку із тим, що вказаних суб'єктів вважають виразниками волі суду як органу державної влади.

Згадані посадові особи суду з позиції правового діяча мають особливості процесу створення ними наслідків їх поведінки: актів застосування права, правовідносин тощо. Зазначимо також, що попри створення вказаних наслідків (волею та свідомістю), вона ототожнюється із волею та свідомістю суду, тобто набуває офіційного характеру.

Наступний аспект стосується визначення людини як суб'єкта права з позиції соціально-правової цінності. Людина, її інтереси визначаються відправною позицією для виникнення правових цінностей. Щодо зазначених посадових осіб потрібно вказати на типовість для структури підзаконних нормативних актів, що визначають основи адміністративно-правового статусу відповідних посадових осіб, розділу щодо правових гарантій їх діяльності та соціального, іншого захисту. З іншого боку, таким захистом наведені особи користуються як такі, що обіймають відповідні посади. Отже багатогалузевий характер правового регулювання статусу секретаря судового засідання, судового розпорядника, помічника судді характеризує їх як суб'єктів права загалом, але не як суб'єктів цивільного процесуального права.

Останнім аспектом суб'єкта права визначено правосуб'єктність. Правосуб'єктність є визнанням конкретної особи суб'єктом права з боку правопорядку. Стосовно цих осіб, то можна вказати, що наявність у ЦПК

України норм щодо діяльності секретаря судового засідання, судового розпорядника, помічника судді не потрібно визначати прямим визнанням їх цивільним процесуальним правопорядком як суб'єктів цивільного процесуального права, оскільки такі особи діють від імені суду, суд є єдиним обов'язковим учасником цивільних процесуальних правовідносин. Зазначене можна розцінювати як спеціальну правосуб'єктність суду щодо наведених випадків.

Можливість сторін подавати скарги, заяви, клопотання стосовно діяльності вказаних посадових осіб потрібно вважати такими, що виникли у зв'язку із діяльністю суду. Розгляд відповідних звернень стосовно діяльності конкретної посадової особи суддею не треба вважати випадком розгляду судом вказаних звернень щодо самого себе, оскільки в конкретному випадку предметом розгляду є діяльність конкретної особи, що входить до функцій судді, який здійснює правосуддя у конкретній справі від імені суду.

Наведене, у взаємозв'язку із позиціями, викладеними у попередніх розділах, надає можливість сформулювати широке поняття суду як суб'єкта цивільного процесуального права. У широкому значенні суд включає в себе усіх посадових осіб, унаслідок діяльності яких виникають юридичні цивільні процесуальні факти. Такими посадовими особами є: суддя, секретар судового засідання, судовий розпорядник. Включення до складу суду як суб'єкта цивільного процесуального права помічника судді не відповідає характеру його діяльності за посадою, яка не передбачає виникнення внаслідок його діяльності процесуальних юридичних фактів. У зв'язку з цим цього суб'єкта доцільно виключити з-поміж інших учасників судового процесу з гл. 4 р. 1 ЦПК України.

На додаток слід навести позицію Д. М. Чечота, який вказував на службовий, а не процесуальний характер відносин секретаря із судом. Зокрема, його позицію цитує Д. Д. Луспеник [153, с. 225; 470, с. 8], надаючи характеристику секретарю судового засідання як учаснику цивільного

процесу. Д. Д. Луспеник однозначно визначає секретаря судового засідання учасником цивільного процесу, виходячи з урегульованості його обов'язків нормами цивільного процесуального права [153, с. 225]. Погоджуючись із таким висновком, зауважимо, що учений, на жаль, не продовжує його щодо визначення характеру участі досліджуваного учасника у цивільному процесуальному правовідношенні.

У дореволюційній процесуальній літературі секретаря судового засідання відносили до осіб, які «примикають» до суду та можуть бути, у визначених у законі випадках, суб'єктом цивільного процесуального правовідношення [65, с. 29]. З іншого боку, Т. В. Сахнова, виділяє таку ознаку цивільних процесуальних правовідносин, як те, що їх системоутворюючим фактором виступає предмет процесу [360, с. 195].

Предмет процесу впливає як на склад цивільних процесуальних правовідносин, що виникають, наприклад, між судом та іншими учасниками цивільного процесу, так і на їх зміст (наприклад, чи допитувати свідка і про які саме обставини). Участь же секретаря (судового розпорядника, помічника судді), наприклад, у судовому засіданні та виконання ними своїх обов'язків не залежить від предмета процесу. Можна констатувати, що такої залежності немає також стосовно виконання секретарем судового засідання інших своїх обов'язків [350].

Наведене дозволяє виділити суд як особливого суб'єкта цивільного процесуального права, що відрізняється багатofункціональним характером, і здійснює функції як власне правосуддя, так і організаційні функції. Основою процесуальної правосуб'єктності секретаря судового засідання, судового розпорядника, помічника судді можна вважати їх компетенцію як осіб, які займають посади державної служби у суді [349].

Наведені на початку цього підрозділу теоретичні та практичні проблеми актуалізують дослідження з позиції виділених аспектів суб'єкта

права також інших учасників судового процесу, таких як свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, експерт з питань права (ст. 65 ЦПК України).

Фактичною підставою для участі у цивільній справі свідка можна вважати дані його обізнаності щодо обставин справи. Як відомо, норма щодо обов'язку свідка надавати свідчення у суді має конституційний характер. Таку норму можна вважати основою правового статусу свідка у цивільній справі. З позиції конституційного та адміністративного права, якщо основою правосуб'єктності секретаря судового засідання та судового розпорядника є їх компетенція, то основою правосуб'єктності свідка можна вважати саме вказаний конституційний обов'язок. З іншого боку, не можна не враховувати наявність у особи-свідка також загального статусу фізичної особи, що надає їй відповідні правові гарантії.

Отже, свідка у цивільному судочинстві потрібно розглядати як фізичну особу, яка має спеціальний правовий статус у суді, і діяльність якої має цільовий характер, що задає відповідний напрям реалізації свідком своїх прав та виконання обов'язків. Подібне можна зазначити також стосовно експерта, перекладача, спеціаліста [328, 348, с. 248].

В аспекті «правової зовнішності» (поєднання здатностей приймати рішення та реалізовувати їх) розглянемо закріплене законом право свідка відмовитися від надання показань щодо себе, близьких родичів у випадках, передбачених законом, а експерта – від проведення експертизи, якщо він вважає себе недостатньо компетентним для її проведення.

Відповідно до ч. 4 ст. 75 ЦПК України, перекладач може відмовитися надавати переклад, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу.

Вказані особи, а також спеціаліст, наділені певним обсягом прав у процесі, якими можуть користуватися, відповідно до їх цільового призначення. Здатність вирішувати питання щодо своєї участі у цивільному судочинстві, користуватися вказаними процесуальними правами передбачає

відповідність усім критеріям юридичної зовнішності: здатність самотійно приймати та здійснювати рішення, до самотійної участі у відповідних процесуальних правовідносинах. Урахування аспекту правової зовнішності відносно свідка, експерта, перекладача, спеціаліста, експерта з питань права дозволяє об'єктивувати їх цінність для процесуального розгляду справи, що у взаємозв'язку із співвідношенням загального та спеціального статусу, врахуванням специфічної мети участі у цивільному процесі кожного з наведених учасників дозволяє розглядати кожного з них як самотійного суб'єкта цивільного процесуального права.

Проаналізуємо положення щодо участі у цивільному процесі неповнолітніх, малолітніх як свідків (ст. 232 ЦПК України). Відповідно до ч. 1 вказаної статті, допит таких осіб відбувається в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей. Тому попри значення участі вказаних осіб у процесі як джерел отримання інформації, їх одночасно можна розглядати як суб'єктів цивільного процесуального права.

Законом України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII ЦПК України, викладеному у новій редакції, введено нового іншого учасника судового процесу – експерта з питань права. З огляду на специфічний характер вказаного учасника, порівняно із іншими учасниками судового процесу, наявну проблематику щодо визначення його процесуального положення, цьому учаснику доцільно приділити окрему увагу після аналізу ustalених учасників судового процесу.

Наявність процесуальних прав передбачає наявність у їх носіїв також поєднання здатностей приймати рішення та реалізовувати їх, зокрема стосовно користування вказаними процесуальними правами. Така здатність зумовлена їх загальним правовим статусом як людини, що передбачає

наявність здатності користуватися процесуальними правами як суб'єкта права.

З урахуванням положень, сформульованих у підрозділі 3.4 цієї роботи щодо правових засад участі вказаних учасників в аспекті вирішення проблеми відшкодування учаснику справи збитків, завданих неналежним виконанням іншими учасниками судового процесу своїх процесуальних обов'язків, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст можуть бути охарактеризовані з позицій правових відносин та правових зв'язків. Одночасно доцільно вказати на вплив практики вказаних відносин на формування цивільного процесуального законодавства, вплив необхідності забезпечення інтересів виділених учасників у формуванні згаданого законодавства та галузі цивільного процесуального права загалом. З іншого боку, внаслідок участі у правових відносинах такі суб'єкти впливають на кінцеве рішення суду у справі, що зумовлює їх значення участі у цивільному процесі і формує галузь цивільного процесуального права з метою формування законодавчого забезпечення необхідності їх участі у процесі [328].

Наступним аспектом є визначення суб'єкта права у аспекті правосвідомості, зокрема: правових емоцій, почуттів, їх цілісного характеру. З цієї позиції першорядним постає усвідомлення особою, яка бере участь у справі, у відповідній процесуальній ролі, свого обов'язку щодо надання свідчень, здійснення перекладу, проведення експертного дослідження, надання технічної допомоги суду та ін. Крім того, вказані особи мають усвідомлювати свої процесуальні права, а також обов'язок добросовісно їх використовувати.

Така сторона суб'єкта права, як «правовий діяч», менше проявляється в цивільному процесі стосовно інших учасників судового процесу з огляду на призначення їх участі у процесі: бути джерелом необхідної інформації для суду, сприяти здійсненню правосуддя, виконувати свій громадянський

обов'язок. Судова практика участі таких суб'єктів у судовому процесі свідчить про її вплив на формування законодавства у цій сфері, формування цивільного процесуального законодавства у цілому.

Зокрема, потребу свідка користуватися рідною мовою або мовою, якою він володіє, для надання пояснень по суті справи, подання відповідних клопотань можна вважати передумовою закріплення відповідного процесуального права свідка. Потрібно зауважити, що наявність зазначеного процесуального права впливає також на інші інститути цивільного судочинства. Зокрема, на порядок вивчення показань свідка, в якому передбачено надання йому можливості заявити відповідне клопотання; на інститут судових витрат, де передбачено витрати сторони у зв'язку із залученням перекладача (зокрема і у випадку, якщо вказане необхідно для забезпечення належного надання показань свідком); інститут процесуальних строків тощо.

Вказане впливає також на принципи цивільного процесуального права, зокрема принцип незалежності судді, відповідно до якого суддя вирішує питання щодо допуску до участі у справі наданого стороною перекладача на власне переконання, відповідно до вимог процесуального закону; принцип диспозитивності, відповідно до якого надання перекладача є правом, а не обов'язком сторони і, відповідним чином, у разі прийняття стороною рішення щодо незалучення перекладача – вона несе усі негативні наслідки цього рішення (принцип законної істини). Проте навіть за меншого ступеня вираження вказаного аспекту щодо свідка, експерта, перекладача, спеціаліста принципи цивільного процесуального права характерні і їх діяльності.

Розглядаючи інших учасників процесу як соціально-правової цінності, потрібно розкрити питання щодо створення судом належних умов для виконання ними своїх функцій у процесі: надання свідком показань, експертом – висновку тощо. З позиції цивільного процесуального права наведене передбачає наявність: належної процедури допиту свідка, вивчення

показань експерта; повноважень суду щодо недопущення протиправної поведінки учасників розгляду справи, спрямованої на перешкодження належній діяльності вказаних учасників процесу; відповідних процесуальних засобів, що уможливають надання стороною відповідних доказів, залучення відповідних учасників (наприклад, положення щодо розподілу судових витрат).

Отже, можна зазначити про формування вказаним аспектом процесуальних засобів, спрямованих на забезпечення можливості участі вказаних осіб у процесі, а отже справляє формуючий вплив на галузь цивільного процесуального права.

Останнім аспектом суб'єкта права визначено правосуб'єктність, що передбачає визнання суб'єкта права з позицій правопорядку, зокрема як окремого учасника цивільного процесу. Насамперед зазначимо, що цивільне процесуальне законодавство виділяє таких учасників, як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач. Їх правосуб'єктність характеризується такими особливостями: а) метою участі у цивільному судочинстві; б) правовими засадами участі, зокрема їх конституційним характером. Наявність таких особливостей впливає на специфіку порядку виникнення правосуб'єктності у конкретних учасників.

Так, на відміну від сторони, яка вступає у процес за власним бажанням (у зв'язку із чим щодо неї виділяються такі якості, як правоздатність та дієздатність), на відміну від суду, що набуває повноважень щодо участі у конкретній справі відповідно до закону, вказані особи набувають своєї правосуб'єктності, відповідно до вказівки сторони, яка їх залучає.

Отже, свідка, експерта, перекладача, спеціаліста, експерта з питань права доцільно розглядати у цивільному процесі як фізичних осіб із загальним статусом, але які через визначені у законі обставини набувають спеціального правового статусу, і діяльність їх у суді має цільовий характер, що є основою процесуальної правосуб'єктності [348, с. 284-288].

Водночас додамо, що наведені вище аспекти щодо характеристики посадових осіб суду, інших учасників судового процесу зумовлені наявністю у них відповідних якостей як суб'єктів права загалом. Найбільш яскравим прикладом співвідношення їх статусу як суб'єктів права та суб'єктів цивільного процесуального права можна вважати такі властивості: здатність приймати рішення та реалізовувати їх, наявність певного рівня правосвідомості тощо. З іншого боку, треба зауважити, що специфічні вимоги, що ставляться до вказаних осіб як суб'єктів цивільного процесуального права, передбачають і специфічний зміст відповідних їх аспектів. Зокрема, правосвідомість судді безперечно має бути більш глибокою та цілісною, ніж правосвідомість людини як суб'єкта права загалом. Визнання конкретної особи цивільним процесуальним законодавством суб'єктом права у аспекті правосуб'єктності висуває вимогу щодо закріплення процесуального статусу конкретного суб'єкта цивільного процесуального права у процесуальному законодавстві. Тому можна зауважити про специфічний зміст аспектів суб'єктів цивільного процесуального права, зумовленого їх спеціальним правовим статусом.

На підставі проведеного дослідження пропонуємо розглядати інших учасників судового процесу як суб'єктів цивільного процесуального права (крім помічника судді). Крім того, можемо визначити галузеву правову природу та особливості вказаних суб'єктів.

Окрему увагу потрібно приділити питанню визнання суб'єктом права особи, яка реалізує своє право бути присутньою в залі судового засідання за відкритого розгляду цивільної справи (ч. 2 ст. 7 ЦПК України). З одного боку, ЦПК України безпосередньо визначає її процесуальні права відповідно до принципу гласності цивільного процесу. З іншого – відповідь щодо визнання її суб'єктом права залежить від іншого питання, яке вже поставало стосовно такої процесуальної фігури, як помічник судді. Зокрема, вище було вказано на недоцільність визначати помічника судді суб'єктом цивільного

процесуального права з огляду на відсутність юридичного характеру результатів його діяльності, а саме – внаслідок неї не виникають процесуальні юридичні факти. Подібне можна зазначити також стосовно особи, яка присутня у залі судового засідання.

Правовий статус такої особи визначається, крім ЦПК України, також нормативним актом іншої галузевої належності – Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Так, відповідно до ч. 1 ст. 11 вказаного Закону, визначено право особи бути присутньою у судовому процесі, причому незалежно від його галузевої належності: кримінальне, цивільне, адміністративне або господарське судочинство. Також визначено права особи, яка бере участь у такому процесі (ч. 4 ст. 11 вказаного Закону).

Хоча однією із сторін у вказаних відносинах і постає суд, але їх не можна визначити як процесуальні у класичному розумінні, оскільки іншою стороною не є учасник судового процесу, а об'єктом таких відносин не є рішення або ухвала суду щодо конкретного процесуального питання, яке виникає при розгляді справи. Враховуючи врегулювання вказаних відносин актом іншої галузевої належності, а також зважаючи на конституційне закріплення принципу гласності (п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України), можна зазначити, що такі відносини є відносинами іншої галузевої належності, а отже, особу, яка присутня в залі судового засідання при відкритому розгляді цивільної справи як учасник вказаних відносин, не можна вважати суб'єктом цивільного процесуального права. Втім така особа постає суб'єктом цієї галузі права з загальної позиції, як особа, яка здатна впливати на її формування.

З наведених положень, з урахуванням положень стосовно широкого характеру поняття суб'єкта цивільного процесуального права, стосовно широкого змісту гарантій правової законності, що виділялись, зокрема, О.Ф. Скакун, який передбачає існування не тільки спеціально-юридичних, але й економічних, політичних, соціальних, ідеологічних [369, с. 496], залежно від

характеру участі у судовому процесі (потенційної або реальної) суб'єкти цивільного процесуального права можуть бути поділені на дві групи: 1) учасники судового процесу (суд та працівники апарату суду, учасники справи та представники, інші учасники судового процесу); 2) усі інші особи, здатні вплинути на формування галузі цивільного процесуального права своєю діяльністю (наприклад, представники науки цивільного процесуального права, практичні працівники тощо). Наведена систематизація виходить із праворозуміння людини як центрального суб'єкта цивільного процесуального права.

Елементом суб'єкта цивільного процесуального права визначено громадянство. Стосовно свідка, експерта, перекладача, спеціаліста громадянство набуває особливого значення з позиції визначення їх як суб'єктів цивільного процесуального права, так і учасників цивільних процесуальних правовідносин. Громадянство визначене з позиції правового зв'язку особи із державою, а тому ключовим є положення про наявність такого зв'язку, характер же його (громадянин, особа без громадянства, іноземець тощо) стає другорядним. Про наявність цього зв'язку свідчить існування обов'язку особи надати показання у суді, дати правдивий висновок (експерт), а також з'явитися до суду та здійснювати технічну допомогу суду (спеціаліст) та належно здійснювати переклад. Можна стверджувати, що на подібному ґрунтується обов'язок експерта з питань права з'явитися до суду за викликом щодо надання пояснень по суті свого висновку (ч. 2 ст. 73 ЦПК України).

Наступним елементом щодо вказаних учасників як суб'єктів цивільного процесуального права виділено правові гарантії їх діяльності. Науковці недостатньо уваги приділяли питанням вказаних гарантій. Загалом поняття процесуальних гарантій розглядали стосовно участі матеріально заінтересованих осіб у цивільному процесі. Втім усталене розуміння гарантій як засобів забезпечення належного функціонування певного правового явища

дає змогу виділити гарантії також стосовно участі інших учасників судового процесу у розгляді справи.

Утіленням гарантій реалізації як процесуальних прав матеріально заінтересованих осіб, так і їх права на судовий захист загалом можна вважати процесуальну форму. Вказане стосується і участі інших учасників судового процесу у розгляді справи. З огляду на суто цільовий характер участі їх у справі, гарантії щодо них треба пов'язувати із гарантіями належного виконання ними своїх відповідних функцій.

Потрібно повністю погодитись із визначеними у процесуальній літературі принципами цивільної процесуальної форми: розгляд справ виключно судом, у розумні строки, незалежними суддями; відкритий характер судових засідань; наділення заінтересованих осіб усіма процесуальними правами, що дозволяють реально захищати свої права у суді тощо [360, с. 65-66]. Не вдаючись до дослідження визначення гарантій діяльності зазначених учасників процесу під час розгляду справ, пропонуємо вказані принципи процесуальної форми взяти за основу для визначення гарантій діяльності інших учасників цивільного процесу.

Зокрема, наявність передбаченої законом процесуальної форми дослідження відповідних джерел доказів, залучення та діяльності у суді спеціаліста та перекладача можна розглядати як важливу гарантію діяльності вказаних учасників. Відкритий характер судових засідань, наділення відповідних учасників процесуальними правами також можна вважати важливими процесуальними гарантіями їх діяльності.

Доцільно зазначити про взаємозалежність виконуваних такими учасниками функцій із гарантіями їх діяльності. Так, з метою забезпечення надання свідком найбільш повної інформації про обставини справи передбачено його процесуальне право користуватися нотатками. Виникнення у цивільному процесі нових учасників зумовлює також і виникнення гарантій їх діяльності. Так, гарантії діяльності експерта з питань права зумовлені його

участю у судовому засіданні (ч.ч. 2, 3 ст. 73 ЦПК України). Тому можна зазначати про формуючий вплив діяльності інших учасників процесу на гарантії їх участі у справі, а отже, і на формування інститутів цивільного судочинства, а взаємопов'язаність цих інститутів дає підстави стверджувати про формування галузі цивільного процесуального права загалом. Тому правові гарантії потрібно визнати невід'ємним елементом таких суб'єктів цивільного процесуального права як свідок, експерт, спеціаліст, експерт у галузі права, перекладач.

Виконуючи свої функції у процесі, інші учасники цивільного процесу реалізують свій спеціальний правовий статус. Втім це не позбавляє їх загального статусу людини. У зв'язку із наведеним можна виділити також другу групу вказаних гарантій – гарантії прав людини.

У юридичній літературі наведено, зокрема, такі гарантії: політичні (поділ влади, участь громадян в управлінні державою, демократична виборча система тощо); соціально-економічні (соціальноорієнтована економіка, рівність форм власності, високий рівень економічного розвитку суспільства тощо); ідеологічні (визнання людини та пов'язаних із нею цінностей найвищою цінністю; заборона релігійної та міжетнічної ворожнечі; заборона пропаганди насильства та жорстокості тощо); спеціальні або юридичні (право на обізнаність щодо своїх прав та обов'язків; заборона зворотної дії закону, що посилює або встановлює юридичну відповідальність; презумпція невинуватості; процедури реалізації прав людини (на національному рівні) тощо); інституціональні (інститут омбудсмена); судові гарантії (доступ осіб до неупередженого суду; право на справедливий суд; діяльність адвокатури); міжнародно-правові (засоби та інститути, що входять до універсальних та регіональних механізмів захисту прав людини; діяльність моніторингових органів ООН (Комітету з прав людини, Комітету проти катувань тощо); розгляд скарг Європейським судом з прав людини тощо) [410, с. 304-306]. Вказаних гарантій безумовно має дотримуватися суд при допиті свідка,

заслуховуванні пояснень експерта щодо свого висновку, взаємодії із спеціалістом та перекладачем. Тому, крім суто процесуальних (спеціальних) гарантій діяльності інших учасників процесу, можна виділити також загальні. Вказане співвідношення загальних та спеціальних гарантій значною мірою зумовлює співвідношення природно-правового та позитивістського способів регулювання положення інших учасників процесу як суб'єктів цивільного процесуального права. Так, загальні гарантії відображають засади природно-правового підходу. Визначений обов'язок цих осіб щодо участі у процесі має яскраво виражений позитивний характер.

Визначимо структуру цивільного процесуального статусу інших учасників розгляду справи як суб'єктів цивільного процесуального права аналогічно до вже визначеної вище структури щодо заінтересованих осіб та суду.

Першим елементом такого статусу визначено правові норми, зокрема норми цивільного процесуального права. Значення вказаних норм як елементу правового статусу інших учасників цивільного процесу як суб'єктів цивільного процесуального права вбачається у наступному. По-перше, ними визначаються основні функції цих учасників, завдання їх діяльності у процесі, що свідчить про їх положення у процесі загалом. По-друге, ними визначено права та обов'язки таких учасників, задано напрям реалізації цих прав та обов'язків. По-друге, широке використання герменевтичного підходу у природно-правовому праворозумінні дозволяє вказати на удосконалення визначення засад діяльності зазначених учасників, відповідно до їх призначення, що також встановлено цими нормами.

Отже, можна виділити норми цивільного процесуального права як елемент цивільного процесуального статусу вказаних учасників [348, с. 291-293].

Специфікою норм цивільного процесуального права є те, що основним джерелом їх виступає цивільне процесуальне законодавство, оскільки,

відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України, діяльність суду як органу влади визначається виключно законом, а у доктрині положення щодо закріплення процесуальної форми нормативним актом, не нижчим за свою юридичною силою, можна вважати усталеним. Утім розуміння цивільного процесуального права як галузі права, визначення правової норми не тільки як встановленого, але й як санкціонованого державою правила поведінки, відмінність між поняттями «право» та «законодавство» дозволяє стверджувати про наявність норм цивільного процесуального права, закріплених не тільки на рівні закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 10 ЦПК України, дію принципу верховенства права поширено не тільки на застосування матеріального законодавства судом, але також на розгляд та вирішення цивільних справ.

Відповідно до п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004, верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які будуть ураховувати принципи соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою набула відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість - одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в

рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [433].

Отже, вказані положення можна вважати такими, що визначають норми цивільного процесуального права щодо конкретних випадків.

Цивільний процесуальний статус особи, за своєю сутністю, може бути визначений як різновид спеціального статусу особи. За таких умов не підлягає сумніву положення щодо визначення його, крім норм власне цивільного процесуального права, також нормами, що визначають загальний статус особи, зокрема нормами конституційного, адміністративного права. З іншого боку, враховуючи спрямованість цього дослідження, треба висновки з цього приводу обмежити сферою положень цивільного процесуального права, хоча багатогалузевий характер правового регулювання дозволяє характеризувати інших учасників цивільного процесу як суб'єктів цивільного процесуального права з позицій міжгалузевої категорії.

Наступним елементом цивільного процесуального статусу таких суб'єктів визначено правосуб'єктність. У попередніх розділах цей елемент було виділено стосовно суду та заінтересованих у результатах розгляду справи осіб, а також визначено принципову відмінність між основою їх правосуб'єктності. Попри вказане, розуміння правосуб'єктності як здатності особи мати визначені законом права та обов'язки не залишає сумніву щодо висновку про необхідність виділити таку категорію також стосовно інших учасників судового процесу як суб'єктів цивільного процесуального права. Адже усі вказані учасники мають певні процесуальні права, якими вони наділені процесуальним законодавством під час розгляду цивільної справи. З іншого боку, щодо цих осіб недоцільно виділяти структуру правосуб'єктності, аналогічної до правосуб'єктності сторін або суду. На відміну від суду, такі особи не здійснюють повноважень, передбачених законом, і на відміну від приватних осіб, не реалізують приватний інтерес. Враховуючи наведене, можна вказати на доцільність розглядати вказаних

осіб, як таких, що реалізують конституційний обов'язок щодо участі у суді у випадках, передбачених законом. Тобто у відповідних випадках вони наділені спеціальним правовим статусом, який реалізують під час виконання своїх функцій. Тому доцільно зазначити, що правосуб'єктність свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, експерта з питань права визначається виконанням ними свого конституційного обов'язку щодо участі у суді у випадках, передбачених законом.

Обов'язок цих учасників з'явиться у випадках, встановлених законом, до суду та виконувати свої функції зумовлює виникнення між ними та судом особливих відносин, яким характерна така риса, як виникнення їх поза ініціативою вказаних учасників, а в деяких випадках – і поза їх згодою. Зокрема, у перекладача, спеціаліста, експерта виникають такі обов'язки на підставі відповідної ухвали суду. У цьому випадку виникає правосуб'єктність у конкретній цивільній справі на підставі дій, рішень інших осіб. Вказане треба вважати особливістю правосуб'єктності інших учасників судового процесу, що зумовлена її особливою правовою природою.

Наступним елементом процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права визначено його статус як суб'єкта процесуального правовідношення, що включає в себе процесуальні права та процесуальні обов'язки. У підрозділі 1.2 було обґрунтовано визначення суб'єкта цивільного процесуального права не тільки з позиції учасника цивільних процесуальних правовідносин, але як юридичну конструкцію, що охоплює випадки також їх процесуальної діяльності. Зазначене стосується повною мірою також інших учасників судового процесу – свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, експерта у галузі права.

Так, допроцесуальне положення свідка, його відносини із стороною, яка його надаватиме, безпосередньо впливає на розвиток процесуального інституту відшкодування витрат, пов'язаних із явкою свідка до суду. Крім того, вказане значно впливає на основні засади цивільного процесу. Зокрема,

обов'язок подавати докази лежить на сторонах, цим фактично врегульовано питання виникнення допроцесуальних відносин сторони із свідком, якого вона надає. Аналогічне можна стверджувати також щодо інших учасників: експерта, спеціаліста, перекладача, експерта з питань права. Тому наведену вище конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права потрібно застосовувати також до інших учасників. Втім, потрібно зауважити про відсутність процесуальних правовідносин між свідком та іншими учасниками процесу (стороною, судом) – до його залучення до участі у справі. Але не викликає сумніву, що врахування його до процесуального стану дозволяє надати йому повну характеристику як суб'єкта цивільного процесуального права.

Проведений аналіз довів доцільність збереження конструкції прав та обов'язків іншого учасника судового процесу та взаємозв'язок із цією конструкцією його до процесуального стану. Вказане положення зберігає свою актуальність також щодо участі інших учасників судового процесу у апеляційній інстанції.

Відповідно до ст. 65 ЦПК України, іншим учасником судового процесу є також експерт з питань права. Відповідно до ч. 1 ст. 73 ЦПК України, експерт з питань права надає висновок. На сьогодні у цивільному процесі з'явився новий вид висновку, який може бути врахований судом, разом із висновком експерта (ст. 72 ЦПК України) та висновком органу державної влади, місцевого самоврядування, що подаються ними на виконання своїх повноважень.

На підставі аналізу наявних на сьогодні наукових публікацій можна стверджувати, що основною метою такого висновку є надання суду більш обґрунтованої в правовому аспекті позиції, ніж та, яку могла б обґрунтувати сторона особисто або її представник. Загалом така новела сприймається позитивно. Проте виникає багато питань, зокрема щодо: правової природи висновку експерта у галузі права та значення його щодо встановлення

обставин справи, уточнення підстав залучення експерта у галузі права до участі у справі, процесуального статусу такої особи тощо. Вказані питання на сьогодні не розкрито у публікаціях науковців, попри їх значення для правового забезпечення участі експерта у галузі права у розгляді судових справ.

Питанням застосування судом висновків фахівців у сфері права при здійсненні правосуддя останнім часом приділяли увагу, як науковці (В. Семчик, В. Навроцький, О. Кармаза, Д. Кушерець, Р. Куйбіда та інші), так і практикуючі юристи. Значна частина дослідників виходить з загальноновизнаної позиції «суд знає право». Втім безспірним є також значний попит на правову експертизу для посилення аргументації сторін.

Отже, актуальним залишається коло найбільш значних проблемних питань, що можуть виникати у доктрині цивільного судочинства у зв'язку із впровадженням інституту експерта з питань права у вітчизняну модель цивільного судочинства.

Основою змагального процесу традиційно вважається ініціативу сторін та пасивну роль суду у встановленні позиції сторін та обставин справи. При цьому визначальною для суду є позиція сторін, яка виявляється шляхом дослідження їх пояснень. Судження про юридичну кваліфікацію правовідносин визначено в юридичній літературі як один із елементів пояснення сторони. З цієї сторони висновок експерта у галузі права можна вважати дієвим засобом забезпечення права сторони щодо надання пояснення у справі.

Національна система цивільного процесуального права складалася протягом багатьох років, має свої усталені елементи та складові, а також усталений категоріальний апарат. У зв'язку з цим до запровадженої категорії виникає багато запитань.

Насамперед у ЦПК України запропоновано різну термінологію. Так, згідно зі ст. 73 ЦПК України, відповідна особа називається «експерт з питань

права». У § 7 гл. 2 р. 1 ЦПК України мова йде про висновок «експерта у галузі права». У юридичних публікаціях цій розбіжності не приділено належної уваги.

Традиційно, в широкому розумінні, особа розглядається як експерт за наявності в неї знань у певній сфері, причому ця сфера виходить за межі поставлених у конкретному випадку питань. Крім того, відповідно до вимог, наведених у ст. 73 ЦПК України, попри надання висновку стосовно лише окремих питань, така особа має бути фахівцем саме у галузі права загалом, а не лише з тих питань, щодо яких надається висновок. Виходячи з наведеного, вказану особу потрібно трактувати як «експерт у галузі права», а не «експерт з питань права».

Визначення проблемних питань участі експерта у галузі права у цивільному судочинстві передбачає врахування логічного ряду, що відображає динаміку його залучення: підстави, порядок, наслідки залучення його до участі у справі.

Однією з підстав залучення (допуску) експерта з питань права до участі у цивільному процесі визначено факт, що відповідна особа є «визнаним фахівцем» у галузі права (ст. 73 ЦПК України). У юридичних публікаціях майже одногосно вказується на невизначеність цього терміна. Підтримуючи вказану позицію в цілому, потрібно зазначити про значну кількість оцінних критеріїв, які має враховувати суд, що у підсумку матиме достатньо трудомісткий процес вирішення питання щодо залучення такої особи. Відносячи це питання до перспективних напрямів подальших наукових досліджень, треба зважати на: принциповий характер права сторони щодо надання пояснень по суті справи; консультативний характер вказаного висновку. Перше зумовлює пріоритет забезпечення вказаного суб'єктивного процесуального права, а друге – знижений ризик негативного впливу неналежного виконання експертом своїх обов'язків, зокрема стосовно постановлення правильного та справедливого рішення суду. Враховуючи

наведені аргументи, можна зазначити, що надмірна формалізація критеріїв залучення такої особи може перешкоджати реалізації права особи надати пояснення суду. З іншого боку, неналежний висновок експерта у галузі права з високою ймовірністю не буде покладено в основу судового рішення з огляду на: вказаний вище принцип «*jus novit curia*» (суд знає право); наявність консультаційних можливостей у самого суду. Тому удосконалення критеріїв допуску до участі у справі фахівця у галузі права має відбуватися в напрямі встановлення мінімальних вимог до такої особи, а не максимального їх підвищення.

Із підставами допуску експерта у галузі права до участі у справі тісно пов'язаний процесуальний порядок вирішення відповідного питання. У цьому відношенні увагу привертає позиція О. Громового, який, вирішуючи проблему критеріїв визнання особи «визнаним фахівцем» у галузі права, вказує на можливість залучати її до участі у справі у випадку визнання авторитету чи кваліфікації такої особи як обома сторонами, так і судом [69]. Попри повну відповідність такої позиції загальним засадам існуючої змішаної національної моделі цивільного судочинства, а також наведеній у юридичній літературі аксіомі щодо необхідності вислухати дві сторони перед ухваленням рішення [153, с. 130]. Потрібно зазначити про небажаність ситуації, коли реалізація права сторони на надання пояснення залежить від волевиявлення іншої сторони. Крім того, такий підхід не уточнює критеріїв залучення до участі у справі експерта у галузі права. Більш оптимальним у цьому випадку видається загальний підхід, відповідно до якого суд, вислухавши думку іншої сторони, приймає рішення самостійно.

Безпосереднім наслідком залучення до участі у справі експерта у галузі права є поява у розгляді конкретної справи нової особи, що зумовлює постановку питання про її процесуальну правосуб'єктність. У статті 73 ЦПК України § 3 гл. 4 р. 1 ЦПК України експерт у галузі права також відноситься законодавцем до інших учасників цивільного процесу. Проте процесуальні

права такого учасника судового процесу не закріплені у законодавстві. Якщо мова іде про допуск вказаної особи до участі у розгляді справи, то вона повинна мати певний процесуальний статус.

В юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо визначення конкретних процесуальних прав експерта з питань права (О. Кармаза, Д. Кушерець). Так, вказується на доцільність надання вказаній особі таких прав: брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції за відсутності заперечень учасників справи; знати мету свого виклику до суду; відмовитися від участі в судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями; на оплату послуг і компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду [111].

Фактично, згадані науковці наслідують підхід щодо визначення прав такого учасника процесу, як спеціаліст, експерт. У будь-якому випадку процесуальні права експерта у галузі права мають забезпечувати можливість виклику його у до суду, щоб він міг як власне надати пояснення по суті висновку, так і взяти участь у судовому (попередньому судовому) засіданні загалом.

Одним із дискусійних є питання характеру заінтересованості цього учасника у результатах розгляду справи. В.Е. Беяневич вказує на незалежність такого експерта, навіть від позиції сторони, від якої він подає висновок, аж до виникнення конфлікту інтересів у випадку, якщо позиція сторони у справі та такого експерта не збігатимуться [17, с. 2]. Із вказаного випливає вимога щодо відсутності заінтересованості такого експерта у галузі права, навіть попри те, що він виступає, фактично, з боку однієї із сторін, оскільки це має ключовий характер при подальшому врегулюванні процесуального статусу такої особи. Це відповідає розташуванню статті 73 ЦПК України саме серед положень про інших учасників судового процесу.

Незаінтересованість експерта у галузі права у результатах розгляду справи зумовлює постановку питання про можливість заявити йому відвід аналогічно до того, як це передбачено стосовно експерта та інших учасників

судового процесу (ст. 22 ЦПК України у редакції від 14.11.2017 р., ст. 38 ЦПК України).

У вказаній статті ЦПК України не згадано про експерта у галузі права серед осіб, яким може заявлятися відвід. Інститут відводу заінтересованих у результаті справи суддів розглядається в юридичній літературі як гарантія об'єктивності дослідження фактичної сторони справи [153, с. 232]. Подібне можна стверджувати і щодо інших учасників судового процесу.

Іншим критерієм визначення кола осіб, яким може бути заявлено відвід, потрібно визначити характер виконуваних ними функцій у судовому процесі. Зокрема, функції помічника судді можна охарактеризувати як технічні (ст. 66 ЦПК України), безпосередньо не пов'язані із настанням юридичних наслідків (оформлення судових справ, за дорученням судді підготовка проектів запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, виконавчих документів; здійснення оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи відповідно до вимог процесуального законодавства, контроль своєчасності надсилання копій судових рішень) (п. 2 ч. 2 ст. 66 ЦПК України). Тому природно, що помічника судді немає у переліку осіб, яким можуть заявити відвід.

Дії спеціаліста можуть безпосередньо вплинути на рішення, дії, бездіяльність суду під час розгляду справи, причому у випадку заінтересованості спеціаліста попередити неналежні рішення, дії, бездіяльність суду ускладнено. Тому, незважаючи на технічний характер допомоги спеціаліста, він включений до переліку осіб, яким може бути заявлено відвід.

Застосовуючи вказані критерії до експерта у галузі права, треба згадати про положення щодо оцінки судом його висновку, викладені у ст. 114 ЦПК України: консультативний характер (з питань права); джерело відомостей, але не доказ (з питань факту). Отже, можна зазначити, що суд може не

погодитись із таким висновком, маючи власну позицію у справі. Крім того, даний висновок не замінює інших засобів доказування при встановленні обставин справи. Більше того, у випадку незгоди з висновком (як з питань права, так і з питань факту) суддя навіть не повинен мотивувати таку незгоду, на відміну від незгоди із будь-яким доказом у справі. Зазначене дає підстави стверджувати, що не доцільно визначати експерта у галузі права серед осіб, яким може бути заявлено відвід.

Викладені положення надають можливість для висновку щодо можливості визначення щодо експерта у галузі права усіх визначених вище аспектів суб'єкта права: «юридична зовнішність», правова воля, сукупність правових відносин та правових зв'язків, правова свідомість, «правовий діяч», соціально-правова цінність, правосуб'єктність. Водночас на сьогодні немає законодавчих умов для повноцінного закріплення експерта у галузі права відповідно до визначених теоретичних засад. Зокрема, нагальним питанням постає визначення його процесуальних прав взагалі та можливості, порядку, наслідків відмови від участі у справі зокрема. Крім того, актуальними постають питання щодо: відповідальності у зв'язку із неналежним виконанням своїх обов'язків, відшкодування стороні судових витрат, пов'язаних із участю експерта у справі. Окремо потрібно розглянути забезпечення реальної неупередженості такого експерта з огляду на залучення його стороною у справі.

Викладене надає підстави для таких висновків. По-перше, учасника судового процесу, передбаченого статтею 73 ЦПК України, треба визначати так: «експерт у галузі права», а не «експерт з питань права». По-друге, уточнення критеріїв допуску до участі у справі фахівця у галузі права має відбуватися в напрямі пом'якшення вимог до такої особи. По-третє, визначення процесуальних прав експерта у галузі права має базуватися на забезпеченні йому можливості як щодо власне надання пояснень по суті висновку, так і щодо участі у судовому (попередньому судовому) засіданні

загалом. По-четверте, попри участь у справі на боці однієї із сторін, експерта у галузі права потрібно вважати незаінтересованою у результаті розгляду справи особою. Вказане повинно бути відправною засадою при подальшому вдосконаленні його процесуального статусу. По-п'яте, треба підтримати підхід суб'єкта законодавчої ініціативи щодо недоцільності включення експерта у галузі права до переліку осіб, яким може бути заявлено відвід [351].

4.2 Інші учасники судового процесу у провадженнях щодо перегляду судових рішень та в інших провадженнях і процедурах у цивільному процесі як суб'єкти цивільного процесуального права

Характеристику інших учасників судового провадження щодо перегляду судових рішень та в інших провадженнях як суб'єктів цивільного процесуального права здійснено на основі багатоаспектного підходу із урахуванням функціональних особливостей інститутів щодо перегляду судових рішень та вирішення справ у порядку непозовних проваджень та процедур.

Основною позицією щодо ролі та значення участі інших учасників у судовому процесі потрібно вважати положення стосовно меж апеляційного розгляду, відповідно до яких апеляційний суд розглядає лише ті докази, які були подані несвоєчасно через поважні причини та сторона довела їх існування (ст. 367 ЦПК України). Також слід враховувати ту обставину, що підставою для виходу суду за межі апеляційної скарги з метою виправлення недоліків рішення суду першої інстанції може бути тільки порушення судом норм права – матеріального або процесуального (якщо таке порушення

передбачено законом як підстава для обов'язкового скасування судового рішення).

Визначення помилок у юридичній кваліфікації не пов'язано із встановленням нових обставин у справі, а тому не зумовлює збір та вивчення доказів. Насамперед це пояснюється не частим залученням апеляційним судом інших учасників судового процесу до розгляду справи, хоча їх можуть залучати.

Стосовно перегляду рішення суду у касаційному порядку, то суд касаційної інстанції не може встановлювати нові обставини у справі, які не було встановлено судом першої або апеляційної інстанції, або вирішувати питання достовірності наявних у справі доказів чи переваги одних доказів над іншими. Зазначене практично виключає залучення судом касаційної інстанції інших учасників справи. Аналогічно можна зауважити також стосовно перегляду судових рішень у зв'язку із виключними обставинами, характер яких передбачає необхідність здійснювати судом юридичну кваліфікацію, але не встановлювати питання факту.

Виходячи з наведеного, подальше дослідження доцільно проводити в аспекті апеляційного провадження.

Можна вказати також на певні межі визначення належності інших учасників справи до суб'єктів цивільного процесуального права у провадженнях щодо перегляду судових рішень із виправлення судових помилок. Остаточний висновок щодо визначення таких учасників як суб'єктів цивільного процесуального права доцільно зробити після детального вивчення їх особливостей у провадженнях з перегляду судових рішень.

Попри відносно нечасте залучення до участі у справі судом апеляційної інстанції таких учасників, як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, можна визначити нового учасника цивільного процесу, який має достатньо можливостей брати участь у перегляді судових рішень, а на цих стадіях його

значення може виявитися навіть більшим, ніж у суді першої інстанції. Мова йде про експерта з питань права (ст. 73 ЦПК України).

Слід вказати про порушення норм саме права, а не закону судом першої інстанції, що є підставою для скасування його рішення (п. 4 ч. 1 ст. 376 ЦПК України), навіть, якщо вказане передбачає вихід за межі апеляційної скарги. Зазначене відкриває широке поле діяльності для експерта з питань права, оскільки дає можливість враховувати при формуванні правової позиції не тільки власне норми законодавства, а й інші джерела права: звичаї ділового обороту, норми права інших держав, принципи розумності у поведінці суб'єкта права тощо. Не менш важливою є участь такого учасника процесу також у суді касаційної інстанції та при перегляді за виключних обставин, оскільки такий експерт може висловлювати свою думку з приводу способу, яким суд може виправити, наприклад, порушення Україною міжнародного зобов'язання, меж змін до рішення суду, що переглядається тощо.

Положення розділу 5 ЦПК України не містять особливостей щодо залучення, дослідження показань свідка, висновку експерта, а також участі спеціаліста та перекладача, експерта з питань права. Тому можна зазначити про збереження основних положень щодо характеристики цих учасників як суб'єктів цивільного процесуального права: основи їх процесуального статусу (обов'язок участі у справі), «юридичної зовнішності», правової волі, сукупності правових зв'язків та правових відносин, правової свідомості, активного характеру дій («правовий діяч»), соціально-правової цінності, правосуб'єктності. Також для свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, експерта з питань права у провадженнях щодо перегляду судових рішень актуальними залишаються положення про громадянство та правові гарантії як елементи суб'єкта цивільного процесуального права у змісті, розкритому щодо інших учасників цивільного процесу у позовному провадженні.

Наступною категорією, згідно з якою вказаних учасників розглядають як суб'єктів цивільного процесуального права, є їх цивільний процесуальний статус. Визначальні категорії цього поняття: норми цивільного процесуального, правосуб'єктність тощо – вже були предметом розгляду у попередньому підрозділі. Тому в межах цього підрозділу проаналізуємо особливості окремих елементів.

Апеляційний суд приймає нові докази лише за наявності поважних причин їх неподання до суду першої інстанції. За таких обставин до фактичного складу, наявність якого необхідна для набуття іншим учасником судового процесу правосуб'єктності у конкретній справі, додається ще один факт – наявності поважної причини, що становить особливість підстави виникнення правосуб'єктності інших учасників у суді апеляційної інстанції. Стосовно участі їх у провадженнях щодо перегляду судових рішень у касаційній інстанції, а також за виключними обставинами, то аналіз положень глав, в яких регламентовано вказані провадження, свідчить, що відповідні норми не виключають можливості допиту свідка, участі перекладача, спеціаліста тощо у цих провадженнях, хоча треба вважати не такі процесуальні дії характерними для цих видів проваджень.

Останнім елементом цивільного процесуального статусу інших учасників як суб'єктів цивільного процесуального права визначено правові принципи, які подібні за змістом правовим принципам, що характеризують діяльність інших учасників позовного провадження.

На підставі результатів проведеного дослідження щодо загальних положень участі у розгляді справи інших учасників судового процесу, у взаємозв'язку із особливостями участі їх у провадженнях щодо перегляду судових рішень спробуємо надати повну характеристику таких учасників у цивільному судочинстві.

Так, принциповою особливістю провадження щодо перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, порівняно із провадженнями

щодо виправлення судових помилок, є типовість для нього встановлення нових обставин у справі, що актуалізує значення свідків, експертів та інших учасників судового процесу як учасників вказаного провадження. Не виключена участь також експерта з питань права, у випадках коли необхідно подати висновок у зв'язку із новими встановленими обставинами справи. Виходячи з наведеного, доцільно доповнити підхід щодо визначення суб'єкта цивільного процесуального права включенням до елементів його статусу положень про статус у провадженні за нововиявленими обставинами [348, с. 304-306].

Специфічні функції, що виконує суд у непозовних провадженнях (передбачених р.р. 6-10 ЦПК України), зумовлюють специфіку форми розгляду відповідних справ. Одним з проявів такої специфіки можна вважати особливий характер обставин, які встановлюються у цих провадженнях, що зумовлює їх підтвердження лише передбаченими законом засобами доказування або ж письмовими доказами. Мова йде про, наприклад, обставини, коли не повідомлено сторону іноземним судом про дату та місце розгляду справи. Відсутність повідомлення сторони про дату та місце розгляду справи може бути підтверджено відповідним документом іноземного суду, що розглядав справу. Вказане зумовлює обмеженість участі у таких справах інших учасників судового процесу: свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, оскільки відповідні обставини можуть бути встановлені тільки на підставі певних доказів. Крім того, у тих окремих випадках, коли можуть бути вивчені, наприклад показання свідка для встановлення обставин справи у провадженні щодо відновлення втраченого судового провадження, можна стверджувати про доцільність виділити щодо вказаних свідків ті самі положення, що характеризують їх як суб'єкта цивільного процесуального права, як і у провадженнях щодо перегляду судових рішень.

Класифікація проваджень у цивільному процесуальному праві не завершується вказаними вище провадженнями щодо перегляду судових рішень. Зокрема, потрібно згадати провадження, в межах яких відбувається виконання судом контрольної функції стосовно виконання судових рішень, а також охоронних функцій щодо певних суспільних відносин. Мова йде про провадження та процедури, передбачені р.р. 6-10 ЦПК України.

Випадки залучення спеціаліста, свідків, експерта, перекладача у непозовних провадженнях можуть виникати, незважаючи на те, що немає прямих вказівок у нормах р.р. 6-10 ЦПК України на можливість та порядок участі інших учасників судового процесу у непозовних провадженнях та процедурах, а також однозначної позиції науковців та практичних працівників стосовно поширення норм розділу першого ЦПК України щодо цих проваджень та процедур. Аналіз норм р.р. 6-10 ЦПК України надає підстави виділити окремі випадки, у яких участь спеціаліста, перекладача, свідка або навіть експерта є теоретично допустимою у розглянутих провадженнях та процедурах. Таку участь допускають у провадженнях стосовно: вирішення питання щодо відстрочення, розстрочення тощо виконання судового рішення (ст. 435 ЦПК України) – для встановлення обставин, що є підставами для прийняття відповідного рішення може виникати необхідність вивчати як показання свідків, так і висновок експерта; відновлення втраченого судового провадження – для встановлення відповідних обставин можуть допитуватися свідки (ч. 2 ст. 493 ЦПК України); а також провадження щодо вирішення процесуальних питань, пов'язаних із примусовим виконанням судового рішення іноземного суду або міжнародного комерційного арбітражу, або третейського суду (р. 9 ЦПК України) – наприклад, для встановлення обставин, що свідчать про загрозу виконання конкретного судового рішення національним інтересам України (п. 7 ч. 2 ст. 468 ЦПК України).

На підставі цього розглянемо питання щодо правового статусу осіб, які брали участь у непозовних провадженнях та процедурах, як суб'єктів цивільного процесуального права.

З позицій, що висловлюються у юридичній літературі, можна зробити висновок, що норми загальної частини ЦПК України на непозовні провадження та процедури, за винятком р. 1 ЦПК України, не поширюються [451, с. 819], що може бути зумовлено специфічними функціями, які виконує суд у вказаних провадженнях. З іншого боку, відсутність таких норм створює певні незручності при розгляді таких справ, нарікання з боку як науковців, так і правозастосувачів [451, с. 819-820].

Вирішуючи питання щодо можливості поширення норм, викладених у р. 1 ЦПК України, а також норм, що стосуються позовного провадження – щодо зазначених проваджень та процедур, необхідно виходити з наступного. Як вказується у юридичній літературі, можливість характеристики провадження як самостійного витікає із співвідношення його із розглядом основної справи. Так, стосовно судового контролю за виконанням судових рішень категорія самостійного провадження не може бути застосована, оскільки це є частиною загального судового провадження стосовно конкретного позову [451, с. 820]. Крім провадження щодо судового контролю, положення про недоцільність належності до категорії самостійного провадження можуть бути поширені також на такі види проваджень, як щодо розгляду процесуальних питань, що виникають у зв'язку із виконанням судових рішень (р. 9 ЦПК України). Щодо інших видів судових процедур, які не мають такої ознаки, розглядати їх як самостійне провадження не доцільно.

Провадження, передбачені р.р. 6-10 ЦПК України, мають вважатися самостійними у цивільному процесі, виходячи з наведених вище позицій. Втім зазначене не означає, що не можна поширити на них відповідні основні засади процесуальної форми розгляду цивільних справ. При цьому, як і у

попередніх випадках, необхідно враховувати особливості розгляду відповідних категорій справ.

Незважаючи на те, що предметом розгляду у непозовних провадженнях та процедурах не виступає спір про право, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, експерти з питань права як учасники непозовних проваджень і процедур можуть бути віднесені до суб'єктів цивільного процесуального права із можливістю використовувати щодо дослідження їх статусу загального багатоаспектного підходу.

Інший характер участі вказаних осіб у цих провадженнях та процедурах не впливає на визначення їх як суб'єктів цивільного процесуального права, адже безпосередні їх функції залишаються незмінними (надання показань або висновку, консультація спеціаліста, переклад тощо). Зокрема, перекладач як «правовий діяч» може сприйматись як суб'єкт розпорядження належними йому процесуальними правами, а також як суб'єкт удосконалення цивільного процесуального права у напрямі створення йому гарантій розпорядження вказаними правами. Подібний аналіз можна провести також стосовно інших аспектів перекладача як суб'єкта цивільного процесуального права у вказаних провадженнях та процедурах. Не вдаючись до детального аналізу стосовно інших учасників судового процесу: експерта, свідка, спеціаліста, експерта з питань права, можна зауважити, що їм характерні усі вказані аспекти суб'єкта цивільного процесуального права – стосовно тих проваджень та процедур, у яких є теоретично допустимою їх участь.

Основою для визначення інших учасників справи є, як було зазначено вище, реалізація ними свого спеціального правового статусу у вказаних провадженнях, що визначає гарантії їх участі у цивільному процесі. Такі гарантії мають бути спрямовані, насамперед на забезпечення реалізації ними свого спеціального правового статусу. Попри не правосудний характер непозовних проваджень, стосовно них можна повною мірою застосувати

положення щодо наявності у свідка, експерта, перекладача, спеціаліста, експерта з питань права громадського обов'язку щодо участі у суді. Дослідження вказаного обов'язку надає можливість перейти до наступної складової їх як суб'єктів цивільного процесуального права – громадянства.

Положення щодо громадянства інших учасників судового процесу, висловлені стосовно провадження у суді першої інстанції, можуть бути пов'язані з досліджуваними провадженнями. Так, процесуальне законодавство не вказує на можливість таких осіб брати участь у зазначених провадженнях із наявністю або відсутністю у них громадянства України. Тому громадянство, як і у попередньому випадку, має вживатись у широкому розумінні, як зв'язок конкретної особи із державою. Як і при провадженні у суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, перегляді справи у зв'язку із виключними обставинами, у непозовних провадженнях громадянство має розглядатись як основа визначення процесуального статусу інших учасників, у тому числі і як суб'єктів цивільного процесуального права, оскільки громадянство характеризує їх загальний правовий статус.

Розглядаючи питання правових гарантій як елементу статусу інших учасників цивільного процесу у непозовних провадженнях як суб'єктів цивільного процесуального права, було виявлено, що правові гарантії їх існування та діяльності майже не розроблені.

Основні гарантії належної участі інших учасників цивільного процесу у непозовних провадженнях недостатньою мірою закріплені у процесуальному законодавстві, що не дозволяє виробити однозначну практику їх участі у судовому процесі. Такими основними гарантіями можна визначити: розподіл обов'язків щодо доказування між учасниками справи; розподіл судових витрат, понесених заінтересованою особою у зв'язку із залученням вказаних осіб до цивільного процесу; процесуальні строки, що мають бути застосовані у зв'язку із залученням та участю таких осіб у цивільному процесі; закріплення їх процесуальних прав, а також інші гарантії, що визначаються

цивільною процесуальною формою стосовно проваджень у суді першої та вищестоящих інстанцій. Закріплення цих та інших гарантій належної участі вказаних осіб у цивільному процесі має стати перспективним напрямом розвитку цивільного процесуального законодавства. Про це свідчать як наведені вище висновки щодо теоретичної доцільності поширення основних положень процесуальної форми щодо таких проваджень, так і практика розгляду відповідних справ, яка свідчить про реальне застосування суддями основних положень зазначеної процесуальної форми у тих випадках, коли відповідні правовідносини суду із сторонами або іншими учасниками процесу не визначені процесуальним законом.

Діяльність суду у зазначених провадженнях за своїм зовнішнім вираженням значною мірою нагадує діяльність щодо розгляду справ позовного провадження, на підставі чого можемо зробити висновок щодо доцільності поширення на цю діяльність основних положень процесуальної форми розгляду справ позовного провадження. Таке поширення передбачає необхідність закріпити щодо вказаних проваджень відповідні норми, закріплені у р.р. 1, 3 ЦПК України, зокрема щодо: загальних положень, процесуальних прав вказаних осіб, інших гарантій їх діяльності, що детально розглядалося вище.

Окрему проблематику становить закріплення норм щодо доказування у відповідних провадженнях, адже процесуальний статус таких учасників значною мірою регламентується цими нормами, одночасно із нормами щодо закріплення загального їх статусу як людини. Зазначеними нормами можуть встановлюватись особливості засобів доказування, а також порядок їх використання у зазначених провадженнях. Норми першої групи будуть підставою участі вказаних осіб у цивільному процесі, а норми другої – особливостями їх процесуального статусу у вказаних провадженнях. Виходячи з наведеного, визначальною можна вважати проблематику: визначення кола вказаних норм; визначення загального положення щодо

порядку розгляду цих справ, зокрема у порядку позовного чи спрощеного провадження. Актуальності набувають також питання застосування новітніх процесуальних інститутів у таких провадженнях: судові штрафи, електронні докази, забезпечення позову (заяви) та інші. Отже, можна зробити висновок про доцільність поширити загальні положення ЦПК України на зазначені провадження із урахуванням особливостей згаданих проваджень [348, с. 307-311].

Останнім елементом цивільного процесуального статусу інших учасників цивільного процесу у непозовних провадженнях як суб'єктів цивільного процесуального права визначено правові принципи. Формування особливих гарантій участі вказаних осіб у цивільному процесі у поєднанні із специфікою функцій суду у ньому зумовлює актуальність визначення особливостей принципів цивільного процесуального права у цих провадженнях, які обумовлені: не характерними змагальними началами у вказаних провадженнях, поширенням пріоритету прав людини та принципу верховенства права на діяльність суду при їх здійсненні. Разом з тим визнання активного аспекту характеристики інших учасників цивільного процесу у непозовних провадженнях як суб'єктів цивільного процесуального права дозволяє визначити їх як суб'єктів формування галузі цивільного процесуального права.

Отримані теоретичні положення надають можливість розкрити окремі проблемні теоретичні та практичні питання участі у цивільному судочинстві осіб, які надають суду допомогу консультативного характеру.

Аналіз норм чинного цивільного процесуального законодавства дозволяє визначити лише двох учасників цивільного процесу, які надають суду консультативну допомогу під час розгляду і вирішення справи: спеціаліст (ст. 74 ЦПК України) та суб'єкт публічної влади, який бере участь у справі з метою надання висновків на виконання своїх повноважень (ч. 6 ст. 56 ЦПК України). Незважаючи на те, що цей перелік достатньо обмежений, а

також враховуючи новели, які були внесені у ЦПК України останнім часом, вивчення доктринальних джерел, судової практики застосування відповідних положень цивільного процесуального законодавства надає підстави зробити висновок про різне сприйняття положень про специфіку участі у цивільному судочинстві осіб, які надають суду допомогу консультаційного характеру, як науковцями так і практичними працівниками, зокрема суддями.

Так, у юридичній літературі неодноразово вказувалося на відмінності висновку вказаних суб'єктів публічної влади від висновку експерта [38, с. 81-82; 411, с. 138]. Потрібно зауважити, що даючи відповіді на таке питання, автори не достатньо враховують основну відмінність – призначення вказаних форм участі осіб у цивільному процесі.

Через недостатню увагу науковців до визначення процесуального статусу суб'єктів, передбачених у ч. 6 ст. 56 ЦПК України, виникають окремі спірні пропозиції щодо утворення нових процесуальних статусів, наприклад щодо участі «фахівців у певній галузі знань» [205, с. 124]. У судовій практиці досить часто зустрічаються випадки, коли суд залучає суб'єктів публічної влади для подання висновку, замість призначення судової експертизи [256].

Крім того, правове регулювання особливостей участі осіб, які надають суду допомогу консультаційного характеру, у цивільному процесі не було розвинено у положеннях проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 23.03.2017 р. № 6232 [240] і у подальшому – у ЦПК України.

Метою участі у цивільному процесі вказаних осіб є захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів. Без значних змін залишилися також положення щодо їх процесуальних прав та обов'язків (ч. 1 ст. 57 ЦПК України). У зв'язку з цим необхідно уточнити положення

щодо правового статусу суб'єктів, які надають суду консультаційну допомогу.

Питанням процесуального статусу таких учасників цивільного процесу, як експерт, спеціаліст, а також органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, завжди приділялася значна увага, в тому числі і протягом останніх років. Водночас у рамках дослідження останньої категорії учасників цивільного процесу основна увага приділялася вивченню діяльності прокурора (І.П. Тимошевська), органів місцевого самоврядування (Ю.С. Дацко), окремих органів державної влади. Досліджень, присвячених участі у цивільному процесі суб'єктів, передбачених у ч. 6 ст. 56 ЦПК України, як монографічного характеру, так і на рівні наукових публікацій майже не було. В окремих випадках відповідні питання розглядають поверхово, в рамках досліджень більш загального характеру (І.П. Тимошевська [411]), або ж досліджень певного галузевого спрямування (Г.В. Чурпіта). Окремі аспекти участі у цивільному процесі вказаних осіб висвітлюються у навчальних виданнях [38, с. 81; 153, с. 201].

Отже, актуальним є питання уточнення окремих положень щодо правового статусу суб'єктів, які надають суду консультаційну допомогу; формування на цій основі висновків стосовно розмежування відповідних процесуальних статусів; окреслення напрямів щодо внесення змін до чинного цивільного процесуального законодавства [348, с. 312-314].

Завданням участі в цивільному процесі суб'єктів публічної влади, передбачених у ч. 6 ст. 56 ЦПК України, у юридичній літературі визначається реалізація покладених на них законом функціональних обов'язків [38, с. 81]. Завдання діяльності експерта зумовлено значенням висновку експерта як одного із джерел доказів у цивільному процесі. С. В. Васильєв пов'язує відмінності висновку суб'єктів, передбачених ч. 6 ст. 56 ЦПК України, від висновку експерта із: метою вказаного висновку,

суб'єктами, які його проводять, наслідками, який викликає такий висновок [38, с. 81].

Г. В. Чурпіта доповнює згадані відмінності такими: відсутність у висновку експерта правової оцінки обставин справи; висновок експерта є засобом доказування; висновок експерта є наслідком проведення спеціального дослідження; можливість застосування до суб'єкта проведення такого дослідження кримінальної відповідальності; специфічне коло суб'єктів проведення експертизи, визначене чинним законодавством [472, с. 165].

І. П. Тимошевська визначає відмінності участі у цивільному процесі органів публічної влади для надання висновків на виконання своїх повноважень від участі у справі експерта: висновок є формою здійснення обов'язків, а висновок експерта отримують для отримання доказів у справі; висновок органу публічної влади може містити правовий за своїм характером висновок, і навіть пропонувати варіант вирішення справи [411, с. 138].

Визнаючи ґрунтовність вказаних підходів, доцільно розглянути також призначення діяльності таких осіб як основну відмінність між ними. Так, у висновку експерта викладаються факти (нові фактичні дані у справі), що є метою проведення експертизи. Щодо ж до висновку суб'єктів, передбачених у ч. 6 ст. 56 ЦПК України, то його метою є отримання суджень, що ґрунтуються на фактах (фактичних даних). Так, у справах про усиновлення органи опіки та піклування надають висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

У зв'язку з цим вважаємо суперечливими позиції окремих авторів щодо визнання висновку вказаних органів окремим джерелом доказування в цивільному процесі [411, с. 138]. С. В. Васильєв вказує, що такий висновок може бути, за наявності підстав, письмовим доказом у справі стосовно тих обставин, які стали підставою для кінцевого судження [38, с. 82]. Втім навіть у цьому випадку суд має зважати на мету, для досягнення якої відповідні

органи збирали та досліджували факти. Тому спірною вбачається судова практика, коли для спростування висновку експерта (отриманого не у порядку розгляду судової справи) до участі у справі залучається орган державної влади для подання висновку на виконання своїх повноважень [256]. У подібних випадках, за наявності підстав, доцільніше призначити судову експертизу під час розгляду справи.

Інше, на що треба увагу – поширене у юридичній літературі визначення суб'єктів публічної влади, передбачених у ч. 6 ст. 56 ЦПК України, фактично як суб'єктів захисту прав у цивільному судочинстві. Зокрема, С.В. Васильєв вказує саме на таку мету їх діяльності при наданні висновку на виконання своїх повноважень [38, с. 81]. Повністю підтримуючи зазначене, потрібно враховувати, що кінцевим суб'єктом, який ухвалює рішення у справі, є суд. Тому діяльність вказаних суб'єктів треба охарактеризувати, швидше, як сприяючу, що підтверджується положеннями ст. 89 ЦПК України, відповідно до яких можна зазначити про збереження основного критерію оцінки доказів судом – його внутрішнє переконання. Остаточне рішення у справі приймає виключно суд.

Вирішуючи питання щодо доцільності розгляду суб'єктів публічної влади, яких віднесено до суб'єктів, які надають суду консультативну допомогу, з позицій суб'єктів захисту прав, свобод, законних інтересів, потрібно зважати на різні наукові позиції щодо розуміння поняття «захист суб'єктивних прав». Так, у доктрині цивільного процесу усталені визначення форм захисту суб'єктивних приватних прав, серед положень щодо яких можна виділити таку ознаку захисту, як здійснення його винесенням уповноваженою особою (в тому числі і у випадку самозахисту) певного рішення, що тягне юридичні наслідки. Практично всі форми захисту приватних прав здійснюються внаслідок правозастосування як специфічної правової діяльності, із ухваленням як її результату відповідного рішення, що

має юридичні наслідки примусового характеру стосовно порушника відповідних прав [153, с. 11-17].

У аспекті цивільного судочинства, можна зазначити, що висновок суб'єктів публічної влади, який вони подають, відповідно до ч. 6 ст. 56 ЦПК України, не має примусового, обов'язкового характеру, не створює прав та обов'язків для суб'єкта, який порушує права, свободи, законні інтереси. Адресатом цього висновку є суд, який обов'язково має прийняти цей висновок до розгляду і, у разі незгоди, навести свої мотиви. З урахуванням цього висновку лише суд приймає рішення у справі і безпосередньо захищає суб'єктивні права, свободи, законні інтереси. Тобто безпосереднім суб'єктом захисту прав потрібно визначити саме суд.

З іншого боку, неможна не зважати також на усталене у теорії права розуміння правового захисту з позиції комплексу заходів, спрямованих на забезпечення відповідних прав. За такого розуміння поняття «захист прав» набуває діалектичної форми: захист може вважатися таким, що відбувся не з моменту винесення відповідного рішення, а за умови, якщо реально здійснюються передбачені у законі заходи. За таких обставин діяльність суб'єктів публічної влади, визначених у ч. 6 ст. 56 ЦПК України, без сумніву потрібно вважати захистом прав. Проте у такому разі постає питання щодо вичерпності класифікації форм захисту суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів, про що зазначено у цивільній процесуальній літературі. У такій класифікації під формами захисту традиційно передбачено виключно ті види діяльності, що закінчуються ухваленням правозастосовного, за своєю сутністю, рішення.

Так, результатом застосування адміністративної форми захисту суб'єктивних приватних прав наводиться правозастосовне рішення відповідних суб'єктів публічної влади [153, с. 12; 454, с. 19]. З огляду на вказане, пропонуємо включити до адміністративної форми захисту

суб'єктивних приватних прав також діяльність суб'єктів публічної влади, передбачену ч. 6 ст. 56 ЦПК України.

З питанням захисту суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів у порядку цивільного судочинства тісно пов'язане питання кола суб'єктів, які можуть брати участь у розгляді справи на підставі ч. 6 ст. 56 ЦПК України. Так, відповідно до цієї норми, такими є органи державної влади та органи місцевого самоврядування. В юридичній літературі вказано на проблемні питання визначення процесуального статусу осіб, які на вимогу суду проводять наукові дослідження і дають відповідь на важливі питання, що стосуються розгляду справи, наприклад – з метою підтвердження необґрунтованості та неповноти висновку експерта, який було надано раніше. Як обґрунтування такої позиції, наводяться положення щодо відмінностей таких осіб від спеціалістів та від суб'єктів, передбачених ч. 6 ст. 56 ЦПК України. У зв'язку із цим зауважено про доцільність присвоєння такому висновку статусу окремого джерела доказування [208, с. 124].

Слід вказати, що така позиція потребує подальшого обґрунтування. Так, проведення наукового дослідження, за наявності підстав, може здійснюватись у порядку проведення відповідної судової експертизи. У разі виходу поставлених для дослідження питань за межі спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки тощо та входження їх до сфери права є підстави зазначати про необхідність удосконалити статус такого висновку як консультативного. Потрібно також враховувати положення ч. 1 ст. 47 Закону «Про судоустрій та статус суддів», якими передбачено утворення Науково-консультативної ради при Верховному Суді. Втім з огляду на інстанційність таких справ, складність тлумачення відповідних норм права, можна вказати на винятковий характер таких випадків, а отже, спірність позиції щодо впровадження до ЦПК України такого окремого процесуального статусу, як «фахівець у певній галузі знань». Питання щодо доцільності подання до суду результатів вказаних вище досліджень потребує окремої уваги, і не може

бути повноцінно розглянуто в межах цього дослідження. Водночас не викликає сумнівів необхідність у подальшому обґрунтуванні позиції щодо впровадження у цивільне судочинство такого окремого джерела доказів, як «висновок фахівця у певній галузі знань».

За результатами проведеного дослідження щодо проблематики участі у розгляді справи суб'єктів надання консультаційної допомоги суду, можна сформулювати такі положення. По-перше, основним критерієм розмежування участі у цивільному процесі суб'єктів публічної влади для подання висновків на виконання своїх повноважень (ч. 6 ст. 56 ЦПК України) та експерта потрібно вважати мету діяльності вказаних осіб. Результатом висновку суб'єкта публічної влади є судження, а результатом висновку експерта – фактичні дані. По-друге, діяльність суб'єктів публічної влади, які беруть участь у справі для подання висновку на виконання своїх повноважень (ч. 6 ст. 56 ЦПК України), треба розглядати як таку, що сприяє захисту прав, свобод та інтересів. Остаточний захист у цьому випадку здійснює суд. По-третє, до адміністративної форми захисту суб'єктивних приватних прав доцільно включити також діяльність суб'єктів публічної влади, передбачену ч. 6 ст. 56 ЦПК України. По-четверте, треба приєднатися до тих учених, які вказують на недоцільність закріплювати висновок суб'єкта публічної влади на виконання своїх повноважень самостійним окремим джерелом доказів у цивільному процесі. По-п'яте, немає потреби у формуванні такого окремого процесуального статусу, як «фахівець у певній галузі знань». За наявності підстав відповідні дослідження можуть проводитись або в порядку проведення судової експертизи, або ж залученням до участі у справі суб'єктів публічної влади, передбачених ч. 6 ст. 56 ЦПК України [347].

Висновки до розділу 4

Посадові особи суду, внаслідок діяльності яких виникають юридичні цивільні процесуальні факти, утворюють у сукупності широке поняття суду як суб'єкта цивільного процесуального права. Такими посадовими особами є суддя (народний засідатель), секретар судового засідання, судовий розпорядник. Охоплення поняттям суду як суб'єкта цивільного процесуального права помічника судді не відповідає характеру діяльності помічника судді за посадою, оскільки здійснення посадових обов'язків не передбачає виникнення процесуальних юридичних фактів. Тому його треба виключити з кола інших учасників судового процесу, визначених ЦПК України. Для цього потрібно внести зміни до ЦПК України, зокрема:

- а) виключити зі статті 65 слова «помічник судді,»;
- б) виключити статтю 66.

Основою процесуальної правосуб'єктності секретаря судового засідання, судового розпорядника можна вважати їх компетенцію як осіб, які обіймають посади державної служби у суді і своєю діяльністю створюють процесуальні юридичні факти. Тому їх можна розглядати як суб'єктів цивільного процесуального права.

Свідка, експерта, перекладача, спеціаліста, експерта з питань права потрібно розглядати у цивільному процесі як фізичних осіб із загальним статусом, але які на підставі визначених у законі обставин набувають спеціального правового статусу і діяльність яких у суді має цільовий характер, що є основою їх процесуальної правосуб'єктності.

Особу, яка присутня в залі судового засідання під час відкритого розгляду цивільної справи, не можна вважати спеціальним суб'єктом цивільного процесуального права. Проте така особа постає суб'єктом цієї галузі права із загальної позиції як така, що має потенційну здатність впливати на її формування.

Структура таких осіб як суб'єктів цивільного процесуального права аналогічна до структури інших суб'єктів та містить загальну та спеціальну частини.

Діяльність експерта з питань права має формуючий вплив на гарантії його участі у справі, а отже, і на інститути цивільного судочинства. Це характерне для інших учасників процесу: свідка, експерта, спеціаліста, перекладача. Тому правові гарантії потрібно визнати обов'язковим елементом зазначених суб'єктів цивільного процесуального права.

Широке використання герменевтичного підходу до природно-правового праворозуміння суб'єкта цивільного процесуального права дозволяє виявити ключовий вплив на визначення напрямів удосконалення засад діяльності інших учасників, їх основних функцій, завдань діяльності, прав та обов'язків, а отже, статусу у процесі загалом.

Визначення процесуальних прав експерта у галузі права має базуватися на забезпеченні його можливостей: надання пояснень щодо висновку, участі у судовому засіданні. Незважаючи на участь у справі на боці однієї зі сторін, експерта у галузі права потрібно вважати незаінтересованою у результаті розгляду справи особою. Указане потрібно вважати відправною засадою при подальшому вдосконаленні його процесуального статусу, зокрема і при уточненні критеріїв допуску до участі у справі.

Характеристику інших учасників судового провадження щодо перегляду судових рішень та в інших провадженнях і процедурах як суб'єктів цивільного процесуального права здійснено на основі багатоаспектного підходу, із урахуванням функціональних особливостей досліджуваних проваджень та процедур. Такий підхід дозволив обґрунтувати подібність юридичної конструкції їх як суб'єктів цивільного процесуального права у позовному провадженні.

Основні гарантії належної участі інших учасників цивільного процесу у непозовних провадженнях недостатньо закріплено у процесуальному

законодавстві, що не дозволяє виробити однозначну практику їх участі у судовому процесі. Серед цих гарантій виділено такі: розподіл обов'язків щодо доказування між учасниками справи; розподіл судових витрат, понесених заінтересованою особою у зв'язку із залученням указаних осіб до цивільного процесу; процесуальні строки, які мають бути застосовані у зв'язку із залученням та участю вказаних осіб у цивільному процесі; закріплення їх процесуальних прав, а також інші гарантії, які визначаються цивільною процесуальною формою щодо проваджень у суді першої та вищестоящих інстанцій.

З метою розвитку гарантій належного виконання своїх процесуальних обов'язків іншими учасниками судового процесу необхідно внести зміни до частини 1 статті 264 ЦПК України, доповнивши її пунктом 9, який викласти у такій редакції:

«чи є підстави для відшкодування учаснику судового процесу збитків, завданих неналежним виконанням іншим учасником судового процесу своїх процесуальних обов'язків».

На відміну від діяльності експерта, діяльність суб'єкта публічної влади, який бере участь у справі для подання висновку на виконання своїх повноважень, доцільно включити до адміністративної форми захисту суб'єктивних приватних прав. Треба приєднатися до вчених, які вказують на те, що недоцільно закріплювати висновок суб'єкта публічної влади на виконання своїх повноважень самостійним окремим джерелом доказів у цивільному процесі.

Проблематика застосування новітніх процесуальних інститутів (судові штрафи, електронні докази, забезпечення позову (заяви) та інші) у непозовних провадженнях та процедурах актуалізує проведення наукових досліджень у напрямі поширення на них загальних положень цивільного процесуального законодавства.

Результати дослідження, викладені у Розділі IV, відображено у таких публікаціях автора: [321, с. 75]; [328, с. 73]; [333, с. 597–598]; [341, с. 17–19]; [347, с. 126]; [348, с. 277–318; 319–324]; [349, с. 78]; [350, с. 247]; [351].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і наведено нове вирішення наукової проблеми – визначення сутності і змісту суб'єкта цивільного процесуального права, формування його науково обґрунтованої концепції, виходячи з сучасної людиноорієнтовної парадигми праворозуміння. Основні результати дослідження знайшли відображення нижченаведених висновках:

1. Доведено системоутворююче значення природно-правових підходів, порівняно з позитивістськими, як при закріпленні змісту категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» у цивільному процесуальному законодавстві, так і при визначенні напрямів розвитку цивільного процесуального права як науки, галузі права, галузі законодавства, що обумовило визнання ключової ролі даної категорії у вивченні та пошуку напрямів розвитку цивільного процесуального права як науки, галузі права, галузі законодавства. Зміст зазначеної категорії як правової індивідуальності суб'єкта цивільного процесуального права розкривається через притаманні цьому суб'єкту властивості.

2. Визначено засади подальшого вдосконалення положень щодо суб'єкта цивільного процесуального права: розвиток природно-правових підходів у юридичних наукових дослідженнях проблематики суб'єктів цивільного процесуального права; вдосконалення правових гарантій належної участі у цивільному процесі суб'єктів цивільного процесуального права. У цьому зв'язку принципового значення набуває співвідношення принципів верховенства права та законності у цивільному процесуальному праві. Принцип верховенства права є базовим щодо визначення цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Значення позитивістського підходу у врегулюванні цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права зумовлюється публічно-правовою

природою цивільного процесуального правовідношення, необхідністю існування та реалізації цивільної процесуальної форми здійснення правосуддя. Суб'єкт цивільного процесуального права можна вважати інститутом цієї галузі права, оскільки йому притаманні як усталені, загальні ознаки інституту права, так і специфічні: характер норм, засади визначення, засоби впливу на об'єкт правового регулювання.

3. Суб'єкт цивільного процесуального права визначено як сукупність правових властивостей людини, що існують об'єктивно і можуть бути реалізовані у цивільних процесуальних правовідносинах. Визначення динамічного аспекту суб'єкта цивільного процесуального права передбачає врахування існування правової можливості набуття статусу учасника цивільного процесуального правовідношення, у зв'язку з чим виділяються два етапи трансформації статусу суб'єкта: як особи, яка потенційно може вступати у цивільні процесуальні правовідносини та учасника цивільних процесуальних правовідносин. Побудова конструкції суб'єкта цивільного процесуального права дозволяє врахувати і відтворити у кожному з аспектів (властивостей) суб'єкта цивільного процесуального права специфіку правової природи та соціального призначення кожного з учасників цивільного процесу, виходячи на вищий рівень правового узагальнення. Застосування системно-функціонального підходу дозволило визначити коло таких властивостей: індивідуалізація; правова воля; сукупність правових відносин та правових зв'язків; правова свідомість; активний характер «творення» і застосування права; соціально-правова цінність; правосуб'єктність.

4. Юридична конструкція суб'єкта цивільного процесуального права передбачає виділення її загальної та спеціальної частини. Загальна частина містить положення щодо прав та свобод людини. Спеціальну частину визначають елементи, що відображають специфіку конкретних суб'єктів цивільного процесуального права: функціональне призначення конкретного

суб'єкта або мета, заради якої він існує (наприклад, здійснення правосуддя – стосовно суду); громадянство; правові гарантії діяльності; структура правового статусу суб'єкта цивільного процесуального права. Вплив розвитку доктрини цивільного процесуального права на формування теорії суб'єктів цивільного процесуального права зумовлюється: тісним взаємозв'язком суб'єкта цивільного процесуального права як його інституту з іншими інститутами цивільного процесуального права; значенням суб'єкта цивільного процесуального права як системоутворюючої категорії щодо доктринальної основи цивільного процесуального права. Напрямами такого впливу є: основні положення щодо цілей діяльності суб'єктів цивільного процесуального права; елементи, що безпосередньо характеризують вказаних суб'єктів; елементи правового статусу суб'єктів цивільного процесуального права. Разом з тим категорії «суб'єкт цивільного процесуального права» належить важлива роль у формуванні галузі цивільного процесуального права як ключовому поняттю, що лежить в її основі, впливаючи на всі засади та інститути цивільного процесуального права.

5. Обґрунтовано підхід щодо доцільності визначення структури цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права, яку складають такі компоненти: цивільні процесуальні норми; цивільна процесуальна правосуб'єктність; принципи цивільного процесуального права; цивільний процесуальний статус учасника цивільного процесуального правовідношення (процесуальні права та обов'язки (повноваження)). Гарантією належної реалізації цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права є позитивна цивільна процесуальна відповідальність як обов'язок належного використання процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Основою процесуальної правосуб'єктності суб'єкта цивільного процесуального права визначено виконувану ним функцію у цивільному процесі (наприклад, здійснення правосуддя – стосовно суду).

6. Специфіка правового статусу суду як суб'єкта цивільного процесуального права обумовлюється визначенням його, з одного боку, суб'єктом здійснення правосуддя, а з іншого – врахуванням його індивідуалізації у сукупності правових властивостей людини як суб'єкта права. Цивільний процесуальний статус суду у позовному провадженні та такий статус у провадженнях щодо перегляду судового рішення співвідносяться між собою як загальне і спеціальне, що обумовлює єдність суду як суб'єкта цивільного процесуального права. Позиція більшості суддів у колегії суддів відображає правосвідомість суду як суб'єкта цивільного процесуального права у конкретному випадку. Прирівняння на підставі закону позиції частини колегії суддів до позиції суду у цивільному процесуальному правовідношенні у конкретній справі є формальним критерієм визнання суду суб'єктом цивільного процесуального права. Рішення суду визначено об'єктом цивільного процесуального правовідношення у вузькому (рішення суду з процесуальних питань) та широкому (рішення суду як з процесуальних питань, так і по суті справи) розумінні. Винятком є службово-допоміжні цивільні процесуальні правовідносини, в яких спеціальним об'єктом визначено реалізацію правових гарантій інших учасників судового процесу.

7. Попри принципово відмінні функції суду у провадженнях та процедурах, передбачених розділами 6-10 ЦПК України (вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); судовий контроль за виконанням судових рішень; провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів тощо), положення щодо визначення його як суб'єкта цивільного процесуального права зберігають актуальність. При цьому специфіка правового статусу суду у таких провадженнях визначається його функціями, статусом як органу публічної влади.

8. Наголошено, що характеристика юридичної особи, держави як суб'єкта цивільного процесуального права передбачає виокремлення узагальненої форми суб'єкта цивільного процесуального права у його інституціональному аспекті. Така узагальнена форма має містити елементи суб'єкта права, які притаманні всім суб'єктам цивільного процесуального права: правосуб'єктність, процесуальні права та обов'язки, гарантії процесуальних прав.

9. Характеристика процесуального представника передбачає застосування загальної конструкції суб'єкта цивільного процесуального права. Попри похідний характер правосуб'єктності представника від правосуб'єктності довірителя, його слід вважати самостійним суб'єктом цивільного процесуального права, оскільки складові його юридичної конструкції як суб'єкта цивільного процесуального права характеризуються самостійним змістом.

10. Статус заінтересованої особи у непозовних провадженнях та процедурах є подібним до статусу сторони у справах позовного провадження. На відміну від сторони, у зверненні заінтересованої особи відсутня вимога до протилежної сторони, а наявна лише вимога, спрямована до суду. Наявність усіх інших ознак сторін стосовно вказаних осіб визначає їх процесуальну правосуб'єктність у вказаних справах, створює підстави для виділення щодо них право- та дієздатності у вказаних провадженнях. Такий підхід дозволяє застосувати в її характеристиці визначену юридичну конструкцію суб'єкта цивільного процесуального права щодо складу властивостей (аспектів) та елементів.

11. Класифікація інших учасників як суб'єктів цивільного процесуального права здійснена з урахуванням мети їх участі у цивільному процесі. За вказаним критерієм такі учасники поділені на дві групи: які діють на підставі компетенції (секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді, народний засідатель); які діють на підставі поєднання

загального та спеціального правових статусів (особи, які сприяють здійсненню правосуддя). Особи, які сприяють здійсненню правосуддя, діють на основі поєднання загального правового статусу людини та спеціального правового статусу, що відображає їх громадянський обов'язок (наприклад, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач), або ж на договірних засадах діяльності (наприклад, експерт з питань права). Основним критерієм розмежування участі у цивільному процесі суб'єкта публічної влади для подання висновку на виконання своїх повноважень та експерта слід вважати мету й результати діяльності вказаних осіб. Метою участі у цивільному процесі суб'єкта публічної влади є захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, а метою участі експерта – сприяння у здійсненні правосуддя. Результатом висновку суб'єкта публічної влади є судження, а результатом висновку експерта – фактичні дані.

12. Правовідносини, що виникають при здійсненні проваджень, передбачених розділами 6-10 ЦПК України (вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); судовий контроль за виконанням судових рішень; провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів тощо), слід вважати цивільними процесуальними правовідносинами, оскільки вони цілком відповідають як ознакам таких відносин, так і аналогічні за своєю структурою. Внаслідок цього актуальною є проблематика поширення загальних положень, викладених у розділах 1, 3 Цивільного процесуального кодексу України, на здійснення цих проваджень, з урахуванням специфіки їх призначення.

13. У разі оплатної участі іншого учасника судового процесу у судовому процесі на підставі укладеної із заінтересованою особою угоди має місце його юридична відповідальність і перед заінтересованою особою. Питання відповідальності може порушуватись судом за результатами

розгляду справи одночасно із винесенням рішення у справі і оформлюватись окремим пунктом резолютивної частини судового рішення.

14. Запропоновано конкретні зміни до чинного процесуального законодавства:

– з метою визначення у ЦПК України строків, на які здійснюється зупинення провадження у справі у випадку звернення сторін до проведення медіації під час судового провадження, необхідно внести зміни до частини 1 статті 251 ЦПК України, зокрема, пункт 5 після слів «врегулювання спору за участю судді» доповнити словами:

«звернення сторін до проведення медіації»;

– з метою посилення гарантій забезпечення належного виконання своїх процесуальних обов'язків іншими учасниками судового процесу необхідно внести зміни до частини 1 статті 264 ЦПК України, доповнивши її пунктом 9, який викласти у такій редакції:

«чи є підстави для відшкодування учаснику судового процесу збитків, завданих неналежним виконанням іншим учасником судового процесу своїх процесуальних обов'язків»;

– з метою уточнення законодавчого закріплення завдання суду відповідно до реально виконуваних ним завдань необхідно внести зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», статтю 2 якого доповнити реченням такого змісту:

«У випадках, передбачених законом, суд реалізує інші гарантії прав і свобод людини»;

– з метою виключення помічника судді з кола інших учасників судового процесу необхідно внести зміни до ЦПК України: а) у статті 65 слова «помічник судді» виключити; б) статтю 66 виключити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболонин Г. О. Гражданское процессуальное право США: монография. М.: Волтерс Клувер, 2010. 432 с.
2. Абрамов С. Н. Гражданский процесс. М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 483 с.
3. Адвокат в цивільному процесі: проблеми залишилися // Адвокатское объединение «Litigation Group». URL: <http://llg.com.ua/advokat-v-civilnomu-procesi-problemi-zalishilis/> (дата звернення 02.08.2018).
4. Адвокатура: минуле та сучасність. Матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / за заг. ред. Г. О. Ульянової (м. Одеса, 12 листопада 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. 424 с. URL: <http://fa.onua.edu.ua/ua/science/sbornik2016/> (дата звернення 02.08.2018).
5. Александров А. С., Ковтун Н. Н. Основания к отмене (изменению) приговора в суде апелляционной инстанции. *Государство и право*. 2001. № 10. С. 56.
6. Алексеев С. С. Общая теория права: учеб. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 576 с.
7. Алексеев С. С. Собрание сочинений. В 10 т. [Справоч. том]. М.: Статут, 2010. Т. 3: Проблемы теории права: курс лекций. 781 с.
8. Алиэскеров М. А. Виды гражданского судопроизводства и исполнительное производство. *Государство и право*. 2008. № 4. С. 27–37.
9. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва за I півріччя 2015 року // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html (дата звернення 02.08.2018).
10. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом 2016 року // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України

з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html (дата звернення 02.08.2018).

11. Анпілогов О. В. Захист прав та свобод громадянина прокурором в адміністративному судочинстві: монографія. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. 168 с.

12. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 469 с.

13. Афанасьев С. Ф. Право на справедливое судебное разбирательство и его реализация в российском гражданском судопроизводстве. М.: Юрлитинформ, 2009. 296 с.

14. Баришпольская Т. Ю. Гражданские процес и процедура (понятие, служебная роль, проблемы теории и практики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Томск, 1988. 21 с.

15. Бачун О. В. Правовий статус суб'єктів адміністративного судочинства / за ред. Селіванова А. О. К.: Логос, 2015. 135 с.

16. Безпідставний вихід за межі доводів апеляційної скарги є порушенням принципів диспозитивності та змагальності процесу // Офіційний сайт «Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ». URL: http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/bezpidstavnij_vihid_za_mezhi_dovodiv_apeljacijnoji_skargi_je_porushennjam_principiv_dispozitivnosti_.html. (дата звернення 02.08.2018)

17. Беяневич В. Е. Эксперт в процесі: дружба дружбою, служба службою: тези доповіді // Офіційний сайт «Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України»». URL: http://uba.ua/documents/doc/vadym_belyanevych_ukr.pdf. (дата звернення 02.08.2018).

18. Бервено С. М. Проблеми договірного права України. К.: Юрінком Інтер, 2006. 392 с.

19. Бергман В. Гражданское процессуальное уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому процессуальному уложению пер. с нем. М.: Волтерс Клувер, 2006. 472 с.
20. Бичкова С. С. Особливості судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. *Судова апеляція*. 2013. № 2 (31). Офіційний веб-портал «Судова влада України». URL: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48705/> (дата звернення 02.08.2018).
21. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія. К.: Атіка, 2011. 420 с.
22. Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 295–309.
23. Бобровник О. В. Треті особи в цивільному судочинстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2014. 22 с.
24. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадія цивільного процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2007. 20 с.
25. Бонтлаб В. В. Тенденції гармонізації цивільного процесуального законодавства України та ЄС: науково-правовий аспект. *Судова апеляція*. 2015. № 1 (38). С. 71–76.
26. Бортнік О. Г., Степаненко Т. В. Особливості рішення суду у справах про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 154–160.
27. Бочаров Т. Электронное правосудие для бизнеса и граждан // «Ведомости». URL: www.vedomosti.ru/opinion/articles/2015/04/09/elektronnoe-pravosudie-dlya-biznesa-i-dlya-grazhdan (дата звернення 02.08.2018).

28. Бошно С. В. Доктрина как форма и источник. *Журнал российского права*. 2003. № 12. С. 70–79.
29. Бошно С. В. Доктринальные и другие нетрадиционные источники формы права. *Журнал российского права*. 2003. № 1. С. 7–11.
30. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. М.: Госюриздат, 1950. 367 с.
31. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. С. 1143.
32. Бринцев О. В. Електронне правосуддя. Проблеми та перспективи // Офіційний веб-портал «Судова влада України». URL: <http://hr.arbitr.gov.ua/sud5023/publication/258992/>. (дата звернення 02.08.2018).
33. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи: монографія. Х.: Право, 2016. 72 с.
34. Брумареску проти Румунії: рішення Європейського суду з прав людини від 28.11.99 р. // Офіційний сайт «Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі». URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=307> (дата звернення 02.08.2018).
35. Буряк Л. С. Особливості відповідальності експерта в цивільному процесі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Випуск 3. Т. 1. 2014. С. 132–135.
36. Васильев А. А. Правовая доктрина как источник права: вопросы теории и истории: монография. Барнаул: Алт. гос. ун-т, 2008. 187 с.
37. Васильев С. В. Гражданский процесс: курс лекцій. Х.: Эспада, 2010. 688 с.
38. Васильев С. В. Цивільний процес: навч. посіб. Х.: Одиссей, 2008. 480 с.
39. Васильєва-Шаламова Ж. В. Судова експертиза в цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. КНУТШ. Київ, 2009. 15 с.

40. Васьковський Е. В. Курс гражданского процесса: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия М.: Статут, 2016. 624 с.
41. Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса: учеб. М.: Изд. братьев Башмаковых, 1917. 429 с.
42. Ватман Д. П. Адвокат в гражданском процессе / Д. П. Ватман, В. А. Елизаров; ред. И. И. Склярский. М.: Юрид. лит., 1969. 200 с.
43. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2017. Т. 2: Філософія права / голов. редкол Максимов С. І., та ін. Х.: Право, 2017. 1128 с.
44. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2017. Т. 3: Загальна теорія права / голов. редкол. Петришин О. В. та ін. Х.: Право, 2017. 957 с.
45. Великий енциклопедичний юридичний словник / под ред. Ю. С. Шемшученко. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с.
46. Великий тлумачний словник української мови / уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
47. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 288 с.
48. Венедіктова І. В. Категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 146–158.
49. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: монографія. Х.: Нове слово, 2011. 260 с.
50. Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року) // Офіційний сайт «Council of Europe». URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (дата звернення 02.08.2018).

51. Висновок на проект Закону України «Про медіацію» від 03.07.2013 р. № 2425а-1 // Офіційній сайт «Верховний Суд України». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/B55ACEE8B068BA2AC2257C70004BDE89](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/B55ACEE8B068BA2AC2257C70004BDE89) (дата звернення 02.08.2018).

52. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. М.: Норма, 2008. 448 с.

53. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2005. 800 с.

54. Войтовський В. С. Касаційне оскарження у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 18 с.

55. Волинець В.В. Функції сучасної держави: теоретико-правові проблеми: монографія. К.: Логос, 2012. 512 с.

56. Гадамський Д. Інститут групових (класових) позовів як інструмент захисту порушених або оспорюваних прав. *Юридичний журнал*. 2006. 12. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2506> (дата звернення 02.08.2018).

57. Гарієвська М. Б. Дискреційні повноваження суду при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. правових наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака. К., 2017. 20 с.

58. Гетманцев М.О. Категорія «інтерес» у цивільному процесуальному праві. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Випуск 15. С. 38-42.

59. Гетманцев О. В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2013. Випуск 644. С. 82–87.

60. Гетманцев О. В. Звернення судових рішень до виконання в системі цивільного судочинства. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Випуск 660. С. 75–80.

61. Глушкова Д. Г. Участь спеціаліста в цивільному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009. 22 с.

62. Глущенко С. В. Єдність судової юрисдикції: продовження дискусії у доктринальній площині. *Право України*. 2015. №3. С. 78–86.

63. Голован З. С. Суб'єкти трудового права та суб'єкти трудових правовідносин: співвідношення понять та змісту. *Форум права*. 2007. № 1. С. 23–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

64. Головань І. Стандарти української мови // Офіційний сайт «Центр суддівських студій». URL: <http://www.judges.org.ua/dig8907.htm> (дата звернення 02.08.2018).

65. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. СПб.: Тип. М. Меркушева, 1913. XIX, 411 с.

66. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-ХІІ // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6 (11.02.92). Ст. 56.

67. Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. пособие / под ред. А. Г. Давтяна. М.: ТК Велби, Проспект, 2008. 480 с.

68. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14.11.02 г. № 138-ФЗ // Официальный сайт компании «КонсультантПлюс». URL: <http://www.consultant.ru/popular/gpkrf/> (дата звернення 02.08.2018).

69. Громовий О. Чи потрібен у суді експерт з питань права, як пропонується в проектах процесуальних кодексів? // *Судебно-юридическая газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/106122-chi-potriben-u-sudi-ekspert-z-pitan-prava-yak-proponuyetsya-v-proektakh-protseualnikh-kodeksiv> (дата звернення 02.08.2018).

70. Губарєв С. Д. Теоретичні аспекти забезпечення правового статусу особистості в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2000. № 1. С. 41.

71. Губська А. В. Груповий та інші представницькі позови: критерії розмежування. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 81–87.

72. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2008. 289 с.

73. Гузе К. А. Представництво прокурором інтересів громадянина в суді: монографія. Х.: Право, 2016. 200 с.

74. Гусаров К. В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. 19 с.

75. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: монографія. Х.: Право, 2010. 352 с.

76. Даниляк Ю. В. Судовий захист прав осіб, які не брали участі у цивільній справі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 20 с.

77. Дацко Ю. С. Участь органів місцевого самоврядування в цивільному процесі для захисту прав, свобод та інтересів інших осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2015. 20 с.

78. Демьянова Е. В. Верховенство права в гражданском судопроизводстве: функциональные аспекты содержания. *Leges si viata*. 2014. № 12/2. С. 32–34.

79. Дем'янова О. В. Баланс інтересів як чинник визначення змісту верховенства права в цивільному судочинстві. *Jurnalul Juridic: Teorie si Practica*. 2015. № 3. Том 1. С. 42–46.
80. Діденко Л. В. Об'єкти цивільних процесуальних правовідносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. Т. 2. С. 36–39.
81. Добровольський А. А., Иванова С. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. 159 с.
82. Дунас Т. О. Участь прокурора у цивільному судочинстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2009. 21 с.
83. Елисейкин П. Ф. Предмет, принципы и субъекты советского гражданского процессуального права. Ярославль, 1980. 160 с.
84. Ермошин Г. Т. Статус судьи в Российской Федерации: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.11. Рос. гос. ун-т правосудия. М., 2016. 525 с.
85. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с.
86. Єремеева Н. В. Реалізація цивільної процесуальної правосуб'єктності територіальних громад за законодавством України. *Альянс наук: ученый – ученому*: матеріали IV междунар. науч.-практ. конф. 20 марта 2009 г. URL: http://www.confcontact.com/2009_03_18/is2_eremeeva.php (дата звернення 02.08.2018).
87. Єрошенко О. Б. Правове регулювання наказного провадження за законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Міжнар. гуманіт. ун-т. О., 2013. 20 с.
88. Жорнокуй Ю. М. Актуальні питання цивільного права. *Право та інновації*. 2016. № 4 (16). С. 41–48.
89. Жуков А., Перепелинська О. Статистика і проблеми третейського розгляду спорів в Україні. Порівняння з російською практикою. Ч. 1 //

«Незалежний арбітражний суд». URL: <http://arbitrate.com.ua/statistika-i-problemy-treteyskogo-rassmotreniya-sporov-v-ukrainesravnenie-s-rossiyskoj-praktikouchast-1> (дата звернення 02.08.2018).

90. Журба І. О. Сторони у цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. 20 с.

91. Жушман М. В. Эволюция гражданской процессуальной правосубъектности как предпосылки права на обращение в суд. *Проблемы законности*. 2011. № 117. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-grazhdanskoj-protsessualnoy-pravosubektnosti-kak-predposylki-prava-na-obraschenie-v-sud> (дата звернення 02.08.2018).

92. Заборовський В. В. Особливості правового статусу адвоката-представника в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Випуск 35. Ч. II. Т. 3. С. 161–168.

93. Заборовський В. В. Правовий аналіз підстави участі адвоката в цивільному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. URL: http://www.pap.in.ua/2_2013/Zaborovskyi.pdf (дата звернення 02.08.2018).

94. Заборовський В. В. Професійна діяльність адвоката – це правова, юридична чи професійна правнича допомога? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Випуск 38. Т. 2. С. 140–145.

95. Завальна Ж. В. Щодо питання про юридичну природу зобов'язання. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 147–150.

96. Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М.: Волтерс Клувер, 2007. 390 с.

97. Загальна теорія держави і права: підруч. / М.В. Цвік та ін.; за ред. М.В. Цвіка. Харків: Право, 2011. 584 с.
98. Загальна теорія держави і права: підруч. / М. В. Цвік та ін.; за ред. М. В. Цвіка. Х.: Право, 2002. 432 с.
99. Загальна теорія права: підруч. / за ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 396 с.
100. Зайцев И. М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1990. 137 с.
101. Захарова О. Система процесуальних гарантій в цивільному процесі. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. № 3. Т. 1. С. 47–49.
102. Захарова О. С., Кіреєва Н. О. Актуальні проблеми цивільного процесу України: навчальна робоча програма спецкурсу. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. 2012. 73 с. URL: http://law.univ.kiev.ua/biblioteka/28-literatura-kafedry-pravosuddia/navchalno-metodychna-literatura/5783-kafedra-pravosuddja-2012-aktualni-problemy-cyvilnogo-procesu?lang=uk_UA.UTF-8,%20uk_UA,%20uk_UA.KOI8-R,%20uk_UA.CP1251,%20uk_UA.CP866,%20uk_UA.ISO8859-5,%20ukrainian. (дата звернення 02.08.2018).
103. Захист прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності: заключення та рекомендації // «Support to Justice Sector Reforms in Ukraine» URL: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2016/06/ProtectingAdvocates-Memo_FINAL_ukr.pdf (дата звернення 02.08.2018).
104. Захист прав великої кількості осіб: треба зробити це швидко та ефективно // Офіційний сайт «Голос України: інформаційний портал». URL: <http://golosukraine.com/publication/main/statti/48096-zahist-prav-velikoyi-kilkosti-osib-treba-zrobiti-c/#.VmgRkLiLQgt> (дата звернення 02.08.2018).

105. Заяць В. С. Правове регулювання участі представника у судовому адміністративному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т держ. податк. служби України. Ірпінь, 2011. 20 с.

106. Зозуля Н. Експерт з питань права: проблема процесуального статусу. *Українське право*. URL: http://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/ekspert-z-pitan-prava-problema-protsesualnogo-statusu/ (дата звернення 02.08.2018).

107. Іванець І. П. Правові проблеми виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини в сфері приватного права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 18 с.

108. Іванчулинець Д. В. Законне представництво у цивільному процесі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Закарпат. держ. ун-т. Ужгород, 2012. 238 с.

109. Ізарова І. О. Теоретичні і практичні засади гармонізації цивільного процесу Європейського Союзу та України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 30 с.

110. Іщук О. С. Правовий статус прокуратури України: завдання, функції, повноваження. *Європейські перспективи*. 2011. № 2. С. 127–137.

111. Кармаза О., Кушерець Д. Експерт із питань права в судовому процесі: новели законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 32–36.

112. Карплюк О. І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 16 с.

113. Категорія (філософія) // «Вікіпедія: Вільна енциклопедія». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Суб%27ект_права (дата звернення 02.08.2018).

114. Кіреєва Н. О., Приймак Є. П. Поняття та правова природа процедури врегулювання спору за участю судді в цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Випуск 48. Том 1. С. 94-97.

115. Кіреєва Н. О., Скорич О. О. Проблеми правової регламентації статусу спеціаліста в цивільному процесі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2015. Випуск 6 (1). С. 82-86.

116. Кіреєва Н. О., Скорич О. О. Співвідношення висновків, що надаються експертом, спеціалістом, органами державної влади та місцевого самоврядування у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2016. Випуск 37 (2). С. 10-15.

117. Клеандров М. И. Статус судьи: правовой и смежные компоненты. М.: Норма, 2008. 256 с.

118. Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. Очерки по истории. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967. 119 с.

119. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32 (26.08.2005). Ст. 1918.

120. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

121. Кокин А. В. Проблемы процессуального представительства в электронном правосудии. *Вопросы экономики и права*. 2016. № 1. С. 21–25.

122. Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук:

12.00.03. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2008. 20 с.

123. Колтонюк Ю. Судья-докладчик «дає добро». *Юридическая практика*. 2008. № 3. С. 10.

124. Колядіна Н. Г. Реалізація права на позов у цивільному процесі України та окремих держав Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2016. 20 с.

125. Комаров В. В. Актуальные проблемы реформы гражданского процессуального и арбитражного процессуального законодательства Украины. *СНГ: реформа гражданского процессуального права*: мат. междунар. конф / за ред. М. М. Богуславського, А. Трунка. М.: Изд. дом «Городец», 2002. 256 с. С. 74–106.

126. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Х.: Право, 2012. 624 с.

127. Комаров С. А. Общая теория государства и права: учеб. М.: Юрайт, 1998. 295 с.

128. Комаров В. В. Окреме провадження: монографія. / Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 310 с.

129. Комаров В. В., Радченко П. І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти: навч. посіб. К.: УМК ВО, 1991. 104 с.

130. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / за ред. В. И. Нечаева. М.: Норма: ИНФРА-М, 2014. 816 с.

131. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS № 005. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13 (16.04.1998) (із змінами).

132. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 44 (16.11.2005). Ст. 2824.

133. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змінами).

134. Конституція України: науково-практичний коментар / за ред. В. Я. Тація та ін.; Х.: Право, 2011. 1128 с.

135. Концепція електронного суду України: розроблена ДП «Інформаційні судові системи». К., 2012. URL: http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf (дата звернення 02.08.2018).

136. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 430 с.

137. Короєд С. О. Оцінка стану реформування цивільного процесуального законодавства України та його вплив на ефективність цивільного судочинства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 150–153. URL: http://www.pap.in.ua/2_2013/Koroied.pdf (дата звернення 02.08.2018).

138. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: монографія. К.: «МП Леся», 2013. 509 с.

139. Короленко В. М. Доктринальні підходи до уніфікації та диференціації цивілістичних судочинств. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. монографія. «Правова доктрина України» (м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р.). Нац. акад. прав, наук України. Х.: Право, 2013. С. 403-405.

140. Косовський Л. М. Позовне провадження у цивільних справах з іноземним елементом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франків. ун-т права ім. короля Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.

141. Косовський Л. М. Судочинство у цивільних справах з іноземним елементом: монографія. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 300 с.

142. Косюта М. Інтереси громадян і держави як предмет прокурорсько-судового представництва. *Вісник прокуратури*. 2009. № 6. С. 14–18.

143. Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2017. 36 с.

144. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К.: Алерта, 2017. 492 с.

145. Кравченко М. В. Відповідальність адвокатів за порушення зобов'язань за договорами про надання правової допомоги: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 18 с.

146. Кравчук М. А. Історико-правові аспекти судового розсуду (дискреції). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 33(1). С. 21–24.

147. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21 (08.06.2001). Ст. 920.

148. Кройтор В. А. Принцип одноособового та колегіального розгляду справ у порядку цивільного судочинства. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 51–54.

149. Крюслен против Франции: рішення Європейського суду з прав людини від 24.04.1990 р. № 11801/85 // Офіційний сайт «HUDOC European Court of Human Rights». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102089%22%5D%7D> (дата звернення 02.08.2018).

150. Кузнецова Н. С. Институт юридического лица в гражданском кодексе Украины. Н. С. Кузнецова, А. С. Довгерт. *Альманах цивілістики: сб. ст.* / ред. Р. А. Майданик. Киев: Алерта, 2012. Вып. 5. С. 169–208.

151. Кузнець О. М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 20 с.

152. Курило М. П. Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.03. Ін-т законодавства ВР України. К., 2014. 35 с.

153. Курс цивільного процесу: підруч. / Комаров В. В. та ін; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.

154. Кучер Т. М. Теорія доведення у цивілістичному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 40 с.

155. Кучеренко І. М. Юридичні особи публічного права як суб'єкти цивільних правовідносин. Еволюція цивільного законодавства України: проблеми теорії і практики: кол. монографія / за ред. Я. М. Шевченко. Київ: Юрид. думка, 2007. С. 192–193.

156. Лазько Г. З. Правова природа процесуального представництва у цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченко. К., 2006. 19 с.

157. Лапкін А.В. Судове право України: навч. посіб. у схемах. Вид. 2-ге, змін. та допов. Харків: Право, 2017. 150 с.

158. Лейба Є. В. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 18 с.

159. Лемик Р. Я. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі України (проблеми теорії та практики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.06. Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 18 с.

160. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Юрисконсульт: КНТ, 2006 . 355 с.

161. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 20 с.

162. Лукіна І. М., Кройтор В. А. Цивільна процесуальна відповідальність: проблема галузевої класифікації: монографія. Донецьк: НОУЛІДЖ. Донец. від-ня, 2013. 482 с.

163. Луспеник Д. Перспективи застосування ЦПК України залежать від розуміння того, що сучасні правові реалії потребують орієнтації не лише на формалізм цивільного процесуального регулювання, а й на більш фундаментальні цінності. *Судовий Вісник*. 2017.29.12. № 12 (140). URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pres-centr/news/412607/> (дата звернення 02.08.2018).

164. Ляшенко Н. А. Застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 20 с.

165. Максимов С. Суб'єкт права в філософсько-антропологічному вимірі. *Вісник Академії правових наук України*. Х. : Право, 2000. № 4(23). С. 70-178.

166. Малицкий А. Советская Конституция. Харьков: Юридическое издательство Н. К. Ю., 1925. 440 с.

167. Мацелик Т. О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та система. Ірпінь, Видавництво Національного університету державної податкової служби України, 2013. 342 с.

168. Мейер Д. И. Русское гражданское право: Чтения, изданные по запискам слушателей: С приложением биографий и портретов Д. И. Мейера и А. И. Вицына и 3-х указателей / под ред.: А. И. Вицына. Петроград: Н.К. Мартынов, 1915. 715 с.

169. Мельник Я. Я. Обов'язки учасників цивільного процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав. наук України, Н.-д. ін-т приват. права і підприємництва. К., 2013. 20 с.

170. Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. внутр. справ. К., 2014. 20 с.

171. Михайленко О. Р. Представництво прокуратурою законних інтересів громадян у суді. *Вісник прокуратури*. 2012. № 3. С. 63–67.

172. Мицкевич А. В. Субъекты советского права. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1962. 212 с.

173. Мичко М. І. Деякі проблеми представництва прокурором інтересів громадян і держави в суді. *Вісник Вищого арбітражного суду України*. 1999. № 4. С. 209.

174. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб: концептуальні та правові аспекти. *Міжнародний юридичний вісник: зб. наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. №1. С. 170–174.

175. Мічурін Є. О., Кожевникова В. О. Розуміння обмежень прав осіб у цивільному праві. *Приватне право і підприємництво*. 2014. № 13. С. 71–73.

176. Моїсєєв О. М., Моїсєєва Ф. А. Взаємодія учасників судового провадження: монографія. Донецьк: Ноулідж, Донец. від-ня, 2013. 128 с.

177. Москвич Л. М., Подкопаєв С. В., Прилуцький С. В. Статус судді: питання теорії та практики. Х.: ІНЖЕК, 2004. 360 с.
178. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз: монографія. Б.м.: б.в. 2004. 224 с.
179. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: монографія. Харків: Право, 2017. 392 с.
180. Наказне провадження у цивільному процесі: монографія. / за ред. В. І. Бобрика. К.: Науково-дослідний ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 203 с.
181. Науково-практичний коментар «Цивільного процесуального кодексу України» / Забарський В. В. та ін.; за ред. В. В. Богатиря. К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2015. 688 с.
182. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України: у 2-х тт. Т. 1 / В. К. Матвійчук, І. О. Хар; за заг.ред. В. К. Матвійчука. К.: КНТ, 2007. 788 с.
183. Науково-практичний коментар до ст. 4-6 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 р. № 1798-XII [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».
184. Науково-практичний коментар до ст. 96 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».
185. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / за ред. І. Х. Темкіжева (кер. авт. кол.). К.: Юрінком Інтер, 2012. 720 с.
186. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О. В. Дзери та ін. К.: Юрінком Інтер, 2008. Т. 1. 832 с.
187. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / за ред. Ю.Д. Притики. К.: Центр учбової літератури, 2011. 696 с.

188. Невестюк С. В. Механізм цивільного процесуального регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2017. 20 с.

189. Негодченко В. О. Адміністративно-правові засоби забезпечення обігу інформації підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 18. Т. 1. С. 149–153.

190. Нерсесянц В. С. Философия права: учеб. М.: Норма, 1997. 652 с.

191. Нефедьев Е. А. Учебник русского гражданского судопроизводства. Москва, Типография Императорского Московского Университета, 1908 г. 404 с.

192. Нехороших А. М., Воронов Е. Н., Кардашова М. В. Гражданское процессуальное право (Общая часть): учеб. пособ. Юго-Зап. гос. ун-т. Курск, 2014. 248 с.

193. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. с фр. В. Захватаева; за ред. А. Довгерта. К.: Истина, 2004. 544 с.

194. Общая теория государства и права. Акад. курс в 3 т. / за ред. М. Н. Марченко. М.: Норма: Инфра-М, 2014. Т. 3. Государство, право, общество. 720 с.

195. Огляд даних про стан здійснення // Офіційний сайт «Державна судова адміністрація України». URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/TRAVEN_17/ogl_2016_cory.pdf (дата звернення 02.08.2018).

196. Організація судових та правоохоронних органів: підруч. / І. Є. Марочкін та ін.; за ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2013. 448 с.

197. Організація судових та правоохоронних органів: навч. посіб. / за ред. Л. М. Москвича. Х.: Право, 2016. Ч. 1: Основи судоустрою України. 244 с.

198. Основные научные труды М. А. Викут // Юридическая Россия: федеральный правовой портал. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1118307> (дата звернення 02.08.2018).

199. Особистість // Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Особистість> (дата звернення 02.08.2018).

200. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в цивільному процесуальному праві України: монографія. / за ред. М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2014. 336 с.

201. Павлуник І. А. Представництво в цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка Київ, 2002. 21 с.

202. Пандекты: Перевод с немецкого. Общая часть. / Дернбург Г.; под ред. П. Соколовского; Пер. Г. Фон Рехенберга. М.: Унив. тип., 1906. Т. 1. 481 с.

203. Панов В. Расходы на правовую помощь – отказать // ЮРЛИГА. URL: http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/329.htm (дата звернення 02.08.2018).

204. Перекрестная О. О. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.04. Ін-т екон.-прав. дослідж. НАН України. К., 2014. 20 с.

205. Перепелиця М. Види суб'єктів фінансового права. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 4(55). С. 174–182.

206. Петрик В. В. Інститут відводу в цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. К., 2013. 19 с.

207. Петрова С. М. Участь нотаріуса у цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2016. 20 с.

208. Петровський А. В. Участь «фахівця у певній галузі знань» у цивільному процесі України: дискусійні питання законодавчого закріплення. *Цивільний процес на зламі століть*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 20-21 жовт. 2016 р.) / за ред. К. В. Гусарова. Х.: Право, 2016. 164 с.

209. Плешанов А. Г. Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики. М.: Изд-во «НОРМА», 2002. 352 с.

210. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Х.: Право, 2008. 240 с.

211. Позовне провадження: монографія. / В. В. Комаров та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 551 с.

212. Поляков И. Н. Доступность и эффективность гражданского судопроизводства: насущные проблемы и пути их решения. *Проблемы доступности и эффективности арбитражного и гражданского судопроизводства*: материалы Всерос. научно-практич. конф.; отв. ред. И. А. Приходько. М.: Изд-во ООО «Юрид. фирма «Лиджист», 2001. С. 308–322.

213. Посібник Європейського суду з прав людини щодо застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд, цивільна частина) // Офіційний сайт «Верховний Суд України». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/04041CB11A2E814EC2257F9900411906](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/04041CB11A2E814EC2257F9900411906) (дата звернення 02.08.2018).

214. Правова доктрина України: у 5 т. Х.: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій та ін.; за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2013. 976 с.

215. Правова доктрина України: у 5 т. Х.: Право, 2013. Т. 3: Доктрина приватного права України / Н. С. Кузнецова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик та ін.; за ред. Н. С. Кузнецової Х.: Право, 2013. 760 с.

216. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Х.: Право, 2008. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право / за ред. Н. С. Кузнецової. 640 с.

217. Правовий висновок щодо порядку представництва органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах, запровадженого Законом України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»: висновок Вищого адміністративного суду України від 13.03.2017 р. *Закон і бізнес*. 2017. 04. № 14.

218. Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні: лист Верховного Суду України від 01.07.2007 р. *Бізнес: законодавство та практика*. 2008. 00. № 7.

219. Прилуцький С. В. Актуальні питання статусу незалежного судді. *Держава і право: зб. наук. праць. юрид. і політ. науки*. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. Вип. 9. С. 159–167.

220. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.

221. Природно-правова концепція // Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Природно-правова_концепція (дата звернення 02.08.2018).

222. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.

223. Приходько И. А. Доступность правосудия в арбитражном и гражданском процессе. СПб.: Издат. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. 672 с.

224. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62 (23.08.2012). Ст. 2509 (із змінами).

225. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 51 (15.07.2011). Ст. 2009 (із змінами).

226. Про визнання кредитного договору та додаткових угод недійсними: ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.10.2016 р. № 758/8916/15ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

227. Про визнання мирової угоди: постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18.04.2018 р. № 296/2944/16-ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

228. Про визнання мирової угоди: ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 19.02.2018 р. № 2-2059/10 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

229. Про визнання неправомірними дій податкових органів: ухвала Вищого адміністративного суду України від 02.10.2007 р. № К-20604/06 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

230. Про визнання особи недієздатною, встановлення над нею опіки і призначення піклувальника: ухвала Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 07.10.2016 р. № 180/1787/16-ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

231. Про визнання правочину недійсним: ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21.06.2017 р. № 465/1938/16 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

232. Про визнання правочину недійсним, поділ майна та стягнення коштів: ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.10.2017 р. [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

233. Про відшкодування матеріальної шкоди: ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14.03.2018 р. № 127/22669/17 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

234. Про відшкодування моральної шкоди: ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.10.2017 р. № 522/22268/16-ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

235. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 53 (15.07.2016). Ст. 1852.

236. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 р. № 606-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 19 (28.05.99). Ст. 813 (із змінами).

237. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Офіційний вісник України*. 2006. № 12 (05.04.2006). Ст. 792 (із змінами).

238. Про відкриття провадження у справі: ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 22.09.2017 р. № 756/12160/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69254037> (дата звернення 02.08.2018).

239. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 №2147-VIII. *Голос України*. 2017. 11. 28.11.2017р. № 221-222.

240. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: проект Закону України від 23.03.2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]: за станом на 31 жовт. 2017 р. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

241. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: пояснювальна записка до проекту Закону України від 23.03.2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]: за станом на 31 жовт. 2017 р. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

242. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України до проекту Закону України від 23.03.2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]: за станом на 31 жовт. 2017 р. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

243. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 96 (08.12.2017). Ст. 2921.

244. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: проект Закону України від 10.04.2017 р. № 6232-1 [Електронний ресурс]: за станом на 20 лип. 2017 р. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

245. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності третейських судів та виконання рішень третейських судів: Закон України від 05.03.2009 р. № 1076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 30 (24.07.2009). Ст. 421.

246. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення і пришвидшення процесу судового захисту порушених прав та

законних інтересів осіб: проект Закону України від 04.07.2016 р. № 4879 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

247. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення і пришвидшення процесу судового захисту порушених прав та законних інтересів осіб: пояснювальна записка до проекту Закону України від 06.09.2016 р. № 5073 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

248. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення і пришвидшення процесу судового захисту порушених прав та законних інтересів осіб: проект Закону України від 06.09.2016 р. № 5073 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

249. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28 (08.07.2016). Ст. 532.

250. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): пояснювальна записка до проекту Закону України від 25.11.2015 р. № 3524 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

251. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3 (15.01.2016). Ст. 149.

252. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17. 10. 2014 р. № 11. *Закон і Бізнес*. 2014. 11. № 47–48.

253. Про забезпечення позову щодо визнання незаконною бездіяльності та стягнення збитків: ухвала Черкаського районного суду Черкаської області від 27.09.2016 р. № 707/2261/16-ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

254. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 17 (10.03.2015). Ст. 447 (із змінами).

255. Про задоволення позову, визнання договору частково недійним, зобов'язання вчинити певні дії: рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 12.01.2017 р. № 752/17025/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64359563> (дата звернення 02.08.2018).

256. Про залучення до участі у справі органу державної влади для подання висновку на виконання своїх повноважень: ухвала Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 16.09.2014 р. № 210/272/13-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40548423> (дата звернення 02.08.2018).

257. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. 00. № 7.

258. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. № 892. *Офіційний вісник України*. 2016. № 77 (07.10.2016). Ст. 2586.

259. Про затвердження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду: наказ Державної судової адміністрації України від 20.07.2005 р. № 86 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

260. Про затвердження у новій редакції Програми складення кваліфікаційного іспиту: рішення Ради адвокатів України від 26.02.2016 р. № 68 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

261. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30 (23.07.91). Ст. 379 (із змінами).

262. Про звільнення від сплати судового збору: ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 04.09.2017 р. № 750/555/16-ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

263. Про зобов'язання підготувати і укласти договір та відшкодування моральної шкоди: ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.11.2017 р. № 161/7323/16-ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

264. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 63 (11.08.2017). Ст. 1912.

265. Про медіацію: проект Закону України від 17.12.2015 р. № 3665 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

266. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170 (із змінами).

267. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 53 (15.07.2016). Ст. 1851.

268. Про організацію представництва прокурором у суді інтересів громадянина або держави та їх захисту при виконанні судових рішень від 29.11.2006 р. № бгн. [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

269. Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді та їх захисту при виконанні судових рішень: наказ Генеральної прокуратури України від

28.05.2015 № 6гн. [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

270. Про повернення позовної заяви: ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 09 вересня 2015 року № 750/9190/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50053435> (дата звернення 02.08.2018).

271. Про поновлення строку на касаційне оскарження: ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 07.02.2018 р. № 761/8459/17 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

272. Про порушення права на доступ до суду касаційної інстанції: Постанова Верховного Суду України від 16.05.2011 р. № 5-2кс11 [Електронний ресурс]: Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

273. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 р. № 14. *Закон і Бізнес*. 2012. 01. № 4.

274. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 № 6. *Закон і Бізнес*. 2014. 03. № 10.

275. Про прийняття за основу проекту Закону України про медіацію: постанова Верховної Ради України від 03.11.2016 р. № 1725-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 48 (25.11.2016). Ст. 828.

276. Про проведення процедури врегулювання спору за участю судді: ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 01.03.2018 р. №

149/2872/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72558918> (дата звернення 02.08.2018).

277. Про проведення процедури врегулювання спору за участю судді: ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 14.03.2018 р. № 149/2872/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72798631> (дата звернення 02.08.2018).

278. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53 (31.12.91). Ст. 793 (із змінами).

279. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 87 (07.11.2014). Ст. 2471 (із змінами).

280. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1997. Число 29. № с. 10 (із змінами).

281. Про скасування акта проведення розслідування нещасного випадку за формою Н-5 та акта про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1: ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 20.09.2017 р. № 335/8970/16-ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

282. Про скасування рішення третейського суду: ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 05.04.2016 р. № 755/21540/15-ц // Веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57660991> (дата звернення 02.08.2018).

283. Про скасування рішення третейського суду: ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 27.07.2016 р. № 755/11720/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59252436> (дата звернення 02.08.2018).

284. Про скасування рішення щодо стягнення грошових коштів: ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.11.2017 р. № 761/605/17 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

285. Про скасування ухвали про залишення апеляційної скарги без руху: ухвала Вищого адміністративного суду України від 03.09.2014 р. № К/800/10894/14 [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

286. Про стан здійснення правосуддя в Україні: Рішення VIII позачергового з'їзду суддів України / Офіційний сайт «Supreme Court of Ukraine (tested version)». URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsen.nsf/0/2533C445E165FD0CC22573B70056C267?opendocument> (дата звернення 02.08.2018).

287. Про стягнення заборгованості за кредитним договором: ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13.09.2017 р. № 294/194/16-ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

288. Про стягнення суми коштів: постанова Верховного Суду України від 11.11.2015 р. № 6-342цс15. *Юридическая практика*. 2015. 11. № 47.

289. Про стягнення судових витрат: ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22.06.2016 р. № 554/5515/15-ц [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».

290. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 41 (02.06.2015). Ст. 1267.

291. Про стягнення заборгованості: рішення Ірпінського міського суду Київської області від 09.09.2013 р. № 367/1972/13-ц // Єдиний державний

реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33385673> (дата звернення 02.08.2018).

292. Про судові рішення у цивільній справі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14. *Юридичний вісник України*. 2010. 02. № 8.

293. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 59 (12.08.2011). Ст. 2349.

294. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII: за станом на 01 трав. 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31 (29.07.2016). Ст. 545.

295. Про видачу виконавчого листа за рішенням третейського суду: ухвала Верховного Суду України від 07.07.2010 р. № 6-14985св08. *Закон і Бізнес*. 2011. 01. № 2-3.

296. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 23 (25.06.2004). Ст. 1540 (із змінами).

297. Про утворення міжвідомчої робочої групи з розробки пілотного проекту «Електронний суд»: наказ Державної судової адміністрації України від 27.01.2012 р. № 14: за станом на 20 верес. 2013 р. [Електронний ресурс]. Доступ із інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН»

298. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні: монографія. / О. Д. Крупчан та ін.; за ред. О. Д. Крупчана. К.: НДІ приват. права і підприємництва, 2011. 179 с.

299. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства / В. В. Комаров та ін.; за ред.: В. В. Комарова. Х.: Харків юридичний, 2008. 925 с.

300. Проблемний // Великий тлумачний словник української мови / уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. С. 1143.

301. Проблемы науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров и др.; под ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2002. 440 с.

302. Прут Ю. А. Характеристика цивільного процесуального статусу секретаря судового засідання при здійсненні цивільного судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 56–60.

303. Прут Ю. А. Цивільно-процесуальний статус осіб, які є іншими учасниками цивільного процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франків. ун-т права ім. Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2016. 20 с.

304. Прут Ю. А. Цивільно-процесуальний статус осіб, які є іншими учасниками цивільного процесу: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франків. ун-т права ім. Данила Галицького. Івано-Франківськ, 2016. 194 с.

305. Пуданс-Шушлебін К. Ю. Суб'єкт владних повноважень як відповідач у справах адміністративної юрисдикції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Ін-т законодавства Верх. Ради України. К., 2013. 20 с.

306. Пучинский В. К. Гражданский процесс зарубежных стран / под ред. В.В. Безбаха. М.: Зерцало, 2008. XIV, 506 с.

307. Пучинский В. К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. М.: Горюриздат, 1962. 90 с.

308. Работинська В. О. Принцип гласності цивільного процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2017. 18 с.

309. Ренненкамф Н. К. Юридическая энциклопедия. 4-е изд. СПб.; Киев: Н.Я. Оглоблин, 1913. 302 с.

310. Решетникова, И. В., Янков В. В. Гражданский процесс: курс лекций. М.: Норма, 2004. 329 с.

311. Рибченко А. О. Верховенство права як принцип адміністративного судочинства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т держ. податк. служби України. К., 2013. 20 с.

312. Рожнов О. В. Проблемы процессуальной формы в гражданском судопроизводстве. *Проблеми законності*. 1998. Вип. 34. С. 159–163.

313. Романюк Я., Бейцун І. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України. *Право України*. 2012. № 8. С. 288–305.

314. Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3 (175). С. 35–47.

315. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підруч. К.: Атіка, 2005. 560 с.

316. Руденко М., Глаговський В. Представництво прокурором інтересів громадянина і держави в суді (теоретичний і практичний аспекти). *Право України*. 1998. № 2. С. 7–9.

317. Русин О. Ю. Судове представництво в цивільному судочинстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Держ. вищ. навч. закл. «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника», Навч.-наук. юрид. ін-т. Івано-Франківськ, 2017. 17 с.

318. Рябченко Ю. Ю. Вдосконалення процесуального статусу сторін у контексті розвитку медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 132–135.

319. Рябченко Ю. Ю. Вимоги до судового представника в контексті судової реформи та з урахуванням реалізації засад «електронного правосуддя». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1. Т. 2. С. 65–68.

320. Рябченко Ю. Ю. До питання вдосконалення правового регулювання участі представника в цивільному судочинстві. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 11. С. 76–81. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/01/riabchenko_11.pdf (дата звернення 02.08.2018).

321. Рябченко Ю. Ю. До питання визначення правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 4. С. 72–76.

322. Рябченко Ю.Ю. До питання визначення верховенства права як основоположного принципу цивільного судочинства і співвідношення його з принципом законності. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 1. С. 72–76.

323. Рябченко Ю. Ю. До питання про визначення поняття об'єкта цивільного процесуального правовідношення. *Правова просвіта*. 2018. № 7. URL: <http://www.pravo.nayka.com.ua/?op=1&z=53>.

324. Рябченко Ю. Ю. До питання ролі суду у встановленні обставин у справах за позовами на захист прав невизначеного кола осіб. *Право і суспільство*. 2016. № 1. Ч. 2. С. 49–54.

325. Рябченко Ю. Ю. Законний інтерес і процесуальний статус: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 57–60.

326. Рябченко Ю. Ю. Захист судом процесуальних прав матеріально заінтересованих учасників цивільного процесу: питання вдосконалення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5 (20). С. 94–97.

327. Рябченко Ю. Ю. Компетенція суду як основа процесуального статусу судді в цивільному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 121–123.

328. Рябченко Ю. Ю. Конституційні та адміністративно-правові засади участі у цивільному судочинстві інших учасників цивільного процесу як основа їх процесуальної правосуб'єктності. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 70–74.

329. Рябченко Ю. Ю. Окремі особливості визначення органу державної влади як учасника цивільного судочинства. *Фіскальна політика: теоретичні*

та практичні аспекти юридичної науки: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 24 листоп. 2017 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 142–144.

330. Рябченко Ю. Ю. Особенности функций суда в отдельных видах производств и процедур в гражданском процессе. *Legea și viața*. 2016. № 1/3. С. 88–92.

331. Рябченко Ю. Ю. Особи, які беруть участь у справі: окремі проблеми визначення та законодавчого закріплення. *Право та державне управління*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 87–91.

332. Рябченко Ю. Ю. Перспективи розвитку основних засад та інститутів цивільного судочинства у світлі судової реформи 2016 р. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: International Scientific Practical Conference (Sandomierz, January 27–28, 2017)*. Р. 87–90.

333. Рябченко Ю. Ю. Помічник судді як учасник цивільного процесуального правовідношення: проблематика визначення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 596–598.

334. Рябченко Ю. Ю. Правові властивості людини як методологічне підґрунтя сприйняття особи в цивільному процесуальному праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2018. Вип. 4. Т. 1. С. 74–76.

335. Рябченко Ю. Ю. Представник та його повноваження у справах за участі суб'єктів публічної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 163–166.

336. Рябченко Ю. Ю. Проблематика определения категорий «субъект права», «участник судебного процесса» в национальной правовой доктрине. *Legea și viața*. 2018. № 10/2. С. 91–96.

337. Рябченко Ю. Ю. Проблеми правового регулювання складу суду при розгляді справ окремого провадження у зв'язку із проведенням судової реформи. *Правова просвіта*. 2016. № 1. С. 187–193. URL: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/1_2016/27.pdf (дата звернення 02.08.2018).

338. Рябченко Ю. Ю. Проблемні питання визначення складу суду у справах за позовами про захист прав невизначеного кола осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 17. Т. 2. С. 12–15.

339. Рябченко Ю. Ю. Професійний характер правової допомоги як критерій визначення меж виключних повноважень адвоката в цивільному судочинстві щодо її надання. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 6/2. С. 150–154.

340. Рябченко Ю. Ю. Процесуальний статус учасників цивільного процесу: сучасний стан наукової розвідки. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 6 (16). С. 148–152.

341. Рябченко Ю. Ю. Процесуальні гарантії реалізації процесуальних прав учасників процесу, що реалізуються у зв'язку із встановленням обставин справи. *Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13–14 лип. 2018 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 17–19.

342. Рябченко Ю. Ю. Результат взаємодії сторін цивільного процесуального правовідношення як основа визначення його об'єкта. *Актуальні проблеми судового права*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 128–130.

343. Рябченко Ю. Ю. Рішення суду як засіб застосування судом норми права при здійсненні правосуддя. *International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences Development Prospects for Ukraine and*

Poland» (Stalowa Wola, 20–21 July, 2018). Stalowa Wola: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. Volume 6. P. 20–22.

344. Рябченко Ю. Ю. Розвиток гарантій реалізації прав сторін щодо застосування медіації у цивільному судочинстві. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 2. С. 657–659.

345. Рябченко Ю. Ю. Розвиток процесуальних гарантій участі представника в цивільному судочинстві з урахуванням реалізації засобів «електронного правосуддя». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. Т. 1. С. 92–95.

346. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права як багатоаспектне явище в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *European vector of contemporary jurisprudence: the experience of Ukraine and the Republic of Poland*: Collective monograph. Volume 2. Sandomierz: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 335–360.

347. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкти, які надають суду консультаційну допомогу під час розгляду і вирішення справи: проблемні питання визначення та законодавчого закріплення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 29. Т. 1. С. 124–126.

348. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкти цивільного процесуального права: монографія. Суми: ВВП «Мрія», 2018. 372 с.

349. Рябченко Ю. Ю. Судовий розпорядник як учасник судового процесу: окремі проблемні питання визначення. *Актуальні проблеми публічного та приватного права*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25 трав. 2018 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 77–79.

350. Рябченко Ю. Ю. Теоретичні проблеми визначення секретаря судового засідання як учасника судового процесу. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 трав. 2018 р.)*. Київ: Юрінком, 2018. Т. 2. С. 246–247. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1yjhbm2PTcl6HpPmGrmjRgNqKwLauFFQ>
I

351. Рябченко Ю. Ю. Цивільний процесуальний статус експерта з питань права: питання вдосконалення правового регулювання. *Правова просвіта*. 2017. № 11. URL: http://www.pravo.nayka.com.ua/pdf/11_2017/5.pdf (дата звернення 02.08.2018).

352. Рябченко Ю. Ю. Юридична відповідальність та процесуальний статус особи: окремі проблеми співвідношення. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Ч. 1. С. 74–78.

353. Рязановский В. А. Единство процесса: учеб. пособ. Москва: Городец. 2005. 80 с.

354. Сабецька А. Правосуддя дорогою ціною. Чому право на суд стає в Україні розкішшю? // Об'єднання «Самопоміч». URL: <http://kyiv.samopomich.ua/pravosuddya-dorogoyu-tsinoyu-chomu-pravo-na-sud-staye-v-ukrayini-rozkishshyu/> (дата звернення 02.08.2018).

355. Савчин Н. М. Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2016. 20 с.

356. Сакара Н. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах. *Право України*. 2004. № 1. С. 105–109.

357. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Х.: Право, 2010. 216с.

358. Сакара Н. Ю. О соотношении понятий «правосудие» и «гражданский процесс». *Экономика и право Казахстана*. 2013. №22 (454). С. 55–56.

359. Самбор М. А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2010. 20 с.

360. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса. М.: Статут, 2014. 784 с.

361. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М.: Волтерс Клувер, 2008. 696 с.

362. Свердлов Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов. Свердловск, 1980. 72 с.

363. Світлична Г. О. Адвокат у цивільному судочинстві: процесуальне становище, підстави та форми надання правової допомоги. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Випуск 2. Т. 1. С. 99–103.

364. Світлична Г. О. Представництво як форма надання правової допомоги в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 10-1. Т. 1. С. 212–215.

365. Севрук О. Р. Представництво прокурором інтересів громадян та держави у наказному провадженні: автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10. Генеральна прокуратура України. НАП України. Київ, 2014. 20 с.

366. Сеньків О. І. Судовий розсуд в адміністративному судочинстві: автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т держ. податкової служби України. 2012. Ірпінь: Б. в., 2012. 20 с.

367. Сібільов Д.М. Участь третіх осіб у цивільному судочинстві: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук:

12.00.03. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 1998. 19 с.

368. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. Х.: Еспада, 2006. 776 с.

369. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

370. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів: монографія. Х.: Діса плюс, 2013. 552 с.

371. Собрание сочинений К. Д. Кавелина: Этнография и правоведение. Исследования, очерки и заметки в 4 Т. С.Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1900. Т. 4. 680 с.

372. Сопілко І. М. Теоретико-правові підходи до розуміння суб'єктів права окремими галузевими науками. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 4. С. 66–70.

373. Спасибо-Фатеева І. В. Трансцендентна судова мімікрія, або про принципи права, аналогія закону та права у судовій практиці. *Вісник Академії правових наук України*. Х.: Право, 2003. № 4 (35). С. 137–148.

374. Спiрні питання представництва юридичних осіб: постанова Вищого господарського суду від 02.08.2001 р. № 2/487. *Вісник господарського судочинства*. 2002. 00. № 2.

375. Справа «Бестіянець проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 04.10.2012 р. *Урядовий кур'єр*. 2012. 11. № 205 (08.11.2012).

376. Справа «Бурдов проти Росії»: рішення Європейського суду з прав людини від 07.05.2002 р. *Закон і Бізнес*. 2005. 09. № 36.

377. Справа «Дія 97» проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 21.10.2010 р. *Офіційний вісник України*. 2013. 10. № 73. Ст. 2731

378. Справа «Желтяков проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2012. 03. № 21. Ст. 815.

379. Справа за конституційним зверненням громадян Проценко Р. М., Ярошенко П. П. та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води): рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 р. № 9-зп. *Офіційний вісник України*. 1998. № 1 (22.01.98). Ст. 25.

380. Справа «Лучанінова проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2012. 09. № 70. Ст. 2853.

381. Справа «Менчинська проти Російської Федерації»: рішення від 15 січня 2009 р. (заява № 42454/02). URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=137920#0675409156867893> (дата звернення 02.08.2018).

382. Справа «Проніна проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 18.07.2006 р. *Закон і Бізнес*. 2006. 08. № 32.

383. Справа «Рябих проти Росії»: рішення Європейського суду з прав людини від 03.12.2003 р. *Юридичний вісник України*. 2005. 01. № 4.

384. Справа «Салов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 06.09.2005 р. *Закон і Бізнес*. 2006. 10. № 41.

385. Справа «Серявін та інші проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2010 р. *Офіційний Вісник України*. 2011. 10. № 76. Ст. 2833.

386. Справа «Ткаченко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 04.04.2013 р. *Урядовий кур'єр*. 2013. 04. № 80 (27.04.2013).

387. Справа «Хажевський проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 19.04.2012 р. *Урядовий кур'єр*. 2012. 05. № 90 (23.05.2012).

388. Справа «Христов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 19.02.2009 р. *Офіційний вісник України*. 2009. 09. № 68. Ст. 2372.

389. Справа «Чуйкіна проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 13.01.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2013. 03. № 21. Ст. 737.

390. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 15.10.2009 р. *Офіційний вісник України*. 2010. 03. № 13. Ст. 651

391. Справа «Олександр Волков проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 09.01.2013 р. *Офіційний вісник України*. 2013. 11. № 89. Ст. 3307.

392. Справа «Плахтеев та Плахтеева проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 12.03.2009 р. *Судова практика*. 2010. 00. № 4.

393. Стан здійснення правосуддя у 2016 році: Доповідь Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на XIV позачерговому з'їзді суддів України // Офіційний сайт «Верховний Суд України». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/7574539A85ADDC8BC22580E300505838](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/7574539A85ADDC8BC22580E300505838) (дата звернення 02.08.2018).

394. Степаненко Т. В. Доказування за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 6. Т. 1. С. 50–54.

395. Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2008. 20 с.

396. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та

захисту): монографія. Хмельницький: Вид. Хмельницького ун-ту управління та права, 2007. 626 с.

397. Стосовно представництва Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у судах на підставі Закону України від 02 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.08.2017 р. № 9-1524/0/4-17. *Юридична практика. Судовий Вісник*. 2017. 08. № 7-8.

398. Стратегія розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки // Офіційний сайт «Національна академія правових наук України». URL: <http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf> (дата звернення 02.08.2018).

399. Суб'єкт права // Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Суб%27єкт_права (дата звернення 02.08.2018).

400. Судова реформа в Україні: європейський вектор. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 5 (177). С. 4–13.

401. Судоустрій України: підруч. Гринюк В.О. [та ін.]. Київ, Юрінком Інтер, 2015. 339 с.

402. Супрун Л. Окремі аспекти представництва у цивільному процесі за законодавством України та Іспанії: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний журнал*. 2012. № 6. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3791> (дата звернення 02.08.2018).

403. Тарасов О. В. Проблема суб'єкта в міжнародному публічному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.11. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 40 с.

404. Тарахонич Т. Правовий статус. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»»,

2006. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейської деонтології. 1232 с.

405. Татулич І. Ю. Засоби та гарантії ефективного цивільного судочинства. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 29. С. 69–82. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/tatulych_29.pdf (дата звернення 02.08.2018).

406. Татулич І. Ю. Інститут представництва у справах окремого провадження. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 4 (10). С. 241–246.

407. Татулич І. Ю. Стадії в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 100–102.

408. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві: монографія / О. А. Беляневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова та ін.; за заг. ред. В. І. Бобрика. К.: Ред. журн. «Право України», 2013. 170 с.

409. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенка. Х.: Право, 2006. 688 с.

410. Теорія держави і права: підруч. / О. В. Петришин та ін.; за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2015. 368 с.

411. Тимошевська І. П. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб: монографія. Х.: Еспада, 2014. 176 с.

412. Тимошевська І. П. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». К., 2012. 21 с.

413. Тимошенко О. А. Касаційне провадження у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2012. 20 с.

414. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.03; 12.00.07. К., 2012. 40 с.

415. Ткачева Н. Н. Обеспечение иска в гражданском судопроизводстве: науч.-практ. пособие. М.: Волтерс Клувер, 2011. 136 с.

416. Ткаченко А. Л., Волошина О., Ліманська О. Л., Яровий В. С. Правова природа представництва в цивільному судочинстві. Междисциплинарные исследования в науке и образовании. 2014. № 3Sm // URL: <http://mino.esrae.ru/167-1390> (дата звернення 02.08.2018).

417. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві: монографія. Х.: Право, 2016. 600 с.

418. Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 38 с.

419. Ткачук О. С., Глущенко С. В. Сучасне реформування судової системи України в аспекті єдності суду касаційної інстанції. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 1. С. 95–106.

420. Ткачук О. Концепт глобалізації гражданского процесса: генезис и современные практики. *Leges si Viata*. 2016. №3 (19). С. 136–140.

421. Ткачук О. Роль судді у цивільному судочинстві як складова права на справедливий суд. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 4 (13). С. 6–17.

422. Толстой Ю. К. К теории правоотношения. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1959. 88 с.

423. Топор І. В. Теоретико-правова характеристика процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». Одеса, 2014. 23 с.

424. Трач Ю. Ю. Окремі аспекти доказування в груповому позові. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Випуск 47. С. 400–406.

425. Третейські суди в Україні / Ю. А. Михальський та ін.; за ред. В. П. Самохвалова, А. Ф. Ткачука. К., Інститут громадянського суспільства: ТОВ «ІКЦ Леста», 2007. 184 с.

426. Треушников М. К. Судебные доказательства. М.: ОАО «Изд. дом “Городец”», 2004. 272 с.

427. Треушников М. К. Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе. М.: Изд-во МГУ, 1982. 160 с.

428. Трубецкой Е. Н. Лекции по энциклопедии права. М.: Т-во Тип. А. И. Мамонтова, 1917. 227 с.

429. Трубников П. Я. Судебное разбирательство гражданских дел. М.: Госюриздат, 1962. 101 с.

430. У справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу): рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 р. 23-рп/2009. *Офіційний вісник України*. 2009. № 79 (23.10.2009). Ст. 2694.

431. У справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника): рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. 13-рп/2000. *Офіційний вісник України*. 2000. № 47 (08.12.2000). Ст. 2045.

432. У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): рішення Конституційного Суду України від

01.12.2004 р. № 18-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 50 (31.12.2004). Ст. 3288.

433. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45 (26.11.2004). Ст. 2975.

434. У справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді): рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 р. № 3-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 15 (30.04.99). Ст. 614.

435. Удальцова И. В. Проблема судебного признания гражданина ограниченно дееспособным или недееспособным: учеб. пособ. Х.: Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого, 1999. 46 с.

436. Уніфікація та диференціація загальних положень цивілістичного процесуального законодавства України: монографія. / І. Е. Берестова та ін.; за ред. В. І. Бобрика; НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака, Нац. акад. прав. наук України. Київ: НДІ приват. права і підприємництва, 2013. 191 с.

437. Фазикош Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03.Х., 2008. 20 с.

438. Фальковський А.О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.12. Нац. університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 19 с.

439. Фещик Н. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб затягування клієнтів? //

Офіційний сайт «Національна асоціація адвокатів України». URL: <http://unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yakisno-pozitivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html> (дата звернення 02.08.2018).

440. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 2003. 576 с.

441. Фролова О. В. Апеляційне оскарження ухвал суду першої інстанції у цивільному судочинстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2017. 20 с.

442. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. К., 2015. 128 с.

443. Фурсов Д. А., Харламова И. В. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам. М.: Статут, 2009. Т. 1: Теория и практика организации правосудия. 524 с.

444. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М.: «Юридическая литература», 1974. 352 с.

445. Хвостов В. М. Общая теория права. Элементарный очерк. М. Варшава-Вильнюс, 1906. 136 с.

446. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: учеб. пособ. / под ред. З. М. Черниловского. М., 1994. 413 с.

447. Хропанюк В. Н. Теория государства и права. Хрестоматия: учеб. пособ. М., 1998. 944 с.

448. Хутыз М. Х. Общие положения гражданского процесса (историко-правовое исследование). М.: Юрид. лит., 1979. 109 с.

449. Царев Д. М. Эволюция категории «объект правоотношений» в отечественной юриспруденции: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. М.: РГБ, 2003. 187 с.

450. Цивільне право: підруч.: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.) та ін.; за ред. В. І. Борисової та ін. Х.: Право, 2011. Т. 1. 656 с.

451. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія. / В. В. Комаров та ін.; за ред В.В. Комарова. Х.: Право, 2016. 848 с.

452. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (за станом на 11 липня 2018 року). *Офіційний вісник України*. 2003. № 11 (28.03.2003). Ст. 461 (із змінами).

453. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11 (28.03.2003). Ст. 461 (із змінами).

454. Цивільний процес України: підруч. / за ред. В. О. Кучера. ЛьвДУВС, 2016. 768 с.

455. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (за станом на 14 грудня 2017 року). *Офіційний вісник України*. 2004. № 16 (07.05.2004). Ст. 1088 (із змінами).

456. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16 (07.05.2004). Ст. 1088 (із змінами).

457. Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука: Сиб. предприятие РАН, 1997. 392 с.

458. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Х.: «Слово», 2015. 281 с.

459. Цувіна Т. А. Криза цивільного судочинства другої половини ХХ століття як фактор інтернаціоналізації цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. №5. С. 107–111.

460. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Х.: Слово, 2015. 281 с.

461. Цуркан М.І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів: монографія. Харків: Право, 2010. 216 с.

462. Цюра В. Концепція представництва в світлі положень сучасного цивільного та цивільного процесуального законодавства України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки.* 2012. №. 90. URL: http://papers.univ.kiev.ua/jurydychni_nauky/articles/The_concept_of_representation_in_the_context_of_the_modern_civil_and_civil_procedural_legislation_of_Ukraine_19694.pdf (дата звернення 02.08.2018).

463. Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2005. 24 с.

464. Чванкін С. А. Добровільне представництво у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеська національна юридична академія. О., 2005. 22 с.

465. Чекмарева А. В. Цель и задачи подготовки гражданских дел к судебному разбирательству. *Арбитраж, и гражд. процесс.* 2012. № 9. С. 13–15.

466. Ченцов Н. В. Проблемы защиты государственных интересов в гражданском судопроизводстве / за ред. Р. Е. Гукасяна. Томск: Изд-во Том. ун-та, 1989. 185 с.

467. Черкас М. Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання: монографія. Харків: Право, 2014. 153 с.

468. Чернушенко А. В. Судова влада і судова система України. *Судова апеляція.* 2005. № 1. С. 9–23.

469. Чечина Н. А. Гражданские процессуальные отношения. Избранные труды по гражданскому процессу. СПб.: Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. 200 с., С. 21-22.

470. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса. М.: Госюриздат, 1960. 189 с.

471. Чигир В. Ф. Юридические лица (комерческие и некоммерческие организации) Республики Беларусь. Минск: Амалфея, 2012. 320 с.

472. Чурпіта Г. В. Захист цивільних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства. Київ: Алерта, 2016. 434 с.

473. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 40 с.

474. Чучков О., Чучкова Н. Участь держави у цивільному процесі в Україні // Правник: Бібліотека наукової юридичної періодики. URL: <http://www.pravnik.info/urukrain/1401-uchast-derzhavi-u-civilnomu-procesi-v-ukrani.html> (дата звернення 02.08.2018).

475. Чучкова Н. О. Консул як суб'єкт захисту прав, свобод та інтересів іноземних осіб у цивільному процесі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Ч. 3 (25). URL: <http://aau.edu.ua/visnyk/text25/12cnocpu.pdf> (дата звернення 02.08.2018).

476. Чучкова Н. О. Участь іноземних осіб у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. 20 с.

477. Шапп Я. Основы гражданского права Германии. М.: БЕК, 1996. 304 с.

478. Швед Е. Ю. Види процесуальних актів-документів в адміністративному судочинстві. *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. праць. 2007. Вип. 4(19). С. 303–308.

479. Швед Е. Ю. Поняття процесуального акта-документа з адміністративних справ. *Форум права*. 2007. № 3. С. 278–282. URL:

<http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07sejzas.pdf> (дата звернення 02.08.2018).

480. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права. М.: Изд. Бр. Башмаковых, 1911. 698 с.

481. Шишкин С. А. Состязательность в гражданском и арбитражном судопроизводстве. М.: Городец, 1997. 192 с.

482. Шишкін В. Прокуратура і правосуддя в суверенній Україні. *Право України*. 1992. № 1. С. 5–11.

483. Штефан М. Й. Цивільний процес. К.: Ін Юре, 1997. 608 с.

484. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. СПб.: Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. 360 с.

485. Юревич І. В. Єдність судової влади: монографія. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2014. 263 с.

486. Яворський В. Д. Суб'єкти виборчого права України: поняття, ознаки та їх види. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Х.: Право, 2002. Вип. 4. С. 45–50.

487. Яковлев В. Ф. Статус судьи есть статус власти. *Государство и право*. 2004. № 11. С. 5.

488. Яроцький В. Л. Характеристика основних стадій механізму цивільно-правового регулювання. *Право України*. 2010. № 12. С. 18–24.

489. Ясинок М. М., Мельник Я. Я., Мельник М. Б. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в Цивільному процесуальному праві України: монографія. К.: Правова єдність, 2014. 336 с.

490. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): монографія. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Суми: СНАУ, 2011. 380 с.

491. Ясинок М. М. Заочне рішення у цивільному судочинстві. *Вісник Нац. ун-ту внутр. справ*. 2005. Вип. 31. С. 427-431.

492. Яценко Н. Г. Правовий статус суду в цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03. Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2014. 20 с.

493. Case of Airey v. Ireland: Judgment of ECHR, 9 October 1979, no 6289/73. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57420> (дата звернення 02.08.2018).

494. Case of Bertuzzi v. France: Judgment of ECHR, 13 February 2003, no 36378/97. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60939> (дата звернення 02.08.2018).

495. Case of Brumărescu v. Romania, 23 January 2001, no. 28342/95 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59159> (дата звернення 02.08.2018).

496. Case of Cesarini v. Italy: Judgment (Merits and Just Satisfaction), 12/10/1992, no. 11892/85 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57773> (дата звернення 02.08.2018).

497. Case of Christine Goodwin v. the United Kingdom: Judgment (Merits and Just Satisfaction), 11/07/2002, no. 28957/95 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database» URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596> (дата звернення 02.08.2018).

498. Case of Gorzelik and Others v. Poland: Judgment (Merits), 17/02/2004, no. 44158/98 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61637> (дата звернення 02.08.2018).

499. Case of Hadjianastassiou v. Greece, 16 December 1992, Published in A252 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779> (дата звернення 02.08.2018).

500. Case of Higgins v. France, 19 February 1998, § 42, Reports of Judgments and Decisions 1998-I // Офіційний сайт «European Court of Human

Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58129> (дата звернення 02.08.2018).

501. Case of Hiro Balani v. Spain, 09 December 1994, § 27, Series A no. 303-B // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57910> (дата звернення 02.08.2018).

502. Case of Hirvisaari v. Finland, no. 49684/99, §§ 31-32, 27, September 2001 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59682> (дата звернення 02.08.2018).

503. Case of Hornsby v. Greece: Judgment (Merits), 19/03/1997 no. 18357/91 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020> (дата звернення 02.08.2018).

504. Case of Muti v. Italy: Judgment (Merits and Just Satisfaction), 23/03/1994, no. 14146/88 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57869> (дата звернення 02.08.2018).

505. Case of Suominen v. Finland: Judgment (Merits and Just Satisfaction), 01 July 2003, no. 37801/97 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61178> (дата звернення 02.08.2018).

506. Case of Van de Hurk v. the Netherlands, 19 April 1999, § 61, Series A no. 288 // Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57878> (дата звернення 02.08.2018).

ДОДАТОК 1

**Список публікацій здобувача за темою дисертації
та відомості про апробацію результатів дисертації:**

1. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкти цивільного процесуального права: монографія. Суми: ВВП «Мрія», 2018. 372 с.
2. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права як багатоаспектне явище в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *European vector of contemporary jurisprudence: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph. Volume 2.* Sandomierz: Izdewniciba «Baltija Publishing», 2018. P. 335–360.
3. Рябченко Ю. Ю. До питання вдосконалення правового регулювання участі представника в цивільному судочинстві. *Журнал східноєвропейського права.* 2015. № 11. С. 76–81. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/01/riabchenko_11.pdf.
4. Рябченко Ю. Ю. Процесуальний статус учасників цивільного процесу: сучасний стан наукової розвідки. *Jurnalul juridic national: teorie și practică.* 2015. № 6 (16). С. 148–152.
5. Рябченко Ю. Ю. Особенности функций суда в отдельных видах производств и процедур в гражданском процессе. *Legea și viața.* 2016. № 1/3. С. 88–92.
6. Рябченко Ю. Ю. Професійний характер правової допомоги як критерій визначення меж виключних повноважень адвоката в цивільному судочинстві щодо її надання. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2016. № 6/2. С. 150–154.
7. Рябченко Ю. Ю. Проблематика определения категорий «субъект права», «участник судебного процесса» в национальной правовой доктрине. *Legea și viața.* 2018. № 10/2. С. 91–96.

8. Рябченко Ю. Ю. Проблемні питання визначення складу суду у справах за позовами про захист прав невизначеного кола осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 17. Т. 2. С. 12–15.

9. Рябченко Ю. Ю. До питання ролі суду у встановленні обставин у справах за позовами на захист прав невизначеного кола осіб. *Право і суспільство*. 2016. № 1. Ч. 2. С. 49–54.

10. Рябченко Ю. Ю. Проблеми правового регулювання складу суду при розгляді справ окремого провадження у зв'язку із проведенням судової реформи. *Правова просвіта*. 2016. № 1. С. 187–193. URL: http://www.pravo.nauka.com.ua/pdf/1_2016/27.pdf.

11. Рябченко Ю. Ю. До питання визначення верховенства права як основоположного принципу цивільного судочинства і співвідношення його з принципом законності. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 1. С. 72–76.

12. Рябченко Ю. Ю. Вимоги до судового представника в контексті судової реформи та з урахуванням реалізації засад «електронного правосуддя». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 1. Т. 2. С. 65–68.

13. Рябченко Ю. Ю. Розвиток процесуальних гарантій участі представника в цивільному судочинстві з урахуванням реалізації засобів «електронного правосуддя». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. Т. 1. С. 92–95.

14. Рябченко Ю. Ю. Вдосконалення процесуального статусу сторін у контексті розвитку медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 132–135.

15. Рябченко Ю. Ю. Цивільний процесуальний статус експерта з питань права: питання вдосконалення правового регулювання. *Правова просвіта*. 2017. № 11. URL: http://www.pravo.nauka.com.ua/pdf/11_2017/5.pdf.

16. Рябченко Ю. Ю. Юридична відповідальність та процесуальний статус особи: окремі проблеми співвідношення. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Ч. 1. С. 74–78.

17. Рябченко Ю. Ю. Законний інтерес і процесуальний статус: проблеми співвідношення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 57–60.

18. Рябченко Ю. Ю. Компетенція суду як основа процесуального статусу судді в цивільному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 121–123.

19. Рябченко Ю. Ю. Конституційні та адміністративно-правові засади участі у цивільному судочинстві інших учасників цивільного процесу як основа їх процесуальної правосуб'єктності. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 70–74.

20. Рябченко Ю. Ю. Особи, які беруть участь у справі: окремі проблеми визначення та законодавчого закріплення. *Право та державне управління*. 2017. № 4 (29). Т. 1. С. 87–91.

21. Рябченко Ю. Ю. Представник та його повноваження у справах за участі суб'єктів публічної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 163–166.

22. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкти, які надають суду консультаційну допомогу під час розгляду і вирішення справи: проблемні питання визначення та законодавчого закріплення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 29. Т. 1. С. 124–126.

23. Рябченко Ю. Ю. Захист судом процесуальних прав матеріально заінтересованих учасників цивільного процесу: питання вдосконалення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5 (20). С. 94–97.

24. Рябченко Ю. Ю. До питання про визначення поняття об'єкта цивільного процесуального правовідношення. *Правова просвіта*. 2018. № 7. URL: <http://www.pravo.nayka.com.ua/?op=1&z=53>.

25. Рябченко Ю. Ю. Правові властивості людини як методологічне підґрунтя сприйняття особи в цивільному процесуальному праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2018. Вип. 4. Т. 1. С. 74–76.

26. Рябченко Ю. Ю. До питання визначення правосуб'єктності особи у цивільному процесуальному праві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 4. С. 72–76.

27. Рябченко Ю. Ю. Перспективи розвитку основних засад та інститутів цивільного судочинства у світлі судової реформи 2016 р. *Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: International Scientific Practical Conference* (Sandomierz, January 27–28, 2017). Р. 87–90. (форма участі заочна).

28. Рябченко Ю. Ю. Розвиток гарантій реалізації прав сторін щодо застосування медіації у цивільному судочинстві. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 2. С. 657–659. (форма участі очна).

29. Рябченко Ю. Ю. Окремі особливості визначення органу державної влади як учасника цивільного судочинства. *Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 24 листоп. 2017 р.). Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 142–144. (форма участі очна).

30. Рябченко Ю. Ю. Результат взаємодії сторін цивільного процесуального правовідношення як основа визначення його об'єкта. *Актуальні проблеми судового права*: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 квіт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 128–130 (форма участі заочна).

31. Рябченко Ю. Ю. Теоретичні проблеми визначення секретаря судового засідання як учасника судового процесу. *Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 трав. 2018 р.)*. Київ: Юрінком, 2018. Т. 2. С. 246–247 (форма участі заочна).

32. Рябченко Ю. Ю. Судовий розпорядник як учасник судового процесу: окремі проблемні питання визначення. *Актуальні проблеми публічного та приватного права: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25 трав. 2018 р.)*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 77–79 (форма участі очна).

33. Рябченко Ю. Ю. Помічник судді як учасник цивільного процесуального правовідношення: проблематика визначення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.)*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 596–598 (форма участі очна).

34. Рябченко Ю. Ю. Рішення суду як засіб застосування судом норми права при здійсненні правосуддя. International Multidisciplinary Conference «Key Issues of Education and Sciences Development Prospects for Ukraine and Poland» (Stalowa Wola, 20–21 July, 2018). Stalowa Wola: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. Volume 6. P. 20–22 (форма участі очна).

35. Рябченко Ю. Ю. Процесуальні гарантії реалізації процесуальних прав учасників процесу, що реалізуються у зв'язку із встановленням обставин справи. *Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13–14 лип. 2018 р.)*. Київ: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 17–19 (форма участі очна).

ДОДАТОК 2

16.01.2019

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
доцента кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України,
кандидата юридичних наук, доцента Рябченка Юрія Юрійовича на тему:
«Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права»
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Надаємо інформацію про позитивну оцінку і можливість впровадження у
законодавчому процесі досягнутих наукових результатів, одержаних
кандидатом юридичних наук, доцентом Рябченко Ю.Ю. під час підготовки
наукового дослідження.

Запропонована автором концепція категорії «суб'єкт цивільного
процесуального права» враховує сучасні тенденції розвитку національної
правової системи, зокрема в сфері регулювання питань забезпечення та
діяльності правоохоронних органів. Наукові позиції сформульовані у спосіб їх
практичного використання що сприяє вдосконаленню діяльності відділу під час
реалізації функції представництва в судах, а також проведення аналітичної
роботи щодо узагальнення практики застосування чинного законодавства.

Обґрунтовані автором наукового дослідження конкретні пропозиції щодо
внесення змін до чинного законодавства можуть бути запропоновані для їх
подальшого застосування Комітетом Верховної Ради України з питань
законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності з метою формування
належного правового забезпечення регулювання питань, які стосуються
предмету захисту прав і свобод громадян, які потерпають від злочинів та
адміністративних проступків.

Керівник секретаріату Комітету
Верховної Ради України
з питань законодавчого забезпечення
правоохоронної діяльності

Б.С. Драп'ятий

